

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT
UND
DER KÖN. UNG. HORTHY MIKLÓS UNIVERSITÄT

REDIGIERT VON JÁNOS BANNER

VERLAG DES ARCH. INSTITUTS DER HORTHY MIKLÓS UNIVERSITÄT

XVI.

SZEGED

1940.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE DE L'UNIVERSITÉ
FRANÇOIS-JOSEPH
ET
DE L'UNIVERSITÉ HORTHY MIKLÓS

REDIGÉS PAR JÁNOS BANNER

EDITION DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE DE L'UNIVERSITÉ
HORTHY MIKLÓS.

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

ÉS

A M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM

RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI

BANNER JÁNOS

XVI. KÖTET 1940.

KIADJA A HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZETE
SZEGED, 1940.

50369

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIERES.

Dr. Banner János:	<i>A folyóirat munkatársaihoz és olvasóihoz.</i>	pag.	1 lap.
— — —	<i>Andie Mitarbeiter und Leser der Zeitschrift.</i>	"	2 "
— — —	<i>Bibliographia Archaeologica Hungarica.</i>	"	3 "
Dr. Csallány Dezső:	<i>Kora-avarkori edények Magyarországon.</i>		
	(XIII—XX tábla.)	"	118 "
	<i>Frühawarische Gefässe in Ungarn. (Tafeln XIII—XX.)</i>	"	134 "
Dr. László Gyula:	<i>Ujabb keresztény nyomok az avarkorból.</i>		
	(XXI—XXVI. tábla.)	"	145 "
	<i>Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn.</i>	"	158 "
Dr. Oroszlán Zoltán:	<i>Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia. (Dati sull'attività delle officine di bronzo di Brigetio.)</i>	"	100 "
Dr. Párducz Mihály:	<i>Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely—Kishomokon.</i>		
	(V—XII. tábla.)	"	79 "
	<i>Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely—Kishomok aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit (Tafeln V—XII.)</i>	"	95 "
Dr. Széll Márta:	<i>Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. (XXVII—XXXII. tábla és 2 kép.)</i>	"	159 "
Dr. Török Gyula:	<i>A Lengyeltóiban előkerült bronzlelet. (I—II. tábla.)</i>	"	57 "
	<i>Der Bronzefund aus Lengyeltóti. (Tafeln I—II.)</i>	"	65 "

- Dr. Török Gyula :** *Kelta sir és illyr urnastrok Cserszeztomajon.*
(III—IV. tábla és 3 kép.) . . . . . pag. 66 lap.
Ein Keltengrab und illyrische Urnengräber in Cserszeztomaj. (Tafeln III—IV. u. 3 Bilder.) . . . . . „ 77 „

MISCELLANEA.

- Dr. Banner János :** *Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon.* pag. 181 lap
Eine neuere Ausgrabung in Hódmezővásárhely—Kökénydomb. . . . . „ 188 „
- Foltiny István :** *Bronzkori telep nyomai Hódmezővásárhely—Kökénydombon.* (XXXIII. tábla.) . . . . . „ 182 „
Spuren einer bronzezeitlichen Siedlung in Hódmezővásárhely—Kökénydomb. (Tafel XXXIII.) . . . . . „ 188 „
- Dr. Párducz Mihály :** *Szkitakori temető Békéscsaba—Fényesen.* . . . . „ 185 „
Ein Gräberfeld aus der Zeit der Skythen in Békéscsaba—Fényes. . . . . „ 189 „
- — — *Koravaskori és szarmatakorai telep és temető Földeákon.* . . . . . „ 187 „
Eine Siedlung und ein Gräberfeld aus der Früheisenzeit und Sarmatenzeit in Földeák. . . . . „ 189 „
- x y. *A Régiségtudományi Intézet személyzetének és külső-munkatársainak régészeti munkássága 1940-ben.* „ 190 „

Literatur — IRODALOM — Littérature.

- Dr. Banner János :** *Folia Archaeologica. I—II. 1940.* . . . . . „ 195 „
- Dr. Nagy Tibor :** *Wilhelm Sieber, Das frühgermanische Christentum.* „ 208 „
- Dr. Oroszlán Zoltán :** *Richard Hamann und R. Hamann—MacLean, Olympische Kunst.* . . . . . „ 201 „
- — — *Dr. Aegidius Decker O. S. B.: Kenntnis und Pflege des Körpers bei Clemens von Alexandria.* „ 206 „
- Dr. Párducz Mihály :** *Praehistorica, I—VI.* . . . . . „ 199 „
- — — *Eduard Beninger, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei.* . . . . . „ 207 „
- — — *Wilhelm Capelle, Die Germanen der Völkerwanderung.* . . . . . „ 207 „
- Szádeczky K. Samu :** *Ernst Kornemann: Römische Geschichte. Bd. I—II.* „ 202 „

A kötetben lévő rajzokat *Kopasz Márta* iparművésznő, egyetemi lektor, a dúcokat a *Sokszorosító kliségyár kft.* (Budapest, VIII., Déry-utca 10.) készítette.

Az egyes közleményekért minden tekintetben a szerzők, a kiadásért **Dr. Banner János** egyet. ny. r. tanár, intézeti igazgató felelős.

A folyóirat munkatársaihoz és olvasóihoz.

A Ferencz József Tudományegyetem, Isten segítségével, 1940. októberében visszatért ősi székhelyére: Kolozsvárra. Régiségtudományi Intézete, új vezetés alatt, ott kezdi meg működését.

Szegeden, 1940. novemberében megnyílt a Horthy Miklós Tudományegyetem, amelynek Régiségtudományi Intézete, vezetőjével és teljes személyzetével együtt ugyanaz, amelyik a Ferencz József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetében, részben kezdettől fogva, dolgozott. Munkássága azokon a nyomokon járt, amelyeket Kolozsvárt előbb Finály Henrik, utóbb Pósta Béla, Szegeden Buday Árpád jelölt ki számára. Ezt a kijelölt utat követte három év óta e sorok írójának vezetésével is, aki az új egyetemen is meg akar maradni a régi úton. Az új egyetem régi szellemű intézete előzményének tekinti az 1924 óta Szegeden dolgozott és teljes egészében továbbra is ittmaradó intézetet.

Továbbra is kiadja folyóiratát, amely ebben az évben címében mindkét egyetem nevét viseli. A régi egyetemtől örökölt hagyományok tisztelete kötelez az átmenetnek kifejezésére. Jogot ad hozzá, hogy az év nagyobb részében még itt dolgozott a régi, a két utolsó hónapban pedig már dolgozik az új egyetem.

Természetes, hogy a következő évtől kezdve már csak a Horthy Miklós Tudományegyetem nevét fogja viselni a folyóirat, amelynek támogatását régi munkatársainktól és olvasóinktól továbbra is kérjük.

Szeged, 1940. november 11-én, a Horthy Miklós Tudományegyetemnek a Kormányzó Úr Ófőméltósága jelenlétében történt ünnepélyes megnyitása napján.

Dr. Banner János.

An die Mitarbeiter und Leser der Zeitschrift.

Die Franz-Josef Universität ist mit Gottes Hilfe im Oktober 1940 nach Kolozsvár heimgekehrt. Ihr Archäologisches Institut fängt dort unter neuer Führung ihre Arbeit an.

In Szeged wurde in November 1940 die Horthy Miklós-Universität eröffnet, deren Archäologisches Institut mit seinem Direktor und vollem Personal dasselbe blieb, das im Institut der Franz-Josef Universität seit Jahren arbeitete. Seine Arbeit folgte den selben Weg, den ihm in Kolozsvár, früher Heinrich Finály, später Béla Pósta, in Szeged Árpád Buday bestimmten. Diesen Weg ging auch der Verfasser dieser Zeilen seit drei Jahren, der denselben weiterhin gehen will. Das hier in seiner Vollständigkeit zurückgebliebene Institut der neuen Universität arbeitet im alten Geiste des Vorläufers, der seit 1924 in Szeged war, weiter.

Es veröffentlicht auch weiterhin seine Zeitschrift, die in diesem Jahre in ihrem Titel die Namen beider Universitäten beibehält. Die innere Verbindung des Instituts mit beiden Universitäten, von denen die erste im grössten Teil dieses Jahres hier arbeitete, die zweite in den letzten zwei Monaten die Arbeit fortsetzt, berechtigt uns dazu.

Die Verehrung der Traditionen, die wir von der alten Universität erbten, verpflichtet uns zum Ausdruck dieses Überganges. Es ist selbstverständlich, dass die Zeitschrift vom nächsten Jahre an nur den Namen der Horthy Miklós Universität führen wird. Wir bitten unsere früheren Mitarbeiter und Leser um eine weitere Unterstützung.

Szeged, am 11. November 1940.

Dr. J. Banner.

Bibliographia Archaeologica Hungarica.¹

Ujabb kőkor. — Die jüngere Steinzeit.

A.: Az óbessenyői őstelep. — (Die urzeitliche Siedlung in Óbessenyő.) — *Dolg.* 11. 318—319.

Balás Ádám: Jelentése Békés vármegyében tett régészeti tanulmányútról. — (Archäologische Studienreise in dem Kom. Békés.) — *Csaba.* 99—901. 111—114.

Balás Ádám: A „Békéscsabai Múzeum Egyesület“ igazgatójának jelentése a Békés vármegye különböző helyein 1901. évi augusztus és szeptember hónapokban végzett régészeti ásatások lefolyásáról és eredményéről. — (Ausgrabungen in dem Kom. Békés.) — *Csaba.* 901—902. 45—48.

Balázs Béla: A tibolddaróci béreúti bronzkori őstelep. K. — (Die bronzezeitliche Siedlung in Tibolddaróc-Béreút. B.) — *Misk. Évk.* 906—907. 40—48.

Balázs Béla: Adatok a dévai várhegy őstörténetéhez. K. — (Beiträge zur Urgeschichte des Burgberges in Déva. B.) — *Hunyad.* 11. 43—60.

Ballun Ernő: Hunyad megye történetének ókori emlékei. — (Denkmäler aus dem Altertum in der Geschichte des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 908. 30—40.

Banner János: A magyarországi zsugorított temetkezések. — Die in Ungarn gefundenen Hockergräber. — *Dolg.* 27. 1—58. — 59—122.

Banner János: Az ószentiváni ásatások. K. — Grabungen bei Ószentiván. B. — *Dolg.* 28. 148—237. — 238—243. — *Alf.* II. Szo. 1.

Banner János: Az ószentiváni bronzkori telep és temető. K. — Die Ausgrabungen bei Ószentiván. B. — *Dolg.* 29. 52—78. — 79—81. — *Alf.* II. Szo. 4.

Banner János: Adatok a neolithkori lakóház kérdéséhez. K. — Beiträge zur Frage des neolithischen Wohnhauses. B. — *Dolg.* 29. 115—125. — 126—131. — *Alf.* II. Szo. 6.

Banner János: A kökénydombi neolithkori telep. K. — Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb. B. *Dolg.* 30. 49—106. — 107—158. — *Alf.* II. Szo. 9.

Banner János: A neolithikum Szarvason. — Das Neolithikum in Szarvas. — *Dolg.* 31. 61—71. — 72—73. — *Acta. g.h.* I. 1—11. — 12—13.

¹ A rövidítéseket lásd: XV. kt. 52—55. l. — Siehe die Abkürzungen im Band XV. S. 52—55.

Banner János: A kopánesi és kotacparti neolithikus telepek és a tiszai kultúra III. periodusa. K. — Die neolitische Ansiedlungen von Hódmezővásárhely-Kopáncs und Kotacpart und die III. Periode der Theisskultur. B. — *Dolg.* 32. 1—31. — 32—48.

Banner János: Neolithikus telep a kopánesi Kiss-tanyában. K. — Neolithische Ansiedlung in der Kiss-Farm bei Kopáncs. — *Dolg.* 33—34. 30—40. — 41—43.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung am Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 33—34. 54—73. — 74—84.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. K. — Die ersten 5 Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely. B. — *Hmv.* 34. — *Csongrád K.* 7.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabungen zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 35. 97—120. — 121—125.

Banner János: A badeni-kultúra emlékei Hódmezővásárhelyen. K. — Die Denkmäler der Badner-Kultur bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 35. 126—135. — 136—144.

Banner János: Die Ethnologie der Köröskultur. B. — *Dolg.* 37. 32—49.

Banner János: A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. K. — Die Ausgrabungen des Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1935. B. — *Dolg.* 37. 50—69. — 70—77.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. — (Die Altertümer-Sammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. I. Teil.) — *Dolg.* 37. 107—119.

Banner János: Néhány újabb őszentiváni lelet. — Neuere Funde in Öszentiván. — *Dolg.* 37. 237—239. — 239.

Banner János: A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1937-ben. K. — Die Ausgrabungen des Städtischen Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1937. B. — *Dolg.* 38. 191—198. — 198—200.

Banner János és Bálint Alajos: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Bartucz Lajos: A Büdöspest barlangban talált neolithkori emberesontváz. K. — Das in der Höhle Büdöspest gefundene neolithische Menschenskelett. B. — *Barlangkut.* 16. 109—136. — 167—185.

Bálint Alajos: Avar sírok Batidán. K. — Gräber aus der Avarenzeit in Batida. B. — *Dolg.* 37. 89—97. — 98—104.

Bálint Alajos és Banner János: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Bálint Alajos és Páraucz Mihály: Újabb őskori telep Öszentiván határában. K. — Eine neue urzeitliche Ansiedlung bei Öszentiván. B. — *Dolg.* 33—34. 44—50. — 51—53.

Bella Lajos: Az 1891. évi kutatások. — (Die Forschungen im Jahre 1891.) — *Sopron Évk.* 91. 59—74.

(*Bella Lajos*): Petőházi lelet. — (Der Fund von Petőháza.) — *Sopron Jel.* 92. 17.

Bella Lajos: Titkári jelentés. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 93. 3—20.

(*Bella Lajos*): Titkári jelentés. Ebben 9—10 l. régészet. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 98. 7—11.

(*Bella Lajos*): Régészeti kutatások Trecsén megyében. — (Archäologische Forschungen in dem Kom. Trecsén.) — *M. K. Ért.* 14. 52—54.

Bella Lajos: A Herman Ottó-barlang holocénkori régiségei. K. — Alluvialzeitliche Funde aus der Herman Ottó-Höhle. — *Barlangkut.* 16. 17—24. — 44—46.

Benkő Ferenc: Enyedi ritkaságok. — (Die Raritäten von Enyed.) — *Parn.* VII. 1796. 47., 83—85., 92—97.

Berecz Károly: Ösemler nyomok a kisazari hegyek lábainál. — (Spuren des Urmenschen in Kisazar.) — *Zempl.* 900. 129—131., 293—295.

Berkési István: Parácsi leletek. K. — (Die Funde von Parác. B.) — *Tv. Ért.* 906. I—II. f. 59—65.

Berkési István: Parácsi újabb leletek. K. — (Neuere Funde in Parác.) — *Tv. Ért.* 907. 55—57.

Böhm Lénárt: Történelem-régészeti tanulmányok az Alduna hajdani erődtérséről. — (Historische und archäologische Studien über die ehemaligen Befestigungen der unteren Donau.) — *Tv. Ért.* 80. 64—72.

B(ö)hm L(énár)t: Ritka kőkori lelettárgy. — (Ein seltenes Fundstück.) — *Tv. Ért.* 83. 187.

Böhm Lénárt: Egy kőkorszaki telep az Al-Duna vidékén Szokolovác község határában. — (Eine steinzeitliche Siedlung bei Szokolovác.) — *Tv. Ért.* 903. III. és IV. f. 19—21.

Brunner István: Kőkori telepmaradványok Lovasberényben. K. — (Neolithische Siedlungsreste in Lovasberény. B.) — *Szfv. Szle.* 35. 62—65.

Burány Gergely: Őskori emlékeink. K. — (Urzeitliche Denkmäler. B.) — *Vasi Jel.* 89. 57—59.

Csalogovits József: Újabb-kőkori leletek Tolna vármegyéből. K. — Funde aus der jüngeren Steinzeit. B. — *Tolna.* 36. 15—21. — 33—34.

Cholnoky Jenő: Gondolatok az ősemler életéről hazánkban. — Gedanken über die Lebensweise des Urmenschen in Ungarn. — *Barlangvil.* 38. 4—11. — 35.

Czirák Gyula: Bogojeva és Gombos múltja. K. — (Die Vergangenheit von Bogojeva und Gombos. B.) — *Bács.* 98. 51—80.

Czirák Gyula: Gombos azelőtt Bogojeva régi emlékei. K. — (Die Denkmäler von Gombos (Bogojeva). B.) — *Bács.* 901. 99—182.

Csallány Gábor: Hálósúlyok a szentesi múzeumban. K. — (Netzbeschwerer in dem Museum zu Szentes. B.) — *Népr. Ért.* 907. 44—49.

Cséplő Péter: Néhány érdekesebb leletünk Bihar vármegyének történelmi idejéből. K. — (Interessante prähistorische Funde in dem Kom. Bihar. B.) — *Bihar.* 96—97. 31—56.

Csoma József: Östörténelmi nyomok Abauj megyében. K. — (Urzeitliche Spuren in dem Kom. Abauj. B.) — *Kassa*. 92. 1—58.

D. R.: A bogojevai ásatásokról. — (Die Ausgrabungen in Bogojeva.) *Bács*. 98. 176—177.

Dallos József: Őskori köemlékek és a kötisztelet. — (Urzeitliche Steindenkmäler und die Verehrung der Steine.) — *Vasi Jel.* 91—92. 60—67.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidékének őskora. K. — (Sümeg und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *A. K.* XXII. 5—85.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

(*Darnay Kálmán*): Hírek a múzeumból. K. — (Nachrichten aus dem Museum. B.) — *Sümeg*. 10. 17—24.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz a múzeumban. K. — (Volks-tümliche Archäologie. B.) — *Sümeg*. 12. 4—16. — 14. 7—20.

Darvas Orbán: Régészeti kutatás Széplakon. — (Archäologische Forschungen in Széplak.) — *Sopron Jel.* 92. 10—12.

Divald Kornél: Árva megyei kutatások. — (Forschungen in dem Kom. Árva.) — *M. K. Ért.* 907. 87—94.

Divald Kornél: Liptó megyei kutatások. — (Forschungen in dem Kom. Liptó.) — *M. K. Ért.* 907. 173—179.

Dongó Gy. Géza: Ősedény-lelet Agárd határában. — (Urzeitliche Gefäß-Funde bei Agárd.) — *Zempl.* 901. 33—34.

Dongó Gy. Géza: A Bibérc homoka. — (Der Sand in Bibérc.) — *Zempl.* 902. 127—132., 160—163., 205—206.

Dudás Gyula: Csókai régiségek. — (Die Altertümer von Csóka.) — *Tv. Ért.* 85. 158—160.

Dudás Gyula: A Tisza-vidék őstörténete. — (Die Urzeit der Theiss-gegend.) — *Bács*. 90. 20—31.

Dudich Endre: Az aggteleki barlang. — (Die Höhle von Aggtelek.) — *Ttk.* 30. 385—397.

Ebenhösch Ferenc: A koroncói (Győr m.) vidéknek kő-, bronz- és vaskorszaki leletei. K. — (Funde aus der Stein-, Bronze- und Eisenzeit bei Koroncó, Kom. Győr. B.) — *A. K.* VII. 166—180.

Ebenhösch Ferenc: A Veszprém megyei hathalmi sírhalmok. — (Die Hügelgräber bei Hathalom in dem Kom. Veszprém.) — *Motv.* 74. 265—267.

Ebenhösch Ferenc: Győr vidékének kőkorszaki leletei. K. — (Steinzeitliche Funde in der Umgebung von Győr. B.) — *Motv.* 76. 249—260.

Ebenhösch Ferenc: Koroncó története. — (Die Geschichte von Koroncó.) — *Győr. Füzet.* 69. 67—74., 338—357.

Eber László: A művészet őskora. — (Die Urzeit der Kunst.) — *M. N. M. Jel.* 901. 175—178.

Eördögh Béla és Páldy Gyula: Őskori település Tiszalök és Rázom-pusztá között. — (Urzeitliche Ansiedlung zwischen Tiszalök und Rázom-pusztá.) — *Debr. Szle.* 37. 196.

Ferenczi István: A tordosi őstelepen talált kőszerszámok anyaga. — Der Stoff der in der Fundstätte von Tordos gefundenen Steinwerkzeuge. — *Dolg.* 25. 94—96. — 96.

Foltinyi János: Előadása a Borsod vármegyei Szíhalomról. — (Szíhalom in dem Kom. Borsod.) — *Száz.* 70. 412.

Foltinyi János: A szíhalmi Árpádvár, vagy Földvárhalom ásatásainak s az ott lelt tárgyaknak ismertetése. — (Ausgrabungen in Szíhalom.) — *Száz.* 70. 442—455.

Gaál István: Tömegesen talált ó-alluviális emberesontvázak Déva határából. K. — (Eine Menge von Altaliuvialen Menschenskelette bei Déva. B.) — *Hunyad.* 909. 40—43.

Gaál István: Déva környékének földrajzi viszonyai a pleisztocén és ó-alluviális időkben. — (Geographische Verhältnisse der Umgebung von Déva in der Pleistozen- und Altdilluvialzeit.) — *Hunyad.* 11. 26—32.

Gaál István: Az ősember ékszerei. — (Die Schmucksachen des Urmenschen.) — *Ttk.* 28. 342—343.

Gaál István: A háziasítás legkezdetlegesebb fokának bizonyítékai a Tisza-parti ásatásokból. — (A hódmezővásárhelyi neolithkorú telep gerinces maradványai.) K. — Knochenreste der neolithischen Ansiedlung von Hódmezővásárhely. B. — (Siehe: Annales Musei Nationalis Hungarici. XXVII. 1931. 259—277.) — *Dolg.* 31. 232—234.

Gaál István: A bánhidai Szelim-barlang ásatása. K. — (Die Ausgrabung der Szelim-Höhle in Bánhida. B.) — *Ttk. pót.* 35. 49—63.

Gaál István és Kolosváry Gábor: Állati maradványok a biai őstelepről. K. — (Restes fauniques de l'établissement préhistorique à Bia. B.) — *Debr. Szle.* 36. 113—119.

Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum archaeologiai szakosztályának 1900. évi működéséről. — (Die Archäologische Abteilung des Museums von Miskolc im Jahre 1900.) — *Misk. Évk.* 900. 34—48.

Gálffy Ignác: Az archaeologiai szakosztály jelentése. K. — (Die Archäologische Abteilung des Museums von Miskolc. B.) — *Misk. Évk.* 901. 28—47.

Gálffy Ignác és Leszli Andor: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1906—1907. évi állapotról. — (Das Museum von Miskolc in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk.* 906—907. 27—39.

Gohl Ödön: Szabadkai régiségek. — (Die Altertümer von Szabadka.) — *Bács.* 94. I. f. 112—120.

Gönczi Ferenc: A villámlás, mennydörgés és mennykő a göcseji néphiedelmében. K. — (Blitz, Donner und Donnerschlag im Glauben des Volkes von Göcsej. B.) — *Népr. Ert.* 902. 65—79.

Gubitz Kálmán: A monostorszegi ősemberi telepekről. I. Opoljenik. — (Die urzeitlichen Siedlungen bei Monostorszeg. I. Opoljenik.) — *Bács.* 904. 55—75.

Gubitz Kálmán: A monostorszegi ősemberi telepekről. II. Czrna-bara. III. Szauerborni telep. — (Die urzeitlichen Siedlungen bei Monostorszeg. II. Crna-bara. III. Die Szaubernborn-Ansiedlung.) — *Bács.* 904. 133—142.

Gubitz Kálmán: A kőkori temetkezés emlékei megyénkben. — (Steinzeitliche Gräber in dem Kom. Bácsbodrog.) — *Bács.* 907. 76—80.

Gyárfás István: Őskori maradványok a Duna-Tisza-közén. — (Urzeitliche Überreste zwischen der Donau und Theiss.) — *Száz.* 69. 305—310.

Gyulai Rudolf: Komárom megye őskora. — (Die Urzeit des Kom. Komárom.) — *Kom. Ért.* 901—902. 24—38.

Haan Lajos: A békésmegyei múzeumban lévő némely kő- és bronzkori tárgyak ismertetése. K. — (Einige stein- und bronzzeitliche Gegenstände im Museum des Kom. Békés. B.) — *Gyula.* 75—76. 34—42.

Haan Lajos: A békésmegyei múzeumi néhány érdekesebb agyag-, érc-, kő- és csontneműek ismertetése. K. — (Einige Ton-, Metall-, Stein- und Beingegenstände im Museum des Kom. Békés. B.) — *Gyula.* 76—77. 48—58.

Haan Lajos: A szarvasi, túri és szentandrászi határban talált régészeti tárgyak ismertetése. — (Die urzeitlichen Gegenstände, gefunden in Szarvas, Túr und Szentandrás.) — *Gyula.* 78—79. 62—67.

Hampel József: Őskori emlékek a békésmegyei múzeumban. — (Urzeitliche Denkmäler in dem Museum des Kom. Békés.) — *Gyula.* 78—79. 37—49.

Hankó Béla: Az apahidai „réti őstelep“ konyhahulladék faunája. — (Die Fauna der urzeitlichen Ansiedlung von Apahida.) — *Ttk.* 909. 73—76.

Hoening-O'Carroll (Emil) br.: Über Keramik mit Fingerornament. K. B. — *Trencsén Évk.* 90—91. 21—26.

Hoening-O'Carroll Emil br.: Archäologisches. K. B. — *Trencsén Évk.* 92—93. 76—80.

Horváth Antal: Pécsvidéki s egyéb leletek. — (Funde von der Umgebung Pécs und andere Funde.) — *A. K. VIII.* 60—62.

Horváth Antal: Legújabb baranyai és pécsvidéki leletek. — (Die neuesten Funde in dem Kom. Baranya und bei Pécs.) — *A. K. IX.* II. 55—57.

Huber Béla: Ősrégi telepek Valkón. K. — (Urzeitliche Siedlungen in Valkó. B.) — *Göd.* 77. 55—57.

Ipolyi Arnold: A szíhalmi magyar pogánykoriaknak vélt leletek. — (Die angeblichen ungarischen heidenzeitlichen Funde von Szíhalom.) — *Száz.* 70. 431—442.

Ipolyi Arnold: A szíhalmi ásatásoknak eredménye nemzeti műveltségünkre nézve. — (Die Ergebnisse der Ausgrabungen in Szíhalom und unsere nationale Kultur.) — *Száz.* 70. 455—459.

Kada Elek: Városunk őstörténetéből. — (Die Urgeschichte von Kécskemét.) — *Kécsk. Évk.* 905—12. — 93—118.

Kadič Ottokár: Adatok a színvavölgyi diluviális ember kérdéséhez. K. — Beiträge zur Frage des diluvialen Menschen aus dem Szinvathale. B. — *Földt. Közl.* 907. 333—345. — 381—395.

Kadič Ottokár: A herkulesfürdői Zoltán-barlang. K. — Die Zoltán-Höhle bei Herkulesfürdő. B. — *Barlangkut.* 17. 109—111. — 130—132.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1929. évben. — (Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1929.) — *Barlangvil.* 33. 4. f. 16—21.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1933. évben. — (Stand der Höhlenforschung im Jahre 1933.) — *Barlangvil.* 34. 1. f. 1—5.

Kapás L. Aurél: Zemplén vármegye őskori leleteiről. — (Urzeitliche Funde in dem Kom. Zemplén.) — *Zempl. 96.* II. 241—243., 273—275., 305—308.

Kápolnai P. István: A kőkorszakban használt kardok. — (Neolithische Schwerter.) — *Pulskzy.* 37—38.

Kárpáti Kelemen: Leletek. — (Archäologische Funde.) — *Vasi Jel.* 91—92. 68—70.

Kis Elek: Pogánykúti ősembertelep. K. — (Die urzeitliche Siedlung von Pogánykut. B.) — *Zempl. 96.* 33—36., 105—106.

Koch Antal: Erdély ősemlős maradványai és az ősemberre vonatkozó leletei. — Siebenbürgens Ursäugethier-Überreste und auf des Urmenschen bezügliche Funde. — *E. M. Évk.* 76. I. V. 148. — 149—158., — 359.

Koch Antal: Második pótlék Erdély ősemlősei és az ősemberre vonatkozó leleteinek kimutatásához. B. Ősemberi eszközök újabb leletei. — Zweiter Nachtrag zu dem Ausweis der siebenbürgischen Ursäuger- und Urmenschenfunde. B. Neuere Steingerätenfunde.) — *E. M. Ért.* 79. 153—154.

Koch Antal: Adalékok Erdély geológiájához. — XII. Első pótlék Erdély ősemlősei és a az ősemberre vonatkozó leleteinek kimutatásához. — B. Újabb köeszköz lelőhelyek. — (Beiträge zur Geologie Siebenbürgens. XII. Der erste Nachtrag zu dem Ausweis der siebenbürgischen Ursäuger- und Urmenschenfunde. — B. Neuere Fundstellen der Steingeräte.) — *E. M.* 77. 133—135.

Koch Antal: Újabb ősemlős- és ősemberi köeszközleleteknek bemutatása. — (Neuere Ursäuger- und urmenschliche Steingerätfunde.) — *E. M. Ért.* 85. 288.

Koch Antal: Harmadik pótlék Erdély ősemlősei és az ősemberre vonatkozó leleteinek kimutatásához. II. Újabb ősemberi köeszköz leletek. — (Dritter Nachtrag zu dem Ausweis der siebenbürgischen Ursäuger- und Urmenschenfunde. II. Neuere Steingerätfunde.) — *E. M. Ért.* 86. 23—24.

Koch Antal: (Erdélyi) ősemlős maradványok és az ősemberre vonatkozó köeszközleletek. — (Ursäugerreste und urzeitliche Steingeräte in Siebenbürgen.) — *Ttk.* 86. 40.

Koch Antal: Negyedik pótlék Erdély ősemlősei és ősemberi eszközök leleteinek kimutatásához. — Viertes Supplement zu dem Verzeichnisse der Siebenbürgischen Funde von Ursäugerresten und prähistorischen Artefacten. — *E. M. Ért.* 88. 274—276. — 303—306.

Kolosváry Gábor: Újabb adatok a biai őskori telep állati maradványaihoz. — (Neuere Beiträge zu den Tierüberresten der Uransiedlung zu Bia.) — *Debr. Szle.* 37. 94—95.

Kolosváry Gábor: A balatonaligai őskori neolithtelep. K. — Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Balatonaliga am Plattensee. — *Vasi Szle.* 38. 19—30. — 30.

Kolosváry Gábor: Újabb adatok a balatonaligai őskori telep ismertetéséhez. K. — Neue Daten zur Kenntnis des Neolithikums von Balatonaliga. B. — *Vasi Szle.* 38. 304—309. — 309.

Kolosváry Gábor és Gaál István: Állati maradványok a biai őstelepről. K. — (Restes fauniques de l'établissement préhistorique à Bia. B.) — *Debr. Szle.* 36. 113—119.

Komáromy József: Neolith- és bronzkori nyomok a jászberényi Zagyparton. K. — (Neolithische und Bronzezeitliche Spuren an dem Ufer der Zagypa, bei Jászberény. B.) — *Jász. Évk.* 37. 75—81.

Kormos Tivadar: Százhalom—Batta, mint neolithkorbeli telep. K. — (Százhalombatta, als neolithische Siedlung. B.) — *Földr. Közl.* 904. 461—469.

Kormos Tivadar: A jászói Takács Menyhért barlang. K. — Die Takács Menyhért-Höhle bei Jászó. B. — *Barlangkut.* 17. 3—24. — 57—65.

Kormos Tivadar: A Devence-barlangi prehistorikus telep Bihar vármegyében. K. — Die prähistorische Niederlassung in der Devencehöhle, Kom. Bihar. B. — *Barlangkut.* 15. 153—163. — 192—199.

Kovács István: A korpádi őskori telep. K. — La station préhistorique de Korpád. B. — *Dolg.* 13. 1—12. — 13—17.

Kovács István: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. K. — Station préhistorique de Marosvásárhely; cimetière de l'époque scythe et de la migration des peuples. B. — *Dolg.* 15. 226—299. — 299—325.

Krecsmarik Endre: Jellegzetes koponyák a Szeged városi múzeumban. K. — Charakteristische Schädel im Szegeder Museum. B. — *Dolg.* 26. 176—182. — 182—184.

Krecsmarik Endre: Kalászrajzok neolithkori edénytöredékeken. K. — Gravierte Fruchtährenzeichnungen auf Gefäßbruchstücken. B. — *Dolg.* 27. 221—225. — 225.

Krecsmarik Endre: Kőkori gabonakalászrajzok a szarvasi őstelepről. — (Steinzeitliche Fruchtährenzeichnungen aus der Ansiedlung von Szarvas.) — *Ttk. pót.* 27. 221—225.

Krecsmarik Endre: Csonkított tetem a szarvasi őstelepen. — (Ein zerstückteltes Skelett in der Ansiedlung zu Szarvas.) — *Ttk.pót.* 28. 114—118.

Kuzmiák Sándor: Keresztúr községének archaeológiája. — (Die Archäologie der Gemeinde Keresztúr.) — *Bács.* 90. 157—175.

Kubinyi Miklós: Árvamegyei régészeti emlékek. — (Archäologische Denkmäler in dem Kom. Árva.) — *Rég. Évk.* 79—85. 97—103.

Kuzsinszky Bálint: A Balatonvidék régészeti áttekintése. — (Archäologischer Überblick der Balatongegend.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 15—24.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. K. — (Die Archäologie der Balatongegend. B.) — *Balaton.* 920.

László Ferenc: Oltszemi ásatások. — (Die Ausgrabungen in Oltszem.) — *Székel.* 908—909. 42—43.

László Ferenc: Erődsi ásatás. — (Die Ausgrabungen in Erősd.) — *Székel.* 907. 15—19. — 908—909. 39—42. — 910—11. 50—61. — 13. 11—13.

László Ferenc: Háromszék vármegyei prémykenaei jellegű telepek. K. — Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék. B. — *Dolg.* 11. 175—226. — 227—259.

László Ferenc: Ásatások az erődsi őstelepen. K. — Fouilles à la station primitive de Erősd. B. — *Dolg.* 14. 279—386. — 387—417.

Lehóczky Tivadar: Beregmegyei őskori telepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in dem Kom. Bereg.) — *Motv.* 72. 277—279.

Lehóczky Tivadar: Őskori leletek Beregszászon és Tarpán, Bereg megyében. — (Urzeitliche Funde bei Beregszász und Tarpa.) — *Motv.* 76. 238—240.

Lehóczky Tivadar: Néhány szó e vidék érmeiről. — (Die alten Münzen der Gegend von Máramarossziget.) — *Motv.* 78. 150—152.

Leszih Andor: Miskolc régiségei — (Die Altertümer von Miskolc.) — *Misk. Közl.* 26. 41—44.

Leszih Andor: A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. K. — (Die Ausgrabungen des Museums von Miskolc in Borsod. B.) — *Misk. Közl.* 27. 85—94.

Leszih Andor és Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-Miskolci múzeum 1906—1907. évi állapotáról. — (Das Museum von Miskolc in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk.* 906—907. 27—39.

Lichtneckert József: Kőkori leletek Fejér vármegyében. — (Urzeitliche Funde in den Kom. Fejér.) — *Szfv. Évk.* 93. 283—288.

(Lipp Vilmos): Megalith, vagyis őskori köemlékek és sírhalmok. — (Megalithische d. h. urzeitliche Steindenkmäler und Grabhügel.) — *Vasi Jel.* 74. 12—25.

Lipp Vilmos: Keszthely vidéki régiségek. — (Die Altertümer von Keszthely.) — *Rég. Évk.* 79—85. 46—48.

Lipp Vilmos: Keszthely és vidéke multjából. — (Aus der Vergangenheit von Keszthely und seiner Umgebung.) — *Vasi Jel.* 84. 1—16.

Lipp Vilmos: Vas megyei Régiségtár. K. — (Die Altertümersammlung des Kom. Vas. B.) — *Vasi Jel.* 85. 1—20. — 87. 5—35.

Lóczy Lajos: A baráthegyi őskori barlang megvizsgálásáról. K. — (Die Untersuchung der Höhle von Baráthegy.) — *Ttk.* 77. 1—16.

Lóczy Lajos: A baráthegyi barlangban talált maradványokról. K. — (Die in der Höhle von Baráthegy gefundenen Überreste. B.) — *Ttk.* 77. 321—344.

Madarassy László: A palóc „mennykő”. K. — (Urzeitliche Steinbeile als Heilmittel im Volksglauben der Palowzen. B.) — *Ethn.* 33. 75.

Magyar József: Őskori leletek Bezdánban. — (Urzeitliche Funde in Bezdan.) — *Bács.* 14. 30.

Majláth Béla: Az őskorszak lakói a felső Vág völgyében. — (Urzeitliche Einwohner des Oberen Vág-Tales.) — *Pulsky.* 29—36.

M(arosi) A(rnold): Őskori kőeszközökről. — (Urzeitliche Steingeräte.) — *Pécs.* 909. 87.

Marosi Arnold: A Fejér vármegyei és székesfehérvári múzeum őskori gyűjteménye. K. — (Die urzeitliche Sammlung des Museums in Székesfehérvár. B.) — *M. K. Ért.* 12. 14—19

Marosi Arnold: Őskori és római adatok Fejér vármegyéből. K. — (Ur- und römerzeitliche Angaben aus dem Kom. Fejér. B.) — *M. K. Ért.* 13. 189—196.

Marosi Arnold: A fehérmegyei Sárrét őskori telepei. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Sárrét, Kom. Fejér.) — *Közműv.* 24. 386.

Marosi Arnold: A fehérmegyei Sárrét őskori telepei. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Sárrét, Kom. Fejér.) — *Szent István Ak. Ért.* 24. 54—55.

Marosi Arnold: A múzeum ásatásai. — (Die Ausgrabungen des Museums.) — *Szfv. Szle.* 32. 62—64.

Marosi Arnold: A bicskei kőkori telep. (Die neolithische Siedlung in Bicske.) — *Szfv. Szle.* 32. 62—63.

Marosi Arnold: Ásatás a bicskei kőkori telepen. — (Ausgrabung in der neolithischen Siedlung zu Bicske.) — *Szfv. Szle.* 34. 39—43.

Marosi Arnold: Kutatás Iszkaszentgyörgyön. — (Forschungen in Iszkaszentgyörgy.) — *Szfv. Szle.* 35. 38—41.

M(arosi) A(rnold): Etyek régészete. — (Die Archäologie von Etyek.) — *Szfv. Szle.* 37. 26—27.

Márki Sándor: Arad őskorából. — (Aus der Urzeit von Arad.) — *Arad.* 84. 156—167.

Márton Lajos: Jelentése tószegi, ujhartyáni, versegi, valkói és patvarci ásatásairól. K. — (Die Ausgrabungen von Tószeg, Ujhartyán, Verseg, Valkó und Patvárc. B.) — *M. N. M. Jel.* 908. 168—174.

Márton Lajos: Jelentése hivatalos kiküldetéseiről. — (Studienfahrtsberichte.) — *M. N. M. Jel.* 909. 156—165.

Márton Lajos: Jelentése az aggteleki barlangi ásatásról. — (Die Ausgrabungen in der Höhle von Aggtelek.) — *M. N. M. Jel.* 10. 196—197.

Mártonfi Lajos: Földtani viszonyok és történelemelőtti idők nyomai a Mezőségen. — Geologische Verhältnisse und Spuren prähistorischer Zeit in der Mezőség. — *E. M. Ért.* 91. 149—158., 74. — 185—186.

Mihalik József: A boldogkőváraljai neolithkori telepek. K. — (Die steinzeitlichen Siedlungen in Boldogkőváralja. B.) — *A. K. XX.* 5—39.

Mihalik József: Zemplénmegyei őstelepek. K. — (Urzeitliche Siedlungen in dem Kom. Zemplén. B.) — *M. K. Ért.* 907. 163—170.

Mihalik Sándor: Orsova és környékének régiségei. K. — (Altertümer in Orsova und in seiner Umgebung. B.) — *M. K. Ért.* 908. 8—20.

Miletz János: Archaeológiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra. — (Heidenzeitliche Gräberfelder, besonders in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 76. 61—70.

Milleker Bódog: A fehértemplomi barbár leletek. — (Die barbarischen Funde in Fehérttemplom.) — *Tv. Ért.* 83. 15—27.

Milleker Bódog: Újabb délmagyarországi őstelepek. I. Verseci „nagy-réti“ leletek. — II. A varadiai őstelep. — III. Őstelep Podporányon. — IV. Karánsebes vidéki bronzlelet. K. — (Neuere urzeitliche Siedlungen in Südungarn. I. Die Funde in Versec-Nagy-rét. — II. Die urzeitliche Siedlung von Varadia. — III. Die urzeitliche Siedlung in Podporány. — IV. Der Bronze-fund bei Karánsebes. B.) — *Tv. Ért.* 83. 167—180.

M(illeke)r B(ódo)g: Verseci „nagy-réti“ kőlelet. — (Der Steinfund in Versec-Nagy-rét.) — *Tv. Ért.* 85. 51.

Miske Kálmán br.: A középdunamedence provincia neolitikumának kronológikus táblázata. — Chronologische Tabelle des Neolithikums der Mitteldonaubecken-Province. — *Vasi Szle.* 33. 33—35. — 35—39.

Móra Ferenc: A csókai őstelepről. K. — Csókaer Funde aus der Urzeit. B. — *Dolga.* 25. 18—24. — 24—25.

Móra Ferenc: Ismeretlen típusú edény Lebőről. K. — Ein Gefäß unbekannter Typus von Lebő. B. — *Dolg.* 30. 159—160. — 161—162.

Műnich Sándor: Jelentése gánóci ásatásáról. — (Die Ausgrabung in Gánóc.) — *Rég. Évk.* 79—85. 65—69.

Műnnich Sándor: A Szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes Mill.* I. 177—255.

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég. VIII.* 87—157.

Nyáry Albert br.: A csont az ősember szolgálatában. K. — (Der Knochen im Dienste des Urmenschen. B.) — *Uránia.* 902. 366—369.

Nyáry Albert br.: Az ősember hiúsága. K. — (Die Eitelkeit des Urmenschen. B.) — *Uránia.* 909. 310.

Nyáry Albert br.: A felfalusi barlang ismertetése. — Besprechung der Höhle von Felfalu. — *Földt. Közl.* 11. 662—665. — 708—712.

Nyáry Jenő br.: Régészeti Jelentés. — (Ein archäologischer Bericht.) — *Száz.* 69. 641—644.

Nyáry Jenő br.: Az aggteleki barlang mint őskori temető. K. — (Die Höhle von Aggtelek als urzeitliches Gräberfeld. B.) — *Nyáry:* 1881. 179. l.

Orosz Endre: A „Kurjácska Greda“ ősemberi telep Kécsán. — (Die urzeitliche Siedlung „Kurjácska Greda“ in Kécsa.) — *Tv. Ért.* 94. 54—57.

Orosz Endre: A „Valea Holcserági“ őstelep Bone-Nyíres határán. — Die prähistorische Colonie „Valea Holcserági“ bei Bone-Nyíres im Szolnok-Dobokaer Komitat. — *E. M. Ért.* 95. 31—36. 84. — 101—102.

Orosz Endre: Újabb ősemberi telepek Délmagyarországon. I. A cseneji őstelep. — II. Az újvári „Temesic“ őstelep. — (Neuere urzeitliche Funde in Südungarn. I. Die Siedlung bei Csenej. — II. Die Siedlung bei Ujvár-Temesic.) — *Tv. Ért.* 95. I. f. 68—76.

Orosz Endre: A „Kurjácska-gredai“ ősemberi telep Kécsán. (Finkály Henrik előszavával.) — (Die urzeitliche Siedlung von „Kurjácska-greda“ in Kécsa. — Vorwort von Finály.) — *E. M.* 96. 22—33., 62—75.

Orosz Endre: Új őskori telep Öregfalu határán. — (Eine neue urzeitliche Siedlung bei Öregfalu.) — *Tv. Ért.* 96. I. f. 41—46.

Orosz Endre: Újabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. — A csókai Kremenység őstelep. — A tamásfalvi kincs-lelethez. — Tamásfalva. — A kécsai Kurjácska-greda őstelep. — Cseneji telep. — Az újvári őstelep. — Öregfalu. — Knéz. — (Neuere archäologische Angaben aus Südungarn. — Die Siedlung in der Kremenység, bei Csóka. — Der Schatzfund von Tamásfalva. — Tamásfalva. — Die urzeitliche Siedlung Kurjácska-greda in Kécsa. — Die Ansiedlung bei Csenej. — Die Siedlung in Ujvár. — Öregfalu. — Knéz.) — *Tv. Ért.* 97. 66—71.

Orosz Endre: Archaeológiai adatok Délmagyarországból. — (Archäologische Angaben aus Südungarn.) — *Tv. Ért.* 97. 88—95.

Orosz Endre: Ősemlék-tani adatok Erdélyből. — (Prähistorische Angaben aus Transylvanien.) — *E. M. Ért.* 97. 82.

Orosz Endre: Ősemlék-tani adatok Erdélyből. — (Uranthropologische Angaben aus Siebenbürgen.) — *Ttk.* 97. 372.

Orosz Endre: Mezősámsond ősemleri telepei (Maros-Torda vármegyében.) — (Die urzeitlichen Siedlungen in Mezősámsond, Kom. Maros-Torda.) — *E. M.* 98. 267—275., 322—330.

Orosz Endre: Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertórium. — (Inventar der urzeitlichen Funde des Kom. Szolnok-Doboka.) — *Dés.* 900. 17—44.

Orosz Endre: Két ősemleri tanyahely Kolozsvár környékén. I. A Bács-toroki őstanya. — (Zwei urzeitliche Siedlungen bei Kolozsvár. I. Die Siedlung von Bács-torok.) — *E. M.* 900. 29—38.

Orosz Endre: Ösemlertani adatok Erdélyből. — Prähistorische Beiträge aus Siebenbürgen. — *E. M. Ért.* 901. 16—46. — 16.

Orosz Endre: 1-ső pótlék a „Szolnok-Doboka“ megye őskori leleteinek repertóriumához. — (Erster Nachtrag zum Repertorium der urzeitlichen Funde des Kom. Szolnok-Doboka.) — *Dés.* 902. 54—62.

Orosz Endre: A borjasi őstelepek. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Borjas.) — *Tv. Ért.* 903. 64—82.

Orosz Endre: Húsz ismeretlen ősemleri telepről. — (Zwanzig unbekannte urzeitliche Siedlungen.) — *E. M.* 903. 89—93.

Orosz Endre: Ösrégészeti adatok a Kis-Szamos folyó völgyéből. — (Urzeitliche Angaben aus dem Tale der Kiszamos.) — *E. M.* 905. 303—312.

Orosz Endre: A bodrogmonostorszegi „Opoljenik“ neolith telepről. — (Die s. g. „Opoljenik“ neolithische Siedlung bei Bodrogmonostorszeg.) — *Tv. Ért.* 906. I. és II. f. 74—80.

Orosz Endre: Bács-toroki újabb leletek. — (Neuere Funde in Bács-torok.) — *E. M.* 906. 340—341.

Orosz Endre: Jelentés a csókai Kremenyák nevű őstelepen 1908. év nyarán végzett ásátásról. — (Die Ausgrabungen auf dem Kremenyák, bei Csóka, im Jahre 1908.) — *Tv. Ért.* 12. 27—38.

Orosz Endre: Újabban fölfedezett erdélyi őstelepek. — (Neuentdeckte urzeitliche Siedlungen in Siebenbürgen.) — *E. M.* 908. 256—259.

Orosz Endre: A mezősegi tavak keletkezéséről. K. — (Über die Entstehung der Seen der Mezősegi B.) — *Erdély.* 909. 13—17.

Orosz Endre: Ösrégészeti adatok Erdély déli részéből. — (Urgeschichtliche Angaben aus Süd-Transylvanien.) — *Hunyad.* 10. 166—168.

Ortvay Tivadar: A prehistorikus kőipar hazánkban, különös tekintettel az észak-európai országok prehistorikus kőiparára. — (Die prähistorische Steinindustrie in Ungarn, und die prähistorische Steinindustrie der nördlichen Länder.) — *Ért.* 85. 188.

Ortvay Tivadar: Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai prehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele: A kőeszközök eredete. Második fele: A kőeszközök régisége. — (Vergleichende Untersuchungen über die Entstehung der prähistorischen Steinwerkzeuge in Ungarn und in Nordeuropa. Erste Hälfte: Die Entstehung der Werkzeuge. Zweite Hälfte: Das Alter der Steinwerkzeuge.) — *Ért. Tört.* 12. VII. 1—75. — VIII. 1—105.

Ortvay Tivadar: A prehistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről. — (Das Altertumsgepräge der prähistorischen Werkzeuge.) — *Ért. Tört.* 13. II. 1—50.

Ortvay Tivadar: Az ősemlék táplálkozása. — (Die Ernährung des Urmenschen.) — *Ért. Tört.* 21. V. 1—160.

Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. 1. kt. (1. könyv.) Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. — (Geschichte des Kom. Temes und der Stadt Temesvár. 1. T. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzeit.) — *Ortvay.* 1896. 358 l.

Otrok Mihály: A vágsziklasi ásatások. — (Die Ausgrabungen in Vágsziklás.) — *Trencsén Évk.* 14. 70—75.

Páldy Gyula és Eördögh Béla: Őskori település Tiszalök és Rázompusztá között. — (Urzeitliche Ansiedlung zwischen Tiszalök und Rázompusztá.) — *Debr. Szle.* 37. 196.

Párducz Mihály: A Hódmezővásárhely—kotacparti neolithtelep és rézkori temető. K. — Die neolitische Ansiedlung und das kupferzeitliche Grabfeld von Hódmezővásárhely—Kotacpart. B. — *Dolg.* 32. 103—110. — 111.

Párducz Mihály és Bálint Alajos: Újabb őskori telep Ószentiván határában. K. — Eine neue urzeitliche Ansiedlung bei Ószentiván. B. — *Dolg.* 33—34. 44—50. — 51—53.

Péter Mihály: A kisazari őss agyagedénylelet. — (Der urzeitliche Gefäß-Fund in Kisazar.) — *Zempl.* 900. 161—163.

Péter Mihály: Második őss agyagedénylelet Kisazarban. — (Urzeitliche Gefäß-Funde in Kisazar.) — *Zempl.* 900. 193—194.

Primics György: Jelentés az erdélyi múzeumegylet igazgató-választmányának megbízása következtében ez év nyári hónapjaiban két ízben tett ásványgyűjtő és geológiai kirándulásairól. — (Eine Sammelreise in Siebenbürgen.) — *E. M. Ért.* 85. 284—287.

Primics György: A kőkori emberre vonatkozó új adatok Kolozsvár környekéről. — (Neuere Daten über den steinzeitlichen Menschen von der Umgebung Kolozsvár.) — *E. M. Ért.* 89. 169—171.

Rapaics Rajmund: A földművelés legrégibb emlékei Európában. K. — (Die ältesten Denkmäler des Ackerbaues in Europa. B.) — *Ttk.* 21. 235—237.

Rácz Imre: Az őslakások, mint védelmi berendezkedések. — (Les habitations préhistoriques considérées comme lieux de défense.) — *Debr. Szle.* 29. 75—80.

Rhé Gyula: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. K. — (Urzeitliche und altertümliche Spuren in der Gegend von Veszprém. B.) — *Balaton.* 906. 29 l.

Roediger L.: Ásatásainkról. — (Unsere Ausgrabungen.) — *Bács.* 903. 143—149.

Rómer Flóris: Előadása a „régészet köréből“. — (Eine Vorlesung über die Archäologie.) — *Száz.* 68. 133.

Rómer Flóris: Jelentése br. Nyáry Jenő pilinyi, Ebenhöch Ferenc koroncói leleteiről. — (Bericht über die Funde von Piliny und Koroncó.) — *Száz.* 68. 204—205.

Rómer Flóris: Előadása pilinyi, lapújtői és egyházasbásti leletekről. — (Funde von Piliny, Lapújtő, Egyházasbást.) — *Száz.* 68. 262., 347—349.

(*Rómer Flóris*): Régészeti tárgyakat mutatott be Nyitrából, Beregből, Békésből és Kisberről. — (Archäologische Funde aus den Komitaten Nyitra, Bereg, Békés und von Kisbér.) — *Száz.* 68. 443.

(*Rómer Flóris*): Szerdahelyi, toronyai és mojesai (Ung-Zemplén) régiségekről. — (Die Altertümer von Szerdahely, Toronya und Mojcsa.) — *Száz.* 70. 188.

Rómer Flóris: Első obsidián eszközök Magyarországon. K. — (Die ersten Obsidiangeräte in Ungarn. B.) — *A. K.* VII. 161—168.

Rómer Flóris: Galgavölgye őstörténelmi szempontból. K. — (Das Galgatal in urzeitlicher Hinsicht. B.) — *Göd.* 77. 49—61.

Rómer Flóris: Obszidián-eszközök a Bodrog környékén. — (Obsidian-Geräte bei der Bodrog.) — *Zempl.* 900. 97—98.

Roska Márton: A Földközi tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre. — (Der Einfluss der Kultur des Mittelmeergebietes auf das Begräbnis der neueren Steinzeit.) — *E. M.* 908. 112—122., 162—172.

Roska Márton: Orosz Endre: A tasnádi neolithkori telep. — (Die neolithische Siedlung von Tasnád.) — *E. M.* 10. 71—72.

Roska Márton: A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban. K. — Traces de l'homme diluvien dans la caverne „Cholnoky“ à Csoklovina. B. — *Dolg.* 12. 201—237. — 238—249.

Roska Márton: Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról. — (Der Grund des urzeitlichen Hockerbegräbnisses.) — *E. M.* 13. 31—40.

Roska Márton: A zsinédíszes agyagművesség nyomai Magyarországon. K. — Restes de céramique cordée en Hongrie. B. — *Dolg.* 14. 418—433. — 434—436.

Roska Márton: Branowitzi típusú bögrék Dömsödről. K. — Vases caliciformes de Dömsöd. B. — *Dolg.* 14. 437—448. — 449.

Roska Márton: Adatok a magyarországi zsinédíszes agyagművesség kérdéséhez. K. — Quelques données pour la question de la céramique cordée en Hongrie. B. — *Dolg.* 15. 1—16. — 16—18.

Roska Márton: Egy kis helyreigazítás — Une petite rectification. — *Dolg.* 19. 147—148. — 148—149.

Roska Márton: Erdély neolithikumának stratigráfiája. K. — La stratigraphie du Néolithique en Transylvanie. B. — *Dolg.* 36. 26—41. — 42—51.

Róth Samu: Felsőmagyarország néhány barlangjának leírása. K. — Einige Höhlen Ober-Ungarns. B. — *M. K. Évk.* 81. 367—398. — 399—430.

Róth Samu: A pórácsi barlang Szepes megyében. K. — (Die Höhle von Pórács in dem Kom. Szepes. B.) — *Ttk.* 78. 409—423., 449—456.

Róth Samu: Szepes megye néhány barlangjának leírása. K. — (Beschreibung einiger Höhlen in der Zips. B.) — *Math. Tt. Közl.* XVI. 6. 613—648.

Schupiter Elemér: Neolithikus telepek Szentes környékén. K. — Neolithische Ansiedlungen bei Szentes. B. — *Dolg.* 31. 54—59. — 59—60.

Sinka Ferenc Pál: Esztergom megye őskora. K. — (Die Urzeit des Kom. Esztergom. B.) — *Eszterg. Évk.* 25. 83—93. — 26. 40—55. — 27. 31—44.

Sőregi János: Régészeti kutatások és ásatások 1930-ban. — 1. Egy tiszaparti őstelep pusztulása Heves megyében. K. — Eine in Vernichtung begriffene Urbesiedlung am Theissufer im Kom. Heves. — *Debr.* 30. 67—69. 83 — *D. Közl.* 1. 20. 1.

(**Sőregi János:**) Települési nyomok Nagyléta határában a neolitikától a középkorig. — Besiedelungsspuren von der Neolithzeit bis zum Mittelalter beim Dorfe Nagyléta. — *Debr.* 34. 61—63. — 397.

(**Sőregi János:**) A zsákai neolithikus telep és temető. K. — Neolithische Urbesiedlung und ihr Gräberfeld in Zsáka. B. — *Debr.* 34. 67—72. — 398.

(**Sőregi János:**) Ős- és római kori telepnyomok a hortobágyi víztároló medence északi árka mentén. — (Urzeitliche und römerzeitliche Siedlungsspuren in Hortobágy.) — *Debr.* 35. 67—69.

(**Sőregi János:**) Újabb kőkori lelet a debreceni Monostor-erdőben. K. — (Ein neuer steinzeitlicher Fund in dem Walde Monostor, bei Debrecen. B.) — *Debr.* 35. 81—82.

(**Sőregi János:**) Újabb kőkorszaki lelőhelyek Szamosújlak és Szamosályi között. K. — (Neuere steinzeitliche Fundorte zwischen Szamosújlak und Szamosályi. B.) — *Debr.* 37. 59—63.

Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. K. — Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia. B. *Vasi Szle.* 36. 342—346. — 346. — 37. 72—77. — 77. — 131—137. — 137. — 257—261. — 261. — 326—330. — 330.

Stepán Gábor: Őskori embernyomok a Nagy Ernő-pusztán. — (Spuren des Urmenschen in Nagy Ernő-pusztá.) — *Zempl.* 96. II. 65.

Supka Ervin: A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. — (Du hochet de l'âge du bronze à l'oeuf de paques.) — *Debr. Szle.* 37. 160—164.

Szabó József: Egy kőkorszakbeli Pompéji. — (Ein steinzeitliches Pompeji.) — *Ttk.* 70. 290—310.

Szabó Kálmán: Éghajlati, talaj és geológiai viszonyok. Kőkor és rézkor, Kr. e. 3000—2000. K. — Klimatische, Boden- und geologische Verhältnisse. Steinzeit und Kupferzeit, cca 3000—2000 vor Chr. B. — *Kecsk.* 9—15.

Szelle Zsigmond: Dunaföldvár régi emlékei. K. — (Die Altertümer von Dunaföldvár. B.) — *A. K. XVII.* 5—34.

Szendrei János: Jelentése szamosvölgyi régészeti útjáról. — (Archäologische Reise in dem Szamos-Tal.) — *Rég. Évk.* 79—85. 70—74.

Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. — (Urzeitliche Siedlungen bei der Tisza im Kom. Torontál.) — *Tv. Ért.* 77. 149—162.

Teutsch Gyula: A barcasági őskori telepekről. — (Die steinzeitlichen Siedlungen im Burzenland.) — *E. M. Eml.* 908. 86—90.

Téglás Gábor: A Nándori barlang-csoport Hunyad megyében. — (Die Höhlengruppe von Nándor, Kom. Hunyad.) — *Ttk.* 80. 303—315.

Téglás Gábor: A karácsonyfalvi barlang őstörténelmi leletei. — (Die urgeschichtlichen Funde der Karácsonyfalvaer Höhle.) — *Ttk.* 84. 183.

Téglás Gábor: Az erdőfalvi barlangok és szomszédos sziklák ősember-tani leletei, tekintettel az erdélyi Érchegység déli részén a történelemelőtti korból kimutatható átjárókra. — (Die Funde der Höhlen zu Erdőfalva und der anstossenden Felsen.) — *Ttk.* 84. 519.

Téglás Gábor: A boicai barlangok s azok őstörténelmi jelentősége. — (Die Höhlen von Boica und deren urgeschichtliche Bedeutung.) — *Ttk.* 85. 265—266.

Téglás Gábor: A közép Marosvölgy őstörténelmi nevezetességű barlangjai. — (Die Höhlen des mittleren Marostales, von urzeitlicher Merkwürdigkeit.) — *E. M. Ért.* 86. 187—210. — 239.

Téglás Gábor: A közép Marosvölgynek őstörténelmileg nevezetes barlangjairól. — (Die urzeitliche Höhlensiedlungen des mittleren Marostals.) — *Ttk.* 86. 530.

Téglás Gábor: Prehistorikus adatok Déváról. — (Prähistorische Angaben von Déva.) — *Hunyad.* 86. 58—59.

Téglás Gábor: Adatok Hunyad megye prehistorikus térképéhez. — (Beiträge zur prähistorischen Karte des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 86. 59—60.

Téglás Gábor: Az erdélyi medence őstörténelméhez. — Résumé sur les gites préhistoriques du plateau Transylvanien. — *E. M. Ért.* 87. 55—87., 181—204., 299—312. — 349—352.

Téglás Gábor: Az erdélyi medence őstörténelméhez. — (Zur Urgeschichte des Siebenbürgischen Beckens.) — *Ttk.* 87. 184—185.

Téglás Gábor: Újabb adalékok Dácia helyrajzához. — (Neuere Beiträge zur Topographie Daciens.) — *Hunyad.* 88. 25—28.

Téglás Gábor: A Maros jobb parti barlangok rövid ismertetése. — (Kurze Beschreibung der Höhlen am rechten Ufer der Maros.) — *Hunyad.* 88. 95—99.

Téglás Gábor: Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medence területéről. — Neuere Funde aus dem Stein- und Bronze-Zeitalter im Gebiete des Siebenbürgischen Beckens. — *E. M. Ért.* 88. 67—74., 104., 136.

Téglás Gábor: Hunyad megye barbár fémleletei. — (Barbarische Metallfunde des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 89. 51—64.

Téglás Gábor: Az Erdélyi Érchegység délkeleti mészkővében folytatott barlangkutatóaim helyrajzi és őstörténelmi eredményei. — (Topographische und urgeschichtliche Ergebnisse meiner Forschungen in der südöstlichen Kalkzone der Siebenbürger Erzgebirge.) — *Motv.* 93. 446—455.

Téglás Gábor: Az erdélyi Érchegység délkeleti mészkővében folytatott barlangkutatóaim helyrajzi és történelmi eredményei. — Topographisch-urgeschichtliche Resultate meiner in den südöstlichen Kalken des siebenbürgischen Erzgebirges durchgeführten Höhlenuntersuchungen. — *Földt. Közl.* 96. 140—186.

Téglás Gábor: Az erdélyi Érchegység déli mészkőövének barlangképződményei. — (Die Höhlenformationen der südlichen Kalkzone des Siebenbürger Erzgebirges.) — *Ttk. pót.* 97. 193—206.

Téglás Gábor: A Ruszka—Pojána keleti lejtőjén és az Erdélyi Érchegység déli mészkőövében folytatott barlangkutatóaim őslénytani adalékai. — (Paläonthologische Angaben meiner Forschungen an dem östlichen Abhang der Pojana Ruszka und in der südlichen Kalkzone des Siebenbürger Erzgebirges.) — *Ttk.* 97. 372.

Téglás Gábor: A Ruska—Pojána keleti lejtőjén és az Erdélyi Érchegység déli mészkövében folytatott barlangkutatóm öslénytani adalékai. — *Paläonthologische Beiträge meiner Höhlenforschungen am östlichen Abhange der Ruska Pojana und in der Südlichen Kalkzone des Siebenbürger Erzgebirges.* — *E. M. Ért.* 97. 23—31. — 82.

Téglás Gábor: Az erdélyi Érchegység déli felének őskori védművei és legrégebb lakossága. — (Die urzeitlichen Schanzen und ihre Bewohner in südlichen Teile des Siebenbürger Erzgebirges.) — *E. M.* 98. 431—440., 499—509.

Téglás Gábor: A godinesdi neolithkori barlangtelep Hunyad megyében. K. — (Neolithische Höhlensiedlung in dem Kom. Hunyad. B.) — *Pulszky* 23—25.

Téglás Gábor: Az aggteleki barlang ősembertani jelentősége. — (Die urgeschichtliche Bedeutung der Höhle von Aggtelek.) — *B. Sz.* 82. 29., 39—53.

Téglás Gábor: A karácsonfalvi barlang őstörténelmi leletei Hunyad megyében. — (Die urzeitlichen Funde der Karácsonyfalvaer Höhle in dem Kom. Hunyad.) — *Ért.* 84. 57. *Math. Tt. Ért.* II. 83—84. 199—203.

Téglás Gábor: Az erdőfalvi barlangok és a szomszédos sziklák ősembertani leletei. — (Die urzeitlichen Funde der Höhlen von Erdőfalva und deren Umgebung.) — *Ért.* 84. 205. *Math. Tt. Ért.* III. 84—85. 27—29.

Téglás Gábor: A boicai barlangok s azok őstörténelmi jelentősége. — (Die Höhlen bei Boica und ihre urgeschichtliche Bedeutung.) — *Ért.* 85. 47—49. — *Math. Tt. Ért.* III. 84—85. 140—145.

Téglás Gábor: Egy új csontbarlang Torockó vidékén a bedelliói határban. — (Eine neue Knochenhöhle bei Torockó.) — *Math. Tt. Közl.* XVIII. 3. 54—65.

Téglás Gábor: Újabb barlangok az erdélyi Érchegység övéből. K. — (Neuere Höhlen aus dem Erzgebirge in Siebenbürgen. B.) — *Math. Tt. Közl.* XXIII. 1. 1—202.

Téglás Gábor: Újabb barlangok az erdélyi Érchegység és a Fehérkörös hunyadmegyei völgyszakaszából. — (Neuere Höhlen im Talteil der Fehérkörös in dem Kom. Hunyad und in dem Erzgebirge.) — *Ért.* 92. 206—208. — *Math. Tt. Közl.* XXIV. 5. 303—337.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — (De historia Pannoniae antiqua. B.) — *Pannonia.* 35. 322—331. — 400. — *Pannonia K.* 15.

Tompa Ferenc: A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. A Bükki és a Tiszai kultúra. K. — Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theisskultur. B. — *Arch. Hung.* V—VI. 9—66.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Őskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler B.) — *Vezető.* 38. 5—50.

Torma Zsófia: Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyad megyében. K. — (Neolithische Siedlungen in dem Kom. Hunyad. B.) — *E. M.* 79. 129—155., 190—192., 193—211.

Torma Zsófia: Ősrégészeti újabb leletek. — (Neuere Funde aus der Urzeit.) — *E. M.* 79. 311.

Torma Zsófia: A nándori barlangesoportozat. K. — (Die Höhlengruppe zu Nándor. B.) — *E. M.* 80. 153—171., 206—209.

Torma Zsófia: Hunyad vármegye őskori történelméhez. K. — (Zur Urgeschichte des Kom. Hunyad. B.) — *Hunyad.* 82. 5—51.

Torma Zsófia: A római uralom előtti Dáciának planeta-cultusáról. — (Planeten-Kult des vorrömischen Daziens.) — *E. M.* 87. 73—78.

Torma Zsófia: Az örmény nép európai származása. — (Die europäische Herkunft des Armenischen Volkes.) — *Arm.* 88. 210—212.

Tóth Lőrinc: A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felsőmagyarországi múzeum”-ban. — (Stein-, Bronze- und Eisenzeit in dem Museum von Kassa.) — *Kassa.* 84. 1—61.

Tömörkény István: Régészeti telephelyek a Szerémségben. — (Archäologische Fundstelle in Szerémség.) — *M. K. Ért.* 15. 170—171.

Török Gyula: Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszárító esárda helyén. K. — Eine steinzeitliche Siedlung an der Stelle der Heideschenke Hámszárító. B. — *Dolg.* 35. 238. — 239.

Varga Ferenc: Ősemlékori leletek Új-Paulison. — (Funde aus der Urzeit in Ujpaulis.) — *Tv. Ért.* 76. 91—94.

Varga Ferenc: Új-paulisi kőkori emlékek. — (Die steinzeitlichen Denkmäler in Ujpaulis.) — *Tv. Ért.* 76. 122—128.

Veres Ferenc: Őstörténelmi embernyomok S.-Patak alsó határában. — (Spuren des Urmenschen bei Sárospatak.) — *Zempl.* 96. II. 145—147.

Visegrádi János: Két ősrégészeti kirándulásunk a Zempléni-Sziget-hegységbe. — (Zwei archäologische Ausflüge in das Sziget-hegység (Inselgebirge) in Zemplén.) — *Zempl.* 907. 97—114.

Visegrádi János: A sátorajáújhelyi ős lakótelep. K. — (Urzeitliche Siedlung in Sátorajáújhely. B.) — *Zempl.* 13. 97—105., 203—210.

Weigang János: Jelentés az Apatin, Szónta és Erdőd határában, valamint a vármegyénkkel határos Baranya megyében talált néhány őskori tárgyról, úgyszintén az Apatin mellett és Weindl Mór nagybirtokos jószágán feltárt őskori sírokról. — (Berichte über die urzeitlichen Funde bei Apatin, Szónta, Erdőd und in Kom. Baranya, und die urzeitlichen Gräber in Apatin.) — *Bács.* 901. 20—29.

Wosinszky Mór: Leletek a lengyeli őskori telepről. K. — (Funde aus der urzeitlichen Siedlung von Lengyel. B.) — *A. K.* XIV. 1—89. — XVI. 45—211.

Wosinszky Mór: A lengyeli prehistorikus sánc és lakóiról. K. — (Die prähistorische Schanze und ihre Bewohner. B.) — *Rég. Évk.* 79—85. 104—114.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. — Urgeschichtliche Siedlung des Kom. Csongrád. — *Dolg.* 32. 49—102. — 273—274. — *Csongrád.* K. 1.

Zalotay Elemér: A Tiszavölgy első települői. — (Die ersten Besiedler des Theisstales.) — *Földr. Közl.* 35. 122—124.

Zalotay Elemér: A Tisza völgye neolithikus kultúráinak vizsgálata a földrajzi tényezők tükrében. — (Die neolithischen Kulturen des Theisstales aus geographischer Hinsicht.) — *Földr. Közl.* 35. 120—122.

(Zoltai Lajos): L. C. G. Clarke herpályi ásatása. — (Die Ausgrabung des Herrn L. C. G. Clarke in Herpály.) — *Debr.* 27. 12.

Zoltai Lajos: Jelentés a Debreceni Városi Múzeum 1906. évi régészeti ásatásairól. K. — (Archäologische Ausgrabungen des Museums von Debrecen im Jahre 1906. B.) — *M. K. Ért.* 907. 24—42.

Zoltai Lajos: Debrecen sz. kir. város múzeumának régészeti ásatásai 1905-ben. K. — (Ausgrabungen des Museums zu Debrecen im Jahre 1905. B.) — *M. K. Ért.* 907. 179—189.

Zoltai Lajos: Jelentések halmok megásatásáról. I. Hortobágyi 2. sz. Pipáshalom. — (Ausgrabungen der Hügel. I. Der 2. Pipáshügel zu Hortobágy.) — *Debr. 10.* 36—39.

Zoltai Lajos: Jelentések halmok megásatásáról. II. A hortobágyi Papegyháza. — (Ausgrabungen der Hügel. II. Papegyháza zu Hortobágy.) — *Debr. 10.* 39—40.

Zoltai Lajos: Jelentés halmok megásatásáról. V. A hortobágyi Kandra és Száztelki halom. — (Ausgrabungen der Hügel. V. Der Kandra- und Száztelkhügel zu Hortobágy.) — *Debr. 10.* 42—43.

Zoltai Lajos: Jelentések halmok megásatásáról. VI. A sárrétudvari Balázshalom. — (Ausgrabungen der Hügel. VI. Der Balázshügel bei Sárrétudvari.) — *Debr. 10.* 43—48.

Zoltai Lajos: A tócsövölgyi László- és Szántay-halmok megásása. — Zwei neolithische Grabhügel mit bemaltem Keramik bei Debrecen. — *Debr. 27.* 47—52. — 52—53.

— —.: Füzesgyarmati kőkori telep. — (Steinzeitliche Siedlung in Füzesgyarmat, Kom. Hont.) — *Száz. 68.* 519.

— —.: Régészeti lelet a Fertő tavában. — (Funde im Neusiedlersee.) — *Tv. Ért.* 75. 59.

— —.: Fertőtavi leletekről. — (Die Funde im Neusiedlersee.) — *Száz. 75.* 70.

— —.: Hatvan város régészeti jelentősége. — (Archäologische Bedeutung der Stadt Hatvan.) — *Tv. Ért.* 76. 164.

— —.: Régészeti kutatások Kunszentmárton vidékén. — (Archäologische Forschungen bei Kunszentmárton.) — *Tv. Ért.* 77. 37.

— —.: Nevezetes őskori telep Parácon Temes megyében. — (Eine berühmte urzeitliche Siedlung in Parác.) — *Tv. Ért.* 77. 96.

— —.: Őskorszaki kő-kanál (Szarvas). — (Ein Steinlöffel aus der Urzeit. Szarvas.) — *Tv. Ért.* 77. 147.

— —.: Felsődobszai lelet. — (Der Fund von Felsődobsza.) — *Tv. Ért.* 77. 148.

— —.: Borjasi kőkori emlékek. — (Die steinzeitlichen Funde in Borjas.) — *Tv. Ért.* 77. 195.

— —.: Kagyuló nyakék s ős urnadarabok. — (Muschel-Halsschmuck und urzeitliche Urnenreste.) — *Tv. Ért.* 78. 100.

— —.: Újabb borjasi kőkori emlékek. — (Neuere steinzeitliche Funde in Borjas.) — *Tv. Ért.* 78. 100.

— —.: Barbárkori leletek Obébán. — (Barbarische Funde in Obéba.) — *Tv. Ért.* 78. 207.

- —.: A cseneji kőszilánklelet. — (Silexfund in Csenej.) — *Tv. Ért.* 80. 47.
- —.: Régiségek. — (Einige Altertümer.) — *Bács.* 86. 160.
- —.: Újabb leletek Bács-Bodrogh megye területéről. — (Neuere Funde in dem Kom. Bácsbodrog.) — *Bács.* 97. 140—141.
- —.: Őskori leletek (Vécs). — (Urzeitliche Funde in Vécs.) — *Zempl.* 97. 296.
- —.: Leletek Agárd község határában. — (Funde bei Agárd.) — *Zempl.* 98. 35.
- —.: Obsidian rög (Nagytoronyi hegy). — (Ein Obsidian-Nucleus in Nagytoronyi.) — *Zempl.* 98. 264.
- —.: Régiség-leletek. — (Archäologische Funde.) — *Bács.* 98. 95.
- —.: Beregszói leletek Temes megyében. — (Die Funde von Beregszó in dem Kom. Temes.) — *Tv. Ért.* 98. 207.
- —.: Régiség-leletek. — (Archäologische Funde.) — *Bács.* 98. 95.
- —.: A felsődobszai Várdomb. — (Der Várdomb (Burghügel) in Felsődobsza.) — *Zempl.* 900. 32.
- —.: Leletek Pazdieson. — (Funde in Pazdies.) — *Zempl.* 900. 32.
- —.: Leletek az Eszenke-pusztán. — (Funde auf der Eszenke-puszt.) — *Zempl.* 900. 64.
- —.: Ősagyegedény lelet. Karas. — (Urzeitlicher Gefäss-Fund in Karas.) — *Zempl.* 901. 224.
- —.: Őskori leletek Sárközön. — (Urzeitliche Funde in Sárköz.) — *Zempl.* 902. 128.
- —.: Őskori és újabb leletek. Dereglyő. — (Neuere urzeitliche Funde in Dereglyő.) — *Zempl.* 902. 287—288.
- —.: Őstörténeti leletek. Bodrogvécs. — (Urzeitliche Funde in Bodrogvécs.) — *Zempl.* 903. 31.
- —.: Pazdics helység régiségei. — (Die Altertümer der Gemeinde Pazdies.) — *Zempl.* 903. 127.
- —.: Tiszafüredi Múzeum. — (Das Museum zu Tiszafüred.) — *M. K. Ért.* 908. 52—54.
- —.: Újabb őskori telep Bezdánban. — (Eine neuere urzeitliche Siedlung in Bezdán.) — *Bács.* 10. 127.
- —.: A csókai ásatások. — (Die Ausgrabungen in Csóka.) — *Bács.* 11. 119.
- —.: Szalagdíszes agyagművesség Magyarországon. K. — (Die Bandkeramik in Ungarn. B.) — *Iparműv.* 30. 77.
- —.: Kőkori urnasírlelet Csákvárról. — (Neolithischer Urnengräberfund von Csákvár.) — *Szfv. Szle.* 31. 3. 8.
- —.: Kőkori lelet Tárnokon. — (Neolithischer Fund in Tárnok.) — *Szfv. Szle.* 31. 10—12. — 17.
- —.: Kirándulás Vajtára. — (Ein Ausflug nach Vajta.) — *Szfv. Szle.* 32. 50.
- —.: Adatok Máty régészetéhez. — (Angaben zur Archäologie von Máty.) — *Szfv. Szle.* 33. 15.

- —.: Vajtai leletek. — (Die Funde von Vajta.) — *Szfv. Szle.* 33. 62.
 — —.: Adatok Iváncsa régészetéhez. — (Angaben zur Archäologie von Iváncsa.) — *Szfv. Szle.* 34. 95.
 — —.: Kőkori leletek Nagylángról. — (Neolithische Funde in Nagyláng.) — *Szfv. Szle.* 34. 94—95.
 — —.: Őskori kőeszközök Székesfehérvárról. — (Urzeitliche Steingeräte in Székesfehérvár.) — *Szfv. Szle.* 36. 112.

Rézkor. — Die Kupferzeit.

Balás Adám: Jelentése Békés vármegyében tett régészeti tanulmányútról. — (Archäologische Studienreise in dem Kom. Békés.) — *Csaba.* 99—901. 111—114.

Balás Adám: A „Békéscsabai Múzeum-Egyesület“ igazgatójának jelentése a Békés vármegye különböző helyein 1901. évi augusztus és szeptember hónapokban végzett régészeti ásatások lefolyásáról és eredményéről. — (Ausgrabungen in dem Kom. Békés.) — *Csaba.* 901—902. 45—48.

Banner János: A magyarországi zsugorított temetkezések. — Die in Ungarn gefundenen Hockergräber. — *Dolg.* 27. 1—58. — 59—122.

Banner János: Az őszentiváni ásatások. K. — Grabungen bei Öszentiván. B. — *Dolg.* 28. 148—237. — 238—243. — *Alf. II.* Szo. 1.

Banner János: Rézkori leletek Magyardombegyházán. K. — Funde aus dem Kupferzeitalter in Magyardombegyháza. B. — *Dolg.* 28. 301—304. — 304. — *Alf. II.* Szo. 3.

Banner János: A kökénydombi neolithkori telep. K. — Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb. B. — *Dolg.* 30. 49—106. — 107—158. — *Alf. II.* Szo. 9.

Banner János: A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. K. — Beigaben der bronzzeitlichen Hockergräber aus der Maros-Gegend. B. — *Dolg.* 31. 1—46. — 46—53.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung am Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 33—34. 54—73. — 74—84.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 35. 97—120. — 121—125.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. K. — (Die archäologische Sammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. B.) — *Dolg.* 37. 105—120.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. K. — Die ersten 5 Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely. B. — *Csongr. K.* 7.

Banner János és Bálint Alajos: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Bálint Alajos és Banner János: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Bella Lajos: Próbaásatás a Rabló-barlangban. K. — Probegrabung in Rablóbarlang. B. — *Barlangkut.* 17. 111—114. — 133—134.

Bella Lajos: A bodrogkeresztúri aeneolithkori temető. K. — Das Äneolithische Gräberfeld bei Bodrogkeresztúr. B. — *Rég. Évk.* I. 6—18. — 213—214.

Burány Gergely: Őskori emlékeink. K. — (Urzeitliche Denkmäler. B.) — *Vasi Jel.* 89. 57—59.

Cziráky Gyula: Bogojeva és Gombos multja. K. — (Die Vergangenheit von Bogojeva und Gombos. B.) — *Bács.* 98. 51—80.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

Hampel József: Újabb tanulmányok a rézkorról. K. — (Neuere Studien über die Kupferzeit. B.) — *Ért.* 96. 65—70. — *Ért. Tört.* 16. VI. 1—58.

Hillebrand Jenő: A pusztaistvánházi korarézkori temető. K. — Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaistvánháza. B. — *Arch. Hung.* IV. 7—12. — 15—51.

Hillebrand Jenő: A pusztaistvánházi rézkori temető őstörténeti jelentőségéről. K. — Die urgeschichtliche Bedeutung des Pusztaistvánházaer kupferzeitlichen Gräberfeldes. B. — *Rég. Évk.* II. 24—40. — 364—365.

Hillebrand Jenő: A bodrogkeresztúri ásatásokról. — Das kupferzeitliche Gräberfeld von Bodrogkeresztúr. — *Antr. füz.* 23. 12—15. — 59—60.

Hoening O'Carrol Emil br.: Archäologisches. K. — *Trencsén Évk.* 92—93. 76—80.

Kiss Vilmos: A pusztaistvánházi és konyári korarézkori temetők. — Frühkupferzeitliche Friedhöfe zu Pusztaistvánháza und Konyár. — *Dolg.* 32. 274—275. — 275.

Kormos Tivadar: A révi sziklaszoros barlangjai. — Über die Höhlen der Felsenge von Rév. — *Barlangkut.* 13. 172. — 203.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. K. — (Die Archäologie der Balaton-Gegend. B.) — *Balaton.* 920.

Marosi Arnold: A fejevármegyei és székesfehérvári múzeum őskori gyűjteménye. K. — (Die urzeitliche Sammlung des Museums in Székesfehérvár. B.) — *M. K. Ért.* 12. 14—19.

Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. K. — (Das Museum zu Sümeg. B.) — *M. K. Ért.* 12. 124—151.

M(illeke)r B(ódo)g: Nagyszredistyei rézlelet. — (Der Kupferfund von Nagyszredistye.) — *Tv. Ért.* 85. 49—50.

Milleker Bódog: A rézkor emlékei Délmagyarországon. — (Kupferzeitliche Funde in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 89. 1—6.

Milleker Bódog: Újabb délvidéki őskori rézleletek. — (Neuere kupferzeitliche Funde in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 902. 96—102.

Münnich Sándor: A szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes Mill.* I. 177—255

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég.* VIII. 87—157.

Nischer-Falkenhof Leonora: Kupferzeitliche Keramik von Nyitraudány. B. — *Dolg.* 32. 271—273.

Nischer-Falkenhof Leonora: Csákányok és harántállású rézbalták a bécsi Naturhistorisches Museum őstörténeti osztályán. K. — (Pies et hachettes de cuivre dans la section préhistorique du Musée de l'histoire naturelle a Vienne. B.) — *Debr. Szle.* 35. 151—162.

Orosz Endre: Ösebertani adatok Erdélyből. — (Prähistorische Angaben aus Transylvanien.) — *E. M. Ért.* 97. 82.

Orosz Endre: Ösebertani adatok Erdélyből. — Prähistorische Beiträge aus Siebenbürgen. — *E. M. Ért.* 901. 16—46. — 16.

Orosz Endre: Újabb vörösréz-leletek az erdélyi felföldről. — (Neuere Kupferfunde in Siebenbürgen.) — *E. M.* 903. 574—577.

Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. 1. kt. (1. könyv.) Óskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. — (Geschichte des Kom. Temes und der Stadt Temesvár. 1. T. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzit.) — *Ortvay.* 96. 358 l.

Patzner István: Néhány észrevétel Milleker Bódog tanulmányára: „A rézkor emlékei Délmagyarországon“. — (Bemerkungen zur Abhandlung Millekers: Kupferzeitliche Funde in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 89. 13—16.

Párducz Mihály: A Hódmezővásárhely—kotaeparti neolith-telep és rézkori temető. K. — Die neolithische Ansiedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Hódmezővásárhely—Kotapart. B. — *Dolg.* 32. 103—110. — 111.

Pulszky Ferenc: A rézkor Magyarországon. K. — *Pulszky*: 1883. 79 l. — Die Kupferzeit in Ungarn. 1884. 103 l. Kilian.

Sőregi János: A biharmegyei konyári korarézkori temető. K. — Der Konyärer frühkupferzeitliche Friedhof im Kom. Bihar. B. — *Debr.* 32. 73—117. — 117—118. — *D. Közl.* 4. 46 l.

(*Sőregi János*): Rézkori szórványos lelet Monostorpályi határában. — (Kupferzeitlicher Streufund in Monostorpályi.) — *Debr.* 36. 73.

Szabó Kálmán: Éghajlati és geológiai viszonyok. Kőkor és rézkor. Kr. e. 3000—2000. K. — Klimatische Boden- und geologische Verhältnisse. Steinzeit und Kupferzeit. cca 3000—2000 von Chr. B. — *Kecsk.* 9—15.

Szabó Kálmán: Kecskeméti múzeum ásatásai. I. Kistréti part. K. — Die Ausgrabungen des Kecskeméti Museums. B. — *Kecsk.* I. 9—39. — 40.

Téglás Gábor: Az erdőfalvi barlangok leletei és a szomszédos sziklák ösebertani leletei, tekintettel az erdélyi Érc-hegység déli részén a történelemelőtti korból kimutatható átjárókra. — (Die Funde der Höhlen zu Erdőfalva und der anstossenden Felsen.) — *Ttk.* 84. 519.

Téglás Gábor: A rézkor Magyarországon. — (Die Kupferzeit in Ungarn.) — *B. Sz.* 85. 41. 161—171.

Téglás Gábor: A rézkori civilizáció emlékei Háromszéken és szomszédos vidékein. — (Die Denkmäler der Kupferzeit in dem Kom. Háromszék, und seine Umgebung.) — *Székelv. Ért.* 91. II. 9—15.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — (De historia Pannoniae antiqua. B.) — *Pannonia* 35. 322—331. — 400. — *Pannonia* K. 15.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Óskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető.* 38. 5—50.

T(örök) A(urél): A történelemelőtti rézkorról. — (Die vorgeschichtliche Kupferzeit.) — *Ttk.* 82. 415—416.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. — Urgeschichtliche Siedlung des Kom. Csongrád. — *Dolg.* 32. 49—102. — 273—274. — *Csongr. K.* 1.

Zalotay Elemér: A Szentes—kistőkei rézkori temető. K. — Der Friedhof in Szentes—Kistőke aus der Kupferzeit. B. — *Dolg.* 33—34. 85—89. — 90—92. *Csongr. K.* 8.

Zoltai Lajos: Réz- és bronzkori leletek Debrecen város múzeumában. K. — (Kupfer- und bronzzeitliche Funde in dem Museum zu Debrecen. B.) — *M. K. Ért.* 909. 24—28.

Z(oltai) L(ajos): Régészeti ásataink 1928-ban. III. Hajduhadházán: rézkori tüzhely. K. — Kupferzeitlicher Fund und Feuerstelle in Hajduhadház. B. — *Debr.* 28. 43. — 53.

Z(oltai) L(ajos): Régészeti ásataink 1928-ban. V. Hajdusoboszlón: rézkori temető és telep. K. — Kupferzeitliches Gräberfeld und Besiedlung in Hajdusoboszló. B. — *Debr.* 28. 44—50. — 54—55.

Bronzkor. — Die Bronzezeit.

Ambrus József: Óbébai régiségleletek. — (Die Funde von Óbéba.) — *Tv. Ért.* 78. 189—194.

Balás Ádám: Jelentése Békés vármegyében tett régészeti tanulmányútról. — (Archäologische Studienreise in dem Kom. Békés.) — *Csaba.* 99—101. 111—114.

Balázs Béla: Adatok a dévai várhegy őstörténetéhez. K. — (Beiträge zur Urgeschichte des Burgberges in Déva. B.) — *Hunyad.* 11. 43—60.

Balázs Béla: A tibolddaróci bércúti bronzkori őstelep. K. — (Die bronzzeitliche Siedlung in Tibolddaróc-Bércút. B.) — *Misk. Évk.* 906—907. 40—48.

Banner János: A magyarországi zsugorított temetkezések. — Die in Ungarn gefundenen Hockergräber. — *Dolg.* 27. 1—58. — 59.—122.

Banner János: Az ószentiváni ásataink. K. — Grabungen bei Ószentiván. B. — *Dolg.* 28. 148—237. — 238—243. *Alf. II.* Szo. 1.

Banner János: A görög pyraunos eredete. II. K. — Der Ursprung des griechischen Pyraunos. B. — *Dolg.* 29. 34—42. — 46—51.

Banner János: Az ószentiváni bronzkori telep és temető. K. — Die Ausgrabungen bei Ószentiván. B. — *Dolg.* 29. 52—78. — 79—81. — *Alf. II.* Szo. 4.

Banner János: A kökénydombi neolithkori telep. K. — Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb. B. — *Dolg.* 30. 49—106. — 107—158. — *Alf. II.* Szo. 9.

Banner János: A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. K. — Beigaben der Bronzezeitlichen Hockergräber aus der Maros-Gegend. B. — *Dolg.* 31. 1—46. — 46—53. — *Szeged.* 32. III. 3—45. — 45—53.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung am Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 33—34. 54—73. — 74—84.

Banner János: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében. K. — Ausgrabungen in den Grenzteilen Batida und Gorzsa von Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 33—34. 251—270. — 271.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 35. 97—120. — 121—125.

Banner János: A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. K. — Die Ausgrabungen des Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1935. B. — *Dolg.* 37. 50—69. — 70—77.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. K. — (Die Sammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. B.) — *Dolg.* 37. 105—120.

Banner János: Zur Datierung der Gräber in Óbéba. — *Dolg.* 37. 232—237.

Banner János: Néhány újabb ószentiváni leletről. — Neuere Funde in Ószentiván. — *Dolg.* 37. 237—239. — 239.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum ásatásai 1937-ben. K. — Die Ausgrabungen des Städtischen Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1937. B. — *Dolg.* 38. 191—198. — 198—200.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. K. — Die ersten 5 Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely. B. — *Csongr. K.* 7.

Banner János és Bálint Alajos: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Barb Alphons: Die Hügelgräberfriedhof von Oberkohlstätten (Felsőszénégető) und die Römersteine von Neumarkt im Tauchental (Felsőkethely). — K. — B. — *Vasi Szle.* 38. 218—232.

Bálint Alajos: A kisapostagi bronzkori urnatemető. K. — Das bronzezeitliche Urnengräberfeld in Kisapostag. B. — *Dolg.* 35. 145—148. — 149—152.

Bálint Alajos és Banner János: A szakálhádi őskori telep. K. — Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. B. — *Dolg.* 35. 76—88. — 89—96.

Báthory Nándor: Jelentés a Hont megye Magyarad helységében talált csontok összehasonlító bonctani vizsgálatáról. — (Vergleichende anatomische Untersuchung der in Magyarad (Kom. Hont) gefundenen Knochenüberreste.) — *A. K. VII.* 73—75.

Bella Lajos: Az 1891. évi kutatások. — (Die Forschungen im Jahre 1891.) — *Sopron Évk.* 91. 59—74.

(Bella Lajos): Titkári jelentés. Ebben 9—10. l. régészet. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 98. 7—11.

(Bella Lajos): Régészeti kutatások Trencsén megyében. — (Archäologische Forschungen in dem Kom. Trencsén.) — *M. K. Ért.* 14. 52—54.

Bella Lajos: A bodrogkeresztúri aeneolithkori temető. K. — Das äneolithische Gräberfeld bei Bodrogkeresztúr. B. *Rég. Évk.* I. 6—18. — 213—214.

Benda László: Ösemeri kannibállelet Rábapüspökiben. K. — (Ein urzeitlicher Kannibalenfund in Rábapüspöki. B.) — *Ttk.* 28. 291—295.

Benda László: Ösemeri kannibálielet Rábapüspökiben. K. — Ein prähistorischer Kannibalenfund bei Rábapüspöki. B. — *Vasi To.* 28. 82—85. — 85—86.

Berkeszi István: Temesvármegyei egyéb leletek. — (Verschiedene Funde in dem Kom. Temes.) — *Tv. Ért.* 906. 66—73.

Berkeszi István: Knézi leletek. — (Die Funde von Knéz.) — *Tv. Ért.* 907. 50—54.

Berkeszi István: Paráci újabb leletek. — (Neuere Funde in Parác.) — *Tv. Ért.* 907. 55—57.

Brancsik K(ároly): Ueber die Ergebnisse unserer Grabungen wie auch über prähistorische Zufallsfunde im Komitate. K. — B. — *Trencsén Évk.* 14. 22—36.

Brunner István: Feltárás a Lovasberény-jánoshegyi urnatemetőben. K. — (Ausgrabung auf dem Urnengraberfeld in Lovasberény—Jánoshegy. B.) — *Szfv. Szle.* 38. 83—86.

Buday (Árpád): A bronz kincsleletek. — Die Bronz-Schatzfunde. — *Dolg.* 26. 219—220. — 220—222.

Buday (Árpád): Bronzkori áldozóhelyek. — Opferstellen des Bronzezeitalters. — *Dolg.* 26. 222—223. — 223.

Burány Gergely: Öskori emlékeink. K. — (Urzeitliche Denkmäler. B.) — *Vasi Jel.* 89. 57—59.

Csetneki Jelenik Elek: ...a bronzkardokról... — (...über die Bronzeschwerter...) — *Száz.* 79. 627.

Cséplő Péter: Néhány érdekesebb leletünk Bihar vármegyének történetelőtti idejéből. K. — (Interessante prähistorische Funde in dem Kom. Bihar. B.) — *Bihar.* 96—97. 31—56.

Csoma József: Östörténelmi nyomok Abauj megyében. K. — (Urzeitliche Spuren in dem Kom. Abauj. B.) — *Kassa.* 92. 1—58.

Czirák Gyula: Bogojeva és Gombos multja. K. — (Die Vergangenheit von Bogojeva und Gombos B.) — *Bács.* 98. 51—80.

Czirák Gyula: Gombos azelőtt Bogojeva régi emlékei. K. — (Die Denkmäler von Gombos (Bogojeva). B.) — *Bács.* 901. 99—182.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma őstemetőt talál. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 906. 20—25.

Darnay Kálmán: Hogyan tárjuk föl az őskori urnasírokat? K. — (Wie deckt man die urzeitlichen Urnengräber auf? B.) — *M. K. Ért.* 908. 48—51.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz az új múzeumban. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 10. 4—16.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz a múzeumban. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 12. 4—16.

Darnay Kálmán: Hírek a múzeumból. K. — (Museumsberichte. B.) — *Sümeg.* 12. 29—36.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz a múzeumban. — (Volkstümliche Archäologie.) — *Sümeg.* 14. 7—20.

Divald Kornél: Árvamegyei kutatások. — (Forschungen in dem Kom. Árva.) — *M. K. Ért.* 907. 87—94.

Divald Kornél: Liptómegyei kutatások. — (Forschungen in dem Kom. Liptó.) — *M. K. Ért.* 907. 173—179.

Domonkos János: A gyulavarsándi Loposhalom tárgyairól. K. — (Die Fundgegenstände von Gyulavarsánd. B.) — *M. K. Ért.* 12. 19—25.

Dongó Gy. Géza: Bronzkori emlékek lelőhelyei. K. — (Fundstelle der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Zempl.* 95. 2—5., 33—35.

Dongó Gy. Géza: A Bibére homoka. — (Der Sand in Bibére.) — *Zempl.* 902. 127—132., 160—163., 205—206.

D(ormuth) A(rpád): A lovasberényi bronzlelet. — (Der Bronzefund von Lovasberény.) — *Szfv. Szle.* 35. 41—43.

D(ormuth) A(rpád): Adatok Kajászószentpéter és Vál régészetéhez. — (Angaben zur Archäologie von Kajászószentpéter und Vál.) — *Szfv. Szle.* 36. 50—52.

D(ormuth) A(rpád): Régészeti leletek a Velencei tó partján. — (Archäologische Funde am Ufer des Sees von Velence, Kom. Fejér.) — *Szfv. Szle.* 36. 52.

Dömötör László: Jelentése a m. pécskai östelepen az 1901 év nyarán végzett ásatásról. — (Bericht über die Ausgrabungen zu Pécska im Jahre 1901.) — *Arad.* 901. 8—10.

Dudás Andor: Bronzlelet Zentán. — (Ein Bronzefund in Zenta.) — *Bács.* 98. 92—93.

Dudás Gyula: A délvidék bronzkoráról. — (Die Bronzezeit in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 80. 13—21.

Dudás Gyula: Praehistorikus emlékek Zentán. — (Prähistorische Denkmäler in Zenta.) — *Bács.* 86. 161—164.

Dudás Gyula: Bronzkori emlékek a Bácskaságon. — (Bronzezeitliche Funde in der Bácska.) — *Bács.* 88. 118—125.

Dudás Gyula: A Tisza-vidék őstörténete. — (Die Urzeit der Theissgegend.) — *Bács.* 90. 20—31.

D(udás) Gy(ula): A zombor-sáponyai lelet. — (Die Funde in Zombor-Sáponya.) — *Bács.* 98. 20—22.

Ebenhöch Ferenc: A koroncói (Győr m.) vidéknek kő-, bronz- és vaskorszaki leletei. K. — (Funde aus der Stein-, Bronze- und Eisenzeit bei Koroncó, Kom. Győr. B.) — *A. K. VII.* 166—180.

Ebenhöch Ferenc: Koroncó története. — (Die Geschichte von Koroncó.) — *Győri Füz.* 69. 67—74., 338—357.

Ebenhöch Ferenc: Győr vidékének kőkorszaki leletei. K. — (Steinzeitliche Funde in der Umgebung von Győr.) — *Motv.* 76. 249—260.

Éber László: A művészet őskora. — (Die Urzeit der Kunst.) — *M. N. M. Jel.* 901. 175—178.

Erdy János: Az aszódi pogánysírokról. K. — (Die Heidengräber in Aszód. B.) — *Ért.* 54. 131—140. — *U. M. Múz.* 54. IV. 2. 132—141.

Erdy János: Kelenföldi pogánysírok. K. — (Heidengräber in Kelenföld. B.) — *A. K. II.* 29—45.

Erdy János: Pilini pogánysírok. K. — (Heidengräber in Pilin. B.) — *A. K. VIII.* 73—83.

Frey Imre: Mátételkei lelet. — (Die Funde in Mátételke.) — *Bács. 14.* 25.

Gaál István: Déva környékének földrajzi viszonyai a pleisztocén és ó-alluviális időkben. — (Geographische Verhältnisse der Umgebung von Déva in der Pleistozen- und Altdiluvialzeit.) — *Hungad. 11.* 26—32.

Gaál István és Kolosváry Gábor: Állati maradványok a biai őstelepről. K. — (Restes fauniques de l'établissement préhistorique à Bia. B.) — *Debr. Szle. 36.* 113—119.

Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum archeologiai szakosztályának 1900. évi működéséről. — (Die Archäologische Abteilung des Museums von Miskolc im Jahre 1900.) — *Misk. Évk. 900.* 34—48.

Gálffy Ignác: Az archaeologiai szakosztály jelentése. K. — (Die Archäologische Abteilung des Museums von Miskolc. B.) — *Misk. Évk. 901.* 28—47.

Gálffy Ignác és Leszih Andor: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1906—1907. évi állapotáról. — (Das Museum von Miskolc in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk. 906—907.* 27—39.

Gohl Ödön: Szabadkai régiségek. — (Die Altertümer von Szabadka.) — *Bács. 94. I. f.* 112—120.

Grosschmied Gábor: Régészeti leletek. — (Archäologische Funde.) — *Bács. 89.* 75—79.

Györffy Endre: Keszthelyi leletek a vasvármegyei régiségtárban. K. — (Funde von Keszthely in der Sammlung des Kom. Vas. B.) — *Keszth. 98—99—900—901.* 61—66.

Gyulai Rudolf: Komárom megye őskora. — (Die Urzeit des Kom. Komárom.) — *Kom. Ért. 901—902.* 24—38.

Haan Lajos: A békésmegyei múzeumban lévő némely kő- és bronzkori tárgyak ismertetése. K. — (Einige stein- und kupferzeitliche Gegenstände im Museum des Kom. Békés. B.) — *Gyula. 75—76.* 34—42.

Haan Lajos: A békésmegyei múzeumi néhány érdekesebb agyag-, érc-, kő- és csontneműek ismertetése. K. — (Einige Ton-, Metall-, Stein- und Beingegenstände im Museum des Kom. Békés. B.) — *Gyula. 76—77.* 48—58.

Haan Lajos: A szarvasi, túri és szentandrászi határban talált régészeti tárgyak ismertetése. — (Die urzeitlichen Gegenstände, gefunden in Szarvas, Túr und Szentandrás.) — *Gyula. 78—79.* 62—67.

Hampel József: Őskori emlékek a békésmegyei múzeumban. — (Urzeitliche Denkmäler in dem Museum des Kom. Békés.) — *Gyula. 78—79.* 37—49.

Hattyuffy Dezső: A nagyloóki ásátások. K. — (Die Ausgrabungen von Nagyloók. B.) — *Szfv. Évk. 85.* 75—95.

Hoening-O'Carrol Emil br.: Archäologisches. K. — *Trencsén Évk. 92—93.* 76—80.

Hollendonner Ferenc: A magyarországi praehistorikus fák és faszenek mikroszkópos vizsgálata. 1. A tószegi praehistorikus faszenek. 2. A tószegi praehistorikus csónak anyaga. 3. A pilisszántói kőfülke és 4. A bajóti barlang praehistorikus fáinak és faszenekének mikroszkópos vizsgálata. K. — Mik-

roskopische Untersuchungen der ungarländischen praehistorischen Hölzer und Holzkohlen. 1. Die praehistorische Holzkohlen von Tószeg. 2. Das Holz des praehistorischen Nachens von Tószeg. 3. Die praehistorischen Holzkohlen von der Felsen-Nische von Pilis-Szántó. 4. Die Holzüberreste der Bajóter Jankovich-Höhle. B. — *Tt. Ért.* 26. 178—201., 204—207. — 202—203., 208—209.

Jósa András: A bodrogzsádányi bronzlelet. — (Der Bronzefund von Bodrogzsádány.) — *Zempl.* 906. 4—5.

Jósa András: Mégegyszer a bodrogzsádányi bronzleletről. — (Der Bronzefund von Bodrogzsádány.) — *Zempl.* 906. 67—70.

Kada Elek: Városunk őstörténetéből. — (Die Urgeschichte von Kecske-mét.) — *Kecsk. Évk.* 905—12. 93—118.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1929. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1929. — *Barlangvil.* 33. 4. f. 16—21.

Kapás L. Aurél: Zemplén vármegye őskori leleteiről. — (Urzeitliche Funde in dem Kom. Zemplén.) — *Zempl.* 96. II. 241—243., 273—275., 305—308.

Kállay Ferenc: A cofalvi arany csákányokról. — (Die goldenen Streitäxte von Cofalva.) — *U. M. Múz.* 53. II. 56—60.

Kárpáti Kelemen: Leletek. — (Archäologische Funde.) — *Vasi Jel.* 91—92. 68—70.

Kárpáti Kelemen: Őskori urnasírok. — (Urzeitliche Urnengräber.) — *Vasi Jel.* 97. 54—56.

Kieselbach Gyula: Rejtélyes bronzkori kettőssír. K. — (Rätselhaftes doppeltes Grab aus der Bronzezeit. B.) — *Ttk.* 29. 84—86.

Kis Elek: Pogánykúti ős-embertelep. K. — (Die urzeitliche Siedlung von Pogánykút. B.) — *Zempl.* 96. 33—36., 105—106.

Kolosváry Gábor: Újabb adatok a biai őskori telep állati maradványaihoz. — (Neuere Beiträge zu den Tierknochenresten der Ansiedlung zu Bia. B.) — *Debr. Szle.* 37. 94—95.

Kolosváry Gábor: A balatonaligai őskori neolittlep. K. — Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Balatonaliga am Plattensee. B. — *Vasi Szle.* 38. 19—30. — 30.

Kolosváry Gábor: Újabb adatok a balatonaligai őskori telep ismertetéséhez. K. — Neue Daten zur Kenntnis des Neolithikums von Balatonaliga. B. — *Vasi Szle.* 38. 304—309. — 309.

Kolosváry Gábor és Gaál István: Állati maradványok a biai őstelepről. K. — (Restes fauniques de l'établissement préhistorique à Bia. B.) — *Debr. Szle.* 36. 113—119.

Komáromy József: Neolith- és bronzkori nyomok a jászberényi Zagyvarton. K. — (Neolithische und bronzezeitliche Spuren an dem Ufer der Zagyva. B.) — *Jász. Évk.* 37. 75—81.

Kormos Tivadar: A Devence-barlangi prehistorikus telep Bihar vármegyében. K. — Die prähistorische Niederlassung in der Devencehöhle Kom. Bihar. B. — *Barlangkút.* 15. 153—163. — 192—199.

Kormos Tivadar: Százhalom-Batta, mint neolithkorbeli telep. K. — (Százhalombatta, als neolithische Siedlung. B.) — *Földr. Közl.* 904. 461—469.

Kovács Aladár: Tolna vármegye múzeuma újabb szerzeményei. K. — (Die neueren Erwerbungen im Museum des Kom. Tolna. B.) — *M. K. Ért.* 12. 31—37.

Kovács Albert: Ásatás Szelevényen. K. — (Ausgrabung in Szelevény. B.) — *Tiszazug.* 76. 1—2., 12—14.

Kovács Albert: Ásatás Tiszaughon, a „Kéménytetőn.“ K. — (Ausgrabung in Tiszaug-Kéménytető. B.) — *Tiszazug.* 76. 8—11.

Kovács István: Az apahidai őskori telep és La-Tène temető. K. — La station préhistorique et le cimetière de l'époque La-Tène d'Apahida. B. — *Dolg.* 11. 1—56. — 57—69.

Kovács István: A mezőbándi ásatások. — Őskori telepnyomok és temető, La-Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temető. K. — Les fouillages de Mezőbánd. — Traces de stations et de cimetières de l'âge de bronze; sépulture à la La-Tène; cimetière du temps des migrations des peuples. B. — *Dolg.* 13. 255—389. — 390—429.

Krecsmarik Endre: Csonkított tetem a szarvasi őstelepen. — (Ein zerstückteltes Skelett in der Ansiedlung zu Szarvas.) — *Ttk pót.* 28. 114—118.

Kubinyi Ferenc: tudósítása, melyben Gömör megyében Sajó-Gömör területén talált és Szentiványi Miklós úr által a magyar nemzeti múzeumnak ajánlott közép- és bronzkori régiségeket leírván, Sajó-Gömört egy aranygyűrű vagy arany tekeresekre és Nógrád megyében Cinóbánya területén fekvő Sztrebornó nevű hegyet egy ott felfedezett bronzkardra nézve, valamint más új lelhelyeket is kiemel. 1861. — (Mittelalterliche und bronzzeitliche Denkmäler von Sajógömör und Cinóbánya.) — *A. K. VI.* 188—191.

Kubinyi Ferenc: Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. K. — (Die in Ungarn gefundenen stein- und bronzzeitliche Altertümer. B.) — *A. K. II.* 81—113.

Kubinyi Miklós: Árva megyei régészeti emlékek. — (Archäologische Denkmäler in dem Kom. Árva.) — *Rég. Évk.* 79—85. 97—103.

Kuzmiák Sándor: Keresztúr községének archaeológiája. — (Die Archäologie der Gemeinde Keresztúr.) — *Bács.* 90. 157—175.

Kuzsinszky Bálint: A Balatonvidék régészeti áttekintése. — (Archäologischer Überblick der Balatongegend.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 15—24.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. K. — (Die Archäologie der Balaton-Gegend. B.) — *Balaton.* 920.

Lehóczky Tivadar: Beregmegyei őskori telepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in dem Kom. Bereg.) — *Motv.* 72. 277—279.

Lehóczky Tivadar: Őskori leletek Beregszászon és Tarpán, Bereg megyében. — Urzeitliche Funde bei Beregszász und Tarpa. — *Motv.* 76. 238—240.

Lehóczky Tivadar: Néhány szó e vidék érmeiről. — (Die alten Münzen der Gegend von Máramarossziget.) — *Motv.* 78. 150—152.

Lehóczky Tivadar: A nagycsongovai bronzlelet. K. — (Der Bronzefund von Nagycsongova. B.) — *Pulszky.* 12—15.

Leszih Andor: Zemplénvármegyei régiségek a Borsod-Miskolci Múzeum-

ban. K. — (Altertümer aus dem Kom. Zemplén in dem Museum zu Miskolc. B.) — *Zempl. 904.* 71—73.

Leszih Andor: Miskolc régiségei. — (Die Altertümer von Miskolc.) — *Misk. Közl. 26.* 41—44.

Leszih Andor és Gálffy Ignác: Jelentés a Borsod-Miskolci Múzeum 1906—1907. évi állapotáról. — (Das Museum von Miskolc in den Jahren 1906—1907.) — *Misk. Évk. 906—907.* 27—39.

(*Lipp Vilmos*): Néhány szó a bronzkorról. — (Von der Bronzezeit.) — *Vasi Jel. 74.* 25—30.

(*Lipp Vilmos*): A vasmegyei régiségtár köréből. — (Von der Altertümersammlung des Kom. Vas.) — *Vasi Jel. 78.* 24—34.

Lipp Vilmos: Keszthely vidéki régiségek. — (Die Altertümer von Keszthely.) — *Rég. Évk. 79—85.* 46—48.

Lipp Vilmos: Keszthely és vidéke multjából. — (Aus der Vergangenheit von Keszthely und seiner Umgebung.) — *Vasi Jel. 84.* 1—16.

Lipp Vilmos: Vasmegyei Régiségtár. K. — (Die Altertümersammlung des Kom. Vas. B.) — *Vasi Jel. 85.* 1—20. — 87. 5—35.

Loczka József: Hazai bronzkori tárgyak vegyelemzése. — (Chemische Untersuchung der ungarländischen Bronzegegenstände.) — *Math. Tt. Ért. 89.* 275—291.

Losonczy István: Újabb bronzleletekről Borsod megyében. K. — (Neuere Bronzefunde in dem Kom. Borsod. B.) — *Misk. Évk. 901.* 48—53.

Luczenbacher János: A pogány magyar sírok körül tett felfedezések. K. — (Entdeckungen betreffs der heidnischen, ungarischen Gräber. B.) — *Ért. 47.* 282—289.

Luczenbacher János: A kelenföldi pogánysír ásatásokról. — (Die Ausgrabungen in Kelenföld.) — *Ért. 55.* 332.

Lukács István: Borsodmegyei régiségek. — (Altertümer in dem Kom. Borsod.) — *Ért. 47.* 89.

Majláth Béla: A liptóandrásfalvi bronzkori temető. K. — (Das bronzezeitliche Gräberfeld von Liptóandrásfalva. B.) — *A. K. VIII.* 123—129.

Majláth Béla: Liptómegyei őstelepek. — I. A liptói pogányvárak. — II. A hradeki pogánytemető. — III. Magyarfalvi lelet. — (Die urzeitlichen Siedlungen in den Kom. Liptó. — I. Die Heidenschanzen in den Kom. Liptó. — II. Das Heidengräberfeld bei Hradek. — III. Der Fund von Magyarfalva.) — *A. K. IX. I.* 37—57.

M(arosi) A(rnold): Pécsi leletek az ős- és római korból. — (Die Funde von Pécs aus der Urzeit und Römerzeit.) — *Pécs. 908.* 156—157.

Marosi Arnold: A fejevármegyei és székesfehérvári múzeum őskori gyűjteménye. K. — (Die urzeitliche Sammlung des Museums in Székesfehérvár. B.) — *M. K. Ért. 12.* 14—19.

Marosi Arnold: Őskori és római adatok Fejér vármegyéből. K. — (Ur- und römerzeitliche Angaben aus dem Kom. Fejér. B.) — *M. K. Ért. 13.* 189—196.

Marosi Arnold: A fejevármegyei Sárrét őskori telepei. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Sárrét, Kom. Fejér.) — *Szent István Ak. Ért. 24.* 54—55.

M(arosi) A(rnold): A pákozdvári leletek. — (Die Funde von Pákozdvár.) — *Szfv. Szle.* 32. 47—48.

Marosi Arnold: Kutatás Iszkaszentgyörgyön. — (Forschungen in Iszkaszentgyörgy.) — *Szfv. Szle.* 35. 38—41.

M(arosi) A(rnold): Sós-kút régészeti adatai. — (Archäologische Angaben von Sós-kút.) — *Szfv. Szle.* 36. 109.

M(arosi) A(rnold): Bronzkori urnatemető Csór-Felsőmerítő pusztán. — (Bronzezeitliches Urnengräberfeld in Csór-Felsőmerítőpuszta.) — *Szfv. Szle.* 37. 23—24.

M(arosi) A(rnold): Etyek régészete. — (Die Archäologie von Etyek.) — *Szfv. Szle.* 37. 26—27.

Majláth Béla: Az őskorszak lakói a felső Vág völgyében. — (Urzeitliche Einwohner des oberen Vágtales.) — *Pulsky.* 29—36.

Márki Sándor: Arad őskorából. — (Aus der Urzeit von Arad.) — *Arad.* 84. 156—167.

Márton Lajos: Jelentése a tószegi ásatásról. K. — (Ausgrabungen in Tószeg. B.) — *M. N. M. Jel.* 906. 170—173.

Márton Lajos: Őskori élet a Tisza mentén. — (Urzeitliches Leben an der Theiss.) — *M. N. M. Jel.* 908. 232—234.

Márton Lajos: Jelentése 1907. évben végzett ásatásairól. K. — (Ausgrabungsberichte. B.) — *M. N. M. Jel.* 907. 176—184.

Márton Lajos: Jelentése tószegi, újhartyáni, versegi, valkói és patvarci ásatásairól. K. — (Die Ausgrabungen von Tószeg, Újhartyán, Verseg, Valkó und Patvarc. B.) — *M. N. M. Jel.* 908. 168—174.

Márton Lajos: Jelentése hivatalos kiküldetéseiről. — (Studienfahrtsberichte.) — *M. N. M. Jel.* 909. 156—165.

Márton Lajos: Jelentése tószegi ásatásairól és kisebb kiküldetéseiről. K. — (Die Ausgrabungen in Tószeg und andere Studienreisen. B.) — *M. N. M. Jel.* 11. 158.

Márton Lajos: Jelentése a tószegi ásatásról. K. — (Ausgrabungen in Tószeg. B.) — *M. N. M. Jel.* 13. 193—206.

Mártonfi Lajos: Földtani viszonyok és a történelemelőtti idők nyomai a Mezőségen. — Geologische Verhältnisse und Spuren prähistorischer Zeit in der Mezőség. — *E. M. Ért.* 91. 149—158., 74. — 185—186.

Mészáros Gyula: A magyar kerek tükör. K. — (Der ungarische runde Spiegel. B.) — *Népr. Ért.* 14. 1—21., 235—248.

Mihalik József: Zemplénmegyei őstelepek. K. — (Urzeitliche Siedlungen in dem Kom. Zemplén. B.) — *M. K. Ért.* 907. 163—170.

Mihalik Sándor: Orsova és környékének régiségei. K. — (Altertümer in Orsova und in seiner Umgebung. B.) — *M. K. Ért.* 908. 8—20.

Mihalik József: Szélhámos régiségügynökök. K. — (Altertümfälscher. B.) — *M. K. Ért.* 10. 61—66.

Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. K. — (Das Museum zu Sümeg. B.) — *M. K. Ért.* 12. 124—151.

Miletz János: Archaeológiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekin-

tettel Délmagyarországra. — (Heidenzeitliche Gräberfelder besonders in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 76. 61—70.

Milleker Bódog: Verseci és vattinai őskori régiségek. K. — (Urzeitliche Altertümer von Versec und Vattina. B.) — *A. K.* XX. 40—62.

Milleker Bódog: A nagyzsámi (versecvidéki) bronzlelet. K. — (Der Bronzefund von Nagyzsám, bei Versec. B.) — *Tv. Ért.* 82. 172—174.

Milleker Bódog: A fehértemplomi barbár leletek. — (Die barbarischen Funde in Fehértemplom.) — *Tv. Ért.* 83. 15—27.

Milleker Bódog: Újabb délmagyarországi őstelepek. I. Verseci nagyréti leletek. — II. A varadiai őstelep. — III. Őstelep Podporányon. — IV. Karánsebes vidéki bronzlelet. K. — (Neuere urzeitliche Siedlungen in Südungarn. I. Die Funde in Versec-Nagyrét. — II. Die urzeitliche Siedlung von Varadia. — III. Die urzeitliche Siedlung in Podporány. — IV. Der Bronzefund bei Karánsebes. B.) — *Tv. Ért.* 83. 167—180.

M(illeke)r B(ódo)g: Újabb verseci és fehértemplomi barbár leletek. I. Adalék a verseci „Kápolna“ hegy északi lejtőjén levő őstelep ismertetéséhez. — II. Fehértemplomi leletek. — (Neuere barbarische Funde bei Versec und Fehértemplom. I. Beiträge zur Kenntnis der Siedlung am Kápolna-Berg, bei Versec. — II. Die Funde in Fehértemplom.) — *Tv. Ért.* 84. 29—33.

M(illeke)r B(ódo)g: Ulmai bronz lelet. — (Der Bronzefund bei Ulma.) — *Tv. Ért.* 84. 48.

M(illeke)r B(ódo)g: Germani bronz lelet. — (Der Bronzefund bei Germani.) *Tv. Ért.* 84. 50.

Milleker Bódog: Dél-Magyarország az őskorban. IV. A bronz kor. — (Südungarn in der Urzeit. IV. Die Bronzezeit.) — *Tv. Ért.* 94. 1—46.

(Milleker Bódog): Jelentés a vattinai ásatásokról. — (Die Ausgrabungen in Vattina.) — *Tv. Ért.* 94. 58—60.

Milleker Bódog: Vattina 1895. évi leleteiről. — (Die Funde in Vattina, im Jahre 1895.) — *Tv. Ért.* 96. I. f. 36—40.

M(illeke)r Bódog: Őskori telep Bocsáron (Torontál megye). — (Eine urzeitliche Siedlung in Bocsár, Kom. Torontál.) — *Tv. Ért.* 97. 106—107.

Milleker Bódog: Régészeti ásatások Ulmán. K. — (Ausgrabungen in Ulma. B.) — *Tv. Ért.* 901. 19—22.

Milleker Bódog: Dél-Magyarország bronzkori fémleletei. — (Bronzezeitliche Funde in Südungarn.) — *Tv. Ért.* 903. 22—63.

Milleker Bódog: A tolvadiai és dubováci urnatemetők. — (Die Urnengräberfelder in Tolvadia und Dubovác.) — *Tv. Ért.* 904. I—II. f. 14—38.

Milleker Bódog: A vattinai őstelepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Vattina.) — *M. K. Szöv.* 904—905. mell. 49—58.

Milleker Bódog: A vattinai őstelep. K. — (Die urzeitliche Siedlung von Vattina. B.) — *Tv. Ért.* 905. 1—75.

Milleker Bódog: A nagyfalui őstelep és a munar—németszentpéteri földvár. — (Die urzeitliche Siedlung von Nagyfalú und die Erdschanze von Munar—Németszentpéter.) — *Tv. Ért.* 906. 49—54.

Miske Kálmán br.: Bronzkori typologia. K. — (Bronzezeitliche Typologie. B.) — *M. K. Ért.* 12. 77—97. — 13. 8—24.

Mozsolics Amália: A dunántúli bronzkor kialakulása. — Die bronzezeitliche Entwicklung in Transdanubien. — *Vasi Szle.* 37. 234—240. — 240—241.

Mozsolics Amália: Fejér megye a bronzkorban. — (Das Komitat Fejér in der Bronzezeit.) — *Szfv. Szle.* 37. 31—36.

Mozsolics Amália: Ein bronzezeitlicher Tongegenstand mit Blumen-darstellung aus Dárda. — *Pannonia.* 38. 284—286.

Münnich Sándor: A Szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes Mill.* I. 177—255.

Nagy Géza: Jelentése a zuglói urnatemetőben (Budapest) végzett ásátásáról. — (Die Ausgrabungen auf dem Urnengraberfeld in Budapest-Zugló.) — *M. N. M. Jel.* 906. 149—153.

Nagy Géza: Jelentése kajászószentpéteri ásátásáról. — (Die Ausgrabungen von Kajászószentpéter.) — *M. N. M. Jel.* 909. 141—147.

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég. VIII.* 87—157.

N(agy) G(éza): A zuglói urnatemető. — (Das Urnengraberfeld in Budapest-Zugló.) — *Bp. Rég. IX.* 208—209.

Nyáry Jenő br.: „Magyaradi régiségekről.“ — (Die Altertümer von Magyarad.) — *Száz.* 69. 564—669.

Nyáry Jenő br.: Régészeti jelentés. — (Ein archäologischer Bericht.) — *Száz.* 69. 641—644.

Nyáry Jenő br.: Előadása óbásti, pilinyi, magyaradi és dalmadi leletekről. — (Die Funde von Obást, Piliny, Magyarad und Dalmad.) — *Száz.* 70. 325.

Nyáry Jenő br.: Előadása pilinyi és magyaradi leletekről. — (Die Funde von Piliny und Magyarad.) — *Száz.* 71. 50.

(*Nyáry Jenő br.:*) Piliny helység határában talált régiségek. — (Die Funde von Piliny.) — *Száz.* 68. 214.

Nyáry Jenő br.: A bronzcultura Magyarországon. — (Die Bronzekultur in Ungarn.) — *Ért.* 85. 40—41.

Orosz Endre: A „Kurjácska Greda“ ősemléki telep Kécsán. — (Die urzeitliche Siedlung „Kurjácska Greda“ in Kécsa.) — *Tv. Ért.* 94. 54—57.

Orosz Endre: A „Valea Holcsérági“ őstelep Bonc-Nyíres határában. — Die prähistorische Colonie „Valea Holcsérági“ bei Bonc-Nyíres im Szolnok-Dobokaer Komitat. — *E. M. Ért.* 95. 31—36. — 84. — 101—102.

Orosz Endre: Újabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. — A csóka-i Kremenyák őstelep. — A tamásfalvi kincslelethez. — Tamásfalva. — A kécsai Kurjácska Greda őstelep. — Cseneji telep. — Az újfári őstelep. — Öregfalu. — Knéz. — (Neuere archäologische Angaben aus Südungarn. — Die Siedlung in der Kremenyák bei Csóka. — Der Schatzfund von Tamásfalva. — Tamásfalva. — Die urzeitliche Siedlung Kurjácska Greda in Kécsa. — Die Ansiedlung bei Csenej. — Die Siedlung in Újfár. — Öregfalu. — Knéz.) — *Tv. Ért.* 97. 66—71.

Orosz Endre: A szamosújvári „lunka“-i ősemléki telep. — Die prähistorische Fundstätte „Lunka“ bei Szamosújvár. — *E. M. Ért.* 97. 10—22. — 9.

Orosz Endre: Ősemlertani adatok Erdélyből. — (Prähistorische Angaben aus Transylvanien.) — *E. M. Ért.* 97. 82.

Orosz Endre: Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertórium. — (Inventar der urzeitlichen Funde des Kom. Szolnok-Doboka.) — *Dés.* 900. 17—44.

Orosz Endre: Ősemlertani adatok Erdélyből. — Prähistorische Beiträge aus Siebenbürgen. — *E. M. Ért.* 901. 16—46. — 16.

Orosz Endre: 1-ső pótlék a „Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriumához.“ — (Erster Nachtrag zum Repertorium der urzeitlichen Funde des Kom. Szolnok-Doboka.) — *Dés.* 902. 54—62.

Orosz Endre: A borjasi ős-telepek. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Borjas.) — *Tv. Ért.* 903. 64—82.

Orosz Endre: Húsz ismeretlen ősemlerti telepről. — (Zwanzig unbekannte urzeitliche Siedlungen.) — *E. M.* 903. 89—93.

Orosz Endre: Ősrégészeti adatok a Kisszamos folyó völgyéből. — (Urzeitliche Angaben aus dem Tale der Kisszamos.) — *E. M.* 905. 303—312.

Orosz Endre: Újabban fölfedezett erdélyi őstelepek. — (Neuentdeckte urzeitliche Siedlungen in Siebenbürgen.) — *E. M.* 908. 256—259.

Ortvay Tivadar: Az ősemler táplálkozása. — (Die Ernährung des Urmenschen.) — *Ért. Tört.* 21. V. 1—160.

Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. 1. kt. (1. könyv.) Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. — (Geschichte der Kom. Temes und der Stadt Temesvár. 1. T. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzeit.) — *Ortvay.* 1896. 358 l.

Otrok Mihály: A vágsziki ásatások. — (Die Ausgrabungen in Vágsziki.) — *Trencsén Évk.* 14. 70—75.

Patay Pál: Kőrai bronzkori kultúrák Magyarországon. K. — Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. B. — *Diss. Pann. Ser. II. No. 13.* 103. l.

Polgár Iván: A kisapostagi bronzkori temető. — (Das bronzezeitliche Gräberfeld in Kisapostag.) — *Szfv. Szle.* 34. 46.

Pontelly István: Tószegi neolith lelettárgyak. K. — (Die steinzeitlichen(?) Fundstücke in Tószeg. B.) — *Tv. Ért.* 82. 56—67.

Primics György: Jelentés az erdélyi múzeumegylet igazgató-választmányának megbízása következtében ez év nyári hónapjaiban két ízben tett ásványgyűjtő és geológiai kirándulásairól. — (Eine Sammelreise in Siebenbürgen.) — *E. M. Ért.* 85. 284—287.

Primics György: A batizpolyáni csontbarlang. — (Die Knochenhöhle von Batizpolyána.) — *Ttk.* 86. 313—317.

Rapaics Rajmund: A földművelés legrégibb emlékei Európában. K. — (Die ältesten Denkmäler des Ackerbaues in Europa. B.) — *Ttk.* 21. 235—237.

Rácz Imre: Az őslakások, mint védelmi berendezkedések. — (Les habitations préhistoriques considérées comme lieux de défense.) — *Debr. Szle.* 29. 75—80.

Rhé Gyula: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. K. — (Urzeitliche und altertümliche Spuren in der Gegend von Veszprém. B.) — *Balaton.* 906. 29 l.

Roediger L.: Ásatásainkról. — (Unsere Ausgrabungen.) — *Bács.* 903. 143—149.

Rómer Flóris: Előadása a „régészet köréből.“ — (Eine Vorlesung über die Archäologie.) — *Száz.* 68. 133.

Rómer Flóris: Jelentése Nyáry Jenő br. pilinyi, Ebenhöch Ferenc koroncói leleteiről. — (Bericht über die Funde von Piliny und Koroncó.) — *Száz.* 68. 204—205.

Rómer Flóris: Előadása pilinyi, lapújtói és egyházasbásti leletekről. — (Funde von Piliny, Lapújtó und Egyházasbást.) — *Száz.* 68. 262., 347—349.

(*Rómer Flóris*): Régészeti tárgyakat mutatott be Nyitrából, Bereghból, Békésből és Kisberről. — (Archäologische Funde aus den Komitaten Nyitra, Bereg, Békés und von Kisbér.) — *Száz.* 68. 443.

(*Rómer Flóris*): Szerdahelyi, toronyai és mogesai régiségekről. — (Die Funde von Szerdahely, Toronya, Mogesa.) — *Száz.* 70. 188.

Rómer Flóris: Galgavölgye őstörténelmi szempontból. K. — (Das Galgatal in urzeitlicher Hinsicht. B.) — *Göd.* 77. 49—61.

Roska Márton: A földközi tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre. — (Der Einfluss der Kultur des Mittelmeergebietes auf das Begräbnis der neueren Steinzeit.) — *E. M.* 908. 112—122., 162—172.

Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. K. — (Ausgrabungen in Perjámos. B.) — *Földr. Közl.* 11. 16—43.

Roska Márton: Ásatás a pécskai szemlaki határban levő Nagy Sáncon. K. — Fouilles exécutées au Nagy-Sánc dans la commune de Pécska-Szemlak. B. — *Dolg.* 12. 1—58. — 59—73.

Roska Márton: Az őskori temetkezés zsugorító módja okáról. — (Der Grund des urzeitlichen Hockerbegräbnisses.) — *E. M.* 13. 31—40.

Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. K. — (Ausgrabungen in Perjámos. B.) — *M. K. Ért.* 13. — 81—122. — 14. 73—104.

Roska Márton: Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban. K. — Grabungen am Várhegy und Földvár von Ottomány. B. — *Dolg.* 30. 163—171. — 172—177.

Sőregi János: A Zelemér-pusztai őskori zsugorított temetkezés feltárása és jelentősége. K. — Bronzezeitliche Hockerbestattung in der Zelemér-puszta. B. — *Debr.* 27. 38—45. — 45—46.

Sőregi János: Régészeti kutatások és ásatások 1930-ban. 2. Kutatások a beregi Tiszaháton és az Ecsedi-láp környékén. K. — Forschungen in der Gegend von „Tiszahát“ und in der Moorgegend von Ecsed. B. — *Debr.* 30. 69—76. — 82—85. — *Debr. Közl.* 1. 20 l.

Sőregi János: Régészeti kutatások és ásatások 1930-ban. 3. Próbaásatások Debrecen belterületén, Hajdubagason és a biharmegyei Ártándon. K. — Probegrabungen. B. — *Debr.* 30. 77—78. — 85. — *Debr. Közl.* 1. 20 l.

(*Sőregi János*): A berettyószentmártoni Korhán nevű őstelep megtekintése. K. — Die Berettyószentmártoner Urbesiedlung „Korhán“. B. — *Debr.* 34. 72—75. — 398.

(*Sőregi János*): Bronzkorszaki telep és temető Egyek község belterüle-

tén. — (Bronzezeitliche Siedlung und bronzezeitliches Gräberfeld in Egyek.) — *Debr.* 35. 82.

(*Sőregi János*): Egyeki őstelep és temető. — (Urzeitliche Siedlung und urzeitliches Gräberfeld in Egyek.) — *Debr.* 36. 72–73.

Sőtér Agoston: Alsó Illmitz. — 1894. — (Ausgrabungen in Alsó Illmitz im Jahre 1894.) — *Moson.* 82–98. 94–96.

Sőtér Agoston: Lébeny—Szentmiklós 1886. — (Ausgrabungen in Lébeny—Szentmiklós im Jahre 1886.) — *Moson.* 82–98. 181.

Sőtér Agoston: Gáta. 1897., 1898. K. — (Ausgrabungen in Gáta im Jahre 1897., 1898. B.) — *Moson.* 82–98. 165–171.

Sőtér Agoston: Régészeti ásatások és kutatások. K. — (Archäologische Ausgrabungen und Forschungen. B.) — *Moson.* 82–98. 94–286.

Sőtér Agoston: Szolnok-Haidhof és Jessehof. 1887. K. — (Ausgrabungen in Szolnok-Haidhof und Jessehof im Jahre 1887. B.) — *Moson.* 82–98. 273–278.

Sőtér Agoston: Mosony-szolnoki és Mosony-jessehofi bronzkori leletek. K. — (Die Bronzefunde zu Mosony-Szolnok und Mosony-Jessehof. B.) — *Moson.* 88–92. 3–8. 1. csatolva.

Sinka Ferenc Pál: Esztergom megye őskora. K. — (Die Urzeit des Kom. Esztergom. B.) — *Eszterg. Évtap.* 25. 83–93. — 26. 40–55. — 27. 31–44.

Sperlágh József: A hatvani ásatásokról. K. — (Die Ausgrabungen in Hatvan. B.) — *Göd.* 77. 58–60.

Supka Ervin: A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. — (Du hochet de l'âge du bronze à l'oeuf de paques.) — *Debr. Szle.* 37. 160–164.

Szabó József: Egy continentális emelkedés és sülyedésről Európa délkeleti részén. (Ebben: Gomba, Kisterenne.) — Az ember történetének viszonya a negyedkori időszakhoz. — (Das Verhältnis der Geschichte der Menschheit zur Quartaire.) — *Évk.* 860–861. VI. 1–93.

Szabó Kálmán: Bronzkor, Kr. e. 2000–1000. K. — Bronzezeit, cca 2000–1000 vor Chr. B. — *Kecsk.* 15–19.

Szelle Zsigmond: Dunaföldvár régi emlékei. K. — (Die Altertümer von Dunaföldvár. B.) — *A. K. XVII.* 5–34.

Szendrei János: Jelentése szamosvölgyi régészeti útjáról. — (Archäologische Reise in dem Szamostal.) — *Rég. Évk.* 79–85. 70–74.

Szilády Zoltán: A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. K. — (Von urzeitlichen Klapper bis zum gefärbten Ei. B.) — *Ttk.* 35. 153–159.

Téglás Gábor: Prähistorikus adatok Déváról. — (Prähistorische Angaben von Déva.) — *Hunyad.* 86. 58–59.

Téglás Gábor: Adatok Hunyad megye prähistorikus térképéhez. — (Beiträge zur prähistorischen Karte des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 86. 59–60.

Téglás Gábor: A közép Marosvölgy őstörténelmi nevezetességű barlangjai. — (Die Höhlen des mittleren Marostales von urzeitlicher Merkwürdigkeit.) — *E. M. Ért.* 86. 187–210. — 239.

Téglás Gábor: Az ispánlakai nagy bronzlelet. — (Der grosse Bronze-fund von Ispánlaka.) — *E. M.* 87. 331–334.

Téglás Gábor: Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai. —

(Einige Angaben des urzeitlichen Metallbergbaues in Transylvanien.) — *E. M. Ért.* 87. 116—152.

Téglás Gábor: Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medence területéről. — Neuere Funde aus dem Stein- und Bronzezeitalter im Gebiete des Siebenbürgischen Beckens. — *E. M. Ért.* 88. 67—74., 104., 136.

Téglás Gábor: Hunyad megye barbár fémleletei. — (Barbarische Metallfunde des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 89. 51—64.

Téglás Gábor: Újabb barlangok az erdélyi Érchegység övéből és a Fehérkörös hunyadmegyei völgyszakaszáról. — (Neuere Höhlen des siebenbürgischen Erzgebirges und des Tales der Fehérkörös in dem Kom. Hunyad.) — *Ért.* 92. 606—608.

Téglás Gábor: A Ruska-Pojána keleti lejtőjén és az Erdélyi Érchegység déli mészkőövében folytatott barlangkutatásaim őslénytani adalékai. — Paläontologische Beiträge meiner Höhlenforschungen am östlichen Abhange der Ruska-Pojána und in der südlichen Kalkzone des Siebenbürger Erzgebirges. — *E. M. Ért.* 97. 23—31. — 82. — 10.

Téglás Gábor: Az erdélyi Érchegység déli felének őskori védművei és legrégebb lakossága. — (Die urzeitlichen Schanzen und ihre Bewohner im südlichen Teile des Siebenbürger Erzgebirges.) — *E. M.* 98. 431—440., 499—509.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — De historia Pannoniae antiqua. B. — *Pannonia.* 35. 322—331. 400. — *Pannonia Könyvt.* 15.

Tompa Ferenc: A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon. K. — (Die Entwicklung der Bronzekultur in Ungarn. B.) — *Ért. Tört.* 25. VII. 1—20.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Őskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető.* 38. 5—50.

Tóth Lőrinc: A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felsőmagyarországi múzeum”-ban. — (Stein-, Bronze- und Eisenzeit in dem Museum von Kassa.) — *Kassa.* 84. 1—61.

Tóth Mihály: Ősemberre vonatkozó leletek Nagyváradról. — (Urzeitliche Funde von Nagyvárad.) — *E. M. Ért.* 95. 323., 340.

Török Gyula: Bronzkori telep a Hunyadi-halomban. K. — Eine bronzezeitliche Siedlung im Hunyadi-halom. B. — *Dolg.* 35. 153—155. — 156—158.

Varga Ferenc: Ősemberkori leletek Újpaluson. — (Funde aus der Urzeit in Újpalus.) — *Tv. Ért.* 76. 91—94.

Veres Ferenc: Őstörténelmi embernyomok Sárospatak alsó határában. — (Spuren des Urmenschen bei Sárospatak.) — *Zempl.* 96. II. 145—147.

Visegrádi János: Két ősrégészeti kirándulásunk a Zempléni-Sziget-hegységbe. — (Zwei archäologische Ausflüge in das Sziget-hegység (Inselgebirge) in Zemplén.) — *Zempl.* 907. 97—114.

Visegrádi János: A magyaradi őstelep. K. — (Die urzeitliche Siedlung in Magyarad. B.) — *M. K. Ért.* 11. 30—39.

Weigand János: Jelentés az Apatin, Szonta és Erdőd határában, valamint a vármegyénkkel határos Baranya megyében talált néhány őskori tárgyról, úgyszintén az Apatin mellett és Weindl Mór nagybirtokos jószágán feltárt őskori sírokról. — (Bericht über die urzeitlichen Funde bei Apatin,

Szonta, Erdöd und in Kom. Baranya und die urzeitlichen Gräber in Apatin.) — *Bács. 901.* 20—29.

Weszelovszky János: Ásatások. — (Ausgrabungen.) — *Kom. Ért. 903—904.* 13—14.

Weszelovszky János: A kecskédi őskori telep. — (Die urzeitliche Siedlung in Kecséd.) — *Kom. Ért. 909.* 94—95.

Wosinszky Mór: Leletek a lengyeli őskori telepről. K. — (Funde aus der urzeitlichen Siedlung von Lengyel. B.) — *A. K. XIV.* 1—89. — *XVI.* 45—211.

Wosinszky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. — (Die inkrustierte Keramik der Urzeit.) — *Ért. 904.* 49—64. — *Ért. Tört. 20.* I. 1—163.

Wosinszky Mór: A lengyeli prehistorikus sánc és lakóiról. K. — (Die prähistorische Schanze von Lengyel und ihre Bewohner. B.) — *Rég. Évk. 79—85.* 104—114.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. — Urgeschichtliche Siedlung der Komitat Csongrád. — *Dolg. 32.* 49—102. — 273—274. — *Csongrád K. 1.*

Zoltai Lajos: Debrecen sz. Kir. város múzeumának régészeti ásatásai 1905-ben. K. — (Ausgrabungen des Museums zu Debrecen im Jahre 1905. B.) — *M. K. Ért. 907.* 179—189.

Zoltai Lajos: Jelentés a Debreceni Városi Múzeum 1906. évi régészeti ásatásairól. K. — (Archäologische Ausgrabungen des Museums von Debrecen im Jahre 1906. B.) — *M. K. Ért. 907.* 24—42.

Zoltai Lajos: Jelentése a tószegi tanulmányozó kirándulásról. K. — (Bericht über die Studienfahrt nach Tószeg. B.) — *M. K. Ért. 907.* 234—235.

Zoltai Lajos: A hajdusámsoni bronzkincs. K. — (Der Bronzeschatz von Hajdusámson. B.) — *M. K. Ért. 908.* 127—133.

Zoltai Lajos: Jelentések múzeumunk 1909. évi ásatásairól. III. Ásatás az egyeki szőlőskertben. K. — (Ausgrabungen in Egyek. B.) — *Debr. 909.* 40—46.

Zoltai Lajos: Jelentések múzeumunk 1909. évi ásatásairól. II. Ásatás a hajdubagosi Daraboshegyen. K. — (Ausgrabung in Daraboshegy bei Hajdubagos. B.) — *Debr. 909.* 34—40.

Zoltai Lajos: Réz- és bronzkori leletek Debrecen város múzeumában. K. — (Kupfer- und bronzzeitliche Funde in dem Museum zu Debrecen. B.) — *M. K. Ért. 909.* 24—28.

Zoltai Lajos: Ásatásaink az 1911. évben. II. Andaháza pusztai ásatás. K. — (Die Ausgrabung in Andaháza. B.) — *Debr. 11.* 36—42.

Zoltai Lajos: A debreceni látóképi bronzkincs. K. — Bronzezeitlicher Depot-Fund von Debrecen-Látókép. B. — *Debr. 26.* 33—37. — 37.

— —.: Dobfenéki (Gömör m.) bronzkori sír. — (Bronzezeitliches Grab von Dobfenék, Kom. Gömör.) — *Száz. 68.* 519.

— —.: Hatvan város régészeti jelentősége. — (Archäologische Bedeutung der Stadt Hatvan.) — *Tv. Ért. 76.* 164.

— —.: Kőkori leletek a tószegi Laposhalomban. — (Steinzeitliche(?) Funde in Tószeg.) — *Tv. Ért. 77.* 38.

- —.: Bronzlelet. (Sikátori puszta.) — (Ein Bronzefund. Sikátori puszta.) — *Tv. Ért.* 77. 148.
- —.: Érdekes bronzlelet (Zágon). — (Ein interessanter Bronzefund in Zágon.) — *Tv. Ért.* 77. 195.
- —.: Egy őstelep Nógrád megyében. — (Eine urzeitliche Siedlung im Kom. Nógrád.) — *Tv. Ért.* 77. 196.
- —.: Óbébai régiségek. — (Die Altertümer von Óbéba.) — *Tv. Ért.* 78. 162—163.
- —.: Barbár-kori leletek Óbébán. — (Barbarische Funde in Óbéba.) — *Tv. Ért.* 78. 207.
- —.: Bronzkori lelet. — (Ein Bronzefund.) — *Tv. Ért.* 79. 152.
- —.: Bronzkori leletek Borjason. — (Bronzezeitliche Funde in Borjas.) — *Tv. Ért.* 79. 203.
- —.: Óskori telep Banián, Szörény megyében. — (Urzeitliche Siedlung in Bania, Kom. Szörény.) — *Tv. Ért.* 79. 203—204.
- —.: Bronzlelet Ilkateleken, Temes megyében. — (Ein Bronzefund in Ilkateleken, Kom. Temes.) — *Tv. Ért.* 79. 204.
- —.: Az ősrégi tószegi telep. — (Die urzeitliche Siedlung in Tószeg.) — *Tv. Ért.* 81. 151.
- —.: Szelevény. Menyasszonypart. — (Ausgrabungen in Szelevény.) — *Száz.* 84. 735.
- —.: Gornjaliubkován... bronzleletre akadtak. — (In Gornjaliubkova stiess man auf einen Bronzefund.) — *Tv. Ért.* 86. 184.
- —.: A „Laposhalom“ régiségei. — (Die Altertümer von Tószeg.) — *Tv. Ért.* 88. 104.
- —.: A cseleji bronzleletről. — (Die Bronzefunde in Cselej.) — *Zempl.* 97. 260.
- —.: Bálványosi ősteletek. — (Die urzeitlichen Funde in Bálványos.) — *Zempl.* 99. 223.
- —.: Karikapézn őstelet (Bibére). — (Ein Ringgeld-Fund in Bibére.) — *Zempl.* 99. 223.
- —.: Urnalelet (Perbenyik). — (Urnenfund in Perbenyik.) — *Zempl.* 99. 256.
- —.: A felsődobszai Várdomb. — (Der Várdomb (Burghügel) in Felsődobsza.) — *Zempl.* 900. 32.
- —.: Újabb leletek a Zompodon. — (Neuere Funde an dem Zompod.) — *Zempl.* 900. 127.
- —.: Bronz-leletek a Bodroghközön. — (Bronzefunde in Bodroghköz.) — *Zempl.* 900. 127.
- —.: Ősagyagedénylelet (Karos). — (Urzeitlicher Gefäss-Fund in Karos.) — *Zempl.* 901. 224.
- —.: Ásatások. K. — (Ausgrabungen. B.) — *Kom. Ért.* 901—902. 14—15.
- —.: Bronzkori legújabb leletek (Abara). — (Die neuesten bronzezeitlichen Funde in Abara.) — *Zempl.* 902. 29—30.
- —.: Nagy bronzlelet (Bodroghalász). — (Der Bronzefund von Bodroghalász.) — *Zempl.* 902. 190—191., 222., 254—255.

— —.: Őskori újabb leletek (Nagy Ráska). — (Neuere urzeitliche Funde in Nagy Ráska.) — *Zempl. 902.* 320.

— —.: Pazdics helység régiségei. — (Die Altertümer der Gemeinde Pazdics.) — *Zempl. 903.* 127.

— —.: Ásatások a tószegi telepen. — (Ausgrabungen in Tószeg.) — *M. K. Ért. 907.* 234.

— —.: Régészet. Régiségtár gyarapodása. — (Archäologie. Der Zuwachs des Arch. Abteilung.) — *Misk. Jel. 11–12.* 4–7., 15–16., 21–22.

— —.: Régészeti ásatások. — (Archäologische Ausgrabungen.) — *Közműv. 24.* 443.

— —.: A szabolcsmegyei Jósa Múzeum ásatásai. — (Die Ausgrabungen des Jósa-Museums zu Nyiregyháza.) — *Közműv. 24.* 442.

— —.: Bronzsarlóink. — (Unsere Bronzesicheln.) — *Szfv. Szle. 31.* 6., 7.

— —.: Őskori leletek az érdi Gyulamajorban. — (Urzeitliche Funde in Gyulamajor, bei Erd.) — *Szfv. Szle. 31.* 1., 8.

— —.: Adonyban bronzkori temetőre akadtak. — (Bronzezeitliches Gräberfeld in Adony.) — *Szfv. Szle. 32.* 10.

— —.: Az adonyi ásatás. — (Die Ausgrabungen in Adony.) — *Szfv. Szle. 32.* 32.

— —.: Bronzkori lelet Daja-pusztáról (Adony). — (Bronzezeitlicher Fund von Daja-puszt, bei Adony.) — *Szfv. Szle. 32.* 32

— —.: Őskori lelet Kápolnásnyéken és Adonyban. — (Urzeitlicher Fund in Kápolnásnyék und Adony.) — *Szfv. Szle. 33.* 62.

— —.: Adonyi, dunapentelei és sárosdi leletek. — (Die Funde von Adony, Dunapentele und Sárosd.) — *Szfv. Szle. 33.* 33.

— —.: Kiutazás Eresibe. — (Ein Ausflug nach Eresi.) — *Szfv. Szle. 35.* 85.

— —.: Iváncsán bronzkori hamvedreket találtak. — (Bronzezeitliche Urnen in Iváncsa.) — *Szfv. Szle. 35.* 47.

— —.: Gyűjtés és próbaásatás Kisapostagon. K. — (Sammeln und Probestrabung in Kisapostag. B.) — *Szfv. Szle. 35.* 76–78.

— —.: Bronzkori urnatemető Káloz-Belmajor területén. — (Bronzezeitliches Urnengräberfeld in Káloz.) — *Szfv. Szle. 36.* 112.

— —.: Őskori leletek Százhalombattáról. — (Urzeitliche Funde von Százhalombatta.) — *Szfv. Szle. 37.* 68.

— —.: Őskori leletek Fejér megyéből a M. Tört. Múzeum kiállításán. — (Urzeitliche Denkmäler aus dem Kom. Fejér in der Ausstellung des Nationalmuseums.) — *Szfv. Szle. 37.* 70.

Régibb vaskor. — Ältere Eisenzeit.

I.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung am Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg. 33–34.* 54–73. — 74–84.

Banner János: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsa részében. K. — Ausgrabungen in den Grenzteilen Batida und Gorzsa von Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 33—34. 251—270. — 271.

Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. K. — Ausgrabung zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely. B. — *Dolg.* 35. 97—120. — 121—125.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. K. — (Die Altertümersammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. B.) — *Dolg.* 37. 105—120.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. K. — Die ersten 5 Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely. B.) — *Csongr. K.* 7.

(Bella Lajos): Petőházi lelet. — (Der Fund von Petőháza.) — *Sopron Jel.* 92. 17.

Bella Lajos: Titkári jelentés. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 93. 3—20.

Bella Lajos: A feketevárosi Purgstall. K. — (Der Purgstall bei Fekete-város. B.) — *Sopron Jel.* 98. 3—7.

(Bella Lajos): Titkári jelentés. Ebben 9—10. l. régészet. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 98. 7—11.

(Bella Lajos): Régészeti kutatások Trecsén megyében. — (Archäologische Forschungen in dem Kom. Trecsén.) — *M. K. Ért.* 14. 52—54.

Bella Lajos: A bodrogkeresztúri aeneolithkori temető. K. — Das äneolithische Gräberfeld bei Bodrogkeresztúr. B. — *Rég. Évk.* I. 6—18. — 213—214.

Benda László: A szentvidi prehistorikus település geológiai megvilágításban. K. — Die prähistorische Siedlung von Velemszentvid in geologischer Beleuchtung. B. — *Vasi To.* 28. 48—58. — 58—60.

Benda L(ászló): A velemszentvidi makrokefál-koponya. K. — Der makrocephale Schädel von Velemszentvid. B. — *Vasi To.* 28. 86—88. — 88.

Benda L(ászló): A velemszentvidi őstelep. — (Die urzeitliche Siedlung in Velemszentvid.) — *Vasi To.* 28. 88—89. — 89.

Berkesi István: A féregyházi bronzkori aranylelet. K. — (Der Goldfund von Féregyháza. B.) — *Tv. Ért.* 906. 55—58.

Berkesi István: A vattinai arany kincslelet. — (Der Goldfund von Vattina.) — *Tv. Ért.* 10. 143—145.

Bünker Rajnárd: A hasfalvi bronztárgy. K. — (Der Bronzefund von Hasfalva. B.) — *M. K. Ért.* 14. 105—113.

Csalogovits József: Hallstattkori kocsiurna Kányáról. K. — Hallstattzeitliche Wagenurne aus Kánya, Kom. Tolna. B. — *Tolna.* 36. 22—30. — 35—41.

Csoma József: Östörténelmi nyomok Abauj megyében. K. — (Urzeitliche Spuren in dem Kom. Abauj. B.) — *Kassa.* 92. 1—58.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

(Darnay Kálmán): Péter koma a múzeumi utazásokról. K. — (Volks-tümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 908. 4—17. — 909. 4—13.

Darnay Kálmán: Szalacska római leletek. K. — (Die römischen Funde in Szalacska. B.) — *M. K. Ért.* 910. 26—31.

Domonkos János: A gyularemetei zabla. K. — (Die Pferdetrense von Gyularemete. B.) — *M. K. Ért.* 910. 48—50.

Dormuth A(rpád) és *Marosi A(rnold)*: Öskori település Csóron. K. — (Urzeitliche Siedlung in Csór. B.) — *Szfv. Szle.* 35. 79—84.

D(ormuth) A(rpád): Adatok Kajászószentpéter és Vál régészetéhez. — (Angaben zur Archäologie von Kajászószentpéter und Vál.) — *Szfv. Szle.* 36. 50—52.

Dudich Endre: Az Aggteleki barlang. — (Die Höhle von Aggtelek.) — *Ttk.* 30. 385—397.

Egger D.: Párisban kiállított ezüstlemezek. K. — (Die in Paris ausgestellten Silberplatten. B.) — *A. K. VII.* 158—161.

Ernyey József: A Turóci várhelyek és Szklabina. — Die Turócer Burgställe und Szklabina. — *Rég. Évk. I.* 104—128. — 225—226.

Gallus Sándor: A Soproni Burgstall alakos urnái. K. — Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall. B. — *Arch. Hung. XIII.* 1—53.

Gallus Sándor: A zárt település nyomai Sopron környékén. K. — Spuren der geschlossenen Siedlung in der Umgebung von Sopron. B. — *Sopr. Szle.* 37. 140—146. — 146.

G(ubica) K(álmán): Újabb régészeti adatok a Tisza vidékéről. — (Neuere archäologische Angaben der Theissgegend.) — *Bács.* 909. 179—183.

Gyulai Rudolf: Komárom megye őskora. — (Die Urzeit des Kom. Komárom.) — *Kom. Ért.* 901—902. 24—38.

Haan Lajos: A békésmegyei múzeumban lévő némely kő- és bronzkori tárgyak ismertetése. K. — (Einige stein- und kupferzeitliche Gegenstände im Museum des Kom. Békés. B.) — *Gyula.* 75—76. 34—42.

Hampel József: Öskori emlékek a békésmegyei múzeumban. — (Urzeitliche Denkmäler in dem Museum des Kom. Békés.) — *Gyula.* 78—79. 37—49.

Horváth Antal: Pécsvidéki s egyéb leletek. — (Funde von der Umgebung Pécs, und andere Funde.) — *A. K. VIII.* 60—62.

Jósa András: A bodrogszáni bronzlelet. — (Der Bronzefund von Bodrogszáni.) — *Zempl.* 906. 4—5.

Jósa András: Mégegyszer a bodrogszáni bronzleletről. — (Der Bronzefund von Bodrogszáni.) — *Zempl.* 906. 67—70.

Jósa András: Hallstatti vagy „nyíri“ kultúra. K. — (Die Hallstattkultur oder die von Nyírség. B.) — *M. K. Ért.* 10. 109—117.

Kadič Ottokár: A magyar barlangkutatás állása az 1929. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1929. — *Barlangvil.* 33. 4. f. 16—21.

Karácsonyi János: A nagyvárad aranylelet. K. — (Der Goldfund von Nagyvárad. B.) — *Biharvárad.* 13. 73—76.

Karácsonyi János: Aranylelet Derecskén. — (Der Goldfund von Derecske.) — *Biharvárad.* 13. 78—79.

Kállay Ferenc: A cofalvi arany csákányokról. — (Die goldenen Streitäxte von Cofalva.) — *U. M. Múz.* 53. II. 56—60.

Kárpáti Kelemen: A velemi bronzlelet. K. — (Der Bronzefund von Velem. B.) — *Vasi Jel.* 97. 19—36.

Kormos Tivadar: A jászói Takács Menyhért-barlang. K. — Die Takács Menyhért-Höhle bei Jászó. B. — *Barlangkut.* 17. 3—24. — 57—65.

Kovács István: Az apahidai őskori telep és La-Tène temető. K. — La station préhistorique et le cimetière de l'époque La-Tène d'Apahida. B. — *Dolg.* 11. 1—56. — 57—69.

Kovács István: A marosszentannai népvándorláskori temető. K. — Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna. B. — *Dolg.* 12. 250—342. — 343—367.

Kubinyi Ferenc: Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. K. — (Die in Ungarn gefundenen stein- und bronzzeitlichen Altertümer. B.) — *A. K. II.* 81—113.

Kuzsinszky Bálint: A Balatonvidék régészeti áttekintése. — (Archäologischer Überblick der Balatongegend.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 15—24.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. K. — (Die Archäologie der Balaton-Gegend. B.) — *Balaton.* 920.

Lehoczky Tivadar: Beregmegyei őskori telepekről. — (Die urzeitlichen Siedlungen in dem Kom. Bereg.) — *Motv.* 72. 277—279.

Lehoczky Tivadar: Őskori leletek Beregszászon és Tarpán, Bereg megyében. — (Urzeitliche Funde bei Beregszász und Tarpa.) — *Motv.* 76. 238—240.

Lipp Vilmos: Vas megyei Régiségtár. K. — (Die Altertümersammlung des Kom. Vas. B.) — *Vasi Jel.* 85. 1—20. — 87. 5—35.

Lovas Elemér és Mithay Sándor: Régészeti krónika. — (Archäologische Kronik.) — *Győri Szle.* 38. 174—179.

Loysch Ödön: A méhii „Halomszer“ fölértékelése. — (Eine Ausgrabung in Méhi-„Halomszer“.) — *M. K. Ért.* 909. 142—144.

Marosi Arnold: A Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum őskori gyűjteménye. K. — (Die urzeitliche Sammlung des Museums in Székesfehérvár. B.) — *M. K. Ért.* 12. 14—19.

M(arosi) A(rnold): Etyek régészete. — (Die Archäologie von Etyek.) — *Szfv. Szle.* 37. 26—27.

Márton Lajos: Jelentése a soproni ásatairól. K. — (Die Ausgrabung von Sopron. B.) — *M. N. M. Jel.* 906. 165—170.

Márton Lajos: Jelentése 1907. évben végzett ásatairól. K. — (Ausgrabungsberichte. B.) — *M. N. M. Jel.* 907. 176—184.

Mihalik József: Zemplénmegyei őstelepek. K. — (Urzeitliche Siedlungen in dem Kom. Zemplén. B.) — *M. K. Ért.* 907. 163—170.

Mihalik József: Székhámos régiséggyűjtemények. K. — (Altertümerfälscher. B.) — *M. K. Ért.* 10. 61—66.

Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. K. — (Das Museum zu Sümeg. B.) — *M. K. Ért.* 12. 124—151.

Mihalik Sándor: Orsova és környékének régiségei. K. — (Altertümer in Orsova und in seiner Umgebung. B.) — *M. K. Ért.* 908. 8—20.

Milleker Bódog: Újabb délmagyarországi őstelepek. I. Verseci „nagy-réti“ leletek. — II. A varadai őstelep. — III. Őstelep Podporányon. — IV. Karánsebes vidéki bronzlelet. K. — (Neuere urzeitliche Siedlungen in Süd-

ungarn. I. Die Funde in Versec-Nagyrét. — II. Die urzeitliche Siedlung von Varadia. — III. Die urzeitliche Siedlung in Podporány. — IV. Der Bronze-fund bei Karánsebes. B.) — *Tv. Ért.* 83. 167—180.

M(illeke)r B(ódo)g: Verseci őskori aranyelet. — (Der Goldfund von Versec.) — *Tv. Ért.* 84. 48.

Miske Kálmán br.: Velei szövőrső gyűjteményem. K. — (Meine Spinnwirtel-Sammlung von Velem. B.) — *Vasi Jel.* 97. 42—53.

Miske Kálmán br.: A hallstatt-kor hazai és egyéb európai nevezetesebb kapesolótűi. K. — (Die Fibeln der Hallstattzeit in Ungarn und in Európa. B.) — *M. K. Ért.* 10. 66—77.

Miske Kálmán br.: Néhány szó a „Hallstatti vagy nyíri kultúra“-hoz. — (Einige Worte zur Hallstattkultur oder zu derselben von Nyírség.) — *M. K. Ért.* 11. 165—168.

Miske Kálmán br.: A történelem előtti idők fémkohászata. — (Das Hüttenwesen der prähistorischen Zeit.) — *Ttk.* 28. 476—480.

Mithay Sándor és Lovas Elemér: Régészeti krónika. — (Archäologische Kronik.) — *Győri Szle.* 38. 174—179.

Münnich Sándor: A Szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes. Mill.* I. 177—255.

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég. VIII.* 87—157.

Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. 1. kt. (1. könyv.) Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. — (Geschichte des Kom. Temes und der Stadt Temesvár. 1. T. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzeit.) — *Ortvay.* 1896. 358 l.

Orosz Endre: Archaeológiai adatok Délmagyarországból. — (Archäologische Angaben aus Südungarn.) — *Tv. Ért.* 97. 88—95.

Orosz Endre: Újabban fölfedezett erdélyi őstelepek. — (Neuentdeckte urzeitliche Siedlungen in Siebenbürgen.) — *E. M.* 908. 256—259.

Rhé Gyula: A somlyóvásárhelyi halomsírok. K. — (Die Hügelgräber von Somlyóvásárhely. B.) — *Veszpr.* 28—29. 4., 3—10.

Rómer Flóris: Két összetartozó ezüstlemez... — (Zwei zusammenhängende Silberplatten...) — *Ért.* 68. 169.

(*Rómer Flóris*): A két hazában talált régi arany műemlékekről, különösen a szarvasszói — máramarosmegyei — arany kincséről. K. — (Die in Ungarn und Transylvanien gefundenen goldenen Denkmäler, besonders der Goldschatz von Szarvasszó, Kom. Máramaros. B.) — *A. K. V.* 29—45.

Romwalter Alfréd: A Hallstatt-La Tène korbéli vaskohászat Sopron környékén. — Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt- und La Tène Zeit in der Gemarkung von Sopron. — *Sopr. Szle.* 39. 51—57. — 57.

Roska Márton: Kelta sírok s egyéb emlékek Balsáról. K. — Tombeaux celtiques et autres monuments de Balsa. B. — *Dolg.* 15. 18—45. — 45—48.

Roska Márton: A tetétleni bronzkincs. K. — Der bronzene Schatz von Tetétlen. B. — *Dolg.* 28. 244—250. — 251—256.

(*Roska Márton*): A tetétleni bronzkincs. — Der bronzene Schatz von Tetétlen. — *Dolg.* 31. 234. — 234.

Szendrey János: Az régiségh tudományának hajdany állapotja, avagy a természeth és myvészeth ritkaságjai. Némely nemü ábrázolatokkal irta a myskolezi régiséghdoctor Zendrey János. K. — (Naturhistorische und kunsthistorische Raritäten. B.) — *Pulsky.* 146—148.

Széchenyi Rezső gr.: Szent Vit hegye. — (Der Heilige Veit-Berg.) — *Vasi Jel.* 97. 37—41.

Téglás Gábor: Óskori nemes fémbányászatunk némely adalékai. — (Einige Angaben des urzeitlichen Metallbergbaues in Transylvanien.) — *E. M.* 87. 116—152.

Téglás Gábor: Hunyadmegye barbár féMLELETEI. — (Barbarische Metallfunde des Kom. Hunyad.) — *Hunyad.* 89. 51—64.

Téglás Gábor: Dácia óskori aranybányászatának forgalmi összeköttetései és a római kormány telepítési rendszere a dáciai érhegységben. — (Die Verkehrsverbindungen des Goldbergbaues in Dazien und das Kolonisierungssystem der römischen Regierung in dazischen Erzgebirge.) — *Földr. Közl.* 92. 65—92.

Téglás Gábor: Kiktől tanulhatták Dácia őslakói az aranybányászatot? Minő alakban és mily rendszer szerint jutott forgalomba legrégibb aranytermelésünk? — (Von wem lernten die Urbewohner Daziens das Goldbergwerk? In welcher Form und nach welchem System gelangte unser ältestes Gold in Verkähr?) — *Száz.* 97. 816—825.

Téglás Gábor: Az erdélyi Érhegység déli felének óskori védművei és legrégibb lakossága. — (Die urzeitlichen Schanzen und ihre Bewohner im südlichen Teile des Siebenbürger Erzgebirges.) — *E. M.* 98. 431—440., 499—509.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — De historia Pannoniae antiqua. B. — *Pannonia* 35. 322—331. — 400. — *Pannonia Könyvt.* 15.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Óskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető.* 38. 5—50.

Tompa Ferenc: Velemszentvid bronzöntő ipara. K. — Das Bronzegussgewerbe von Velemszentvid. B. — *Rég. Évk.* II. 41—53. — 366.

Tóth Lőrinc: A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felsőmagyarországi múzeum“-ban. — (Stein-, Bronze- und Eisenzeit in dem Museum von Kassa.) — *Kassa.* 84. 1—61.

Willvonseder Kurt: Zur Datierung des Bronzegürtels von Tetétlen. — *Dolg.* 35. 223—226.

Wosinszky Mór: Leletek a lengyeli óskori telepről. K. — (Funde aus der urzeitlichen Siedlung von Lengyel. B.) — *A. K.* XIV. 1—89. — XVI. 45—211.

Wosinszky Mór: A lengyeli prehistorikus sánc és lakóiról. K. — (Die prähistorische Schanze von Lengyel und ihre Bewohner. B.) — *Rég. Évk.* 79—85. 104—114.

Zoltai Lajos: Debrecen sz. kir. város múzeumának régészeti ásatásai 1905-ben. K. — (Ausgrabungen des Museums zu Debrecen im Jahre 1905. B.) — *M. K. Ért.* 907. 179—189.

Zoltai Lajos: Réz- és bronzkori leletek Debrecen város múzeumában. K. — (Kupfer- und bronzezeitliche Funde in dem Museum zu Debrecen. B.) — *M. K. Ért.* 909. 24—28.

Zoltai Lajos: Bronzedények Hajdúsámsonból és Csíkszentkirályról. K. — (Bronzegefäße aus Hajdúsámson und Csíkszentkirály. B.) — *M. K. Ért.* 909. 131—136.

Zoltai Lajos: A tóczóvölgyi László- és Szántay-halmok megásása. — Zwei neolithische Grabhügel mit bemalter Keramik bei Debrecen. — *Debr.* 27. 47—52. — 52—53.

— —.: Fémlelet Prigl. Szt.-Ivánon. — (Metallfund in Priglevicaszentiván.) — *Bács.* 98. 190.

— —.: Óskori és újabb leletek (Deregyő). — (Neuere urzeitliche Funde in Deregyő.) — *Zempl.* 902. 287—288.

— —.: A Kőszeg melletti ásatások. — (Die Ausgrabungen bei Kőszeg.) — *Közműv.* 24. 389.

— —.: A szabolcsmegyei Jósza Múzeum ásatásai. — (Die Ausgrabungen des Jósza-Museums, zu Nyiregyháza.) — *Közműv.* 24. 442.

— —.: Óskori leletek Székesfehérváron. — (Urzeitliche Funde in Székesfehérvár.) — *Szfv. Szle.* 32. 46.

— —.: A százhalombattai halomsírok. — (Die Hügelgräber zu Százhalombatta.) — *Szfv. Szle.* 33. 34—35.

— —.: Hallstatti lelet Magyaralmásról. — (Hallstattzeitliche Funde von Magyaralmás.) — *Szfv. Szle.* 35. 85—86.

— —.: Óskori leletek Százhalombattáról. — (Urzeitliche Funde von Százhalombatta.) — *Szfv. Szle.* 37. 68.

— —.: Óskori leletek Fejér megyéből a M. Tört. Múzeum kiállításán. — (Urzeitliche Denkmäler aus dem Kom. Fejér in der Ausstellung des Nationalmuseums.) — *Szfv. Szle.* 37. 70.

II.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. I. rész. K. — (Die Altertümersammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. B.) — *Dolg.* 37. 105—120.

Bella Lajos: A tápiószentmártoni skytha aranyszarvas. K. — Der skythische Goldhirsch von Tápiószentmárton. B. — *Rég. Évk.* II. 157—159. — 378—379.

Chlumeczky: A bellowitzi ásások következtében fölfedezett sírról... — (Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz.) — *Ért.* 53. 235.

Csengery Antal: A scythák nemzetisége. — (Das Geschlecht der Scythen.) — *B. Sz.* 59. 6. 243—263.

Csoma József: Óstörténelmi nyomok Abauj megyében. K. — (Urzeitliche Spuren in dem Kom. Abauj. B.) — *Kassa.* 92. 1—58.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

Ebenhöck Ferenc: A koroncói (Győr m.) vidékének kő-, bronz- és vas-

korszaki leletei. K. — (Funde aus der Stein-, Bronze- und Eisenzeit bei Koroncó, Kom. Győr. B.) — *A. K. VII.* 166—180.

Érdy János: A bellowitzi ásatásokról. — (Die Ausgrabungen in Bellowitz.) — *Ért.* 53. 283—288.

Érdy János: Scythiáról és a scythákról. — (Von Skythien und von den Skythen.) — *Ért.* 53. 348.

Fehér Géza: Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken. — *Kőrösi Csoma.* 21—25. 40—58.

Felvinczi Takács Zoltán: Művészi ipar a steppenépeknél Magyarországon. K. — Das Kunstgewerbe bei den Steppenvölkern. B. — Applied art of the Steppe peoples in Hungary. — *Iparműv.* 35. 176—187. Inhalt der im Magyar Iparművészet 1935. Heft No. 7. erschienenen Artikel. — Számozatlan 2—3.

Fettich Nándor: A zöldhalompusztai szkíta lelet. K. — La Trouvaille scythe de Zöldhalompusztta près de Miskolc, Hongrie. B. — *Arch. Hung.* III. 9—25. — 29—46.

Fettich Nándor: A garesinovi szkíta lelet. K. — Der skythische Fund von Gartschinowo. B. — *Arch. Hung.* XV. 7—59.

Fettich Nándor: Népvándorláskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der völkerwanderungszeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető.* 38. 131—170.

Gyárfás István: A tárnokvölgyi ütközet és a hunscythák temetkezési módja. — (Die Schlacht in Tárnoktal und die Begräbnisgebräuche der hunnisch-skythischen Völker.) — *Száz.* 67. 353—377.

Kovács István: A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. K. — Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetière de l'époque scythe et de la migration des peuples. B. — *Dolg.* 15. 226—299. — 299—325.

Krecsmárik Endre: Arzénevők voltak-e a szkíták? — (Haben die Skythen Arsen gegessen?) — *Ttk.* 26. 395.

László Gyula: Nomád művészet. K. — (Nomadenkunst. B.) — *Magy. Műv.* 35. 361—367.

Márton Lajos: Jelentése 1907. évben végzett ásatásairól. K. — (Ausgrabungsberichte.) — *M. N. M. Jel.* 907. 176—184.

Mészáros Gyula: Chattiak és Skythák. — (Hettiten und Skythen. B.) — *Acta g. h.* V. 1—135.

Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. K. — (Das Museum zu Sümeg. B.) — *M. K. Ért.* 12. 124—151.

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég.* VIII. 87—157.

Nagy Géza: A scythák. K. — (Die Skythen. B.) — *Ért. tört.* 22. III. 1—96.

Nagy Lajos: Egy skytha zászlódísz Siklódról. K. — (Eine skythische Fahnenzierde von Siklód. B.) — *Hunyad.* 904. 21—22.

Nyáry Jenő br.: Előadása óbásti, pilinyi, magyaradi és dalmadi leletekről. — (Die Funde von Obást, Piliny, Magyarad und Dalmad.) — *Száz.* 70. 326.

Pulszky Ferenc: Magyar pogánykori sírleletek. K. — (Gräberfunde der Landnahmezeit. B.) — *Ért. Tört.* 14. X. 1—21.

Roska Márton: Skytha sírok Piskiről. K. — Sépultures scythiques de Piski. B. — *Dolg.* 13. 233—243. — 244—251.

Roska Márton: Újabb skytha leletek Nagyenyedről. K. — Nouvelles trouvailles scythiques de Nagyenyed. B. — *Dolg.* 14. 13—14. — 15—16.

Smidt Lajos: A mezőlaki szkíta lelet. K. — Der skythische Fund von Mezőlak. B. — *Vasi Szle.* 34. 201—209.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. — Urgeschichtliche Siedlung des Kom. Csongrád. — *Dolg.* 32. 49—102., 273—274. — *Csongrád.* K. 1.

Zsivny Viktor: A tápiószentmártoni szkíta aranylelet kémiai elemzése. — (Chemische Untersuchung des skythischen Goldfundes von Tápiószentmárton.) — *Rég. Évk.* II. 159.

— —: Régészeti ásások. — (Archäologische Ausgrabungen.) — *Köz-műv.* 24. 443.

Ujabb vaskor. — Die jüngere Eisenzeit.

Balázs Béla: Adatok a dévai várhegy őstörténetéhez. K. — (Beiträge zur Urgeschichte des Burgberges in Déva. B.) — *Hunyad.* 911. 43—60.

Banner János: La Tène sírck Tótkomlóson. K. — La Tène Gräber in Tótkomlós. B. — *Dolg.* 28. 304—306. — 306. — *Alf.* II. Szo. 3.

Banner János: A szőregi La-Tène temető. — Das La-Tène Gräberfeld bei Szőreg. — *Dolg.* 29. 90—110. — 111—114. — *Alf.* II. Szo. 5.

Banner János: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. K. — (Die Sammlung des ref. Gymnasiums zu Hódmezővásárhely. B.) — *Dolg.* 37. 105—120.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum ásatai 1937-ben. K. — Die Ausgrabungen des städtischen Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1937. B. — *Dolg.* 38. 191—198. — 198—200.

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. K. — Die ersten 5 Jahre der archäologischen Abteilung des städtischen Museums in Hódmezővásárhely. B. — *Hmv.* 35. — *Csongrád.* K. 7.

Bella Lajos: Az 1891. évi kutatások. — (Die Forschungen im Jahre 1891.) — *Sopron Évk.* 91. 59—74.

(*Bella Lajos*): Petőházi lelet. — (Der Fund von Petőháza.) — *Sopron Jel.* 92. 17.

Bella Lajos: Titkári jelentés. — (Bericht des Sekretärs.) — *Sopron Jel.* 93. 3—20.

(*Bella Lajos*): Régészeti kutatások Trecsén megyében. — (Archäologische Forschungen in dem Kom. Trecsén.) — *M. K. Ért.* 914. 52—54.

Bella Lajos: A vaskor II. időszakának magyarországi telepei. — (Die Siedlungen der La Tène-Zeit in Ungarn.) — *F. é. E.* 27. 53—55.

Brunner István: Kelta-temető részlet a római korból Lovasberényben. K. — (Keltisches Grab aus der Römerzeit in Lovasberény. B.) — *Szfv. Szle.* 36. 36—39.

Bubics Ede: A kőszegi ó-ház. K. — (Das alte Haus in Kőszeg. B.) — *Vasi Jel.* 80. 59—72.

Csoma József: Östörténelmi nyomok Abauj megyében. K. — (Urzeitliche Spuren in dem Kom. Abauj. B.) — *Kassa.* 92. 1—58.

Cziráky Gyula: Gombos, azelőtt Bogojeva, régi emlékei. K. — (Die Denkmäler von Gombos (Bogojeva). B.) — *Bács.* 901. 99—182.

Darnay Kálmán: Sümeg és vidékének őskora. K. — (Sümeg und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *A. K.* XXII. 5—85.

Darnay Kálmán: Sümegh és vidéke az őskorban. K. — (Sümeg und seine Gegend in der Urzeit. B.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 35—42.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma őstemetőt talál. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 906. 20—25.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma a múzeumi utazásokról. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 908. 4—17.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma a múzeumi utazásokról. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 909. 4—13.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz az új múzeumban. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 10. 4—16.

(*Darnay Kálmán*): Péter koma magyaráz a múzeumban. K. — (Volkstümliche Archäologie. B.) — *Sümeg.* 13. 4—20.

Darvas Orbán: A margitai őskori sírhalom. — (Der urzeitliche Grabhügel von Margita.) — *Sopron Jel.* 92. 7—10.

Domonkos János: A gyulavarsándi nyakpérec. K. — (Die Torques von Gyulavarsánd. B.) — *M. K. Ért.* 10. 50.

D(ormuth) Á(rpád): Régészeti leletek a Velencei-tó partján. — (Archäologische Funde am Ufer des Sees von Velence, Kom. Fejér.) — *Szfv. Szle.* 36. 52.

Faller Jenő: Római korú kelta sírlelet Inotán. — (Ein keltischer Grabfund aus der Römerzeit in Inota.) — *Szfv. Szle.* 36. 109—111.

Fettich Nándor: Szkíták-Szittyák. — (Die Skythen.) — *Magy. Szle.* 28. IV. 338—345.

Frey Imre: Régészeti tarlózások Bácskában. — (Archäologische Forschungen in der Bácska.) — *Bács.* 907. 165—171.

Frey Imre: Görög pénzeknek Bács-Bodrog megyében lelt barbár utánzatai. — (Die barbarischen Nachahmungen der griechischen Münzen in dem Kom. Bácsbodrog.) — *Bács.* 17. 13—16.

Gohl Ödön: Szabadkai régiségek. — (Die Altertümer von Szabadka.) — *Bács.* 94. I. f. 112—120.

Gohl Ödön: Velemszentvidi kelta pénzek és bronz tesserák. K. — (Keltensmünzen und Bronze-Tesseren aus Velemszentvid (Komitat Vas). — ... Trouvailles de monnaies ... gauloises et quelques tessères... à Velemszentvid. — *Num. Közl.* 906. 1—5. — 35—36.

Gohl Ödön: A szalacsikai kelta pénzverő és bronzöntő műhely. K. — Die keltische Münzpräge-Werkstatt und Bronzegießerei in Szalacska. B. L'usine monétaire et fonderie celtique à Szalacska. — *Num. Közl.* 907. 47—64. — 76. — 76.

(*Gohl Ödön*): Darnay Kálmán: a szalacsikai telepen újabban lelt régiségeket mutatja be. (A. É. 908.) — (Die Altertümer von Szalacska.) — *Num. Közl.* 908. 128—129.

Gubitz Kálmán: A monostorszegi ősemléki telepekről. II. Crna-bara; III. Szauerborn telep. — (Die urzeitlichen Siedlungen bei Monostorszeg. II. Crna-bara. III. Die Szauerborn-Ansiedlung.) — *Bács.* 904. 133—142.

Gubitz Kálmán: Újabb régészeti adatok a Tisza vidékéről. — (Neuere archäologische Angaben der Theissgegend.) — *Bács.* 909. 179—183.

Gyulai Rudolf: Komárom megye őskora. — (Die Urzeit des Kom. Komárom.) — *Kom. Ért.* 901—902. 24—38.

Hoening-O'Carol Emil br.: Archäologisches. K. — *Trencsén Évk.* 92—93. 76—80.

Kada Elek: Városunk őstörténetéből. — (Die Urgeschichte von Kecske-mét.) — *Kecsk. Évk.* 905—912. 93—118.

Kovács Aladár: Tolna vármegye múzeuma újabb szerzeményei. K. — (Neuere Erwerbungen im Museum des Kom. Tolna. B.) — *M. K. Ért.* 12. 31—37.

Kovács István: Az apahidai őskori telep és La-Tène temető. K. — La station préhistorique et le cimetière de l'époque La-Tène d'Apahida. B. — *Dolg.* 11. 1—56. — 57—69.

Kovács István: A mezőbándi ásatások. — Őskori telepnyomok és temető, La Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temető. K. — Les fouilles de Mezőbánd. — Traces de stations et de cimetières de l'âge de bronze; sépulture à la La-Tène; cimetières du temps des migrations des peuples. B. — *Dolg.* 13. 265—389. — 390—429.

Kubinyi Ferenc: Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. K. — (Die in Ungarn gefundenen stein- und bronzzeitlichen Altertümer. B.) — *A. K. II.* 81—113.

Kuzsinszky Bálint: A Balatonvidék régészeti áttekintése. — (Archäologischer Überblick der Balatongegend.) — *Keszth.* 98—99—900—901. 15—24.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archéológiája. K. — (Die Archäologie der Balatongegend. B.) — *Balaton.* 920.

Leszli Andor: Miskolc régiségei. — (Die Altertümer von Miskolc.) — *Misk. Közl.* 26. 41—44.

(*Lipp Vilmos*): Góth emlékek Vas megyében. K. — (Gothische Denkmäler in dem Kom. Vas. B.) — *Vasi Jel.* 79. 55—61.

Loysch Ödön: A méhii „Halomszer“ földsátása. — (Eine Ausgrabung in Méhi „Halomszer“.) — *M. K. Ért.* 909. 142—144.

Marosi Arnold: A fejevármegyei és székesfehérvári múzeum őskori gyűjteménye. K. — (Die urzeitliche Sammlung des Museums in Székesfehérvár. B.) — *M. K. Ért.* 12. 14—19.

Marosi Arnold: Őskori és római adatok Fejér vármegyéből. K. — (Ur- und römerzeitliche Angaben aus dem Kom. Fejér. B.) — *M. K. Ért.* 13. 189—196.

Marosi Arnold: A fejérmegyei Sárrét őskori telepei. — (Die urzeitlichen Siedlungen in Sárrét, Kom. Fejér.) — *Szent István Ak. Ért.* 24. 54—55.

Márton Lajos: Jelentése a soproni ásatásról K. — (Die Ausgrabungen von Sopron. B.) — *M. N. M. Jel.* 906. 165—170.

Márton Lajos: Jelentése 1907. évben végzett ásatásairól. K. — (Ausgrabungsberichte. B.) *M. N. M. Jel.* 907. 176—184.

Márton Lajos: Jelentése hivatalos kiküldetéseiről. — (Studienfartsberichte.) — *M. N. M. Jel.* 909. 156—165.

Márton Lajos: A korai La Tène-kultúra Magyarországon. K. — Die Frühlatènezeit in Ungarn. B. — *Arch. Hung.* XI. 7—118.

Márton Lajos: A korai La Tène sírok leletanyaga. K. — Das Fundinventar der Frühlatène-Gräber. B. — *Dolg.* 33—34. 93—127. — 128—165.

Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. K. — (Das Museum zu Sümeg. B.) — *M. K. Ért.* 12. 124—151.

Milleker Bódog: A Duna-Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei. — (Die La Tène-zeitlichen Denkmäler zwischen der Donau, Theiss und Maros.) — *Tv. Ért.* 900. 21—35.

Miske Kálmán br.: Velemszentvid kelta típusú pénzeinek lelkörülmenyei. K. — Die Fundumstände der Keltenmünzen von Velemszentvid. B. — Les circonstances archéologiques des trouvailles de monnaies barbares à Velemszentvid. B. — *Num. Közl.* 10. 100—104. — 154—156.

Miske Kálmán br.: A késő La Tène-kapcsolótűk változatai és az „előző kapcsolótű” fejlődéstörténete. K. — (Die Variationen der Spät-La-Tène Fibeln und die Entwicklungsgeschichte der vorangehenden Fibeln. B.) — *M. K. Ért.* 10. 1—6.

Münnich Sándor: A Szepesség őskora. — (Die Urzeit des Kom. Szepes.) — *Szepes Mill.* I. 177—255.

Nagy Géza: Budapest és vidéke az őskorban. K. — (Budapest und seine Umgebung in der Urzeit. B.) — *Bp. Rég.* VIII. 87—157.

Orosz Endre: Húszeretlen ősemberi telepről. — (Zwanzig unbekannte urzeitliche Siedlungen.) — *E. M.* 903. 89—93.

Orosz Endre: Ősrégészeti adatok a Kis-Szamos folyó völgyéből. — (Urzeitliche Angaben aus dem Tale der Kisszamos.) — *E. M.* 905. 303—312.

Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. 1. kt. (1. könyv.) Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. — (Geschichte des Kom. Temes und der Stadt Temesvár. 1. T. Urzeit. Geologische Entwicklung der Gegend bis zum Ende der keltischen Eisenzeit.) — *Ortvay.* 1896. 358 l.

Otrók Mihály: A vágsziklási ásatások. — (Die Ausgrabungen in Vágsziklás.) — *Trencsén Évk.* 14. 70—75.

Pannonius Andreas: Tabán régi lakói. — (Die alten Bewohner von Tabán.) — *Magy. Szle.* 36. 272—275.

Páraucz Mihály: La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt-Paléban. K. — Gräber aus der La Tène- und Völkerwanderungszeit im Solt Palé. B. — *Dolg.* 36. 159—169. — 170—174.

Pósta Béla: Sziráki ásatások (Nógrád m.). K. — (Ausgrabungen in Szirák, Kom. Nógrád. B.) — *A. K.* XIX. 55—86.

(*Pósta Béla*): „A hortobágyi halmos temetőkről...” — (Die Hügelgräber auf dem Hortobágy.) — *Debr.* 14—15. 9—12.

Pulszky Ferenc: A kelta uralom emlékei Magyarországon. K. — (Denkmäler der Keltenherrschaft in Ungarn. B.) — *A. K.* XIII. I. 1—22.

Rhé Gyula: A somlyóvásárhelyi halomsírok. K. — (Hügelgräber von Somlyóvásárhely. B.) — *Veszpr.* 28—29. 4. 3—10.

Rcediger L(ajos): Ásatásainkról. — (Unsere Ausgrabungen.) — *Bács.* 903. 143—149.

Romwalter Alfréd: A Hallstatt-La Tène korabeli vaskohászat Sopron környékén. — Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt- und La Tène-Zeit in der Gemarkung von Sopron. — *Sopr. Szle.* 39. 51—57. — 57.

Roska Márton: Kelta sírok s egyéb emlékek Balsáról. K. — Tombeaux celtiques et autres monuments de Balsa. B. — *Dolg.* 15. 18—45. — 45—48.

Roska Márton: Kelta sír Nagyenyed. K. — Keltisches Grab bei Nagyenyed. B. — *Dolg.* 29. 82—86. — 87—89.

Sőregi János: Régészeti kutatások és ásatások 1930-ban. 3. Próbaásatások Debrecen belterületén, Hajdubagason és biharmegyei Ártádon. K. — Probegrabungen. B. — *Debr.* 30. 77—79. — 85. — *D. Közl.* 1. 20 l.

(*Sőregi János*): Népvándorláskori lelet Debrecen belterületén, a Szabolcs u. 4. sz. telken. — (Völkerwanderungszeitliche Funde in Debrecen.) — *Debr.* 36. 72.

Tompa Ferenc: A Dunántúl őstörténelme. K. — De historia Pannoniae antiqua. B. — *Pannonia.* 35. 322—331. — 400. *Pannonia Könyvt.* 15.

Tompa Ferenc (Hillebrand Jenő): Őskori gyűjtemény. K. — (Die Sammlung der urzeitlichen Denkmäler. B.) — *Vezető.* 38. 5—50.

Tóth Lőrinc: A kő-, bronz- és vaskorszak a „Felsőmagyarországi múzeum”-ban. — (Stein-, Bronze- und Eisenzeit in dem Museum von Kassa.) — *Kassa.* 84. 1—61.

Visegrádi János: Két ősrégészeti kirándulásunk a Zempléni-Sziget-hegységbe. — (Zwei archäologische Ausflüge in das Sziget-hegység (Inselgebirge) in Zemplén.) — *Zempl.* 907. 97—114.

Wosinszky Mór: Újabb adatok a csipkésélű sarklók elterjedéséhez. K. — (Neuere Angaben zur Verbreitung der Sicheln mit schartiger Kante. B.) — *Népr. Ért.* 900. 54.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. — Urgeschichtliche Siedlung des Kom. Csongrád. — *Dolg.* 32. 49—102. — 273—274. — *Csongrád.* K. 1.

Zoltai Lajos: Jelentések halmok megásatásáról. I. Hortobágyi 2. sz. Pipáshalom. — (Ausgrabungen der Hügel. I. Der 2. Pipáshügel zu Hortobágy.) — *Debr.* 10. 36—39.

Zoltai Lajos: Jelentések halmok megásatásáról. VI. A sárrétudvari Balázshalom. — (Ausgrabungen der Hügel. VI. Der Balázshügel bei Sárrétudvari.) — *Debr. 10.* 43—48.

— —.: Lengyel-szárazpusztai kelta régiségek. — (Keltische Altertümer in Lengyel-Szárazpuszta.) — *Száz. 82.* 615.

— —.: La Tène korú lelet. — (La Tène-zeitliche Funde.) — *Pécs. 909.* 67.

— —.: A szabolcsmegyei Jósa Múzeum ásatásai. — (Die Ausgrabungen des Jósa-Museums zu Nyíregyháza.) — *Közműv. 24.* 442.

— —.: Óskori leletek az érdi Gyulamajorban. — (Urzeitliche Funde in Gyulamajor bei Érd.) — *Szfv. Szle. 31.* 1. 8.

— —.: Óskori halomsír Pötöllén. — (Urzeitliches Hügelgrab in Pötölle.) — *Szfv. Szle. 32.* 14.

— —.: Kelta sírlelet Felsőtöbörzsökön (Sárbogárd). — (Ein keltischer Grabfund in Felsőtöbörzsök, bei Sárbogárd.) — *Szfv. Szle. 32.* 32.

— —.: A felsőcikolai sírhalmok. — (Die Grabhügel von Felsőcikola.) — *Szfv. Szle. 33.* 33.

— —.: Kelta és római temető Sárkeszin. — (Die keltischen und römischen Gräberfelder in Sárkeszi.) — *Szfv. Szle. 38.* 40—41.

Dr. Banner János.

A Lengyeltóiban előkerült bronzlelet.

(Ide tartozik az I—II. tábla.)

1938. július 10-én a keszthelyi Balatoni Múzeum 73 darabból álló, kiváló patinájú és fenntartású bronzleletet vásárolt, amely a somogy-megyei Lengyeltóti község Mohácsi-hegy nevű határrészének szőlő-hegyén, a Nagyberektől mintegy 30—35 m-re kiemelkedő dombon került elő.¹

A lelet darabjai:

Fibulák, csüngődísz, gyűrűk, kar-, nyak- és lábperecek, karvédők, füles gomb-díszek, áttört díszek, köpüs díszek, sarlók és öntörögök.

a) Fibulák:

1. Sujtásos bronzfibula (I. 6.). Négy darabból állították össze. 53 mm átmérőjű vezértekercese hurkos tűtartó után, hosszú kengyelen folytatódik, amely 8-as alakú hurokba, majd rugóba megy át s aláhajló tüben végződik. A fibula hossza 143 mm. A fibula kengyeléhez ellentétes oldalon pápaszem alakú tekerceskorongokat erősítettek, vastag pántokkal. A pápaszem tekerceskorongjai 32—34 mm átmérőjűek. A huzal legnagyobb vastagsága 4 mm.²

¹ Ferdinand Birkner az alábbiakban mondja (Ur und Vorzeit Bayerns. München, 1936. 126—127. lapokon): A Kr. e.-i második évezred végén a halmossírok mellett, Délbajorországban fellép a lapossíru elhantolás; ezzel párhuzamosan az edényformákban és mellékletekben is mutatható ki változás. Mint ékszer, használatba került a vas, amiért a lapossíru temetkezést korahallstatti időre teszi. A sírok urnamezőket alkotnak, amiből következteti, hogy csoportos (falus) települések voltak, amelyeknek lakossága ekés-gazdálkodó volt. Telephelyeik a fémeszközökkel könnyebben megmunkálható löszterületeken voltak. — Fentieket szemelőtt tartva kiemeljük, hogy a lengyeltóti bronzlelet a somogy-megyei híres löszterületről került elő.

² Josef Schranil (Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Leipzig 1928. 287. lapján) azt mondja, hogy a spirálkorong fibulák előfordulnak raktárleletekben, hallstatti pápaszemes fibulákkal együtt. Ennek alapján a fiatalabb bronzkort Kr. e. XII—IX. évszázad közé helyezi. — A 211. lapon pedig rámutat arra, hogy a pápaszemes fibulák együtt mennek az ív- és hárfafibulákkal, az antenna- és Rhöne típusú kardokkal.

A kisapáti (Zala vm.) bronzlelet (Arch. Ért. 1897. 116—127. l.) darabjai

2. Ugyanaz. (I. 2.) Az előbbivel azonos szerkezetű, ép példány. Hossza 145 mm.

3. Ugyanaz. (I. 1.) Vezértekerese 54 mm, hossza 143 mm. A pápaszem tekereskorongjai 33 mm átmérőjűek. Egyik tekereskorongja hiányzik.

4. Pajzsos fibula. (I. 7.) Kengyele laposra kalapált pajzsalakú poncolt lemez, két végén 8-as alakú hurokkal, amelynek egyik vége rugós szerkezetű tűbe, másik vége tűtartós vezérkorongba megy át. Egy szál négyszög keresztmetszetű huzalból készült és így a poncolt lemez is csak a huzal kiszélesedése, míg tűje kihegyesedő s kör keresztmetszetű tekereskorongja 41 mm átmérőjű; pajzsa 70 mm hosszú, 29 mm széles; egész hossza 130 mm. Pajzsa csúcsain a hossz tengely irányára merőleges párhuzamos barázdákkal, közepén hossz tengelyvel párhuzamos 2—2 barázdával, szélén és a hossz tengely menti barázdák két oldalán pontsorról van díszítve. A pajzs kereszt tengelyének vonalában egy-egy kiemelkedő pont foglal helyet.³

5. Valószínűleg az előzőhöz hasonló fibulának négyszög keresztmetszetű huzalból készült tekereskorongja (I. 3.); átmérője 37 mm.

b) Csüngődísz:

6. Pápaszem alakú csüngő (I. 5.). Kör keresztmetszetű huzalból készült tekereskorongpár. Tekercseinek átmérője 15 mm; a csüngő teljes hossza 40 mm.⁴

között sujtásos fibulánkhoz hasonló darabok (117. l., 22., 23. ábra), kísérőleletei között pedig korábbi szárnyasvésők és egykorú sarlók (119. l.) vannak.

A sujtásos fibula pápaszem alakú oldaltagjait olyan pántokkal erősítették fel a medvedzei példányon (Arch. Ért. 1911. 343. l. 20. ábra), amelynél a pántok egyik vége a hallstatti kultúrára jellemző madárfejen, a másik vége karikában végződik; ezekbe láncszemekkel levél alakú füles csüngőket erősítettek. Ez a legkézenfekvőbb bizonyíték arra, hogy fibuláink a hallstatti korról egyidős helyi változatok. Így azok a bronzleletek, amelyekben hasonló tagok fordulnak elő, bronzleletünkkel egyidősek.

A gyermeli (Komárom vm.) bronzlelet (Arch. Ért. 1889. 62—66. l.) sujtásos fibulái (65. l. 1., 2. ábra) kilenc tekereskorongos változatát adják fibuláinknak. Ugyancsak fejlettebb változatot mutat a 65. l. 3. ábráján bemutatott pápaszem alakú csüngő, amelynek tekereskorongjait nyolcas alakú hurok köti össze s a tekereskorong széléhez erősített karikájáról lánc lóg le. Leolvasható róla, hogy a tekereskorongokat ruhára erősítették fel s a láncan csüngő díszek szabadon fityegtek.

³ A kurdi (Tolna vm.) bronzlelet (Arch. Ért. 1895. 97—115. l.) bemutatott darabjai között ugyancsak előfordulnak a sujtásos (IV. t. 33.) és pajzsos (IV. t. 31.) fibulák, továbbá az alábbiakban közlendő köpüs díszek (IV. t. 3—17.). Ezeket kísérő melléleteik, elsősorban pedig a füles bronzbádóg edény teszi datálhatóvá (u. o. II. t. 1 a, b, c.).

A domanyzi (Trencsén vm.) bronzleletben (Arch. Ért. 1902. 422. l.) is együtt fordulnak elő a sujtásos és pajzsos fibulák.

⁴ Nils Aberg: *Brönzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie* I. 583. ábráján bemutatott S. Luciai temető 324. sírjából származó fibulájának láncra fűzött pápaszem alakú csüngői, fényt vetnek a bronzdíszek szerepére. Ruhadíszek voltak ezek, melyeket fibulákra, övekre s a ruhának minden díszítésére alkalmas felületén alkalmaztak.

A szebeszlői (Turóc vm.) ruhakapocs (Arch. Ért. 1880. XXV. t.), amely-

c) Gyűrűk:

7. Hengeres huzalból készült gyűrű (I. 4.). Karikáját kétszer körbefutó huzal alkotja, amely a gyűrű fején tekercskorongpárban végződik. A gyűrűfej átmérője 43 mm, karikájának belső átmérője 18 mm.⁵

8. Sodrott huzalból készült gyűrű (I. 14.). Átmérője 24 mm. Fehérbronz.

d) Kar-, nyak- és lábperecek:

9. Tömör nyakperek (II. 1.). A hengeres huzal közepén 10, végei közelében 6 mm átmérőjű. Laposra kalapált és felcsavart végeinek szélessége 9, vastagsága 2 mm, hossza teljesen kinyújtva 475 mm. Nyílása 64.5 mm. Jelenlegi állapotában ovális alakú. Meghajlításánál használt kalapácsütések nyomai jól kivehetők a nyakperek belső felületén. Felcsavart végeit lehajtva, zárt karikát kapunk, egymásrafekvő végekkel. Bevésett geometrikus díszítések vannak rajta.

10. Az előbbihez hasonló, tömör nyakperek (II. 5.). Huzalvastagsága 5.5–8.2 mm. Végeinek szélessége 6.1, vastagsága 2 mm. Nyílása 66 mm. Díszítése az előbbitől csak abban tér el, hogy a jobb szár kilenc barázdája mellett csak két sor ferde csíkozás következik.

11. Az előbbihez hasonló, vékonyabb huzalból készült nyakperek (II. 6.). Huzalvastagsága 2.5–4 mm. Végeinek szélessége 4, vastagsága 1 mm. Nyílása 50 mm. Ugyancsak díszített.

12. Az előbbihez hasonló nyakperek töredék (II. 7.). Hossza 250 mm. Huzalvastagsága 3–4 mm. Az előbbiekhöz hasonlóan díszített.

13. Nyitott, a végei felé vékonyodó tömör lábperek (II. 2.). Huzalvastagsága 4–7 mm. Hossza 283 mm. Nyílása 61 mm.

14. Ugyanaz (II. 15.). Hossza 287 mm. Nyílása 56 mm.

15. Ugyanaz, 2.5–4.5 mm huzalból (II. 12.). Hossza 278 mm. Nyílása 53 mm.

16. Ugyanaz (II. 22.). Használt (?) példány. Hossza 243, huzalvastagsága 4.55 mm. Nyílása 60 mm.

17. Ugyanaz (II. 3.). Hossza 251, huzalvastagsága 3–5, nyílása 46 mm.

18. Ugyanaz (II. 16.). Használt (?) példány. Hossza 245.5, huzalvastagsága 3.8–6, nyílása 27 mm.

nek La-Tène csörtetős láncú fibulája pápaszem alakú csüngő díszeket visel, jó példát mutat arra, hogy hány évszázadon keresztül öröklődtek a bronzkor egyes formái.

Hasonló csüngőket ismerünk a dolyányi (Nógrád vm.) bronzleletből is. (Arch. Ért. 1891. 253–255. l., 10–16. ábra.)

⁵ Az Arch. Ért. 1899. 239. l. 10. ábrán bemutatott gyűrű azonos a mi pápaszemes gyűrűnkkel. Reinecke Pál szerint (244. l.): „a két spirális koronggal ellátott gyűrű (VI. 10.) Magyarországon kívül az északi és délnémet-bajor csoportban fordulnak elő.”

Pápaszemes gyűrűk a csabrendeki (Zala vm.) urnamező (Múz. és Könyvt. Ért. 1908. 51. l.) egyik sírjából is ismeretesek. Ez a praeskytha és skytha betörést közvetlenül megelőző idők egyik telepének temetkezőhelye volt.

19. Ugyanaz (II. 13.). Használt (?) példány. Hossza 210, huzalvastagsága 2.5—4.5, nyílása 17 mm.

A 13—19. példányok díszítése azonos.

20. Ugyanaz (II. 18.). Használt (?) példány. Hossza 202, huzalvastagsága 3—5.2, nyílása 66 mm. Díszítése olyan, mint az előbbié, azzal a különbséggel, hogy az előzők négy ferde vonalnyalábja helyett csak három 10—9—10-es vonalnyalábbal van díszítve.

21. Ugyanaz (II. 34.). Hossza 174, huzalvastagsága 2.9—4.5, nyílása 40 mm. Díszítése olyan, mint az előbbié, de 7—9—9-es vonalnyalábokkal.

22. Használt lábperec (II. 25.). Hossza 224, huzalvastagsága 3—5.2, nyílása 50 mm. Díszített.

23. Használatban megrepedt lábperec (II. 8.), belső felületén ellaposodó huzalból. Hossza 222, huzalvastagsága 3—4.8, nyílása 15 mm. Díszített.

24. Két ellentétes oldalán laposra reszelt huzalból készült, használt (?) lábperec (II. 27.). Hossza 205, huzalvastagsága 2—5, nyílása 40 mm. Külső, domború felülete díszített.

25. Ugyanaz (II. 32.). Használt (?). Hossza 200, vastagsága 2.5—5, nyílása 51 mm. Díszítése olyan, mint az előzőé. Belső felületén jól látszik a külső felületi díszítés szegélye, amelyet a két lapos oldalon a reszelés tett láthatatlanná.

26. Ugyanaz (II. 20.). Hossza 205, huzalvastagsága 2.5, nyílása 45 mm. Díszítése olyan, mint az előzőé.

27. Az előbbiekhöz hasonló, de díszítetlen karperec (II. 26.). Hossza 157, huzalvastagsága 2—4, nyílása 27 mm.

28. Ugyanaz (II. 19.). Hossza 170, huzalvastagsága 3—4.5, nyílása 22 mm. Egyik végének külső felületén nyolc párhuzamos barázdaival van díszítve.

29. Kétoldalt kissé lapított huzalú karperec (II. 21.). Hossza 165, huzalvastagsága 4—5.5, nyílása 20 mm. Díszített.

30. Karperec számára elkészített bronz huzal (II. 35.). Hossza 163, vastagsága 3—5 mm. Díszítetlen.

31. Tömör huzalból készült karperec (II. 24.). Hossza 285, huzalvastagsága 5—9, nyílása 27 mm. Díszített.

32. Ugyanaz (II. 4.). Hossza 191, huzalvastagsága 4.5—8, nyílása 23 mm. Díszítése olyan, mint az előzőé. Díszítő barázdáit apró vágások alkotják.

33. Ugyanaz (II. 30.). Hossza 178, huzalvastagsága 5—7.5, nyílása 27 mm.

34. Ugyanaz (II. 9.). Hossza 180 mm, huzalvastagsága 5—7.5, nyílása 27 mm.

35. Ugyanaz (II. 23.). Hossza 176, huzalvastagsága 5—7, nyílása 28 mm.

36. Ugyanaz (II. 31.). Hossza 176, huzalvastagsága 3.9—5.3, nyílása 24 mm.

37. Ugyanaz (II. 33.). Hossza 175, huzalvastagsága 3—5.1, nyílása 28 mm.

A 33—37. darabok díszítése egyező.

38. Karperec (II. 17.). Belső 8 mm széles és 155 mm hosszú felülete lapos; külső felületének középvonala a legdomborúbb. Ezen a részén 3.1 mm vastag. Nyílása 11 mm. Díszített.

39. Ugyanaz (II. 29.). Hossza 157, szélessége 8—9, középvonalánál a vastagsága 3—4.1, nyílása 22 mm. Díszítése olyan, mint az előbbié.

40. Ugyanaz (II. 11.). Hossza 150, szélessége 6—8, vastagsága 2.5—4, nyílása 20 mm.

41. Ugyanaz (II. 14.). Hossza 165, szélessége 8—9, vastagsága 2—3.5 mm, nyílása 8.5 mm.

42. Ugyanaz (II. 28.). Hossza 161, szélessége 3.5—5.5, vastagsága 3—4, nyílása 26 mm.

43. Zárt karika karperec (II. 10.). Külső oldala domború, mint az előbbieké. Átmérője 73, szélessége 9—11, vastagsága 2.5—3 mm. A 40—43. példányokon díszítés nincs.

e) Karvédők:

44. Bronzszalagból készült karvédő (I. 24.); hármass csavarulattal. Szalagszélessége 13, vastagsága 1 mm. Végei felé keskenyedő tekercsekkel záródik. A szalag külső felületének középvonala harántcsikózással van díszítve.

45. Ugyanaz (I. 29.). 17 mm széles szalagja három és fél csavarulattal.

46. Ugyanaz (I. 30.). 17 mm széles szalagja négy csavarulattal.

47. Ugyanaz (I. 31.). 22 mm széles szalagja három és fél csavarulattal.

48. Ugyanaz (I. 32.). 21 mm széles szalagja négy és fél csavarulattal.

49—50. Ugyanaz (I. 33., 34.). 26 mm széles szalagjaik öt csavarulattal. Valamennyi vastagsága és díszítése az I. 24.-kel azonos.

f) Füles gomb-díszek:

51. Füles gomb (I. 10.). Kissé domború fejének átmérője 53 mm.

52. Ugyanaz (I. 18.). Fejátmérője 40 mm.

53. Ugyanaz (I. 19.). Fejátmérője 37 mm.⁶

g) Áttört díszek:

54. Áttört, féldomborművű szerszámdísz (I. 16.). Egyik sarkán törött. 50 × 68 mm nagyságú. Áttörésének főalkatrésze öt gyűrű.

55. Ugyanaz (I. 22.). 45 mm átmérőjű négyküllős kerék.

⁶ A lázárpataki (Bereg vm.) bronzlelet (Arch. Ért. 1885. 183—188. l.) füles ptykéi (II. t. 9—12. ábra) a hallstatti kor derekáról származó levél alakú, füles csüngőkkel (II. t. 32—34. ábra) fibulákkal (II. t. 20 és 26. ábra) együtt fordultak elő, amelyek világosságot vetnek füles ptykéink korára is.

56. Ugyanaz (I. 23.). Három egytagba öntött gyűrűből keletkezett. Közepén domború ponttal. Legnagyobb szélessége 47 mm.⁷

Az 54—56. példányok fehérbronzból készültek.

h) Köpüs díszek:

57. Köpüs szerszámdísz (I. 8.). Magassága 55, köpüjének alapátmérője 29 mm. Kúpos köpüjének csúcsa áttört, belőle agancsszerű nyúlványok ívelnek.

58. Ugyanaz (I. 9.). Magassága 28, köpüjének alapátmérője 20 mm.

59. Ugyanaz (I. 17.). Magassága 35, köpüjének alapátmérője 27 mm. Csúcsából kiinduló egyik íve törött.

60. Ugyanaz (I. 11.). Magassága 35, köpüjének alapátmérője 21 mm. Csúcsából kiinduló ívelés karikát alkot.

61. Tölcsér alakú szerszámdísz (I. 13.). Magassága 38, alapátmérője 24 mm.

62. Ugyanaz (I. 15.). Magassága 21, alapátmérője 20 mm. Csúcsa gyűrűszerűen vastagodik.

63. Köpüs tűzáródísz, áttört holdsarló fejfel (I. 12.). Magassága 45 mm.

Valamennyi köpüsdísz (57—63.) fehérbronz.

i) Sarlók:

64. Sarló (I. 25.). Nyílása 131, szélessége nyelénél 25, pengéjénél 35 mm. Nyele, kiálló sarkantyújáig 47 mm hosszú. Erősítő bordái díszítetlenek.

65. Ugyanaz (I. 26.). Nyílása 128, szélessége: nyelénél 25, pengéjénél 33 mm. Nyele, kiálló sarkantyújáig 47 mm hosszú. Díszítetlen.

66. Ugyanaz, de törött példány (I. 27.). Szélessége: nyelénél 26 mm, pengéjénél törött, kopott. Nyele, kiálló sarkantyújáig 52 mm. Erősítő bordáin ferde rovátkolás, nyelén domború vonaldísz van.

67. Ugyanaz (I. 28.). Nyílása 134, szélessége: nyelénél 26, pengéjénél 31, hegyénél 2 mm. Nyele, kiálló sarkantyújáig 50 mm. Erősítő bordáin mélyített pontsor dísz van.⁸

j) Öntörögök:

68. Késnyél alakú öntörög (I. 20.). Hossza 55, szélessége 22 mm.

69. Ugyanaz (I. 21.). Hossza 71, szélessége 24 mm.

⁷ Az áttört díszek használatára világosságot vet Hampel közleménye, (Arch. Ért. 1895. 111—115. l.) ahol a csörtetős bronzláncok és kerekcsörtetős díszek ezeknek használatát is szemléltetik (111. l. és 113. l. ábrája).

⁸ Az ispánlaki (Alsó-Fehérmegye) bronzleletben (Arch. Ért. 1888. 10—25. l.) bronzkardok, lándzsák, tokosbalták, sarlók s más bronzkori eredetű darabok között az I. t. 37. ábráján bemutatott szakállas nyílesűcs, (a praeskytha-skytha betörés idejének bizonyítéka) a III. t. 20. és VI. t. 21. ábráján bemutatott levél alakú füles csüngő díszek és a III. t. 9., 10. ábráján bemutatott zabla-pofaszorító, mint a hallstatti kor derekáról származó tárgyak is fordultak elő.

A sarlókból, köpüs díszekből, tokos baltákból s egyéb bronztárgyakból álló nagydísz (Veszprém vm.) bronzleletben (Arch. Ért. 1893. 130—133. l.) hallstatti madár-alak dísz is található (122. l. 18. ábra).

70. Beolvasztásra szánt tokos balta (II. 36.). Egyik oldalán a használt minta: domború pont és vonaldísz látható. Hossza 87, szélessége 44 mm.

71. Ugyanez domború vonaldísszel (II. 39.). Hossza 80, szélessége 46 mm.

72. Ugyanaz (II. 38.). Hossza 50, szélessége 38 mm. Díszítetlen.

73. Tömör téglalap alakú öntőlepeny (II. 37.). Hossza 80, szélessége 52 mm.

A 68—73. darab fehérbronzból készült.

A bemutatott lengyeltóti bronzlelet egyike a hallstatti kor első felében elrejtett bronzkincseknek. A legszorosabb rokonságot mutat azzal a bronzlelettel, amely Lengyeltótiból Berlinbe került.⁹ A két kincs formái részben egyezők, részben kiegészítik egymást és kétségtelenül egykorúak. Hasonló formájú darabok igen nagy számban találhatók a hazánkban előkerült bronzleletekben.

A szakirodalomban ismertetett bronzkori kincsek előkerülésének körülményei — amennyiben meg lehet állapítani — egybehangzóan azt igazolják, hogy ezeket a kincseket elrejtették. A bronzkor vége, illetőleg a vaskor kezdete óta eltelt idő alatt a földművelésnél és véletlennek folytán előkerült, de elkallódott vagy nyersanyagként felhasznált kincsek száma sokszorosa azokénak, amelyek múzeumokba kerültek. Ez utóbbiaknak száma is nagy, amiből arra kell következtetnünk, hogy a bronzkincsek elrejtése általános volt hazánk területén is. A kincsek nagyarányú elrejtését gazdasági bizonytalanság, a bronzárú féltése, közbiztonság romlása, röviden háborús veszedelem okozta. Ezzel kapcsolatban olyan erős népmozgalomra kell gondolnunk, amely elpusztította, vagy helyváltoztatásra kényszerítette a bronzkor végén ittlakó népeket s így azok elrejtett kincsei — az elrejtők vissza nem térhetvén — a földben maradtak. Ez a pusztító áradat gyorsan rohan végig hazánkon. Nem úgy, mint a nyugat felől lassan, tervszerűen, szakaszosan előrehaladó kelta hódítás. Valószínű tehát, hogy pld. a bronzkincsek elrejtésének oka is egy kelet felől jövő nomád néparadat lehetett. Ennek nem mond ellent a földbekerülés ideje sem.

Az elrejtés időpontját a legfiatalabb leletek határozzák meg, amelyek a hallstatti kor derekára esnek, mint az egyes darabok leírásánál már jegyzetben rámutattunk. Erre az időre az ismert nomád népmozgalmak közül a praeskytha és skytha betörés esik. E betörés idézte elő a bronzkincsek elrejtését. A bronzok földben maradása, kizárólag a benszülött lakosság elpusztulásával, illetőleg eredeti lakóhelyéről történt kiszorításával magyarázható, még akkor is, ha csak

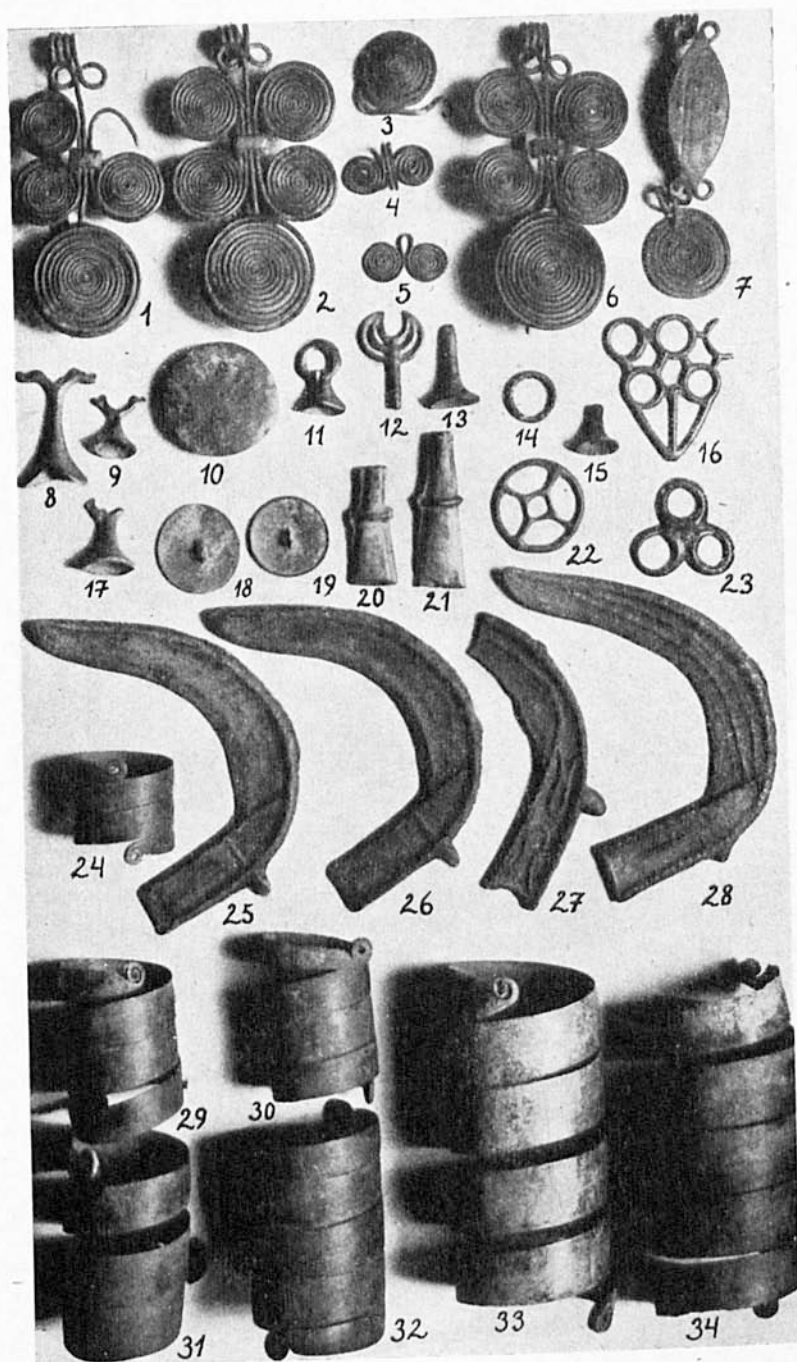
⁹ Kuzsinszky Bálint ismerteti „A Balaton Környékének archaeológiájá”-ban. Fényképeinek és az egyes darabok méretének megszerzésére kísérletet tettünk, de a Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte, Tagebuch Nummer: E. 294/1939. Berlin, I. IV. 1939. számú és a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéhez intézett és ott 580/1938—39. iktatott értesítése értelmében, lengyeltóti lelőhely nem szerepel a múzeum lelőhely nyilvántartásában.

az ország területén való tovább vándorlásra gondolunk, ami azonban a terület elhagyását se zárja ki. A részben elpusztult, részben elmene-
kült benszülött lakosság az akkori észak-balkáni néppel lehetett rokon
fajú, amely befogadta a menekülteket, akik ott előidézték a bronz-
művesség utóvirágzását. A praeskytha és skytha vihar elvonulása
után behatol a venetiai-illyr nép, amely a hallstatti kultúra igazi vise-
lője lesz hazánkban.¹⁰

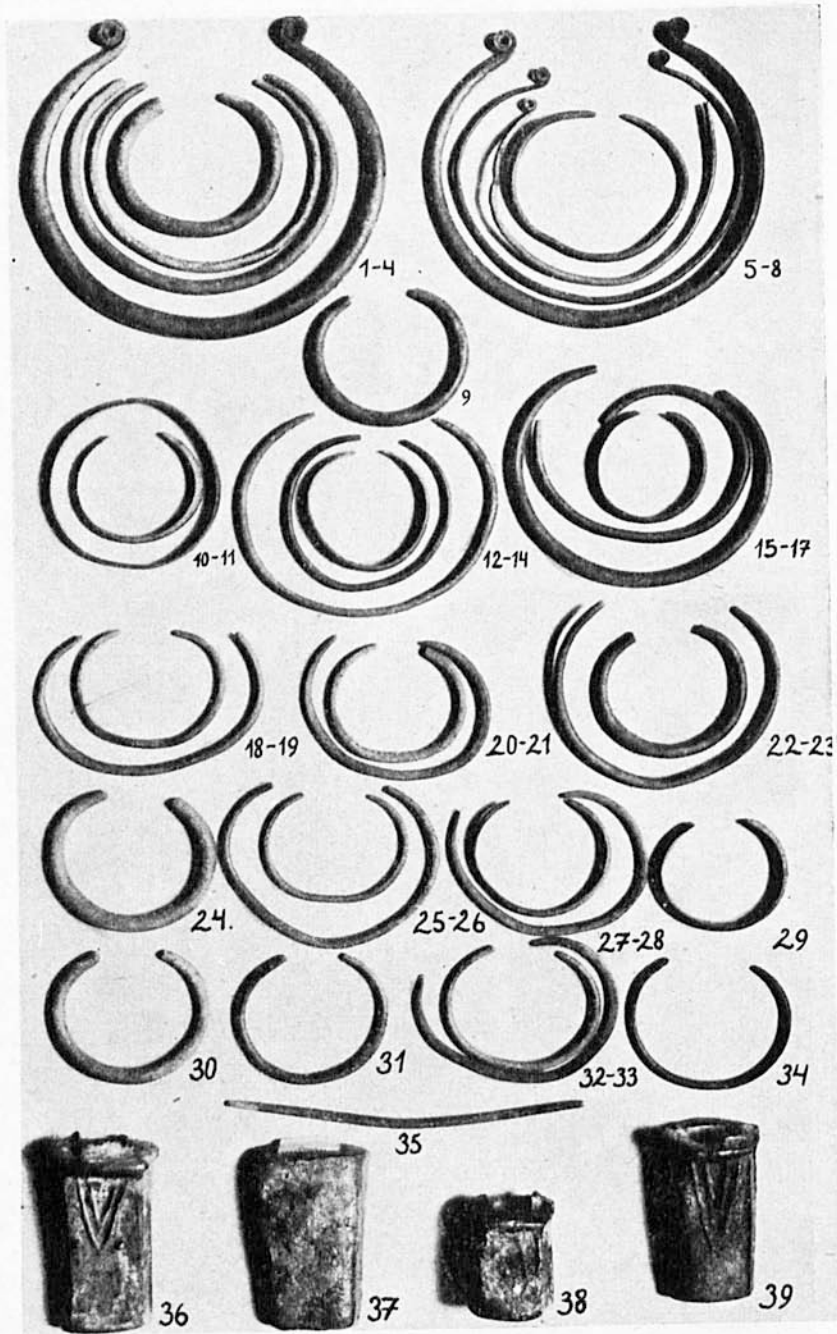
Dr. Török Gyula.

---

¹⁰ O. Menghin und V. Manschura: Urgeschichte Wiens 30. l.

Der Bronzefund aus Lengyeltóti.

(Hierzu die Tafeln I-II.)

Das Keszthelyer Balaton-Museum hat am 10. Juli 1938, einen vorzüglich patinierten und gut erhaltenen Bronzefund gekauft, der aus 73 Stücke besteht und im Weingarten des sogenannten Mohácsi-hegy, des Dorfes Lengyeltóti, Komitat Somogy, an einem Hügel von ungefähr 30—35 m Höhe über Nagyberek, zum Vorschein kam.

Die einzelnen Stücke des Fundes sind: Fibeln, Anhängsel, Ringe, Arm-, und Beinringe, Armschütze, Knopfverzierungen, durchgebroschene Ornamente, tüllenartige Verzierungen, Sicheln und Gusskuchen, die wir an den Tafeln I-II. veranschaulichen.

Die Fundumstände in der Fachwissenschaft schon bekannten Schätze der Bronzezeit rechtfertigen einstimmig, dass man diese Schätze verborgen hat. Die Zahl der beim Ackerbau und auch zufällig gefundenen aber verschwundenen oder als Rohmaterial verbrauchten Schätze ist viel grösser, als die Zahl derer, die in die Museen kamen. Auch diese Zahl ist gross, woraus wir darauf schliessen müssen, dass die Verbergung der Bronzeschätze — auch in Gebiet unseres Landes — allgemein gebräuchlich war. Die häufige Verbergung der Schätze verursachten die wirtschaftliche Unsicherheit, Besorgnis um die Bronzeware die Verschlimmerung der allgemeinen Sicherheit, kurz gesagt: die Kriegsgefahr. Es ist also wahrscheinlich, dass der Grund der Verbergung der Bronzeschätze ein vom Osten kommendes Nomadenvolk sein konnte.

Den Zeitpunkt der Verbergung bestimmen die jüngsten Stücke, die in die Mitte der Hallstatt-Zeit fallen. Von den bekannten Nomadenvolksbewegungen fällt der praeskythische und skythische Einbruch in diese Zeit. Dieser Einbruch war die Ursache der Verbergung der Bronzeschätze. Dass sie in der Erde geblieben sind, kann ausschliesslich nur mit dem Untergang der eingeborenen Bewohnerschaft, beziehungsweise mit dem Verdrängen derselben von ihrem ursprünglichen Wohnsitze erklärt werden, auch wenn wir an eine Wanderung auf dem Gebiet des Landes denken, was aber das gänzliche Verlassen des Gebietes nicht ausschliesst.

Dr. Gy. Török.

Kelta sír és illyr urnasírok Cserszegtomajon.

(Ide tartozik a III—IV. tábla.)

A magyarországi korai La Tène kutatás eredményéről dr. Márton Lajos, az *Archaeologia Hungarica* XI. kötetében számol be.¹ Később kiegészíti munkáját „A korai La Tène sírok leletanyaga” című dolgozatával.² Utóbbi munkájában sajnálatos tényként állapítja meg, hogy a kutató „csak ritka esetben jegyezte föl egyes sírok tartalmát. Főleg a keramikai leleteknek a vas- és bronztárgyakkal való kapcsolatára vonatkozó tájékoztatása hiányos”.³ Részben ez indít bennünket arra, hogy a Cserszegtomajon talált s részben a Balatoni Múzeumba került kelta sírt,⁴ közöljük.

A kelta sír lelőhelye a — népvándorláskori temetőről ismert — Hévíz melletti Dobogó északkeleti, Felső-Dobogónak nevezett részén van. E területet a sümegi országút elvágja Dobogótól, s ezért 1937-ben közigazgatásilag Cserszegtomajhoz csatolták. Szeles Lajos és Penteli Ferenc néhány évvel ezelőtt földjükön murvabányát nyitottak. A bánya felső földrétegéből és az országút mélyített területéről számos, különböző korú sír anyaga került magánkézbe, dr. Csák Árpád közvetítésével a Balatoni Múzeumba, de sok lelet a helyszínen pusztult el. A murvafejtés által veszélyeztetett földszáv átvizsgálása közben akadtunk az alábbi sírra (1. kép. 5. sír.).

A sírban (2. kép.) észak-északnyugat, dél-délkeleti irányú 275 cm hosszú, 130—140 cm széles és 175 cm mély sírgödörben, fejjel Ddk-i irányban elhelyezett nő csontváza feküdt. A csontváz (3. kép.) hossza, a lábszárok eltolódása miatt, 2 m volt. A bal könyök és jobb kéz vonalától a lábfejek felé eső részt sírrablók dulták fel. Ezt bizonyítja, hogy a bal alsókar, a jobb comb- és bal sípesont hiányzik, a medencét 60 cm-rel az eredeti helyén fekvő jobbkar fölött, a

¹ Márton Lajos: A korai La Tène-kultúra Magyarországon (következőkben Arch. Hung. XI.).

² Dolgozatok IX—X. 93. s. köv. II. (következőkben Dolg. IX—X.)

³ Dolg. IX—X. 95. I. 2. bek. Hasonló értelemben ír a 103. lapon és az Arch. Hung. XI. 49. I. 2. bek., 98. I. 3. bek.

⁴ 1939. január 10—12.-én.

bal combesontot pedig a bal bordák és a medence helye között, 18 cm-rel az eredeti szint fölött találtuk. A sír szokatlan nagyságát a gödörben elhelyezett fagerendákból összeácsolt házikó, illetőleg sírkamra beépítése magyarázza. A sírrablók által felgyújtott sírkamra üszkösödött maradványait és hamuját a fal mentén és a fenéken mindenütt megállapíthattuk. A sírgödör aljának kitakarítása közben a fenékbe mélyedő két gerendalyukat találtunk (2. kép); a kisebb 38 cm széles, 40 cm hosszú és 40 cm mély, a nagyobb 50 cm hosszú, 40 cm széles és 40 cm mély volt.

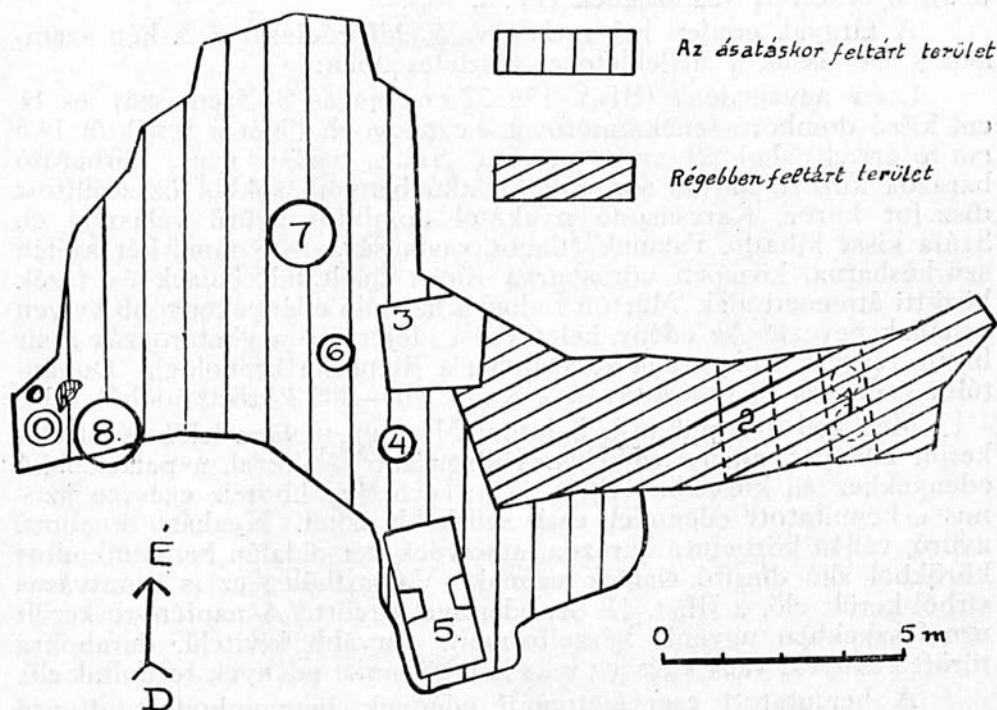

Abb. 1. kép.

A sírgödörből a következő jól megfigyelt leletek kerültek elő:

1. A sírgödör délkeleti sarkából, a koponyától 20 cm-re elhelyezett agyagedény (III. t. 13.).

2—4. A jobb vállcsúcson, a jobb mell felső és alsó oldalán látható bronzfibulák (III. t. 1., 2., 5.).

5—7. Alig néhány mm-rel mélyebb szintben, a mellkas jobb oldalán, háromszög alakban elhelyezett három vassfibula (III. t. 3. 8—10.).

8—9. A két kulcsesont közepe táján egy-egy kisebb bronzfibula (III. t. 6—7.).

10. A nyakcsigolyákat körülfogó karmantyús bronznyakpereg (IV. t. 1.).

11. A jobb csuklón viselt négybütykű gyűrt bronzkarperec (IV. t. 5.).

12–13. Az elmozdított lábszárak bronz lábperece. [Annak ellenére, hogy a bal sípcsont hiányzott, a szárkapocs-csontot körülfogó bal lábperec is eredeti helyzetben talátnak tekinthető] (IV. t. 12., 14.).

14. A jobb bokától 10 cm-re talált bronz küllős karika (IV. t. 7.).

Bizonytalan a sírral való összetartozása a sír fölötti termőtalajból előkerült vas szegnek (IV. t. 10.).

A tárgyak eredeti helyzetben való előfordulását a 3. kép szemlélteti. De lássuk a mellékleteket részletesebben:

1. Az agyagedény (III. t. 13.) 27 cm magas, 16.5 cm száj- és 11 cm kissé domború fenéktátmérővel. Legnagyobb öblét a fenéktől 14.5 cm-re éri el, ahol 29 cm átmérőjű. Széles vállán négy körbefutó barázda között, három sor dült S-alakú benyomásokból összeállított dísz fut körbe. Karcsúsodó nyakától domború gyűrű választja el. Szája kissé kihajló. Falának átlagos vastagsága 7–8 mm., két szélén szürkésbarna, közepén vörösbarna törési felülettel. Palack és fazék közötti átmeneti alak. Márton Lajos⁵ a hasonló edényeket több helyen urnának nevezi.⁶ Az edény keletkezési idejét jól meghatározzák a sír bronz tárgyai. Rokonsága kétségtelen a Reinecke kronológia Dunántúla érvényes B. fokozatával; a Kr. e. 400–300 közötti időből való.

Meg kell itt említeni a Balatoni Múzeum ugyane lelőhelyről előkerült edényét, amely szűkebb és magasabb nyakával, a palackalakú edényekhez áll közelebb (III. t. 12.). Technikai kivitele egészen azonos a bemutatott edénnyel, csak szürkébb színű. Nyakán domború gyűrű, vállán körbefutó barázda, amelynek két oldalán benyomkodott körökből álló díszítő elemek vannak.⁷ Valószínűleg ez is csontvázassíról került elő, a III. t. 11. sz. edénnyel együtt.⁸ A napfényre került urnafészkekben ugyanis kézzelformált, durvább kivitelű, darabokra törött edények, vagy egészen más jellegű római edények fordultak elő.

A bemutatott cserszegtomaji edények benyomkodott díszítő elemeit egyesíti magában az egyik durvább, későbbi változat Csab-

⁵ A tárgyak leírásánál és rokon anyaggal való megvilágításánál Márton Lajos idézett két munkájára támaszkodunk. Márton Lajos a régebbi és újabb irodalom felhasználásával a többé-kevésbé jó leírások adatai alapján dolgozott.

⁶ Dolg. IX-X. 103. l., u. o. 108. l. 4. és 8. bek., Arch. Hung. XI. 24. l. utolsó bek.

⁷ Díszítése jól látható Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája 104. l. 143. ábráján.

⁸ Szélesszájú (22.8 cm), alacsony (20 cm), szürkésbarna agyagedény, vállán hornyolattal. Talpa profilált (14 cm. átm.). Mindkettő a Balatoni Múzeumban a Csák Árpád-féle gyűjteményben van.

rendekről⁹ és a korábbi tradíciókat őrző mellékletektől kísért változat Kósdról.¹⁰

A csabrendeki temetővel való rokonságot külső körülmények is bizonyítják. Itt is egy korábbi urnatemetkezés volt, amelyre kelták és később rómaiak temetkeztek. Csabrendeken azonban a jellegzetes bronzkori elemektől kezdve fordultak elő tárgyak és urnasírok,¹¹ míg itt, úgy látszik, a zavaró bronzkori anyag egészen hiányzik, s csak a hallstatti- és La Tène-kori sírok találkozásáról van szó. Jellemző, hogy a korongon készült, finomabb kelta edényekkel datált, ham-

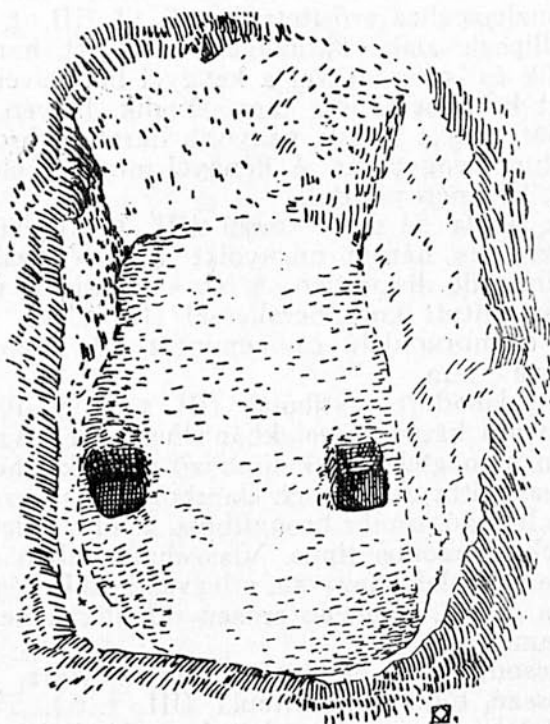

Abb. 2. kép.

vasztásos sírokban gyakran előfordul, hogy az edények mellé, vagy alá, a földre helyezik a hamvakat,¹² míg a hallstatti tradíciókat őrző hamvasztásos síroknál az egyik edény mindig hamvakat tartalmaz.

2–4. A felső szintben lelt bronzfibulák 14 és 10 cm-re voltak a középső legdiszesebb példánytól, rugójukkal a gerinc felé. Tömör

⁹ Arch. Közl. XXII. 43. l. 2. és Dolg. IX-X., XXVII. tábla 5.

¹⁰ Arch. Hung. XI., XX. tábla 12., kísérő mellékletei u. o. 106. l. 2. bek. és XX. t. 1., 2. és 4. ábra.

¹¹ Arch. Hung. XI. 20. l.

¹² Arch. Hung. XI. 29. l., 24. l. 2. bek., Dolg. IX-X. 110. l. 6. bek., XLI. t.

bronzok. Rugószerkezetük és kengyelük hajlása a La Tène „B” fokozatából jól ismert típus. A visszahajló lábak ellaposodó vége a kengyelhez símul, de nem fogja azt át.

A vállcsúcson lelt példány hossza 49 mm (III. t. 1.). A kengyelhez lapulós lábvége nagy. A visszahajló láb tövében barázda, illetőleg domború gyűrű van. Kengyelének keresztmetszete 8 mm. Tűjének vége a tűtartóban maradt.

A díszesebb fibula hossza 45 mm (III. t. 5 a). Tűtartójának alsó oldalán két vékony barázda között hornyolás van. Visszahajló lába alul lapos, fölül korongalakú rekeszt alkot, amelyben vékony bronzszeggel bronzlemezhez erősített korall ül (III. t. 5 b). A láb domború vége ellipszis alakú barázdától körülvett, hat mezőre osztott taggal záródik és lapos aljával a kengyel hátán végigfutó barázdában elhelyezett korallberakásra támaszkodik, helyén tartva a korall egyik darabját, míg a másik, nagyobb darabot, bronz szegeccsel erősítették az átfúrt kengyelhez. A kengyel mindkét oldalán egy-egy kör foglal helyet, közepén ponttal.

A harmadik fibula 54 mm hosszú (III. t. 2.). Tűtartója alján két vékony barázda és három hornyolat van. Visszahajló lábvége hasonló az előbbihez, de díszítetlen. A láb korongja 11 mm átmérőjű, két darabból összeállított korallberakással (III. t. 4.). A korall csiszolása négyágú homorúoldalú csillagmintát ad. Kengyelének legnagyobb vastagsága 8 mm.

5—7. Szétrozsdásodott vasfibulák (III. t. 3., 8—10.). Egymástól 10—11—13 cm távolra, háromszögalakban elhelyezve. Az előbbi bronzfibulák nagyságának megfelelően különböző nagyok lehetnek. A rozsdásodás megduzzasztotta és részben darabokra mállasztotta.

8—9. 32 mm hosszú, tömör bronzfibula, a jobb kulcsescontról (III. t. 7.). Az előbbiekkal azonos típus. Visszahajló lábán azonban nem korong, hanem hagymaalakú tag van, s legvastagabb végén, hat pontkörös bemélyedés díszíti. Lábvége erősen ráhajlik a kengyelre. Kengyelátmérője 6 mm.

A bal kulcsesonton, az előbbitől 20 cm távolra, azzal egyező típusú 30 mm hosszú, tömör bronzfibula (III. t. 6.). Tűtartója hornyolt, visszahajló lábán gyöngyszemhez hasonló dudor van. Lábvége alul lapos, de nem érinti a 3.5 mm vastag kengyelt.

A fibulák egy garnitúrának különböző nagyságú és díszítésű darabjai. Egyazon műhelyből kerülhettek ki, a később bemutatandó egyéb bronzmelléklettel együtt. Korallberakásos fibuláink egyenes leszármazottai, az ordódbabóti¹³ és litéri¹⁴ fibuláknak. Az ordódbabóti fibula visszahajló lábának rovátkolt hátlapmintázata, a mi 2. számú fibulánk korallba csiszolt tagozását viseli (III. t. 4.). A díszesebb kivitelű, elálló láb a La Tène fibulák történetében korábbi fejlő-

¹³ Dolg. IX-X., XXXI. 6. a., b. és 7.

¹⁴ Arch. Hung. XI., V. t. 3. Egész korai kísérfibulával u. o. V. t. 2. Leírása a Dolg. IX-X. 99. l.

dési fokozat. Ami ott hátlapmintázat volt, az itt, az előlap csiszolt koralltagozásának felel meg. Fibuláink fiatalabb voltát, az előbbi

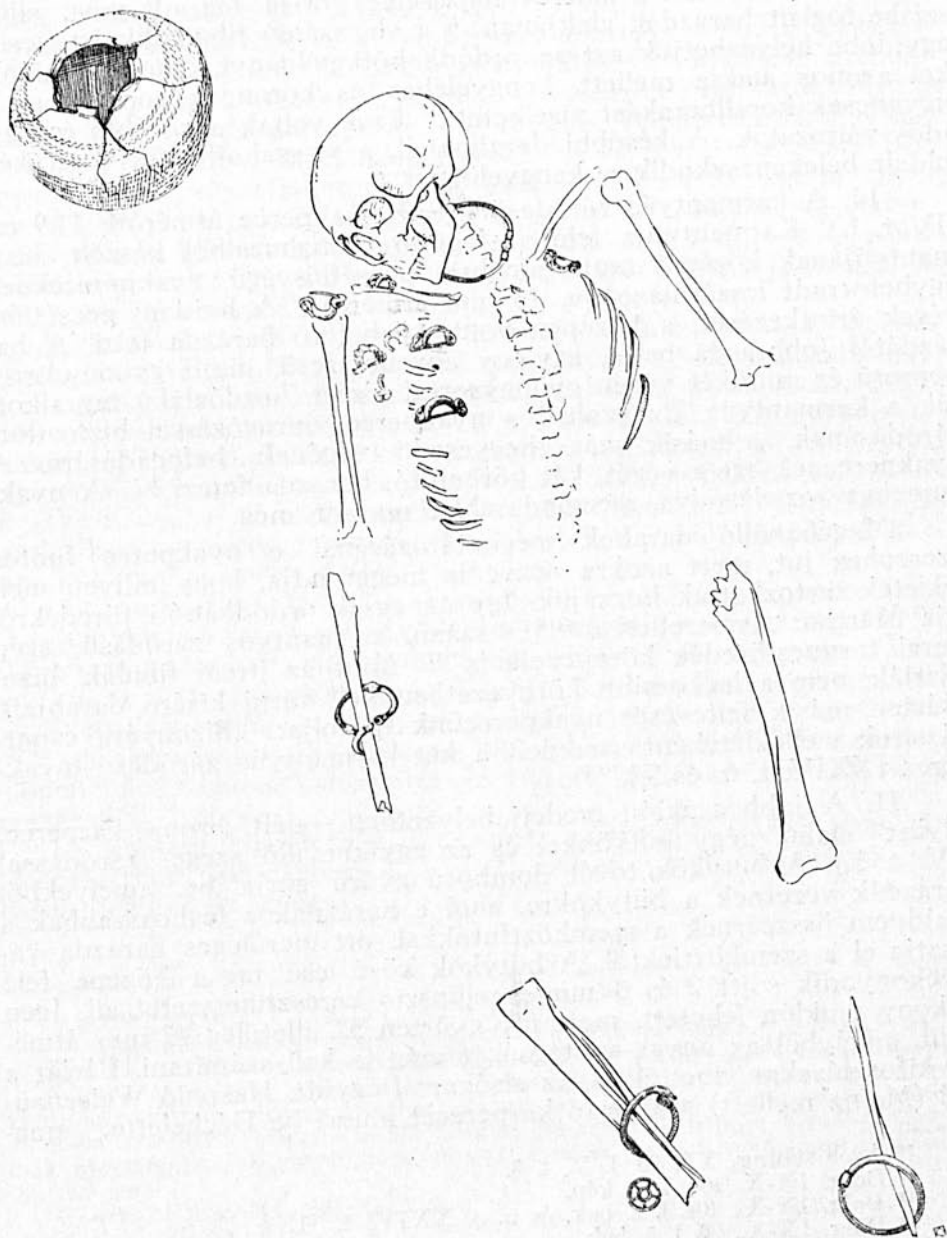

Abb. 3. kép

példa mellett, a litéri fibulaláb „archaikus Apollójának merev hajviselete”¹⁵ is bizonyítja. Ennek az Apolló fejnek, értelmétvesztett módon való utánzata, a mi 5 a. számú fibulánknak lábvég-díszé (III. t. 5 b.), amelynél csak a „merev hajviselet” rajza maradt meg, ellipszisbe foglalt barázdák alakjában. 5 a., b. számú fibulánkkal teljesen egyidőbe helyezhetjük azt az ordódbabóti példányt, amely a miénkkel azonos alakja mellett, kengyelében és korongos gombjában is ugyancsak korallberakást viselhetett.¹⁶ Ezek voltak a korábbi és egyidős változatok. A későbbi daraboknál, a visszahajló láb vége, kétoldalt belekapaszkodik a kengyelbe.

10. A karmantyús záródású bronz nyakperek átmérője 11.9 cm (IV. t. 1.). Karmantyúja felé vastagodó bronzhuzalból készült. Karmantyújának középső tagja, amely a pecsétlősvégű nyakpereceknek egybeforradt leszármazottja, 13 mm átmérőjű. A hajdani pecsétlősvégek érintkezését, a közepén vont, körbefutó barázda jelzi. A barázdától jobbra és balra, egy-egy abroncsszerű, majd gyöngysoros, homorú és mindkét végén gyöngysorral lezárt, hordóalakú tag alkotja a karmantyút. Ez szolgál a nyakperek, önrugózással biztosított záródásának, a másik szár, hegyesedő végének, befogadására. A nyakpereknek ezt a végét, két körbefutó, barázda fejezi be. A nyakperechez rozsdásodva, vászondarabka maradt meg.

Magábanálló darabok meghatározásánál e nyakperek fontos szerephez jut, mert azokra nézve is megmondja, hogy milyen mellékletek tartozhattak hozzájuk. Így az egyik ordódbabóti töredékről írja Márton: „Ismeretlen a 9/51. számú karmantyús záródású, szép korai torquestöredék környezete is”.¹⁷ Mint az itteni fibulák bizonyítják, nem a legkorábbi környezetben kell várni kísérő darabjait. Márton másik feltevését nyakperekünk igazolja: „Bizonyára csontvázsírok mellékleteként szerepelt a két karmantyús záródású nyakperek (XXIV. t. 6. és 7.).”¹⁸

11. A jobb csuklón eredeti helyzetben talált bronz karperek, „gyürt” alakú, négy bütyökkel és az egyikbe illő szeges záródással (IV. t. 5.). A bütykök tövét domború gyűrű zárja be, amelyekből barázdák vezetnek a bütykökre, ahol e barázdák a leghosszabbak s majdnem összeérnek a szemköztfutókkal, ott merőleges barázda választja el a szemköztiektől. A bütykök közé eső tag a közepe felé elvékonyodik s itt 2 és 3 mm-es ellipszis keresztmetszetet ad. Igen vékony csuklón lehetett, mert így gyűrten 52, illetőleg 47 mm átmérőjű, amelyből az anyag vastagságát még le kell számítani. Párját a sír kifosztásakor vihették el, az alsókarral együtt. Hasonló Weisenau-ból (Mainz mellett) származó karperecet mutat be Déchelette,¹⁹ ame-

¹⁵ Arch. Hung. XI., 20. l. V. t. 3.

¹⁶ Dolg. IX-X., 103. l. 4. kép.

¹⁷ Dolg. IX-X., 104. l. 2. bek. és u. o. XXIV. t. 11.

¹⁸ Dolg. IX-X., 96. l. 5. bek.

¹⁹ Déchelette, Manuel IV. 750. l. 531. fig.

lyet „gyűrt” volta s ugyancsak négy bütyökkel való tagoltsága hoz közel példányunkhoz. „Gyűrt” karperecet ismerünk Nagyécsről is,²⁰ ahonnan pecsétlősvégű karperecek is kerültek elő, mint csereszg-tomaji lelőhelyünkön is²¹ (IV. t. 2—3.).

12—13. Lábperecek, a karperecekhez hasonló, bütykös záródással (IV. t. 12., 14.). Oldalukat zeg-zug vonaldísz s ezek között egymástól 14 mm-re kis horpadások díszítik. Átlagosan 4 mm vastag bronz-huzalból készített lábperec átmérője 75 mm. Lábperecünkkel összefüggésbe kell hozni a litéri „karperecet”²² is és így a publikált karpereceknek egy része lábperec lesz. Csak a kisebb, finomabb, díszesebb és könnyebb példányok, mint a mi gyűrt példányunk is, maradhatnak meg e korban a karperecek sorában. A La Tène kor előrehaladottabb szakában, a kelta ízlés eldurvulása idején jelentkeznek a nagy, erős karperecek.

A nyak-, kar- és lábperecek azonos záródási módja, azonos anyaguk és viselőjük kétségtelenné teszi, hogy egykorú készítményről van szó. Ezen készítmények közé sorozhatjuk az öt bronzfibulát is. Nem lehet tehát véletlen, hogy a gyomai egyik gyűrt karperecen karmantyús dísztagot találunk²³ s az ugyanott előkerült pecsétlősvégű karperecek²⁴ két példányát csereszg-tomaji lelőhelyünkről is ismerjük (IV. t. 2—3.). E karperecekkel együtt került a Balatoni Múzeumba három lábperec is, amelyek közül kettő, valószínűleg a karperecekkel egy sírból való (IV. t. 13., 15.).

14. Bronzkerék (IV. t. 7.). Átmérője 41 mm. Erős, az egyik küllő irányában kopott kerékaggyal, 13 mm átmérőjű tengelynyílással. Öt küllőre támaszkodó, vele egybeöntött abronccsal. Abroncsa nem lapos, mint a kocsikerekeknél szokás. Itt kopásnak nyoma sem látszik. Nem lehetetlen azonban, hogy rituális jellege van, s az eltemetéstől megkímélt kocsit jelképezi. A fehérvár-csurgói Eresztvény-erdőben feltárt halom kamrasírja is rejtett magában „számos apró kerekecskét”.²⁵

15. Vasszeg, a sír fölötti 70 cm-es termőrétegből (IV. t. 10.). Kétséges a sírhoz való tartozása. 17—22 mm-es, ovális fejjel, 95 mm hosszú négyoldalú szárral.

*

²⁰ Arch. Hung. XI., VIII. t. 18., u. o. 21. l.

²¹ Murvabányászás közben akadtak rá 1937. áprilisában, s hozták be a Bal. Múz.-ba, két lábpereccel együtt (VI. t. 1—2.). A feljegyzések szerint csontváz mellékletei voltak. A karperecnek átmérője 6.6 cm, a lábperecnek átm.: 8.2 cm. Az egyik karperecen mintha égés nyomai lennének. Ugyanekkor került a múz.-ba egy síma bronzhuzalból készült lábperec is, amely bizonyára egy másik sír megmentett darabja lehetett (a száruk végein némi hornyolással. Átm.: 7.9 cm).

²² Arch. Hung. XI., XI. t. 15.

²³ Arch. Hung. XI., XI. t. 7.

²⁴ Ű. o. 4. és 5. ábra.

²⁵ Arch. Hung. XI., 27. l.

A fibulák egymáshoz való helyzete, amely a kelta nő halotti ruházatára vet világosságot, különösebb figyelmet érdemel. A nyolc darab fibula közül az első három darab a legdíszesebb. Ezek egyvonalon mentén a jobb vállcsúcs és jobb láb irányába eső ruhanyílás felső részét fogták össze. Bizonyára a díszes köpenyszerű ruha koralldíszes kapcsolótűi voltak ezek. A sír bontásánál feltűnt, hogy a három vasfibula az előbbieknél valamivel mélyebb szintben feküdt. Így kézenfekvő, hogy egyszerű, vastag, a vállon összefüggő, esetleg újjas ruhát fogtak össze. A két kis bronzfibula feküdt legmélyebben és nyilvánvalóan vékonyabb alsóruhát tartott a kulcsontok fölött.

A csontvázas temetkezés szokása, amely sírunknál előfordult, a hazai kelta temetkezés első szakaszában általános. A sírnak fagerendákból összeállított bélése az Eresztvény-erdő feltárt halmában mutakozó hallstatti hagyományra vezethető vissza.²⁶ (Tátikán kőkamrásir).²⁷ Márton Lajos e halomban a hallstatti és La Tène kultúrák találkozásának idejéből illyr és kelta temetkezést állapít meg. Feltételezhetjük, hogy sírunkat is kisebb halom fedte, amelyet az időjárás és a mezőgazdasági munka csaknem eltüntetett. Alátámasztja ezt a sírunktól távolabb eső sikérből termőföld (30–40 cm) és a sír fölött, valamint közvetlen közelében levő termőföld vastagságának (70–75 cm) összehasonlítása. A halom nyugati lejtőjébe bemélyített országút felől, jól kivehető a „hegyoldalnak” e viszonylagos domborulata, ámbár a sírkamra beszakadása is elősegítette a föld színének kiegyenlítését. Az előbbi halom sírkamrája észak-déli irányú, amelytől a miénk kevéssel tér el.

*

Mint említettük, kelta sírunk kiásása közben, ennek közvetlen közelében korábbi, hamvasztásos urnatemetkezést találtunk: Korong alkalmazása nélkül készült, kézzelformált urnákat és ételtartó edényeket. V. ö.: a III. t. 20. sz. függőleges hornyolású urnáját, 18. és 22. sz. egyfűlű csészetörredékét, illetve csészéjét a dályai urnatemető hasonló anyagával,²⁸ amely a bronz zablapofaszorítóval és bronz fibulával²⁹ urnatemetőnket minden kétséget kizáróan a hallstatti korra vezeti vissza.

Ennek időbeli viszonyát a kelta sírhoz az idejében történő, szakszerű ásatás tisztázhatta volna. A kelta sírgödör kiásása közben hallstatti sírt nem bolygattak meg. Ellenben a korábban letarolt murvabánya tetején két sír pontos helyét állapítottuk meg. Penteli Ferenc földtulajdonos felvilágosítása szerint az egyikben csontváz, a másikon „két fekete összetörött edény”, — valószínűleg az egyik urna — volt (1. kép: 1. és 2. sz. sír.).

²⁶ Arch. Hung. XI., 26–27. ll.

²⁷ U. o. 24. l.

²⁸ Arch. Ért. 1903. XXIII. 33. l. 2. ábra és 7a. ábra.

²⁹ U. o. 35. l. 9. és 10. ábra.

A térképen jelzett 4. számú urnasír égetett agyag urnáját nem lehetett teljesen rekonstruálni. (III. t. 20.) Fenéktátmérője 12.3 cm. A 70 cm-es termőtalajban helyezték el, fehér dolomitra állítva. Oldalán függőleges, vállán három körbefutó párhuzamos hornyolással. Szája irányában erősen szűkül. Magasságához viszonyítva nagyon öblös, nyomott alakú. Anyaga rosszul égetett, barnás színű agyag. Égetett csontokon kívül, szájtöredékei között, bronz gyűrűt tartalmazott (IV. t. 6.). Az egyik oldalán valamivel vastagabb. Átmérője 18–19 mm.

A 6. és 7. számú urnasírokat megbolygatták. A két urna és a kísérő edények összetört cserepeit részben a két urnafészken kívül szórták el. Összeállításukat mindeddig eredmény nélkül kísérelték meg. Két jellemző szájtöredéke a III. t. 14. és 15. ábráján látható. A cseréptöredékek közül való a három bronz (gyűrű-, karperec- és tű-) töredék (IV. t. 4., 9., 11.).

A 8. számú urnafészek urnájának (III. t. 23.) jelenlegi magassága 20 cm. Fenéktátmérője 11.5 cm, legnagyobb öble 31 cm. Feketés, durvaszemcsés anyagú. Oldalán két lefelé álló bütyökkel. Szája hiányzik. Valószínűleg törötten került a sírba, hogy a fedőedénye (III. t. 17.) jól illeszkedjék rá. Ez utóbbi száj- és fenéktátmérője 26 és 5.7 cm, magassága 7 cm. A belül grafitos fényezésű tál oldalán fül foglal helyet. Darabjait az előbbi urnába nyomta a föld súlya. A lefedett urna mellett, oldalán függőleges hornyolással, nyakán körbefutó barázdával díszített, egyfűlű bögre volt (III. t. 18.). Magassága 8.8 cm, száj- és fenéktátmérője 10 és 4.5 cm. Mellette hasonló bögre töredéke került elő (III. t. 22.). Az előbbiektől 15 cm-re, nagyobb edény töredékével (III. t. 21.) leborított, behúzott szájú csésze foglalt helyet (III. t. 16.). Anyaga az urnáéval egyező. Homorú, illetve belülről nézve domború aljának átmérője 4.5 cm, szájának és legnagyobb öblösödésének 11.6 és 12.2 cm az átmérője. Borító-töredékének legnagyobb mérete 24 cm. Ujjbenyomásokkal tagolt, domború gyűrűvel díszített. Vörös színű. E töredék mellett 15 cm magas, 8.2 cm fenék- és 16.3 cm szájátmérőjű vörösesbarna agyagedény feküdt (III. t. 19.). Szájszéle és nyakának domború gyűrűje ujjbenyomásokkal díszített. Két ellentétes oldalán, fogásra alkalmas bütyökkel.

*

Márton Lajos, Pittionival szemben, nem tartja illyr hatásának a kelta sírok „jel-kövekkel” való megjelölését.³⁰ Temetőnkben a 4., 6. és 7. sz. hallstatti korú urnasírokat alaktalan, lapos homokkővel jelölték meg. A jelköveket az urnák töredékei fölött 20–30 cm-rel magasabban találtuk. Kelta sírunkat két kővel jelölték meg, a lábaknál. A sírok kővel történt megjelölése hazánk területén megelőzte a kelták beözönlését s így cserszegtomaji feltárásunk Pittionit iga-

³⁰ Arch. Hung. XI. 23. l.

zolja. A 6. és 7. sz. sírokra valószínűleg e jelkövek alapján találtak rá s dúlták fel azokat. A bányában dolgozó Szeles Lajos szerint hasonlóan megjelölt urnafészkek kerültek elő az elmúlt években is; ezeknek cserépdarabjaival azonban nem törődtek. Az egyik ilyen urnafészkekből előkerült bronz tű töredékét lomok között találtuk meg, Penteli Ferenc földtulajdonos padlásán (IV. t. 8.). Előkerülési helyét nem tudta megmutatni pontosan, ezért a térképre nem rajzoltuk be az urnafészket. Egy másik hasonló fejű ép tűt Kovács Ferenc gimnáziumi tanuló vitt el, aki állítólag egyik tanárának adta át. A helyi lakosság körében ezek a tűk a hallstatti kor végén használatban voltak, amely jelenségre Márton Lajos is felhívta a figyelmet.³¹ A tű bizonyára Csabrendeken³² és Szekszárd-Jajdombon³³ is a keltákat közvetlenül megelőző lakosság köréből származott. Ehhez járult a 4. sz. urnasír leomlott szájának töredékei között lelt gyűrű (IV. t. 6.), amellyel egyező példány korai La Tène környezetben fordult elő Sopron-Bécsidombon.³⁴ Ennek korai voltát, a kísérő mellékleteken kívül, a hamvaknak edények alatt történt elhelyezése is bizonyítja.³⁵ A 8. sz. urnasír kézzelformált, behúzottszájú, enyhén omphalosos csészéje (III. t. 16.) azonos a stomfai csészével,³⁶ amelyet litéri³⁷ és jászladányi³⁸ példák alapján Márton Lajos is a korai La Tène környezetben előfordulónak tart.

Az elmondottak arra engednek következtetni, hogy hallstatti urnatemetőnk a korszak végéről való. Ebben az időben a veneto-illyr néven összefoglalt benszülött lakosság³⁹ már küzd a nyugat felől előretörő keltákkal. A küzdelemből győztesen kikerülő kelták temethették a benszülöttek által használatba vett temető területére az előzőleg leírt gazdag felszerelésű kelta nőt.

Dr. Török Gyula.

³¹ Dolg. IX-X., 95. l. 2. bek.

³² Dolg. IX-X., 95. l. 2. bek.

³³ Dolg. IX-X., 95. l. 2. bek.

³⁴ Dolg. IX-X., 110. l. utolsó bek. és XLII. t.

³⁵ Dolg. IX-X., 110. l. 6. bek. és XLI. t.

³⁶ Dolg. IX-X., 119. l. és XLVII. t. 3.

³⁷ Dolg. IX-X., 110. l. 8. bek. és XXIV. t. 4.

³⁸ Dolg. IX-X., 122. l.

³⁹ O. Menghin és V. Manschura (Urgeschichte Wiens. Wien 1924. 30. l.) szerint Nyugat-Magyarországon a hallstatti kultúrát az egymástól nehezen megkülönböztethető „Veneto-Illyr” nép képviseli.

Ein Keltengrab und illyrische Urnengräber in Czerszegtomaj.

(Hierzu die Tafeln III—IV.)

Zur Beglaubigung der in Czerszegtomaj gefundenen und im Balaton-Museum aufbewahrten Funde führte man eine Ausgrabung aus und man stiess dabei auf ein Grab, dessen Beschreibung hier folgt:

Im Grab (Abb. 2.), das eine nord-nordwestliche, süd-südöstliche Richtung hatte und 275 cm lang, 130 cm breit und 175 cm tief war, lag ein Frauenskelett mit dem Kopf in süd-südöstlicher Richtung. Die Länge des Skelettes (Abb. 3.) war infolge der Verschiebung der Beine 2 m. Leichenräuber haben einen Teil desselben zerstört. Darauf weist der Umstand hin, dass der linke Unterarm, das rechte Oberschenkelbein und das linke Röhrenbein fehlten, und dass wir das Becken 60 cm über dem, in ursprünglicher Lage liegenden, Oberarm, das linke Oberschenkelbein aber zwischen den linken Rippen und zwischen der Stelle des Beckens 18 cm über der ursprünglicher Schicht gefunden haben. Das kleine, in das Grab aus Balken eingebaute, Haus, beziehungsweise Grabkammer erklärt uns die ungewöhnliche Grösse des Grabes. Wir fanden die verkohlten Überreste der durch die Leichenräuber ins Brand gesetzten Grabkammer und deren Asche bei der Wand und auf dem Boden überall. Bei der Reinigung des Grabbodens sind zwei Pfostenlöcher zum Vorschein gekommen (Abb. 2.), das kleinere war 38 cm breit, 40 cm lang und 40 cm tief, das grössere hingegen 50 cm lang, 40 cm breit und 40 cm tief.

Wir halten es für notwendig, die zusammengehörenden Beigaben, die in dem ungestörten Teil des Grabes lagen, wegen der Chronologie der heimischen La Tène-Zeit, bekannt zu machen:

1. Ein Tongefäss in der südöstlichen Ecke des Grabes, 20 cm von Skelette (III. 13.).

2—4. Bronzefibeln auf der rechten Achsel, an der oberen und unteren Seite der rechten Brust (III. 1., 2., 5.).

5—7. Drei Eisenfibeln, auf die rechte Seite der Brust, in dreieckform hingelegt, in eine etwas tiefer liegenden Schicht (III. 3., 8—10.).

8—9. Je eine kleinere Bronzefibel um die Mitte der beiden Schlüsselbeine (III. 6., 7.).

10. Ein mit Hülse versehener Bronzehalsring um die Halswirbel (IV. 1.).

11. Ein grossknotiger, zerknitteter Bronzearmring auf dem rechten Handgelenk (IV. 5.).

12—13. Bronzebeinringe der verschobenen Beine (IV. 12., 14.).

14. Ein Ring mit Speichen, 10 cm vom rechten Knöchelbein (IV. 7.).

Ein Eisennagel (IV. 10.), der im Humus über dem Grab lag und in keinem Zusammenhang damit zu stehen scheint.

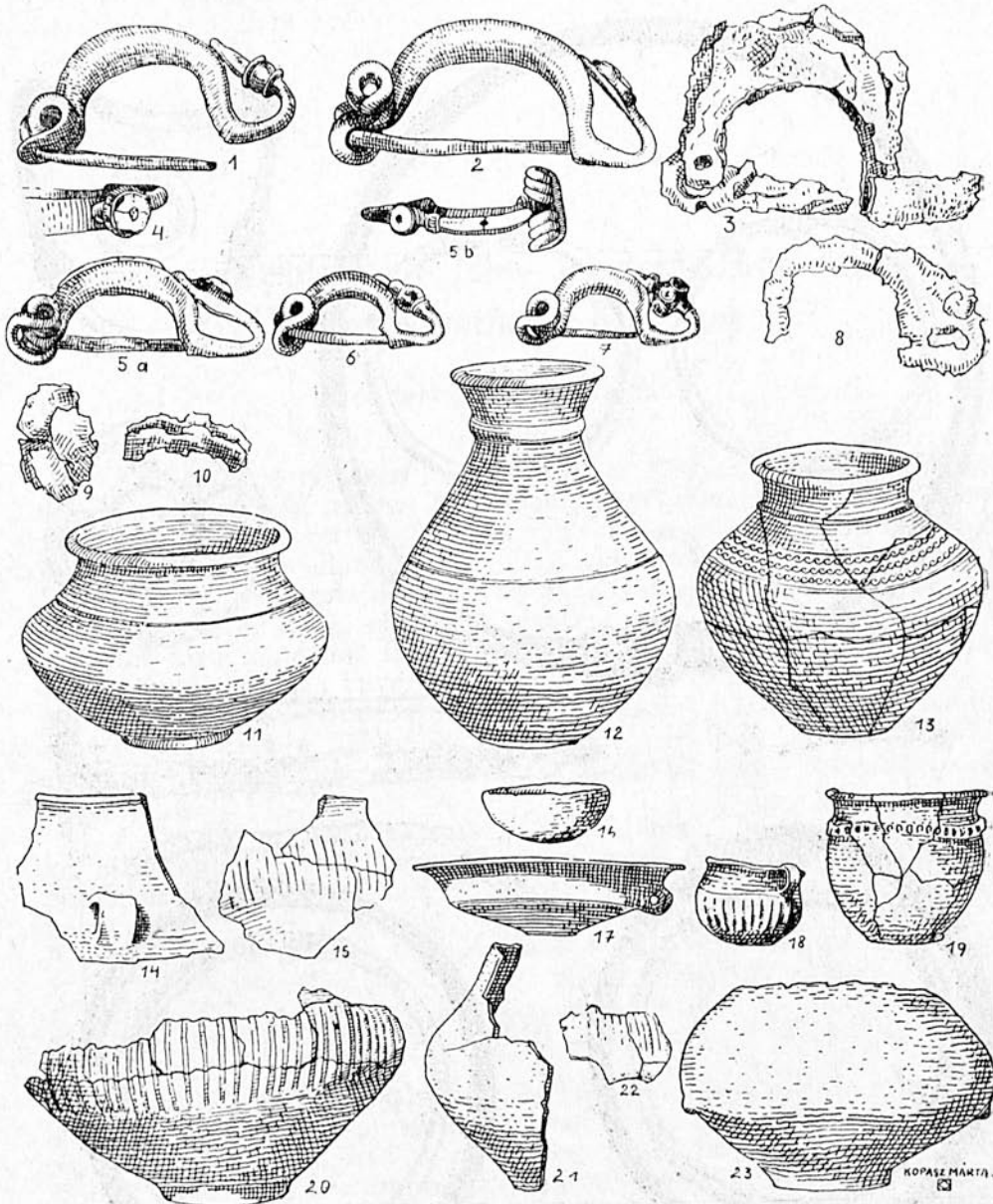
Abb. 3. veranschaulicht die Gegenstände in originaller Lage.

Besonders beachtenswert ist die Lage der Fibeln zueinander, die ein Licht auf die Totentracht der keltischen Frau wirft. Von den acht Fibeln sind die drei ersten die zierlichsten. Diese haben den oberen Teil der Öffnung des Kleides, die in die Richtung des rechten Achsels und des rechten Fusses lief, zusammengehalten. Es ist uns aufgefallen, dass die drei Eisenfibeln etwas tiefer liegen als die vorerwähnten. Es ist also klar, dass sie ein einfaches, dickes, auf der Achsel zusammenhängendes Kleid geschlossen haben. Die beiden kleinen Bronzefibeln lagen am tiefsten und hielten offensichtlich ein dünneres Unterkleid über dem Schlüsselbein.

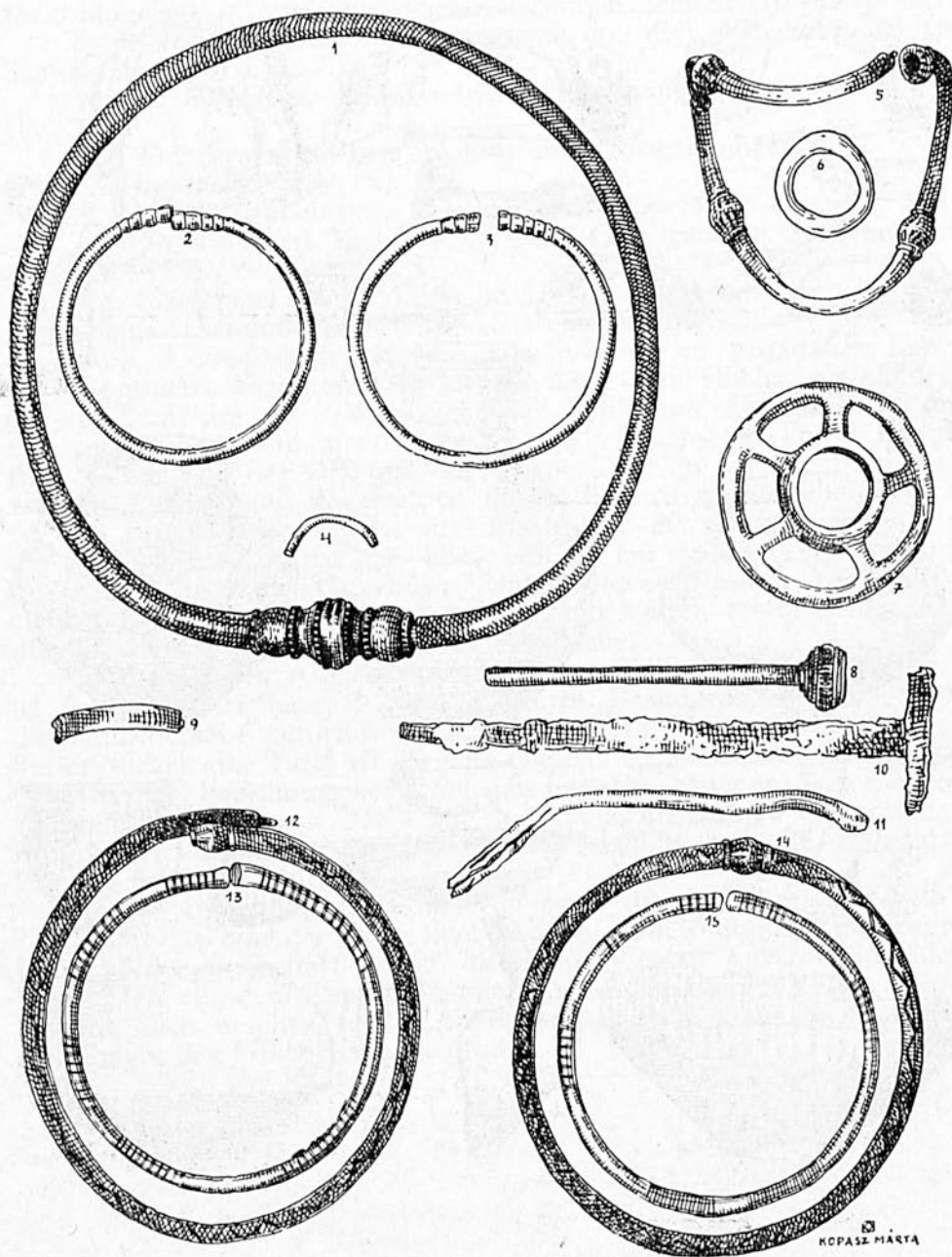
Während des Aufschliessens unseres Keltengrabes fanden wir in dessen unmittelbarer Nähe ein älteres Brandgrab, dann Urnen, die ohne Scheibe geformt wurden. Vergleiche die senkrecht kanne-lierten Urnen der Tafel III. 20., die einhenkeligen Schalenbruchstücke (III. 18., 22.), beziehungsweise Schalen mit dem gleichen Material des Urnengräberfeldes von Dálya mit der Zaumseitenstange und mit der Bronzefibel, das unser Urnengrab unzweifelhaft auf die Hallstatt-Zeit zurückführt.

Unser Urnengräberfeld ist von Ende des Zeitalters. In dieser Zeit kämpft schon die unter dem Namen Veneto-illyr zusammengefasste Einwohnerschaft gegen die vom Westen hervordringenden Kelten. Die aus dem Kampf siegreich hervorgegangenen Kelten konnten, die oben beschriebene, reichlich ausgerüstete keltische Frau auf das Gebiet des Gräberfeldes begraben.

Dr. Gy. Török.

Bronz-, szkita-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely – Kishomokon.

(Ide tartozik az V-XII. tábla.)

Az ásatás a nevezett határrészen, a Kovács Jenő földbirtokos tanyájának szőlőskertjében lévő kiemelkedő dűne vonulaton történt. A helyen akácos volt; fáinak kitermelése éveken keresztül tartott, s ilyen alkalmakkor állandóan kerültek elő csontváz és edény leletek. E leleteket a tanyatulajdonos a hódmezővásárhelyi múzeum tudomására hozta és az eddig előkerült leleteket a múzeumnak eladta. Mivel a leletek arra mutattak, hogy a területen szkíta, kelta, esetleg római-kori temetők anyaga keveredett, érdemesnek látszott a hitelesítő ásatás. A feltárássra a földtulajdonos az engedélyt készségesen megadta, amiért neki ezen a helyen is köszönetet mondunk. A munkát 1938 augusztus hónapjában végeztük el. A feltárt 26 sírt a következőkben ismertetjük.

1. sír. 135 cm mélyen urnasír. Mellékletek: 1. 32 cm magas, szürke, jól iszapolt, a fenék közelében kihasasodó edény (V. 1.). A kihajló perem alatt borda fut körül. 2. 33.5 cm magas, szürke színű, jól iszapolt edény (V. 3.). A legnagyobb kihasasodása a váll közelében van. A kihajló perem alatt és a kihasasodás fölött két körbefutó borda van. 3. Durva iszapolású, 7.5 cm magas, vöröses, egyfülű edényke (V. 2.). 4. Szürke, jól iszapolt tál. Teljesen szétomlott, csak rajzban rekonstruálható (V. 4.). Az edények előtt állat- és kalcinált embercsontok voltak.

2. sír. Minden valószínűség szerint csontvázas sír, de a két felső lábszár töredékén és az alsó karoknak a két bronzkarperecnél lévő oxidált részén kívül, más csontvázrészét nem találtunk. A sír mélysége 75 cm, irányítása, amennyire az említett csontvázmaradványokból és mellékletek helyzetéből megállapítható volt, Ény-Dk, fejjel délkelet felé. Mellékletek: 1. A jobb medencecsonton kívül, behúzott peremű tál. Csak rajzban volt rekonstruálható (V. 10.). 2. A tál fölött durva iszapolású, vöröses fazék, a perem alatt szimmetrikusan elhelyezett négy bütyökkel (V. 5.). 3. A fazék egy eléggé elkoptatott

hosszúkás, erősen homorú örlőkőre támaszkodott (V. 11.). 4. A fazék fölött talált, szétmállott, magasfülű bögre, csak rajzban rekonstruálható (V. 9.). 5. A malomkő alól két orsókarika került elő. Az egyik csaknem szabályos gömbalakú (V. 19.); a másik nyomottabb forma és erősen bordázott (V. 16. a., b.). 6. Mindkét csuklón egy-egy lapos huzalból készült hegyesedő és rovátkolt végű, nyitott bronzkarperec (V. 13. a., b.; 20. a., b.). 7. A baloldali karperec fölött sárga anyagú gyöngy, köralakú kék és fehér berakással (V. 6–8.). 8. A bal kulcsont tájékán vasdarabok; talán vasfibula spirálisa (V. 12.). 9. A nyaktájékán gömbformájú kék üveggyöngyök (V. 14., 15., 17., 18.).

3. *sír.* 105 cm mélyen fekvő, 155 cm hosszú, női csontváz. Irányítása Dk-Ény, fejjel délkeletnek. Egyedüli melléklete a bal medencében lévő, kettős csontakupformájú agyagorsógomb (VII. 1.).

4. *sír.* 110 cm mélyen lévő, feldúlt urnasír. Bronzkori árkoltdíszű edények töredékei voltak benne (IX. 2–5.).

5. *sír.* 110 cm mélyen fekvő, 161 cm hosszú férfi csontváz. Irányítása Ddk-Ény, fejjel déldélkelet felé. Egyedüli melléklete a combcsontokon belül, a medence tájékán talált szürke, jól iszapolt magasfülű, kis edényke (VII. 8.). Magassága 6.5 cm.

6. *sír.* 100 cm mélyen fekvő, bolygatott csontváz. Irányítása Dk-Ény, fejjel délkeletnek. Melléklete nem volt.

7. *sír.* 110 cm mélyen fekvő, feldúlt *sír.* A benne volt csontváz irányítása Nydny-Kék, fejjel nyugatdélnyugatnak. Melléklete nem volt. Csupán a bal lábszár volt eredeti helyzetében. Valószínűleg germán-gepida.

8. *sír.* Ddk-Ény irányítású feldúlt *sír.* Benne a csontok össze voltak dobálva. Fejjel déldélkeletnek feküdt, 90 cm mélyen. Tőle nyugatra, kb. 75 cm-re háromélű bronz nyílhegy került elő. Nem bizonyos, hogy a sírhoz tartozott (VII. 11.).

9. *sír.* 105 cm mélyen feldúlt *sír.* A csontváz hossza, alsó lábszárak nélkül 130 cm. Irányítása Ddk-Ény, fejjel déldélkeletnek. Mellékletek: 1. Az alsó lábszár fölött behajlított peremű tál és egy virágcserepformájú durvább edény töredékei. Az utóbbin ferde rovátkolással tagolt szalagdísz van. 2. A jobb vállnál két darab 1 cm átmérőjű bronzpityke, az egyik füles (VII. 2–5.). 3. A jobb vállnál, letöröttnyakú, vörös edény, formáját a VII. 10. sz. ábra mutatja. 4. Az áll alatt ismeretlen rendeltetésű vas töredékek. (VII. 6., 7., 12.).

10. *sír.* 85 cm mélyen teljesen feldúlt, valószínűleg csontvázas *sír.* Mellékletek: 1. Domború hátú és homorú élű, 8.2 cm hosszú vaskés (VI. 4.). 2. Lapos huzalból készült, kisméretű, rovátkolt, nyitott bronzkarperec (VI. 1.). 3. Behajlított peremű, szürke tál töredékei.

11. *sír.* 130 cm mélyen, 154 cm hosszú csontváz. Irányítása Kék-Nydny, fejjel nyugatdélnyugatnak. Mellékletek: 1. A medencében ovális bronzcsat, vas pecekkel (VI. 6.). 2. A medence alsó részén, középen vascsat (VI. 5.). 3. A jobb csuklónál, kívül kova (VI. 12.). 4. A jobb csuklón vastöredékek; talán a kovához való acél töredékei.

5. A jobb medencecsont alatt 5 cm átmérőjű, sima felületű fehér-bronz korong (VI. 29.). Valószínűleg tükör volt.

12. *sír.* 165 cm mélyen, teljesen elporladt gyermekcsontváz. Irányítása Dny-Ék, fejjel északkeletnek. A *sír* hossza 80 cm. Mellékletek: 1. A fejnél szürke, szemcsésen iszapolt, 9 cm magas agyagedény (VI. 28.). Enyhénkihajló pereme alatt négy erősen bemélyedő borda van. 2. A nyakon gyöngysor, amelyből egy lapos gömbformájú kis kék üveg és egy hengeres vörös pasztagyöngy maradt meg (VI. 14–17., 23., 25.). Ugyancsak a gyöngysorhoz tartozott két, 1 cm átmérőjű rosszezüst lemezke, amelyek kétszeresen átfúrva, egymáshoz tapadva kerültek elő (VI. 18., 19.).

13. *sír.* 90 cm mélyen feldúlt csontvázas *sír*. Irányítása nem volt megállapítható. Egyetlen melléklete egy 7 cm magas, vöröses barna, jól iszapolt, egyfülű edény (VI. 2.).

14. *sír.* 70 cm mélyen lévő urnasír. Mellékletek: 1. Szürke, jól iszapolt, 20,8 cm magas, palackformájú edény (VII. 19.). 2. A palackformájú urnát durvább, behúzott peremű tál borította; a tál szétomlott s csupán két töredékét sikerült megmenteni. A VII. 19. ábra mutatja az urnasír helyzetét. Az edény mellett kalcinált állatcsontok mutatkoztak, köztük egyetlen embercsonttal.

15. *sír.* 65 cm mélyen, enyhén zsugorított csontváz. Mérhető hossza 142 cm. Bal oldalán feküdt. Irányítása Kdk-Nyény, fejjel kelet-délkeletnek. Melléklete nem volt.

16. *sír.* 75 cm mélyen lévő urnasír. Mellékletek: 1. 34 cm magas, enyhén kihajló peremű urna. Az edény alsó harmadán éles kihasadás alatt négy lefelé néző, szimmetrikusan elhelyezett bütyök van (VII. 24.). Vöröses-barna színű, durvább anyagú. 2. Az előbbi urnát behúzott peremű, jól iszapolt, szürke tál borította (VII. 21.). 3. Az urna mellett másik behúzott peremű, jól iszapolt szürke tál volt, kalcinált embercsontokkal, épúgy, mint az 1. urnában (VII. 17.). 4. A tálban hegyével kifelé álló vaslándzsahegy feküdt (VII. 13.). Teljes hossza 33, köpűje 15 cm hosszú. A köpű nyílásának átmérője 2,2 cm. 5. E lándzsának a tál peremén túlnyúló hegye alatt, arra merőleges irányban egy második vaslándzsa volt, amely hegyével szintén a nagy urna alá nyúlt. Keskenyebb pengéjű, mint az előbbi. Hossza 45, köpű hossza 14,5, köpű átmérője 2,2 cm (VII. 14.). 6. Az egész leletcsoporttól északkeletre kb. 50 cm-re, az előbbi leletekkel egy szinten volt egy durva iszapolású, vöröses, virágserépformájú edény, a perem alatt szimmetrikusan elhelyezett négy bütyökkel (VII. 15.). Magassága 15,2 cm. 7. Mellette, az előbb említett leletcsoporttól ugyancsak 50 cm távolságra, de valamivel magasabb szinten egy 10,2 cm magas szürke, jól iszapolt magasfülű edény (VII. 22.). 8. Az urna és a 3. számú tál között 19 cm hosszú, homorú élű vaskés volt. Az erősen tagolt nyelnyúlványra 6,5 cm esett. Kivételnél összetört. 9. A nagy-urna alatt, kívül kettős csonkakúpformájú agyagorsókarikát találtunk (VII. 23.). 10. Magából az urnából, a kalcinált embercsontok közül

kettétört, átfúrt fenőkö (VII. 16.) és egy 10 cm hosszú, a 8. késhez hasonló formájú vaskés került elő. Érdekes a nyélnyúlványon talált, csontnyelet erősítő tag (VII. 18.).

17. *sír.* 95 cm mélyen, enyhén zsugorított, bal oldalán fekvő csontváz. Zsugorított hossza 150, teljes hossza kb. 152 cm. Irányítása Nyény-Kdk, fejjel nyugatészaknyugat felé. A nyak körül lapos, kerek üveggyöngyök kerültek elő; egy ép, több töredék.

18. *sír.* 65 cm mélyen lévő urnasír. Mellékletek: 1. Durvább anyagú, vöröses-barna színű urna. A letört perem nélkül 24 cm magas. Alsó harmadában lévő éles kihasasodásán, szimmetrikusan, négy bűtyök van elhelyezve (VI. 3.). 2. Behúzott peremű, az urnára borított, tál töredékei.

19. *sír.* 130 cm mélyen lévő urnasír. Legnagyobb edényét a 22. *sír* ásásakor megsértették. Mellékletek: 1. 23.6 cm magas, jól iszapolt szürke urna (VIII. 4.). 2. Közvetlenül mellette egy 6.6 cm magas, durvább sárgás-barna tálacska, befelé hajló felső résszel (VIII. 1.). 3. Jól iszapolt, szürke tál, tagolt felső résszel. Magassága 7 cm (VIII. 2.). Az egyik tál mellett kalcinált embercsontok voltak, s a *sír* más részén állatcsontok (disznó?).

20. *sír.* 72 cm mélyen, erősen zsugorított gyermekcsontváz, melléklet nélkül. Irányítása Nydny-Kék, fejjel keletészakkelet felé.

21. *sír.* 85 cm mélyen, 153 cm hosszú csontváz; irányítása Nyény-Kdk, fejjel keletdélkelet felé. Mellékletek: 1. A mellkas alsó részén, keresztben, két végén behajlított vaskampó (VI. 9—11., 13., 20.). Hossza kb. 30 cm. 2. A jobb lapocka felső részében ismeretlen rendeltetésű vastöredékek. 3. A jobb bokánál kis vastör töredékei (?).

22. *sír.* 145 cm mélyen, 150 cm hosszú csontváz. Irányítása Nydny-Kék, fejjel nyugatdélnyugatnak. Mellékletek: 1. A medencében ovális vascsat (VI. 21.). 2. A jobbkez egyik ujján bronzgyűrű, amelynek kiugró fején G formájú vésés van (VI. 27 a., b.). 3. A bal lábszár felső részén kettétört vaskés (VI. 30.) és nagyobb vaskarperec (VI. 31.) töredéke. 4. A térdek között kettős csonkakúpformájú agyagorsógomb (VI. 26.).

23. *sír.* 145 cm mélyen urnasír. Mellékletek: 1. Vöröses-szürke, 29.8 cm magas, jól iszapolt urna. Enyhén kihajló pereme alatt, borda fut körbe. Az edény felső harmadában lévő kihasasodás fölött is tagolt (VIII. 5.). 2. 8.6 cm magas, jól iszapolt, felső részén tagolt szürke tál (VIII. 3.). 3. Jól iszapolt, szürke edény; teljesen szétmállott. 4. Teljesen szétmállott edény. 5. Az 1. edény előtt, csontnyelű, homorú hátú, tipikus kelta kés. Teljesen szétomlott. 6. A tál alatt, egymáson keresztbe fektetve két lándzsa (VIII. 11., 14.). 7. A tálból, kalcinált embercsontok közül került elő egy vaskés hegye, egy egymásra futó végű, kb. 8 cm átmérőjű vaskarperec (VIII. 8.), két középső La Tène vasfibula töredékei (VIII. 6., 7.).

24. és 25. *sír.* 40—50 cm mélyen. A két *sír*, egymást is boly-

gatta, de az akácos fának kivételekor, mindkettőt háborgatták. Ma már nem állapítható meg, hogy melyik melléklet melyik sírból való. A 24. sír csontvázsír, de csak a medence volt meg. A 25. sír urnasír; urnája valószínűleg a IX. 6. ábránkon bemutatott 29.5 cm magas, jól iszapolt, szürke edény. Ebből került elő egy vaskés (VIII. 15.) és vaskarperec töredékei (VIII. 12—13.). 3. A két sír egyikéből való a IX. 1. talpas edény; vöröses színű, elég jól iszapolt, magassága 13 cm. Talán a 25. sír edényéhez tartozik.

26. sír. 100 cm mélyen, zsugorított, jobb oldalán fekvő csontváz. Irányítása Éeny-Ddk, fejjel déldélkeletnek. Zsugorított hossza 135, teljes hossza kb. 150 cm. Mellékletek: 1. A fej fölött 6.5 cm magas, behúzott peremű, durvább, vöröses-barna színű kis tál (VI. 24.). 2. A két csuklón, egymásföle futó végű, nyitott bronzkarperecpár (VI. 7., 22.). 3. A medencében vascsomóba ágyazott bronznyílhegy (VI. 8.).

Ugyancsak erről a területről, de az akácos fának írtásakor kerültek elő az alábbi szórványos leletek:

Rómaiakoriak: 1. Jól iszapolt, kis szürke edény (X. 3.). 2. Lemezhatú, kéttagú bronzfibula (XI. 11.). 3. Traianus Decius MB érme (XI. 9.).

Szkitakoriak: 1. Négy orsógomb (IX. 13., X. 13., XI. 3., 8.). 2. Vaslándzsa (XI. 12.). 3. Magasfülű, kis szürke edény (X. 7.). 4. Magasfülű, sötétszürke edény (X. 5.). 5. Nagyobb magasfülű edény (X. 6.). 6. Sötétebbszürke edény (X. 2.). 7. Magasfülű, szürke edény; füle letörött (X. 8.). 8. Szürke, füles edény (X. 4.). 9. Magasfülű, szürke edény (X. 11.). 10. Magasfülű, szürke edény (X. 14.). 11. Magasfülű, sötétszürke edény (X. 10.). 12. Magasfülű, szürke edény (X. 19.). 13. Magasfülű, szürke edény; töredékes (X. 12.). 14. Vöröses, durva, egyfülű kis edény; füle letörött (X. 1.). 15. Szürkésvörös edény (XI. 5.). 16. Nagyobb urna (IX. 9.). 17. Durva, virágcserepformájú edény, négy bütyökkel (IX. 11.). 18. Durva, virágcserepformájú edény, három bütyökkel (IX. 8.). 19. Durva, virágcserepformájú edény, bütyök nélkül (IX. 7.). 20. Barnásvöröses nagyobb urna, kihasasodás alatt négy bütyökkel (IX. 10.). 21. Barnásvöröses nagyobb urna, a kihasasodás alatt hat bütyökkel (IX. 14.). 22. Barnásvöröses nagy urna, a kihasasodáson négy bütyökkel (IX. 12.). 23. Nagyméretű, csiszolt kőbalta. 24. Jól iszapolt, erősen hasasodó, kissé kihajló peremű szürke edény (XI. 6.). 25. Feketén fényezett, hólyagos díszítésű edény (XI. 10 a., b.). Az utolsó lehet rómaiakori is.

A bemutatott anyag eléggé szemlélteti, hogy a feltárt területen különböző korok emberei temetkeztek. Amióta Török Gyula a Kiszombor B temető germán anyagát, Kr. u. V—VI. századi gepidáknak tulajdonítja,¹ nem lehet kétséges, hogy az ismertetett sírmező 7., 11., 12., 22. sírjai ugyanehhez a csoporthoz tartoznak. Különösen jel-

¹ Török Gyula, A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. Dolgozatok, XII. 1936. 101—154. l.

legzetesek a 11. sír csatjai (VI. 5–6.), a 12. sír szürke edénye (VI. 28.) és a 22. sír csatja (VI. 21.). Érdekes lelete még e sírnek a VI. 27 a., b. számú ábrákon bemutatott, eddig analógia nélkül álló, fejes bronzgyűrű.

Traianus Decius (Kr. u. 249–251) MB érme határozza meg a leletek második csoportjának a korát (XI. 9.). Ide tartoznak: lemezeshátú bronzfibula töredék (XI. 11.) és egy jól iszapolt, korongos szürke edényke (X. 3.). Igen érdekes problémát vet fel az a grafitosan fénylő, a kihasasodás felett hólyagos díszítésű edény, amely korongon készült; tagoltan elváló nyaka alatt, függőleges besímitások mutatkoznak; feneke omphaloszerűen mélyített (XI. 10 a, b.). Hazai anyagunkban analógiáját eddig nem találtuk. Nemi útbaigazítással szolgálnak az alsólóci égetett temetkezésből származó leletek, amelyeknek keramikus része több rokon vonást mutat edényünkkel.² Beninger idézett munkájában a 18: 182. és 183. edény az egyező anyagon kívül az edény felső részének tagolásában, bordázásnak alkalmazásában némi egyezést mutat. Az alsólóci példányok fenékképzése azonban más. Azt a leletcsoportot, amelynek legjellegzetesebb leletei közé tartozik az alsólóci anyag, Beninger Kr. u. 300 körüli időre helyezi és az ekkori quád kultúra jellegzetes emlékének tartja. Ez a datálás, ha a kishomoki már említett éremmel és fibulával hozzuk az edényt kapcsolatba — amire bizonyítékunk sajnos nincs — elfogadható lenne a mi példányunkra is. Az azonban már nagyon megfontolandó, hogy ebben az időben a kultúra elterjedése elsősorban a Morva és Garam közti területre esik; lelőhelyünk pedig ettől a területtől messze délre van.

Egyetlen lelete van a szentesi múzeumnak, amely a két terület között összekötő darabként lenne tekinthető.

Szentes—Jaksor, Kettős-halomról való az a grafitosan fénylő feületű, hosszában bordázott edény, amelynek nyakát kettős párhuzamos vonal választja el az edénytest többi részétől³ (XII. 6.). Formája és nyakának tagolása teljesen egyezik a gajari, Kr. u. III. századra datált quád lakógödör anyagából kikerült edénnyel.⁴ További analógiául tekinthető a kosteletzi III–IV. századi germán temető, több lelete. Így a 424. sírnek a Kr. u. III. század második felére⁵ helyezett és az ugyanerre az időre datált 401. sír edénye.⁶ Ha igaz Beningernek az a megállapítása, amelyet a Kiszombor B temető és a Szeged-alsóköz-ponti sírok néhány germán jellegű fibulájával kapcsolatban tett, hogy

² Eduard Beninger, *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei, Reichenberg und Leipzig*, 1937. 102–117. ll.

³ A lelet publikálásáért Csallány Gábornak, a szentesi múzeum igazgatójának tartozom köszönettel.

⁴ Jan Eisner, *Slovensko v praveku*, Bratislava, 1933. 311. l. LXXXI. 11. ábra.

⁵ Eduard Beninger und Hans Freising, *Die germanischen Bodenfunde in Mähren*, Reichenberg, 1933. 81. l., 5:2. ábra.

⁶ U. ott, 86. l., 17:6. ábra.

t. i. az Alföld területén a quád kultúra hatása még Kr. u. 300 körül is kimutatható, úgy a bemutatott két edény e megállapításnak újabb bizonyítékaul tekinthető.⁷

Nem okoz különösebb nehézséget az 1., 19., 23., 24–25. sírok megítélése. Mind az öt sír hamvasztásos, s az égetett embercsont vagy az urnákon kívül (1., 19.), vagy az urnában volt elhelyezve (23.). A 23. sír La Tène II. típusú vasfibulája már utal a korra, amelyhez az említett sírok tartoznak, a kerámiai anyag pedig ezt a datálást még jobban megerősíti. Az első sír edényei közül egynek (V. 1.) analógiáját Tompa Ferenc közli Kosdról.⁸ Az V. 3. urna már elterjedtebb forma; ismerjük a Katona István halmában feltárt La Tène temető anyagából⁹ és Apahidáról.¹⁰ Az V. 4. ábra tálja a 19. sír hasonló darabjával (VIII. 2.) tartozik egy csoportba. Ez a típus előkerült a szőregi temetőből.¹¹ Kisebb méretű, de azonos formájú a 23. sír tálja is (VIII. 3.). Ismerjük Katona István halmából¹² és Szőregről,¹³ de előkerült a tabáni késő La Tène telepről is több példányban.¹⁴ Apahidán van meg a VIII. 4. edényünk megfelelő darabja.¹⁵ Nem szokatlan a 23. sírből előkerült VIII. 5. ábrán bemutatott urna formája sem. Ismerjük Kosdról¹⁶ és Apahidáról.¹⁷ A Hatvan-boldogi temetőből¹⁸ és a Katona István halmából¹⁹ kerültek elő a IX. 6. ábrán bemutatott edény analógiái. Végül a VIII. 1. ábra durva kivitelű táljának megfelelő darabját a szőregi temető, kissé profiláltabb aljú edényében találtuk meg.²⁰

A legjellegzetesebb analógiák felsorakoztatása után könnyű megállapítani, hogy a kishomoki temető az eddig feltárt szegedkörnyéki temetők közül a legfiatalabb. A szőregi és a Katona István halmi temetőkben csontvázas temetkezések fordultak elő az urnás temetkezések mellett, s emiatt gondoltuk, hogy a temetkezések az említett két temetőben már a kora La Tène végén megkezdődhettek. A kishomokiban már csak a hamvasztásos ritussal találkozunk;

⁷ Eduard Beninger, Die Südausbreitung der Einsprossenfibel. *Sudeta* X, 1934. 102–103. l.

⁸ Ferenc von Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. 24/25. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1934/35. Berlin, 1937. 54: 3. ábra. A kosdi példány hasasodása élesebb.

⁹ Dolgozatok, XI. 1935. XXX. 15. ábra.

¹⁰ U. o. 1911. 28. l., 29:1. ábra.

¹¹ U. o. V. 1929. 103. l., 13:2. ábra.

¹² U. o. XI. 1935. XXX. 17. ábra.

¹³ U. o. V. 1929. 103. l., 13:1. ábra.

¹⁴ Tompa Ferenc, Budapest őskora. Budapest Székesfőváros várostörténeti monográfiái, 7. Budapest, 1936. VIII. 1. és 2. képen a 35. és 83. putrik anyagából.

¹⁵ Dolgozatok, 1911. 26. l., 27:1. ábra.

¹⁶ Tompa 8. jegyzetben i. m. 54:10. ábra.

¹⁷ Dolgozatok, 1911. 43. l., 51:1.

¹⁸ Pósta Béla, A Hatvan-boldogi ásatások. *Arch. Ért.*, 1895. 11. l., 13.

¹⁹ Dolgozatok, XI. 1935. XXX. 16.

²⁰ U. o. V. 1929. 99. l., 9:5.

emiatt inkább az apahidai és részben a kosdi temetők anyagával hozható kapcsolatba.

Eddig ismeretlen La Tène forma az 1. sír egyfülű, durva bögreje (V. 2.). Ez a forma sajátos módon a felsőpusztaszeri koracszászarkori temetőben jelenik meg újra.²¹ Másik edényünk a 24–25. összekevert anyagú sírból előkerült talpastál (IX. 1.), azonban lehet szkitakori is.

A temető leleteinek következő csoportját, bár háromféle temetkezési ritust tartalmazó sírokat osztottunk ide, egybefoglalják az egyező kerámiai típusok. Csontvázas nyújtott temetkezés volt a 2., 3., 5., 6., 8., 9., 10., 13. és 21. sírban. A mindig hanyatt fektetett csontvázak irányítása elég változatos. Dk-Ény-i volt a 2., 3., 6., Kdk-Nyény-i az 5. és 21., Ddk-Ény-i a 8. és 9. sír, amelyekben a halott fejjel mindenkor Dk, illetve Ddk felé fordítva feküdt. Zsugorított temetkezésünk volt négy: a 15., 17., 20. és 26. sírban. A 15. és 17. sírban a csontváz a bal oldalán, a 26.-ban a jobb oldalán feküdt. Ezek közül Kdk-Nyény-i irányítású volt a 15. (fejjel Kdk) és 17. (fejjel Nyény), míg a 20. sír csontváza Kék-Nydny (fejjel Kék), a 26. síré pedig Ddk-Ény (fejjel Ddk) irányban volt elhelyezve. A 14., 16. és 18. hamvasztásos sírokban az elhantolás módja azonos. Mind a három sírban az emberi hamvakkal telt urnát behúzott peremű tál borította. Egyedül a 16. sírban voltak az égett emberi csontok fedetlen tálba helyezve.

Felmerül a kérdés, hogy a három ritusú temetkezés milyen időrendi viszonyban van egymással. Vajjon az itt temetkező népnél mind a három temetkezési mód egyidőben volt-e szokásban? Sajnos, erre vonatkozólag semmi bizonyosat nem mondhatunk. A VII. 20. ábrán bemutatott 15. sír zsugorított csontváza és a 16. sír urnái ugyan nincsenek egy szinten, de mivel a temetkezés alkalmával egyik sírt sem bolygatták meg és egyiket sem helyezték a másikra, stratigráfiai következtetéseket a szintkülönbségből nem vonhatunk le.

Határozottabb választ adhatunk arra a kérdésre, hogy e háromféle temetkezés egy kultúrkörhöz tartozik-e? Meggyőző bizonyítékokat szolgáltatnak erre nézve az egyes sírok edénymellékletei. Mind a háromféle temetkezésnél megvan a behúzott peremű, néha korongon, néha korong nélkül készült tál. Megvolt a 2. (V. 10.), 9., 10. sírok nyújtóztatott csontvázai mellett épen úgy, mint a 26. sír zsugorított váza mellett (VI. 24.); de megvolt mind a három urnasírban is (VI. 3., VII. 17., 19., 21.). A másik igen jellemző edényformája a temető e csoportba tartozó sírjainak a korongon készült magasfülű bögre. A 2. (V. 9.), 5. (VII. 8.) sírokon kívül előfordult a 16. urna-sírban is (VII. 22.). Jellemző edény még az egészen durva anyagú, virágcserepformájú, a perem alatt három, néha négy bütyökkel díszített edény is. A 2. (V. 5.), 9., 16. (VII. 15.) sírokból ismerjük. A mi

²¹ Párducz Mihály, A szarmatakor emlékei Magyarországon I, XVI. 42. ábra. Az Arch. Hung. sajtó alatt lévő kötetében.

temetőnkben — eltekintve a szórványként bemutatott példányoktól — csak a hamvasztásos sírokból kerültek elő, a villanova-típusú bütykös urnák.

Temetőnk e csoportjának anyaga nem áll magában az Alföld leletei között. 1940 júniusában, ugyancsak Kishomokon, azon a homokdűne vonulaton, amelyen a Kovács Jenő földjén feltárt temető volt, Kocsis Illés homokbányát nyitott. A homokbánya kb. 350–400 m-re van a mi temetőnkől. Homokkitermelés közben találtak rá a munkások itt néhány lelettárgyra. A közelebbi leletkörülményekről sajnos, semmit sem sikerült megtudni. A leletek: 1. Behúzott peremű, korongon készült szürke tál (XI. 1.). 2. Magasfülű, korongon készült szürke bögre (XI. 2.). 3. Élesen hasasodó, korongon készült szürke edény (XI. 5.). 4. Spirális gyűrű ezüsből (XI. 4.).

Nem is lehet kérdéses, hogy a XI. 1–2. ábrák edényei bele tartoznak a Kovács Jenő-féle temető anyagával is képviselt csoportba. A teljesen La Tène jellegű XI. 5. edény pontos mását viszont a Kovács-féle temető La Tène jellegű 19. sírjából ismerjük (VIII. 4.).

Meg kell említeni azt a temetőt, amelyet Banner Benedek ásott Békéscsaba–Fényesen.²² A feltárt 25 sír közül zsugorított csontvázak sír volt hét, nyújtott csontvázak egy, ülő helyzetben (!) eltemetett egy, urnás öt. Négy sírban a földre szórt emberi hamvakat tállal borították le; egy sírban a földre szórt emberi hamvak mellett volt az üres tál és magasfülű bögre; végül öt sírban volt emberi hamvak nélküli, egy-két edénnyel felszerelt szimbólikus temetkezés; egy csontvázak sír helyzete nem volt pontosabban megállapítható.

A csontvázak sírok helyzete nagyjából azokat az irányokat követi, mint a mi sírjaink, azzal az egyetlen feltűnő eltéréssel, hogy míg a mi temetőnk sírjaiban a csontvázak egy kivétellel, fejfelé keleti irányban voltak fordítva, Fényesen a csontvázak nagy része fejfelé nyugat felé volt irányítva. Az urnás sírok ott is tállal voltak leborítva, épenúgy, mint a mi temetőnkben. A tállak formája is egyező. Egyetlen kivételtől eltekintve,²³ valamennyi behúzott peremű. Megjelenik azonban a másik edénytípus: a magasfülű bögre, amely ott néha szabadkézzel készült; megvannak különböző méretben a négy bütyökkel tagolt virágcserepformájú edények is. Ha megemlítjük, hogy az egyik zsugorított csontváz mellékleteként a csavart, vastag bronzfülbevaló is előkerült,²⁴ alig lehet kételkedni, hogy a két temető egy kultúrához tartozik.²⁵ Rendkívül fontos még e fényesi temetővel kapcsolatban

²² Banner Benedek, A Békéscsaba–fényesi sírmező. Dolgozatok, VIII, 1932. (a továbbiakban Banner) 122–144. l.

²³ Banner, XLVII. 52.

²⁴ Banner, XLVII. 29.

²⁵ 1940 nyarán a fényesi temetőnek további 52 sírját tártuk fel, s e sírokból a villanova-típusú bütykös urnák is előkerültek. A temető e részének anyaga feldolgozás alatt van.

az a megfigyelés, hogy a zsugorított csontvázas temetkezés, fiatalabb az égetett temetkezésnél.²⁶

Leszih Andor ismertette legutóbb a borsodmegyei szkítakori leleteket.²⁷ A szórványos anyagtól eltekintve közli annak a 34 sírból álló temetőnek az anyagát, amelyet a Muhi község mellett lévő Kocsmadombon tárt fel. A sírok közül egy csontvázas, a többi urnás temetkezés. Ez utóbbiak közül a 9. és 10a. sírt Leszih vandálnak határozta meg, de nem tartja kétséget kizáróan szkítakorinak az egyetlen csontvázas temetkezést sem. A 10. a. sírt illetően merülhetnek fel kételyek. A sírból előkerült, III. 17—18. számú bütykös díszítésű urnák a szkítakori temetőknek is jellemző mellékletei. De ezeken kívül a 10. a. sír vaskése sem áll magában, amint erre Leszih maga is rámutat. Az 5. sírből említett töredékes állapotú vaskés, továbbá a III. 25., 27., és a IV. 24. ábrákon bemutatott kések is azt mutatják, hogy ez a késforma jellemzője ennek a temetőnek.

Ami a temetkezési szokásokat illeti, itt is találkozunk a tállal leborított hamvakkal (mint Fényesen), tállal leborított urnával (mint Kishomokon és Fényesen), de találkozunk a kőlapra helyezett urnával is, amely szokás az eddig tárgyalt két temetőben ismeretlen volt. Fényesen és Kishomokon csontvázas sírok mellékleteként kerültek elő kőlapok.

A kocsmadombi temető kerámiai típusai között ott találjuk a magasfülű bögrét, a behajló peremű tálat, a bütykökkel díszített virág-cserépfarmájú edényt és a bütykökkel díszített villanova-típusú urnákat (néha bütyök nélkül is jelentkeznek). De ezeken kívül a háromélű bronznyílhegyek és a spirálisan hajlított gyűrűk, továbbá a fényesiekkel egyező típusú vascákányok is jelzik, hogy ugyanannak a kultúrának a temetője a kocsmadombi is.

Nyolc sírből álló urnatemetőt tártak fel Meszes község határában.²⁸ A keramikai leletek között lévő magasfülű bögrék nem hagynak kétséget afelől, hogy ez a nyolc sír is a szóbanforgó temetők közé tartozik.

Bár igen szórványos a keramikus anyaga, mégis szoros kapcsolatot áll fenn a Márton Lajos által publikált²⁹ gyöngyösi sírok s az eddig ismertetett temetők között. Márton Lajos összesen tizenegy sírt közölt; közülük 10 sír tállal, vagy csészefélével leborított urnasír volt. Egy helyen urna nélkül, egyszerűen a földön csomóban összegyűjtött emberi hamvakat talált.³⁰ A sírok általában szegényes mellékletűek voltak. Egy orsókarikán és kis vaskésen kívül az urnákból egyéb nem

²⁶ Banner, 139. l.

²⁷ Leszih Andor, Borsodmegyei szkíta leletek. *Folia Archaeologica* I—II. Budapest 1939, (a továbbiakban Leszih) 68—80. l.

²⁸ Leszih, 79—80. l.

²⁹ Márton Lajos, Skytha sírleletek Gyöngyösön. *Archaeologiai Értesítő*, 1908, (a továbbiakban Márton) 37—54. l.

³⁰ Békéscsaba—Fényesen az újabban feltárt temető részben is megvolt ez a temetkezési mód.

került elő. Az urnába nem tett hamvak mellett vasból készült, szív-idomú, markolatlemezés tör, s vaskés töredék volt. A temető kronológiája szempontjából rendkívül fontos egy vaszablatípus és az ú. n. karos baltácska megjelenése, de ez a területen előkerült szórványos anyagban³¹ volt. A temetkezés módján kívül a villanova típusú büttyökös urna, a behúzott peremű tál, s a magasfülű bögre kapcsolják a gyöngyösi sírokat az eddig tárgyalt csoporthoz.

Többször hívatkoztunk a szenteskörnyéki szkítakori temetőkre. Ezekről teljes publikáció nem jelent meg. Ehhez a kultúrkörhöz tartozó lelőhely Szentes környékén hét van; még pedig: 1. Szentes-Vekerzugban; 2. Szentes-Kistőkén; 3. Szentes-Jaksorpart, Kettőshalmon; 4. Szentes-Zalotán; 5. Szentes-Felsőcsordajáráson; 6. Csanyteleken; 7. Fábián-Sebestyén, Kórógyparton. De itt kell említeni egy csongrádi lelőhelyet is a város közelében, a Patika dűlőben.

1. *Szentes-Vekerzug*.³² Itt egymás szomszédságában négy csontvázas sír és valamivel távolabb két lótemetkezés került elő.

1. *sír.* Lábbal nyugatnak fekvő nyújtott csontváz. Mellékletek: 1. Kb. kétharmadrészben sodrott bronzkarperec, végei vékonyodnak és simák. Egyik vég letörött. 2. Domború hátú és homorú élű vaskés. 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarab.

2. *sír.* Lábbal nyugatnak fekvő nyújtott csontváz. Mellékletek: 1. Tizenkét, részben átlukasztott, részben faragott csonttárgy.³³ 2. Két végén lyukassá formált vastárgy. 3. Domború hátú, homorú élű vaskés. 4. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy. 5. Kalapácsos fokú vasfokos.

3. *sír.* Lábbal északkeletnek fekvő nyújtott csontváz.

4. *sír.* Lábbal nyugatnak fekvő, nyújtott csontváz. Mellékletek: 1. Két kis Cypraea-kagyló. 2. Spirálisan csavart bronzfüggő. 3. Egyéb más fölé hajló végű bronz karperec.

5. *sír.* Lócsontváz első része. A ló szájában vaszabla.³⁴

6. *sír.* Lócsontváz első része. Melléklet nélkül.

Korábban ugyanerről a területről előkerült szórványok: 1. Égéstől deformált és töredékes bronzkarperec. 2. Nyitott bronzkarperec.

2. *Szentes-Kistőke.* Jazig és avar sírokat tartalmazó temetőben három csontvázas szkítakori sír is feltárással került. És pedig:

97. *sír.* Nyújtott, hanyattfektetett csontváz volt benne. Mellékletek: 1. Egymásföle hajló végű bronzkarperec. 2. Három köralakú mélyített dísszel ellátott orsógomb, nagyjából kettős csonkakúp formájú. 3. Síma, kettős csonkakúpformájú orsógomb.

98. *sír.* Zsugorított csontváz volt benne. Mellékletek: 1. Behúzott

³¹ Márton, 45. l., II. l., 6–9. ábrák.

³² Ez adatok közlésére az engedélyt Csallány Gábor igazgató urnak köszönöm.

³³ Gallus Sándor és Horváth Tibor, A legrégebbi lovasnép Magyarországon. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. 9. (a továbbiakban Gallus–Horváth) LXIX. 2. ábrán lévő csonttárgyak ebből a sírból valók.

³⁴ Gallus–Horváth, LXIX. 1. ábra és a 2. ábrán lévő zabla.

peremű, bütykökkel díszített tál. 2. Villanova típusú, bütykös edény. 3. Kis Cypraea-kagyló. 4. Ismeretlen rendeltetésű csont (?) tárgy.

99. *sír.* Zsugorított csontvázas *sír.* Mellékletek: 1. Egymás fölé hajló végű bronzkarperec. 2. Kis, vékony bronzhuzaltöredék. 3. Huszonhat gömbölyű, betétekkel tarkított, jellegzetes gyöngy (Kishomon is ezt a típust találtuk) és hat lapos, kerek, valamivel kisebb, ismeretlen anyagú gyöngy.

3. *Szentes-Jaksorpart: Kettőshalom.* Az erről a területről a múzeumba került keramikus és egyéb leletanyag arra mutat, hogy nagy kiterjedésű temető lehetett. Ávarkori sírok között tártak fel tizenkét szkítakori sírt. Ezekből bal oldalon fekvő zsugorított csontváz volt a 10. *sír.* jobb oldalon fekvő zsugorított csontváz a 24., 36. (fejjel É-nak), 38. (fejjel D-nek), 43., 51–53. és 54. (fejjel É-nak) *sírban.* Fejjel keletnek fordított, nyújtott csontváz volt a 39. *sírban;* a 44. *sír* bolygatott volt. A sírok anyagából spirálisos gyűrűk, tipikus szkítakori gyöngyök, orsógombok és bronznyilhegyek mellett, behúzott peremű tálak, magasfülű korongon és korong nélkül készített bögrék, virágcserepformájú, durva bütykös edények érdemelnek említést. Feltűnő a villanova urna hiánya. Hallstatti reminiscenciákra mutat a XII. 9., 10. ábrákon két nézetben bemutatott edény.

4. *Szentes-Zalota.* Magasfülű, korongon készült, jól iszapolt szürke bögre.

5. *Szentes-Felsőcsordajárás.* Két, kisméretű Cypraea kagyló.

6. *Csanytelek.* 27 hitelesen feltárt *sír.* Ezek közül zsugorított csontváz volt a 4. (É-D irányú), 9. (jobb oldalon fekvő, fejjel D-nek), 15., 16., 19., 23. *sírban;* nyújtott hanyattfekvő a 6. (fejjel K-nek), 11. és talán a 21. *sírban.* Égetett csontmaradványokat tartalmaztak a 8., 10., 17., 20., 22., 24., 25., 27. sírok; a 7. *sírban* csak a koponya volt meg; az 1–3., 5., 13., 14., 27. *sírban* „égetett csontvázak” voltak. A 12. *sír* jellege nem volt megállapítható. A kerámia, gyöngy és fémanyag teljesen egyezik a kettőshalmi temető megfelelő leleteivel. Az itt talált négy cserep pecsétlő, eddig ismeretlen a korbeli temetőkből.

7. *Fábián—Sebestyén, Kórógypart.* Szórványként őriz innen a múzeum egy, vékony sodrott huzalból való, nyitott bronzgyűrűt és egy gyöngysort, mely 30 gömbölyű, betétes, tipikus szkítakori gyöngyből és hét ismeretlen anyagú, gömbölyű, lapos gyöngyből áll.

8. *Csongrád-Patika dűlő.* Csak fenntartással sorozhatjuk a korszak leletei közé azt a két nyitott bronzgyűrűből, egy bronzcsengőcskéből, kilenc kúposra csavart bronzlemezből és egy kúpos áttört bronztárgyból álló leletet, amelyet e helyről őriz a szentesi múzeum.

Az elmondottakból megállapítható, hogy az Alföld területén és annak északi peremrészén több olyan temetőt és lelőhelyet ismerünk, amelyeket egymáshoz kapcsolnak: a) a temetkezési szokások, b) a kerámia, c) a fémmellékletek.

a) Jellemző e temetőkre a hamvasztás, amelynek több módja

is megfigyelhető. Gyakorinak látszik a tállal borított urnás temetkezés; e mellett a földre szórt hamvak és a tállal leborított, földre szórt hamvak is jelentkeznek. Kishomokon, Fényesen, Csanyteleken a hamvasztásos temetkezés mellett a csontvázás is előfordult, mind a három lelőhelyen legalább 50% arányban. Vekerzugban, Kistőkén, Kettőshalomban azonban csak csontvázás temetkezések voltak, de ezek sem egyfélék, mert nyújtott és zsugorított csontvázak egyaránt előfordultak. Említeni kell a szimbolikus temetkezéseknek azt a fajtáját, amelynél a sírt egy-vagy két edény jelképezte. A hamvasztásos síroknál az urnát néha kőlapra állították; a csontvázás síroknál a kőlapok a medence, illetve a fej mellett voltak elhelyezve. Mint látuk, vannak temetők, amelyekben csak a hamvasztásos (Kocsma-domb, Gyöngyös), vagy csak a korhasztásos és amelyekben mind a két fajta temetkezési mód előfordul. Ha feltételezzük is, hogy e temetkezési rítusok között bizonyos relatív időrendi egymásután van, bizonyítani ezt egyelőre azzal az egy adattal tudjuk csak, amelyet a fényesi temető feltárásával kapcsolatban Banner Benedek említ, hogy t. i. a zsugorított csontvázás temetkezés Fényesen fiatalabb a hamvasztásosnál. További megfigyelések hiányában ezt az adatot egyelőre csak a fényesi temetőre nézve tekintjük érvényesnek.

b) A temetők kerámiájának legjellemzőbb típusai közül való a behajlított peremű tál, amely korongon és néha szabadkézzel készült. Legtöbbször a hamvakat rejtő urnákat borították le vele, de néha csak a hamvakat, sőt az is előfordult, hogy maga a tál tartalmazott emberi hamvakat. A tál néha bütyökkel díszített.

Másik jellegzetes edénytípus a magasfülű bögre; legtöbbször korongon készült, de sokszor durvább anyagú, szabadkézi mű. Harmadik jellegzetes forma a durvább anyagú, bütykös díszítésű virágcserep-formájú edény. Néha ferde rovátkolással tagolt szalagdísz van rajtuk. Utóljára említjük a villanova-típusú, majdnem mindig bütykös díszítésű urnát, amely eddigi adataink szerint, elsősorban csak hamvasztásos temetkezésekkel került elő, legalább is az Alföldön. Csak a kistőkei temető 98. sírjából ismerjük csontvázás sírból.

c) A fémmellékletek közül, jellegzetes a spirálisan hajlított, néha kúposan végződő ezüst, vagy bronz gyűrű, a háromélű, néha szakás bronz nyílhegy, a kalapácsos fokú vascsakány. De jellemzőnek látszik az egymásra futó végű vas és bronzkarperec is. Az említetteken kívül még egyes, jellegzetesebb szkíta tárgyak is előkerültek, mint például a gyöngyösi leletben a szívidomú markolatlemezrel ellátott vastőr és a csanyteleki 17. sírból való fordított keresztformájú tegezdsz.

Az eddigiekben fővonalaiban bemutatott emlékcsoport kronológiai helyzetére vannak adataink, de ezekkel csak az emlékcsoport alsó és felső határa jelölhető meg, megközelítő pontossággal. Az emlékcsoport keretén belül az egyes lelőhelyek között bizonyára meglévő relatív időviszony azonban még nem állapítható meg. Amíg a hazai, elsősorban az alföldi, korai vaskori kultúrák teljes képét nem rajzol-

hatjuk meg, addig a szóbanforgó emlékcsoport kezdetét is nehéz megállapítani.

Előrendű fontosságú az a kérdés, hogy szkítakori anyagunknak melyik része gyökerezik a helyi tradíciókban. Már Fetti ch rámutatott arra, hogy nemcsak a kerámiában, hanem a szkítakori fémművességben is határozottan kimutatható részben a késő-hallstatti, részben a La Tène hatások érvényesülése.³⁵ De fokozott mértékben áll ez a kerámiára. Ebből a szempontból újabb adatként közölhetjük a Szőreg C temető területéről szórványként előkerült, villanova-típusú késő bronzkori-kora vaskori urnákat (XII. 1., 3–5., 7., 8.). Ezzel a típussal kapcsolatban már Kovács István kifejtette felfogását, s rámutatott arra, hogy a marosvásárhelyi szkítakori temető villanova-típusú edényeinek prototípusát, az ugyanezen a helyen előkerült, feltételezhetően hamvasztásos sírhoz tartozó, egészen korai (X–IX. századi) villanova-típusú urnában kell keresni. De a behajló peremű tálak, magasan felálló füllel ellátott csuprok formai analógiáit is hazai és külföldi késő bronzkori, illetve hallstattkori bronzbográcsokban és füles cészekben keresi.³⁶ Tehát a temető kétségkívül szkítakori, de az egészen jellegzetes szkíta anyagon kívül, főként a kerámia a helyi tradíciókra, s vele együtt egy helyben maradt, szkíták uralma alá került lakosságra utal.

Ennek a preszkíta lakosságnak kultúrájáról még nincs világos képünk, de már több utalás történt rá. Nestor is foglalkozott a kérdéssel, épen a szkíta kerámia szempontjából. Anélkül, hogy a kérdéssel részletesebben foglalkoznánk, utalunk Nestornak a Bordei-Herastrau kultúrával kapcsolatban elmondott megjegyzéseire.³⁷

Az erdélyi anyaggal kapcsolatban Roska Márton újabb anyagközlés után, már igen határozottan mutat rá arra, hogy Erdély koravaskori kultúrája négy rétegű (Villanova, valamivel később a Hallstatt, a görög és szkíta kultúrák; a görög valószínűleg szkíta közvetítéssel), amely rétegek nemcsak hatásokat, hanem etnikus csoportokat is jelentenek. A szkíták Erdélyben vékony réteget alkotnak s az itteni őslakosság, vagy legalább egy része helyén maradt. Ennek bizonyítékait abban látja, hogy ugyanabban a temetőben a szkíta csontvázas temetkezések keverten fordulnak elő a régi lakosság csontvázas és hamvasztásos sírjaival; még a csontvázas sírok irányítása is egyezik. A villanova hatást képviselő urnák és az ugyanezen hatás körébe eső magasfülű bögrék tovább élnek a szkíta körben.³⁸

³⁵ Fetti ch Nándor, A garesinovái szkíta lelet. *Archaeologia Hungarica*. XV. (a továbbiakban Garesinová) 36–48. l.

³⁶ Dr. Kovács István, A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. Dolgozatok, Kolozsvár, 1915. (továbbiakban Marosvásárhely), 276. l.

³⁷ Ion Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1932. 110. l.

³⁸ Martin von Roska, Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. XI. 1937. 167–202. l.

Ha gyanítható is, hogy az Alföld területén sok vonatkozásban hasonló a helyzet, mégis egyelőre ennyire határozott képet nem rajzolhatunk, főként pedig leletanyaggal nem tudunk kitölteni hasonló keretet. Hogy ez a helyzet csak legutóbb javult, mutatja Gallus és Horváth 1939-ben megjelent összefoglalása, amelyben egy az Erdélyre is kiterjedő, zablákkal jellemzett preszkita kultúrát határolnak körül, amelynek idejét a Hallstatt B és C szakaszára teszik.³⁹ A kerámiára a feldolgozásban egyelőre csak utalás történik, de ezekből is megállapítható, hogy az ebbe a csoportba sorozott däljai temető urnáival pl. erős rokonságot tart egyik szőregi urna,⁴⁰ (XII. 7.) s az is kitűnik, hogy a däljai anyagban behúzott peremű tállal (XII. 2.) rokon példányok vannak.⁴¹ Ezek egyúttal a szkítakori megfelelő darabok prototípusai is lehetnek; de megvan Dälján a szkítakori, virág-cserép formájú, bütykös edény előzménye is.⁴²

Az elmondottak rajzolják meg azt a hátteret, amelyből a mi szkítakori emlékcsoportunk autochton része levezethető. Természetesen több szállal is kapcsolódhatik ez a kultúra az előzményekhez, mint amennyire itt vázlatosan rámutattunk; ezekről azonban, mint már hangsúlyoztuk a korai vaskori állapotok alaposabb megismerése után lehet majd szólni. Az kétségtelennek látszik, hogy a felsorolt temetők egy része már a szkíta benyomulás előtt használatban volt. Ebben a vonatkozásban talán a gyöngyösi temető a legtöbbet mondó. Horváth Tibor ezt a temetőt a nagybaráti, felsőpulyai, Szentes—vekerzugi, mezőnyéki, diósgyőri, mátészalkai leletekkel együtt a „preszkita-kultúra magyarországi leletei legkésőbbi csoportjának” tartja, amely csoportnak a korát a VII. század második és a VI. század első felére datálja.⁴³ Támogatja ezt egyrészt a „karos bal-tácskák”-nak jelenlétével, másrészt azzal a vaszablatípussal, amelyre a gyöngyösi és vekerzugi leletek ismertetésénél már felhívtuk a figyelmet. Ezek a tárgyak nem a szkítáktól valók, de nem kétséges az sem, hogy a Fettich által Kr. e. VI. századra datált, szívidomú, markolatlemezes tör már a szkítákra utal.⁴⁴ Ezek után korainak kell tekintenünk a vekerzugi sírokat is, az 5. sírban előforduló vaszabla miatt. Bizonyosan későbbiek a csanyteleki temető sírjai. Nem mond ennek ellent a 17. sír helyi készítményű, fordított keresztformájú tegezdisze, amelynek körét és e körnek a garcsinovói lelettel való kapcsolatát Fettich világította meg.⁴⁵

Emlékcsoportunknak és a La Tène-nek kapcsolatára nézve fel-

³⁹ Gallus—Horváth, 128—131. l.

⁴⁰ Victor Hoffiller, *Corpus Vasorum Antiquorum, Yugoslavie, Fascicule 2.*, 2: 2. ábra például.

⁴¹ U. o., 26., 27., 29. táblák anyagában.

⁴² U. o., 11: 8., 11; 12: 5., 11.

⁴³ Gallus—Horváth, 149—151. l.

⁴⁴ Fettich Nándor, *A zöldhalompusztai szkíta lelet.* Arch. Hungarica. III. Budapest, 1928. 17—18. l.

⁴⁵ Garcsinovó, 41—48. l.

tűnő, hogy az Alföld területén ezidőszerint a La Tène I. végéről és főként a La Tène II.-ből való temetőket ismerünk. Úgy látszik szkítakori emlékcsoportunk legkésőbbi része a La Tène I. helyét foglalja el, vagy azzal párhuzamos. Rá kell ugyan arra is mutatni, hogy bizonyos formák inkább a La Tène II.-vel való érintkezés mellett szólnak. Így a fényesi temető egyik tálya⁴⁶ La Tène II. forma és a Kocsis féle homokbányából előkerült szkítakori lelet egyik edénye (XI. 5.), valamivel kisebb méretben, de megvan a kishomoki temető 19. kelta sírjában (VIII. 4.). Ha még figyelembe vesszük, hogy a zselici leletben előforduló magasfülű, korongon készült bögréket a publikálók a Kr. e.-i IV. századra teszik,⁴⁷ akkor körülbelül megadtuk azt az időközt, amelybe a tárgyalt szkítakori emlékcsoportunk, eddigi adataink alapján helyezhető, s az is világos, hogy a kishomoki temető — elsősorban a korongon készült magasfülű bögréi miatt — ennek a korának a végére tehető.

Ha a tiszavidéki szkíta emlékcsoport felgyűjthető és részben fel is gyűjtött emlékeinek leletkataszterét nem is adtuk itt teljesen közre, mégis az új, hiteles anyag közzététele, az eddig legjobban hiányzó keramiai formakincset gyarapítja. Szembeszökő különbség a felső-tiszavidéki csoporttal szemben⁴⁸ az, hogy a Maros és Körösök torkolatvidékén a csontvázak temetkezés szokása látszik elterjedtebbnek. Az a természetes elgondolás, hogy a korhasztásos temetkezés az erdélyi (felső Maros vidéke) szkíta csoport hatása lenne a szóbanforgó területen, egyelőre csak tetszetős feltevés.

Nem okoz különösebb gondot a IX. 2—5. ábrákon bemutatott 4. sír anyaga. Mivel e sírt a területen egykor volt akácos kivágásakor szétszórták, ma már nem adhatunk pontos képet az előfordulás körülményeiről. Annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy emberi csontváz részek semmilyen formában nem kerültek elő. A sírból előkerült kerámiai anyagból egyetlen ép edényt sem sikerült rekonstruálni, csupán a díszítés igazíthat útba több-kevesebb pontossággal. Tompa közöl egy Pákozdvárról előkerült ferde árkokdíszű edényt, amely a mi töredékeinkkel az anyagra magára és a díszítés kivitelére nézve is teljesen megegyezik. Ezt az edényt Tompa a bronzkor IV. periódusába sorozott fűzesabonyi csoport, nyugati provinciák területére eljutott képviselőjének tartja.⁴⁹

Dr. Párducz Mihály.

⁴⁶ Banner, XLVII. 52.

⁴⁷ Herbert Mitscha-Märheim und Richard Pittioni, Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantaales. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXIV. Wien, 1934. X. 7., 8. ábrák, 166., 171. l.

⁴⁸ Fettich Nándor, A zöldhalompusztai szkíta lelet. Arch. Hungarica, III. Budapest, 1928. 17—21. l.

⁴⁹ Franz von Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936, 24/25. Bericht der römisch-germanischen Kommission 1934/35. 47. tábla 15. ábra, 98. l.

Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely–Kishomok aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit.

(Hierzu die Tafeln V–XII.)

Wir gruben das Gräberfeld in Kishomok bei Hódmezővásárhely im Weingarten der Farm von Jenő Kovács aus; die Denkmäler der Gräber stammen aus fünf Perioden. Die Skelettgräber 7., 11. (VI. 5., 6., 12., 29.), 12. (VI. 14–19., 23., 25., 28.), 22. (VI. 21., 26., 27 a., b., 30., 31.) gehören zum jüngsten Teile des Gräberfeldes. Es ist nach dem Vergleich mit dem Material des Gräberfeldes¹ von Kiszombor B nicht streitig, dass auch diese Gräber die Zahl der Gepidenbegräbnisse der V–VI. Jahrhunderte (n. Chr.) vermehren.

Die Münze von Traianus Decius (249–251 n. Chr.) gibt die Zeit der zweiten Gruppe der Funde an (XI. 9.). Daher gehört ein Fibelbruchstück (XI. 11.), das als Streufund am Gebiet des Gräberfeldes zum Vorschein kam und ein kleines graues, gut geschlammtes Gefäß (X. 11.). Auch ein grafitiertes, mit Dellen verziertes Gefäß (XI. 10 a., b.) kann vielleicht daher gereiht werden, welches mittels Scheibe geformt wurde und unter dem gegliederten Hals senkrecht eingelätet und sein Boden omphalosartig eingetieft ist. Hinsichtlich des Gefäßes führen uns die Funde der Brandgräber von Alsólóca auf den richtigen Weg, deren Keramik mit dem Gefäß von Kishomok mehrere gleiche Züge aufweist.² Die Gefässe 18: 182., 183. im Beningers erwähnten Werke, weisen ausser dem gleichen Material, auch in der Gliederung des Gefässoberteiles, in der Anwendung von Rippen irgendeine Übereinstimmung auf. Die Bodenausbildung der Exemplare aus Alsólóca ist aber anders. Diese Fundgruppe, zu deren charakteristischsten Funden das Material von Alsólóca gehört, setzt Beninger auf die Zeit um 300 n. Chr. und hält für den Vertreter der damaligen Quadenkultur und dieses Datieren wäre, wenn wir das

¹ Gyula Török, Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Dolgozatok, XII. 1936. S. 155–177.

² Eduard Beninger, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg und Leipzig, 1937. S. 102–117.

Gefäss, mit der schon erwähnten Kishomoker Münze in Verbindung bringen, auch für unser Exemplar richtig. Auch von einem nördlicher liegenden Fundort haben wir noch ein erwähnenswertes Exemplar. Von Szentes—Jaksor: Kettőshalom ist das, an der Abbildung XII. 6. bekannt gemachte, grafitierte Gefäss, welches an der Oberfläche Kanneluren hat und dessen Hals von den übrigen Gefässsteilen durch doppeltparallelen eingetieften Linien abgesondert ist. Seine Form und seine Halsgliederung ist dem Gefäss von Gajar ganz gleich,³ welches aus der quadischen, in das III. Jahrhundert datierten Wohngrube zum Vorschein kam. Wenn die Festsetzung Beningers, die er in Zusammenhang mit einigen germanenartigen Fibeln der Gräber des Gräberfeldes von Kiszombor B und der Gräber von Szeged-Alsóközpont äusserte, der Wahrheit entspricht, nämlich, dass der Wirkung der Quadenkultur am Gebiete des Alfölds noch um 300 n. Chr. nachzuweisen ist, können die beiden bekannt gemachten Gefässe als neuere Beweise der Festsetzung betrachtet werden.⁴

Die Beurteilung des Materials der Gräber 1. (V. 1—4.), 19. (VIII. 1., 2., 4.), 23. (VIII. 3., 5—8., 11., 14.), 24—25. (VIII. 12., 13., 15., IX. 1., 6.) macht keine besondere Schwierigkeit. Alle vier, beziehungsweise fünf Gräber sind Brandgräber und die gebrannten Menschenknochen lagen entweder ausser der Urne (1., 19.) oder in der Urne (23.). Die Eisenfibel des 23. Grabes der La Tène II. Periode und die erörterten keramischen Beigaben weisen einheitlich auf die Zeit, in die diese Gräber gehören.

Die übereinstimmenden keramischen Typen fassen die folgende Gruppe der Funde des Gräberfeldes zusammen, obzwar wir dreierlei Begräbnisriten enthaltenden Gräber daher einteilen. Ausgestreckte Skelette enthalten die Gräber: 2. (V. 5—20.), 3. (VII. 1.), 5. (VII. 8.), 6., 8. (VII. 11.), 9. (VII. 2—7., 10., 12.), 10. (VI. 1., 4.), 13. (VI. 2.), 21. (VI. 9—11., 13., 20.). Die Richtung der immer am Rücken liegenden Skelette ist mannigfaltig. Südöstlich-nordwestliche Richtung hatten die 2., 3., 6. Gräber, ostsüdöstlich-westnordwestliche die 5., 21., südsüdöstlich-nordnordwestliche die 8., 9., mit dem Kopf immer nach Südosten, beziehungsweise nach Südsüdosten. Es gab vier Hockergräber und zwar 15., 17., 20., 26. (VI. 7., 8., 22., 24.). Die Skelette lagen in den 15. und 17. Gräbern an der linken Seite, in den 26. Grab an der rechten Seite. Das 15. Grab (mit dem Kopf nach Ostnordosten) und das 17. Grab (mit dem Kopf nach Westnordwesten) hatten eine ostsüdöstlich-westnordwestliche Richtung, das Skelett des 20. Grabes eine ostnordost-westnordwestliche (mit dem Kopf nach Ostnordosten), das 26. aber eine südsüdöstlich-nordnordwestliche (mit dem Kopf nach Südsüdosten). Die Art des Begräbnisses der Brand

³ Jan Eisner, *Slovensko v praveku*. Bratislava, 1933. S. 311. Abb. LXXXI. 11.

⁴ Eduard Beninger, *Die Südausbreitung der Einsprossenfibeln*. Sudeta, 1934. S. 102—103.

gräber 14. (VII. 19.), 16. (VII. 13—18., 21—24.) und 18. (VI. 3.) ist gleich. Das charakteristischste in allen drei Gräbern ist das Begräbnis: die Urnen, welche die menschlichen Überreste enthielten, wurden nämlich mit einer Schüssel von eingezogenen Rand zugedeckt. Nur in 16. Grab fanden wir bei dieser Bestattungsweise die Erscheinung, dass die eingäscherten Menschenknochen in einer nicht zugedeckten Schüssel lagen.

Ein chronologische Nebeneinander war zwischen den verschiedenen Bestattungsweisen nicht festzustellen.

Dass die bekannt gemachten dreierlei Begräbnisse zu einer Denkmälergruppe gehören, beweisen die Gefässe mit gleichem Typus, die in allen Gräbern der dreierlei Arten vorkommen. Die Schüssel mit eingezogenem Rand kommt am häufigsten vor, die manchmal mit Scheibe, manchmal mit freier Hand geformt wurde und welche sowohl neben den ausgestreckten Skeletten der 2., 9., 10. Gräber zu finden war, als auch bei dem Hockerskelette des 26. Grabes, aber sie war auch in allen drei Urnengräbern vorhanden. Eine andere sehr charakteristische Gefässform der hieher gehörenden Gräber des Gräberfeldes ist das mittels Scheibe geformte Gefäss, mit hochgezogenem Henkel. Es kam ausser den 2., 5. Gräbern auch im 26. Urnengrab vor. Ein sehr interessanter Typus ist das blumentopfförmige Gefäss aus ganz grobem Material, welches unter dem Rand mit drei, manchmal mit vier Warzen verziert ist und aus den 2., 9., 16. Gräbern zum Vorschein kam.

Die besprochenen Gräbern des Gräberfeldes stehen unter den gleichen Denkmälern des Alfölds nicht allein. In diese Denkmälergruppe gehört der Fund, der von dem bekannt gemachten Fundort auf etwa 350—400 m entfernt aufgeschlossen worden ist (XI. 1., 2., 4., 5.), dann das Gräberfeld, welches durch Benedek Banner in Békéscsaba—Fényes⁵ ausgegraben wurde. Andor Leszihi hat die Gräber von Kocsmadomb und beim Dorfe Meszes freigelegt und publiziert.⁶ Daher gehören auch die Funde von Gyöngyös,⁷ und die noch nicht vollständig publizierten Gräber von Szentes—Vekerzug, Szentes—Kistóke, Szentes—Jaksorpart, Szentes—Felsőcsordajárás, Csanytelek, Fábián-Sebestyén und Csongrád.

Aus den erwähnten geht hervor, dass wir am Gebiet des Alfölds und am nördlichen Rand dessen, mehrere solche Gräberfelder und Fundorte kennen, die a. durch die Begräbnisriten, b. durch die Keramik, c. durch die Metallbeigaben miteinander verknüpft werden.

a. Für diese Gräberfelder ist die Einäscherung charakteristisch, wir haben mehrere Art derselben wahrgenommen. Die mit Schüssel

⁵ Dr. Benedek Banner, Das Gräberfeld von Békéscsaba—Fényes. Dolgozatok-Arbeiten, VIII. 1932. S. 145—148.

⁶ Andor Leszihi, Scythian finds from the county of Borsod. Folia Archaeologica, I—II. Budapest, 1939. S. 80—87.

⁷ Lajos Márton, Skythische Grabfunde in Gyöngyös. Archaeologiai Értesítő, 1908. S. 37—54.

zugedeckten Urnengräber scheinen die am häufigsten vorkommenden zu sein. Daneben kommen die am Boden zerstreuten Knochenreste vor und auch die, welche mit einer Schüssel zugedeckt waren. In Kishomok, Fényes, Csanytelek sind auch Skelettgräber, neben den Brandgräber vorgekommen, an allen drei Fundorten im Verhältniss von 50%. In Vekerzug, Kistőke, Jaksorpart waren aber nur Skelettengräber, aber auch diese waren nicht einheitlich, weil ebenso ausgestreckte Skelletgräber wie auch Hockergräber vorkamen. Endlich müssen wir noch jene Art des symbolischen Begräbnisses erwähnen, bei der ein, oder zwei Gefässe das Grab bloss symbolisierten. Bezüglich des Begräbnisritus ist es auffallend, dass manchmal die Urnen bei den Brandgräbern auf eine Steinplatte gestellt wurden, bei den Skelettgräbern waren aber die Steinplatten neben den Becken, beziehungsweise neben den Kopf hingelegt. Es gibt Gräbefelder (Kocsma-domb, Gyöngyös, Meszes), in deren nur Brandgräber oder nur Skelettengräber vorkamen. Wenn wir voraussetzen, dass ein gewisser Zeitdifferenz zwischen den beiden Begräbnissen vorhanden ist, können wir es nur mit einer einzigen Angabe beweisen, welche Benedek Banner in Zusammenhang mit der Ausgrabung des Gräberfeldes von Fényes erwähnt, nämlich, dass die Hockergräber in Fényes jünger sind, wie die Brandgräber. Im Mangel weiterer Beobachtungen betrachten wir diese Angabe vorläufig nur für das Gräberfeld von Fényes gültig.

b. Die Schüssel mit eingezogenem Rand gehört zu dem charakteristischen Typen der Keramik der Gräberfelder, die manchmal mittels Scheibe, manchmal mit freier Hand geformt wurden. Damit wurden zumeist die Urnen, die die Überreste enthielten, bedeckt oder bloss die Überreste, die nicht in Urnen waren; es kam sogar vor, dass die Schüssel selbst menschliche Überreste enthielt. Die Schüssel wurde manchmal mit Warzen verziert. Ein anderer charakteristischer Typus ist das Gefäss mit hochgezogenem Henkel, welches zumeist mittels Scheibe oft auch mit freier Hand, aus grobem Material verfertigt wurde. Die dritte charakteristische Form geben die blumentopfförmigen Gefässe, die aus grobem Material verfertigt wurden. Diese Gefässe haben hie und da auch durch schiefe Kerben gegliederte Bandverzierung. Zuletzt erwähnen wir die Urnen von Villanovatypus, welche oft mit Warzen verziert sind, welche zu allererst nur bei den Brandgräbern des Alfölds — nach unseren bisherigen Angaben — zu finden sind. Wir kennen sie aus dem einzigen Gräberfeld von Kistőke aus dem 98. Skelettengrab.

c. Unter den Metallbeigaben sind ein spiralförmig gebogener Silber- oder Bronzering (manchmal vergoldet), dessen Ende oft kegelförmig ist, eine dreikantige Bronzepfeilspitze mit Dorn, ein Eisenstreithammer charakteristisch. Es scheint aber auch der Bronzearmring, dessen Enden aufeinander laufen, typisch zu sein. Es sind ausser den Erwähnten noch einzelne charakteristischen Gegenstände

der Skythen zum vorschein gekommen, so z. B. ein Eisendolch mit Parierstange, die letztere ist einem Herzen gleich (von Gyöngyös) und ein Köcherornament in der Form eines umgedrehten Kreuzes aus dem 17. Grab von Csanytelek.

Die Anfänge dieser — in grossen Zügen — bekannt gemachten Denkmälergruppe, wie es einesteils aus dem Zusammenhang der Urnen von Villanovatypus, Schüsseln mit eingezogenem Rand, aus den mit freier Hand geformten Gefässen mit hochgezogenem Henkel, anderesteils aus der in jüngst umgegrenzte Denkmälergruppe, die in die Hallstattgruppe B, C eingeteilt wurde,⁸ reichen in die Früheisenzeit zurück. Die ältesten Gegenstände von skythischen Charakter sind aus dem VI—V. Jahrhundert vor Chr. Für das Ende der Denkmälergruppe sind die vorkommenden La Tène Formen massgebend, welche das Bestehen wenigstens bis zum IV. Jahrhundert vor Chr. rechtfertigen.

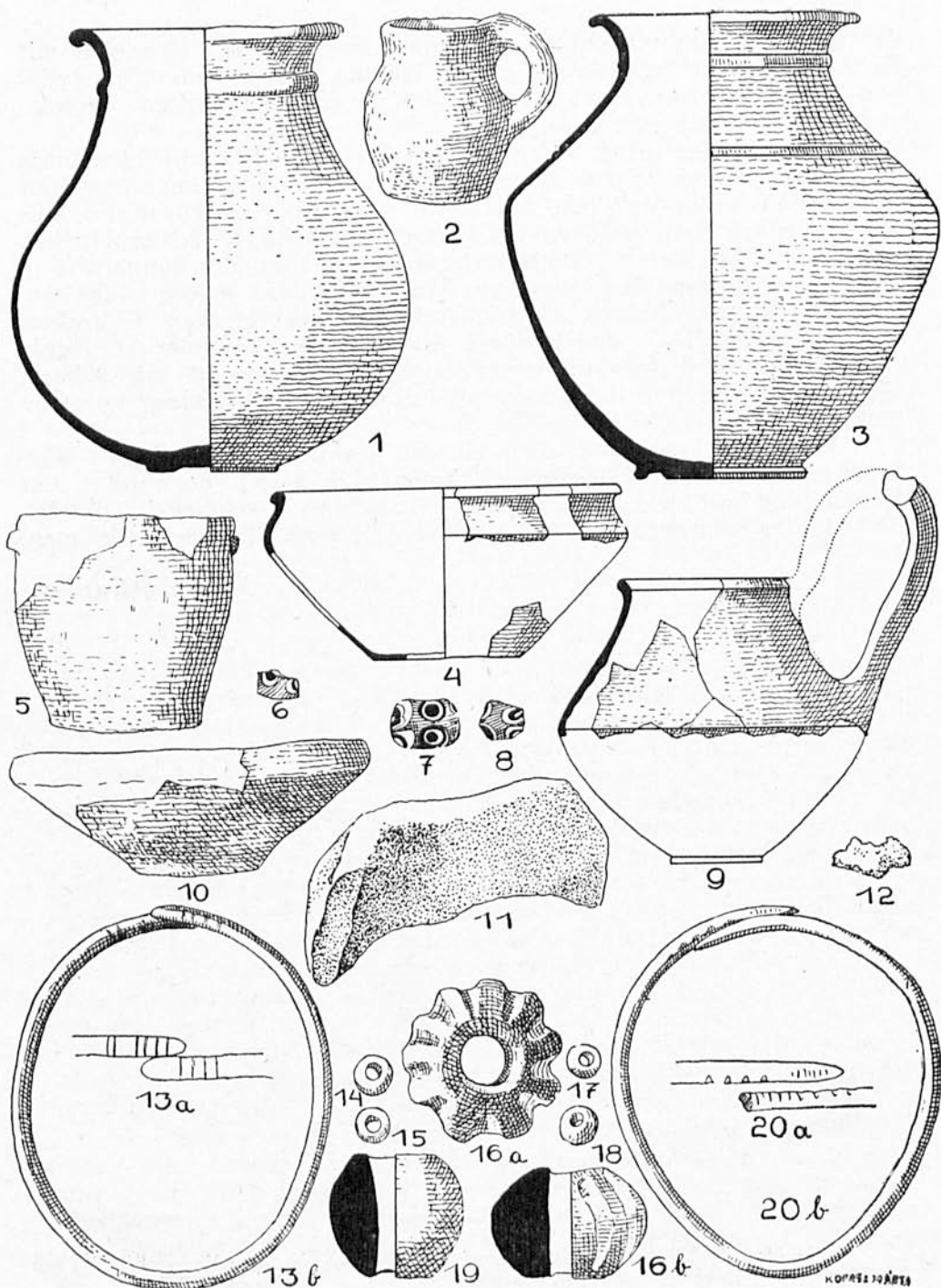
Endlich müssen wir noch die mit Kanneluren verzierten Gefässbruchstücke des 4. Grabes erwähnen (IX. 2—5.), die infolge der Verbindung mit dem Material von Füzesabony, welches in die IV. Periode der Bronzezeit gehört, in diese Zeit eingeteilt werden können.

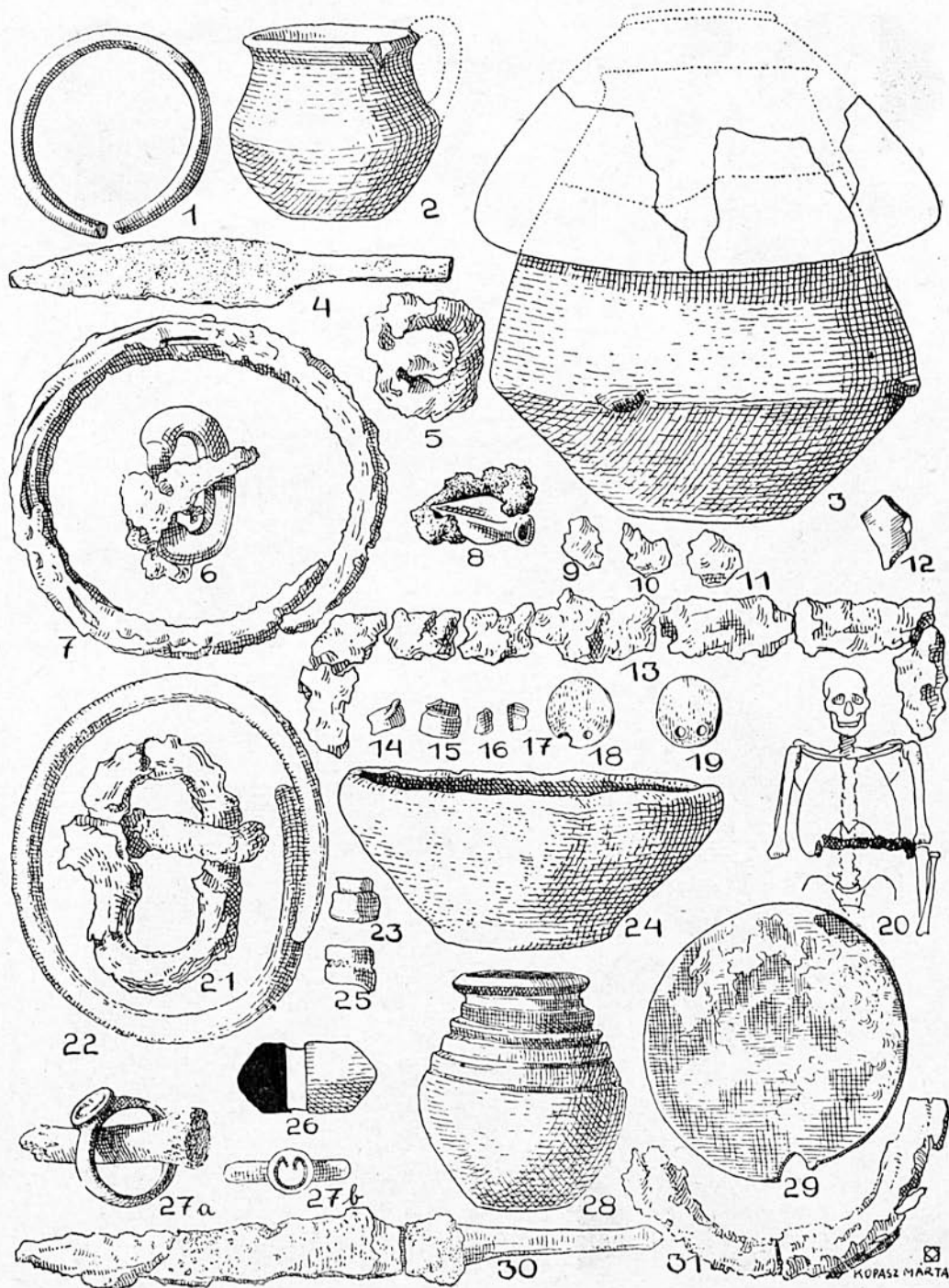
Mihály Párducz.

---

⁸ Sándor Gallus et Tibor Horváth, Un peuple cavalier préseythique en Hongrie. Dissertationes Pannonicae. Ser. II. 9. Budapest, 1939.

V.

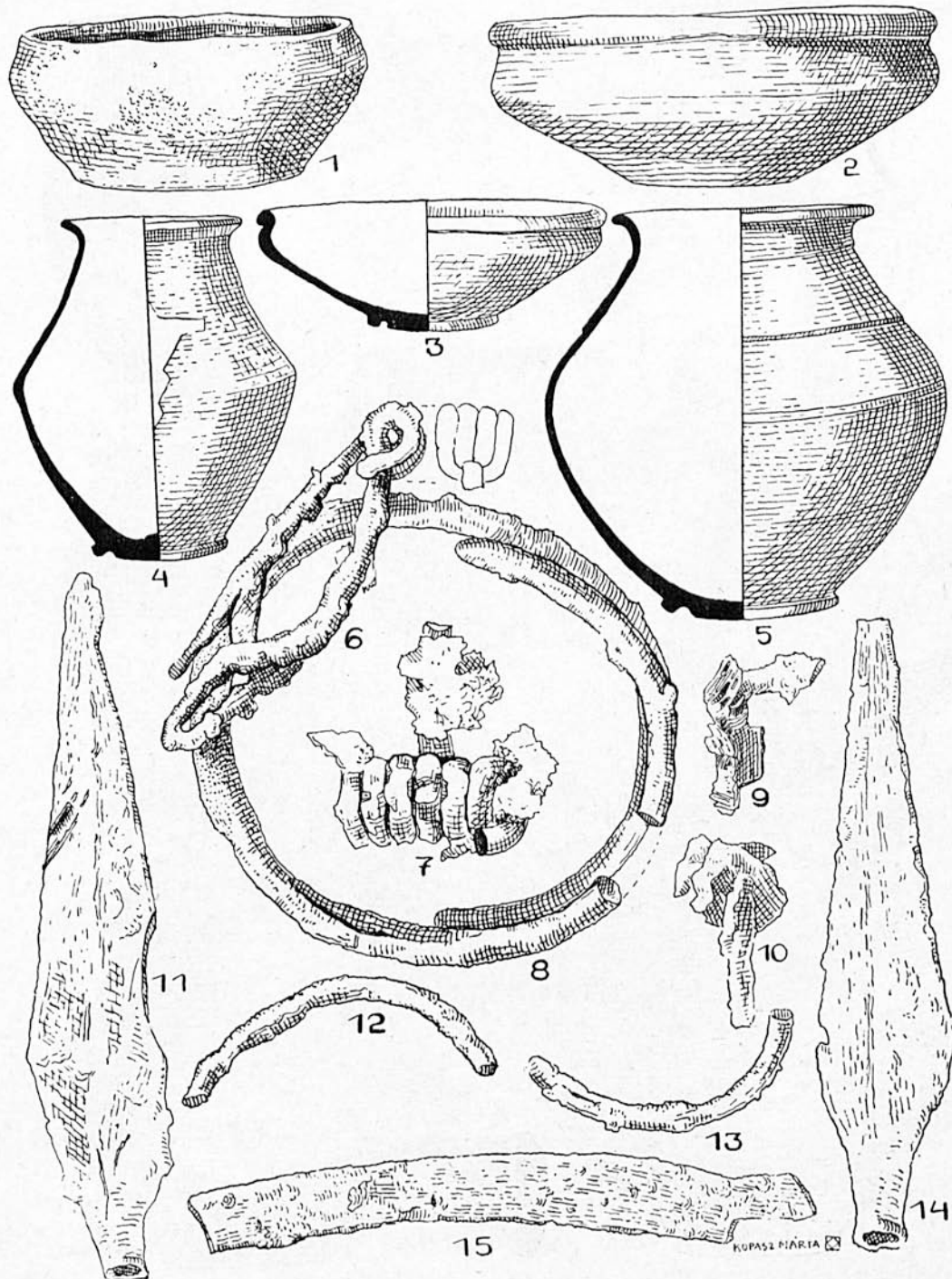

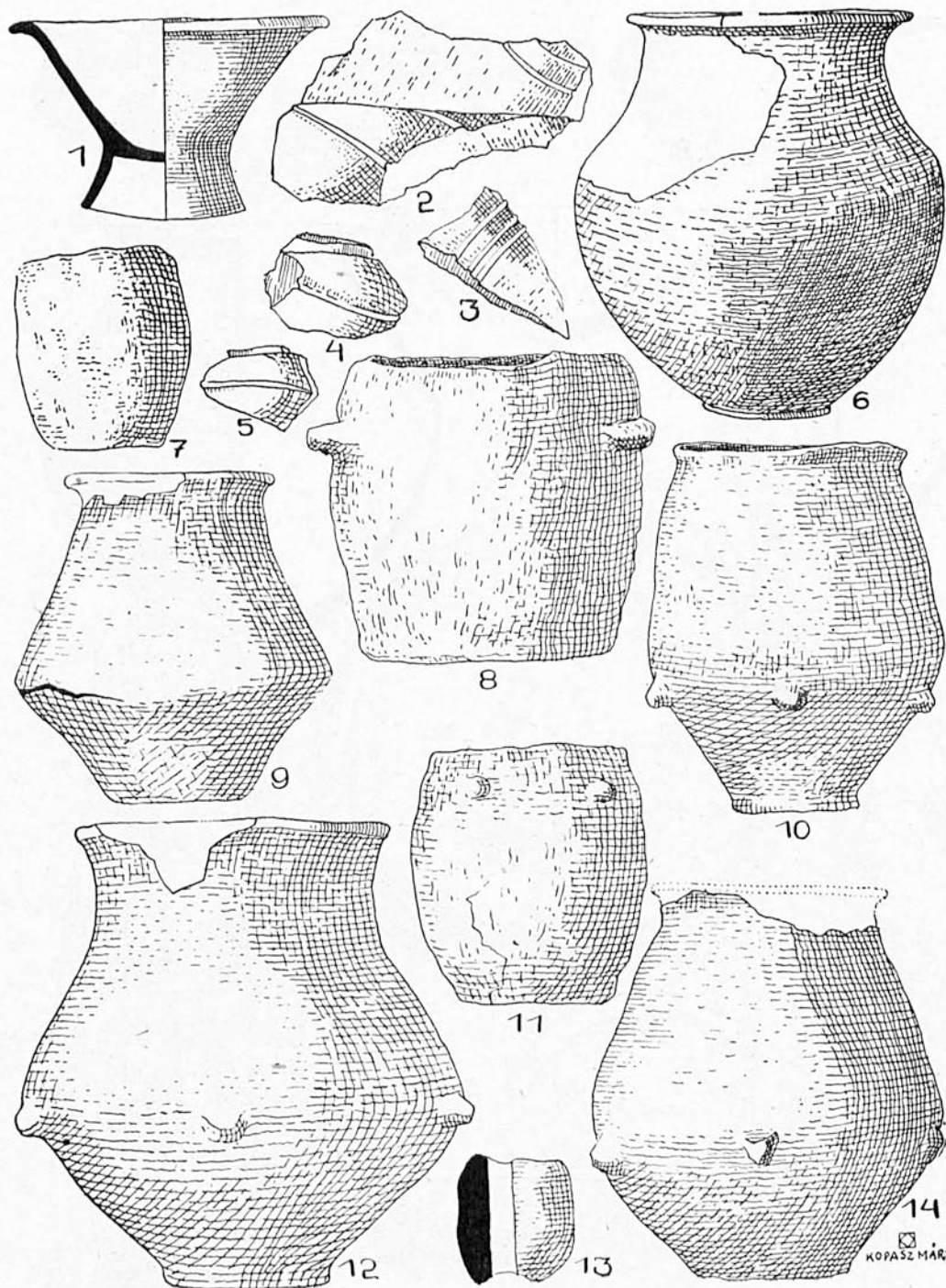

VII.

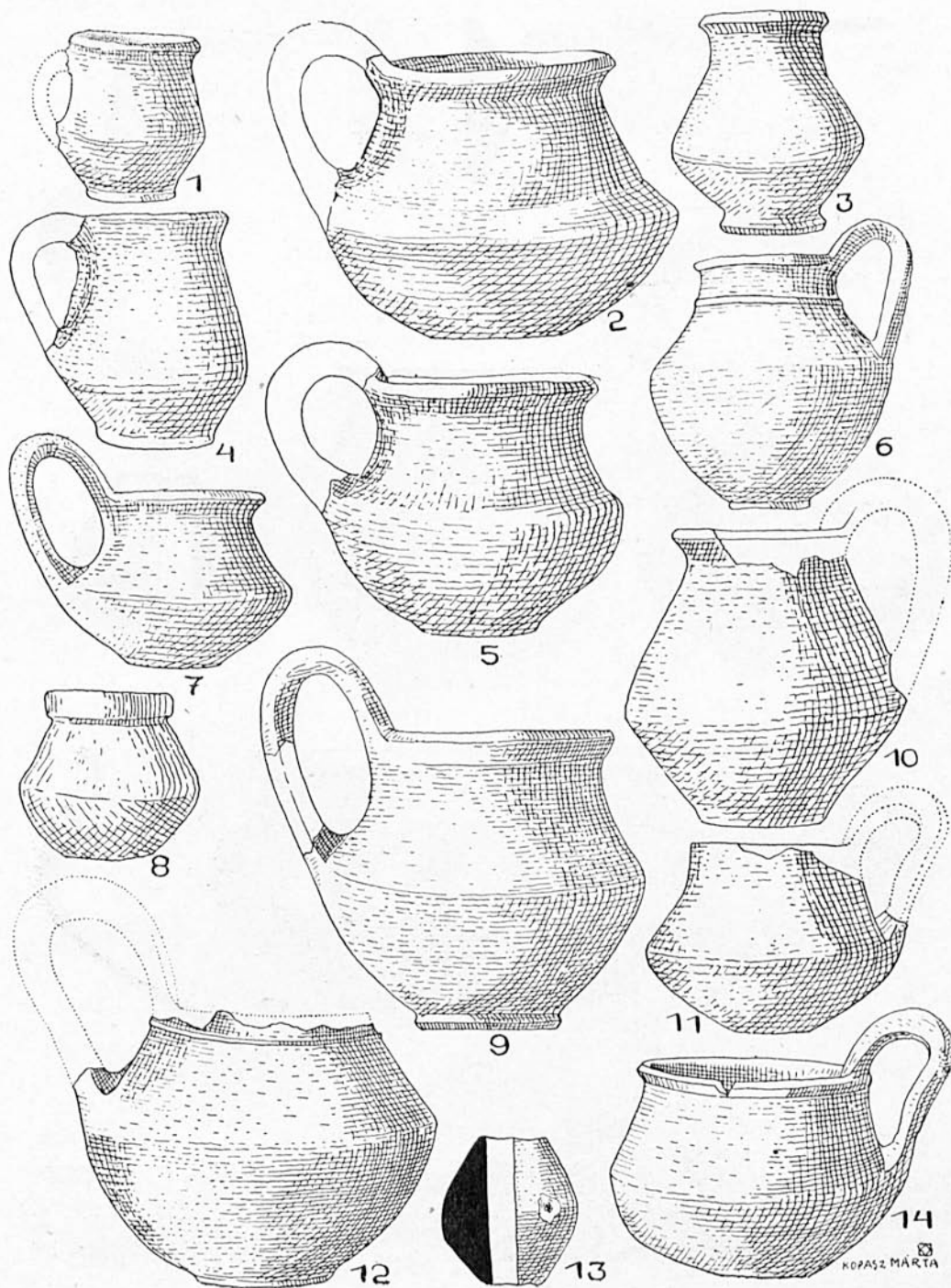

IX.

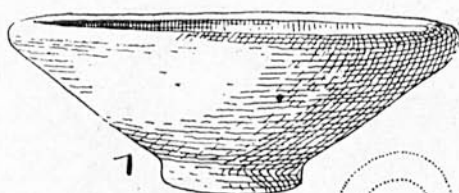
X.

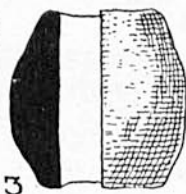
KOPASZ MÁRTA

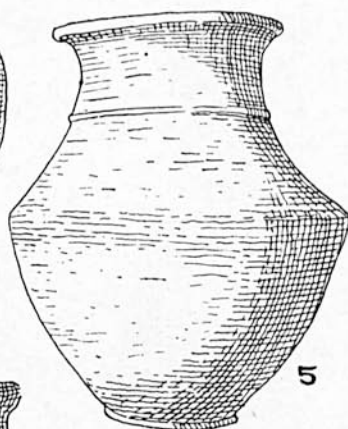
XI

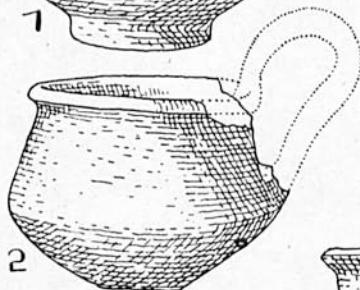
1

3

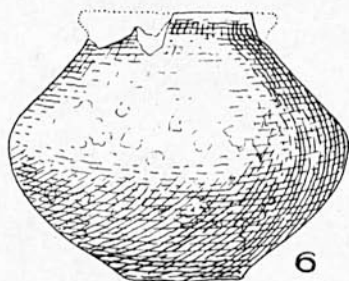
5

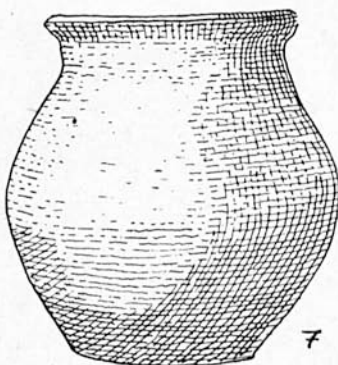
2

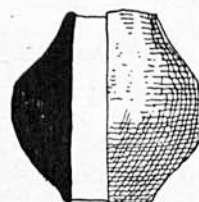
4

6

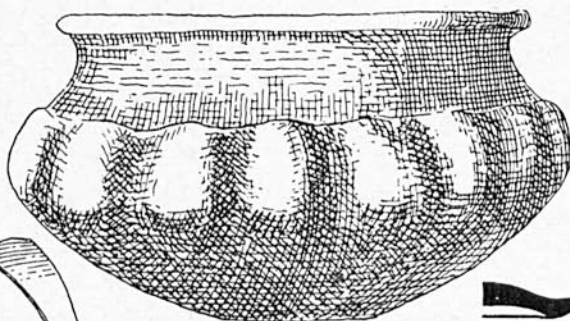
7

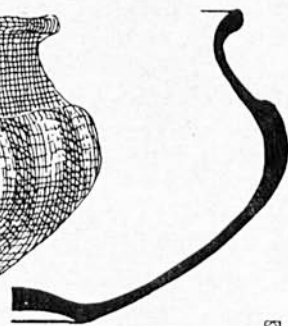
8

9

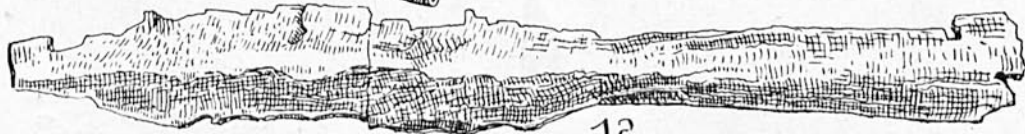
10a

10b

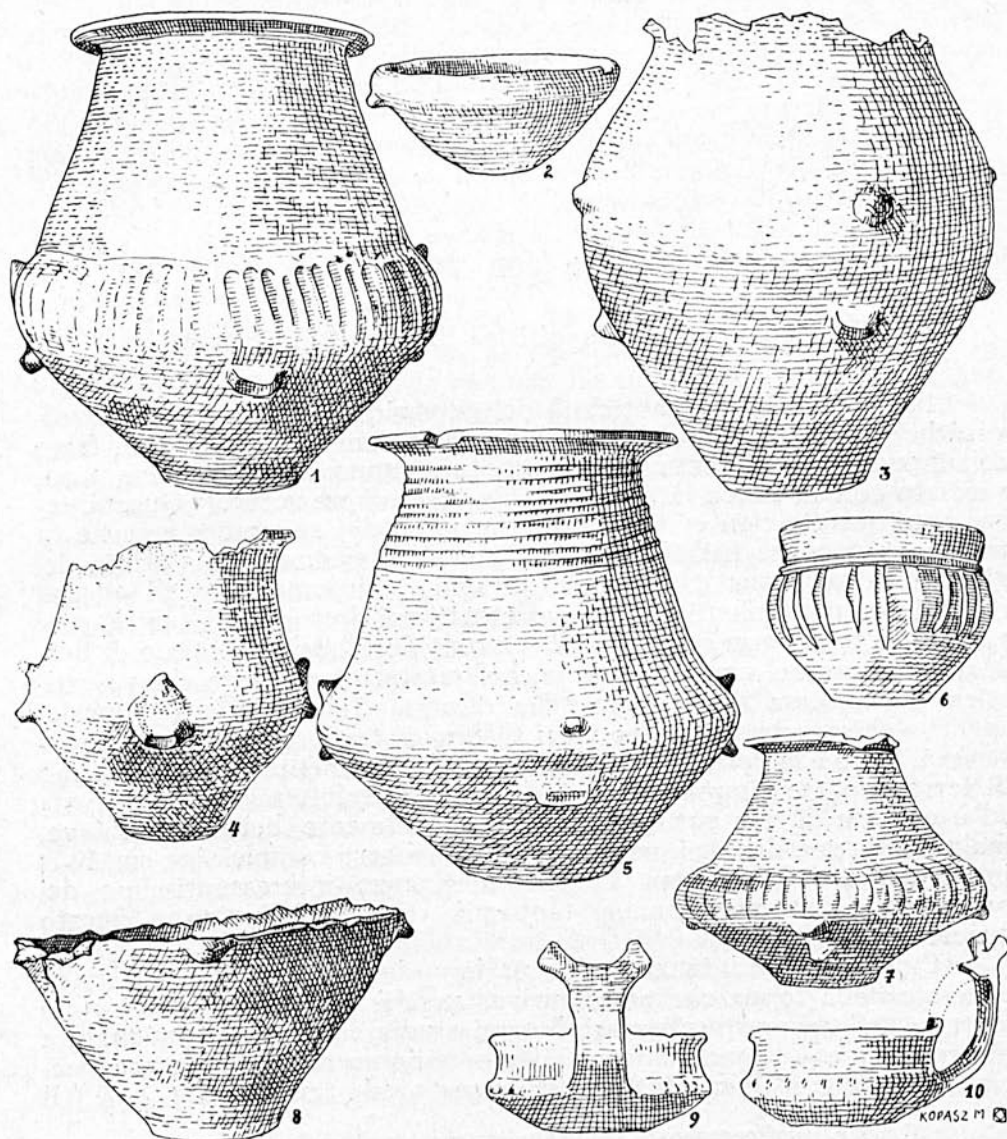

11

12

KOPASZ MARTA

Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia.*

(Dati sull'attività delle officine di bronzo di Brigetio.)

Nella collezione di antichità del ginnasio riformato di Hódmezővásárhely si custodisce da quasi cinquanta anni una „chiave di ferro coll'impugnatura di bronzo; l'impugnatura rappresenta un leone accovacciato con in bocca la sua preda, la testa di un cervo.“¹ Quest'interessante oggetto non è stato studiato finora da nessuno e non ne fa menzione neanche Mihály Futó, autore di un volume sulla storia del ginnasio e sulla sua collezione d'antichità.² Siccome però gli oggetti romani non provenienti da scavi effettuati nei dintorni della città, provengono, quasi senza eccezione, da Ószöny (Brigetio) per regalo di Béla Matók, possiamo supporre che anche questa interessante chiave artistica sia capitata da Brigetio nella raccolta d'antichità del ginnasio.

La chiave consta di due parti differenti fra loro anche per la materia: il fusto e le pettine, intaccati qua e là fortemente dal tempo, sono di ferro, mentre l'impugnatura di bronzo è perfettamente conservata ed è coperta di una patina verde eccezionalmente bella. La chiave, malgrado la sua dimensione piccola — lunghezza complessiva cm. 10,7; impugnatura di bronzo cm. 7,8 — è un avanzo interessantissimo dei bronzi della Pannonia romana, tanto più che non è l'unico in questo genere.

Ora non ho intenzione di parlare della parte di ferro della chiave e della toppa che essa apriva, perchè ci porterebbe troppo lontano dallo scopo prefissomi. Vorrei studiare invece l'impugnatura di bronzo che — come abbiamo visto — rappresenta un leone accovacciato che tiene in bocca la testa della sua preda (tav. VI. fig. 1—2.) Il

* Il testo ungherese e le relative figure (tavole VI—XIII.) del presente articolo sono usciti nel fascicolo XV, anno 1939 di questa rivista.

¹ Mihály Párducz: „A Hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye“. [La collezione d'antichità del ginnasio riformato di Hódmezővásárhely.] Dolgozatok XIII. (1937) pag. 105 e ss.

² „A hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium története“. [Storia del ginnasio riformato di Hódmezővásárhely.] Compilato dal direttore Mihály Futó. 1897. „Erem és régiséggyűjtemény“. [Raccolta numismatica e d'antichità] pagg. 392—405.

corpo del leone sorge da un calice formato di foglie che ricordano quelle dell'acanto. La parte superiore del calice, dove entra il fusto di ferro è quadrata ed ha triplice articolazione; nel motivo della decorazione centrale riconosciamo la corda avvolta tanto caratteristica anche per gli altri oggetti di bronzo. Il leone è accovacciato con le quattro zampe stese in avanti. La sua testa enorme — quasi metà di tutto il corpo — è coperta, come nei leoni di Barberia, di una criniera lunga e folta, raccolta in ciuffi da cui sporgono le due orecchie alquanto stilizzate simili a minuscole palmette. Anche il resto della testa è trattato con bravura e verismo. Dalla bocca spalancata sporge il potente dente canino; sotto il naso spuntano i baffi folti; ha gli occhi aperti, le orbite incavate. Le gambe sono muscolose, le unghie ben segnate. Tutta la superficie del corpo è coperta di peli cesellati a linee parallele che lasciano però intravedere le costole. La coda terminante in un folto ciuffo si protende avanti sulla groppa, ricade poi sul fianco sinistro (tav. VII. fig. 1.). Il ventre è ornato di lineette convergenti in forma di cuneo che vogliono certamente riprodurre i peli (tav. VII. fig. 2.). In bocca tiene la testa d'un'antilope³ (tav. VII. fig. 3.). La metà d'un orecchio dell'antilope è già sparita nella bocca del leone, l'altro orecchio si vede ancora per intero; sulla sua fronte sporgono due corna minuscole. È plasmata bene anche la testa dell'antilope, però rimane lontana dalla forza artistica del leone.

In questa impugnatura è innestata la chiave propriamente detta la cui pala si piega ad angolo retto e rappresenta il tipo conosciuto delle chiavi romane.⁴

È evidente che tra le impugnature di chiave ornate di simili figure di animali che si trovano in numerosi musei stranieri, il presente esemplare occupa un posto eminente sia per l'arte non mediocre con cui è modellato, sia perchè è ottimamente conservato. Questo minuscolo capolavoro s'impone ora ancor più alla nostra ammirazione data la magnifica ed integra patina verde che lo ricopre, conservandolo in perfetto stato.

Come abbiamo già detto, la chiave proviene con ogni probabilità da Brigetio e verosimilmente da uno di quegli scavi che per il passato tanto frequentemente saccheggiavano le rovine antiche. Sarebbe però difficile rispondere alla domanda se la nostra chiave sia produzione di una di quelle officine di bronzo che le recenti indagini hanno identificate, cioè se sia produzione della Pannonia. La piccola figura

³ Devo l'identificazione alla direzione del Giardino Zoologico di Budapest. Del resto il motivo dell'antilope non è estraneo all'arte romana. Vedi Keller: *Die antike Tierwelt* I—II., 1909—1913. Capitolo: Antilope.

⁴ Per le chiavi e toppe romane vedi: A. v. Cohausen: *Die Schlösser und Schlüssel der Römer*. Ann. d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung. Bd. 13. 1874. — I. Marquardt: *Das Privatleben der Römer*, parte I^a, Leipzig, 1886. — Cagnat et Chapot: *Manuel d'Archéologie Romaine*, T-II. Paris, 1920., Vol. II. p. 423. — Inoltre: Daremberg-Saglio: *Dictionnaire...* Vol. IV. 2 p. 1241. sqtes., che, sotto la voce „Serra“, tratta delle antiche chiavi e toppe con abbondantissime citazioni letterarie.

d'animale, sia per la forma sia per l'esecuzione, è di una perfezione tale da superare di molto la forma e l'esecuzione tecnica delle impugnature di chiave rappresentanti ugualmente leoni o qualche volta altri animali che si trovano nella collezione della Pannonia del Museo Nazionale, poi in alcuni musei dell'Oltre-Danubio e in qualche collezione privata. Per decidere la questione ci troviamo nella condizione favorevole che in queste collezioni ci sono parecchie chiavi, simili al nostro, delle quali non solo è noto che furono trovate a Brigetio, ma che vi furono pure fabbricate con ogni certezza. Ciò è confermato anche dal fatto che le due dozzine circa di impugnature di chiave con rappresentazioni di animali provenienti da Brigetio sono simili non solo per la forma, ma spesso corrispondono anche le loro dimensioni. Ora la scoperta di István Paulovics⁵ — fatta qualche anno addietro e che rivelò il nome (Romulianus artifex) di uno, a quanto sembra, illustre maestro dell'industria fusoria in bronzo di Brigetio e identificò inconfutabilmente anche qualche opera rappresentativa della officina del medesimo artefice — può essere ampliata con la bella serie con cui, nella cornice della presente pubblicazione, intendiamo accrescere il numero degli autentici lavori della plastica in bronzo di Brigetio.

Nelle nostre indagini abbiamo potuto includere anche il materiale originario della Pannonia della sezione archeologica del Museo Storico Ungherese;⁶ abbiamo studiato inoltre le collezioni romane dei musei di Komárom, Sopron, Székesfehérvár, le antichità romane della raccolta privata dell'avvocato Lóránt Basch di Budapest e di quella di Ószóny del notaio Ödön Kállai, così pure le collezioni del reparto antichità del Kunsthistorisches Museum di Vienna e il materiale del museo di Deutsch-Altenburg (Carnuntum).⁷ Ciò nonostante non può esser considerato completo il materiale del presente lavoro e speriamo di potere aggiungere nel prossimo futuro ancora numerosi e simili oggetti alla serie qui sotto presentata.

Per chiarezza d'esposizione il materiale è suddiviso in gruppi come segue.⁸

⁵ István Paulovics: „Római művésznevű Brigitióból“ (Nome di un artista romano di Brigetio) *Egyet. Philologiai Közöny* 1932. da pag. 183. in poi. — Dello stesso A.: „De quadam officina in Pannonia olim florenti, qua artes effectivae minores exercebantur“. *Pannonia I.* 1935. pag. 21. Anche in estratto. — Del med. A.: „Halber, für dreieckige Dolichenus Reliefs aus Brigetio“. *Arch. Ért.* XLVII. (1934) pag. 40.

⁶ D'ora innanzi l'abbrevieremo in: M. S. Ungh.

⁷ Ritengo mio dovere ringraziare anche qui: la direzione del ginnasio di Hódmezővásárhely, quella dell'Istituto Archeologico di Szeged, il prof. István Paulovics, la dottoressa Gizella Erdélyi i quali non solo mi permisero la pubblicazione riguardante il materiale di loro proprietà, ma mi furono di grande aiuto anche nel raccogliere e fotografare gli oggetti.

⁸ Sarebbe superfluo riportare a titolo di riferimento i numerosi esempi della letteratura archeologica e del materiale dei musei per i tipi di impugnature con animali. Lo scopo non è di presentare lo sviluppo del tipo, ma di raccogliere gli esemplari provenienti da Brigetio. Mi limiterò dunque a richiamarmi a qualche tipo che offra particolare analogia.

1. *Leone; con in bocca la testa d'un animale.*

Rientra in questo gruppo, oltre all'esemplare di Hódmezővásárhely (1.), un altro esemplare.

2. *Protome di leone; con testa di cervo (antilope?) in bocca.*⁹ Collezione del M. S. Ungh., già collezione Milch, Komárom (Numero dell'inventario: 4/1933. 16.) Proviene da Ószöny. Lunghezza: cm. 7,3. Impugnatura di chiave (tav. VIII. fig. 4.). Il resto della pala di ferro si vede benissimo all'estremità del manico di bronzo. Il corpo del leone sporge da una specie di guaina cubica incrinata e da una cilindrica intatta, decorata da incisioni convergenti in forma di cuneo e con tre filetti sporgenti in alto, in mezzo e in basso, quello di mezzo a forma di cordone attorto. Testa fortemente stilizzata, naso corto, abbondante criniera a ciutti da cui sporge un piccolo orecchio. Il labbro inferiore del leone non si vede: la testa dell'animale che ha in bocca sta tra la mascella superiore e le zampe anteriori del leone. Probabilmente è la testa di un cervo (antilope?), con le narici ampie, con orecchio lungo; la bocca non è segnata. Color bronzo scuro.

11. *Leone; con un oggetto piatto (disco) in bocca.*¹⁰ In questo gruppo rientrano cinque esemplari.

1. *Leone; con disco in bocca.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già nella collezione Milch. Proviene da Ószöny. Lunghezza: cm. 8. Impugnatura di chiave (tav. VIII. fig. 1.). Aveva probabilmente la pala di ferro che però è andata persa; nella parte superiore, specie di guaina incrinata si vede il nucleo di fusione di bronzo. Dalla guaina cubica ed a quattro segmenti lisci esce il calice, formato di foglie, e da questo vien fuori il corpo del leone. La superficie è molto levigata, presenta però qua e là le tracce della modellatura dell'antica criniera e degli orecchi. Le due zampe posteriori sono appena accennate, quelle anteriori si protendono in avanti. In bocca ha un disco alquanto allungato da una parte dove probabilmente si trovava la testa dell'animale. Patina verde scuro, intatta.

2. *Protome di leone; con disco in bocca.* Museo di Székesfehérvár.

⁹ Nelle figurazioni di animali sulle impugnature di chiave o di coltello il leone tiene la testa della sua preda sempre o in bocca o fra le zampe. Vedi p. es.: Germania Romana V. Taf. XVII. 4. Text, S. 14. „Eisener Schlüssel mit Bronzegriff in Gestalt eines liegenden Löwen, der ein kleines Tier zwischen den Vorderpranken hält. Gef. in Miedelsbach. Mus. Stuttgart“. — Anche gli esemplari che si trovano all'estero presentano nella loro struttura la stessa disposizione come i nostri: una specie di cornice generalmente cubica, più di rado cilindrica, composta di più segmenti; segue poi un calice, di solito formato di foglie di fiori, del quale, a sua volta, sporge il corpo dell'animale. P. es.: Haug Sixt, Römische Inschriften u. Bildwerke, 2. Aufl. 1914. S. 308; inoltre: S. 219. Fig. 127. Vedi ancora: Vischer: Kleine Schriften II. pl. 21., figura di leone (Frick). E anche: Walters: Cat. of the Bronzes, greek, roman and etruscan in the British Museum. London, 1899. p. 357. Nr. 2956. Manico di coltello; leone con la testa di un bue in bocca.

¹⁰ Per questo tipo vedi: Brunsmid, Monuments du Musée d'Agram. A Vjestnik, fra 1904—1914. P. 253., dove si trova un leone simile, accovacciato con un disco in bocca.

(N° dell'inventario 9634.). Rinvenuto a Vajta (Comitato Fejér) nel 1935, insieme con frammenti di casse e borchiette di bronzo. „Insieme si trovavano ancora: un manico di bronzo ornato con testa di donna e di delfino; inoltre una chiave e ornamenti a forma di bottone.“ (Informazione data dal sig. Árpád Dormuth.) Impugnatura di chiave (t. VIII. f. 2.) Lunghezza: cm. 7,3. Manca la maggiore parte della guaina cubica con 3 filetti. Dal calice di foglie sporge il corpo del leone, con la criniera stilizzata, con orecchie piuttosto grandi e la testa modellata secondo i caratteri dell'arte provinciale. Nella bocca dell'animale (come in quello precedente) si trova un disco bucato in mezzo, con una forte sporgenza a destra — a guisa di naso o becco — ornato da incisioni (tav. VII. fig. 3.). È traforato pure la testa del leone all'angolo della bocca. Aladár Radnóti prende l'animale in questione per un'anitra, io ritengo invece che il disco dalla forma strana abbia voluto rappresentare anche qui la testa d'un animale stilizzata male, in maniera provinciale. Patina nero-brunastra, ben conservata.

3. *Leone; con disco in bocca.* Kunsthistorisches Museum, Vienna. (Br. Inv. 1328.). Fu ritrovato „am Burgplatz in Wien“. (Vedi Kenner: Beitrag d. Geschichte der Stadt Wien. Bd. I.) Impugnatura di chiave (tav. VIII. fig. 4.) Lunghezza: cm. 7,8. Anche qui si vede la guaina cubica e a filetti come quella precedente; calice di foglie da cui sporge il corpo del leone. La modellatura è fortemente provinciale, la criniera è ridata con incisioni parallele più o meno profonde. In bocca tiene un oggetto piatto, allungato. La pala era di ferro. Patina verdastra.

4. *Leone; con disco ellissoide in bocca.* Kunsthistorisches Museum, Vienna (Br. Inv. 3027.). Fu trovato a Ószöny. Il corpo del leone è in più parti incrinato. Chiave (tav. IX. fig. 1.) Lunghezza: cm. 10,6. È ben conservata anche la pala. Esemplare simile a quello precedente, soltanto il corpo dell'animale è alquanto più grande. Ha pure un oggetto piatto in bocca. Patina verdastra.

5. *Leone; con oggetto piatto in bocca.* Kunsthistorisches Museum, Vienna (Br. Inv. 4317.). Fu trovato a Ószöny. Chiave (tav. IX. fig. 2.) Lunghezza: cm. 5,4. Frammento; è rimasta soltanto la parte anteriore del corpo del leone. La criniera è segnata con lunghe incisioni parallele. Nella bocca si vede un oggetto angolare e piatto che diventa più stretto verso destra; verosimilmente è la testa di un animale male stilizzato.

III. *Leone; con oggetto oblungho, cilindrico in bocca.*¹¹ In questo gruppo rientrano nove oggetti.

1. *Leone; con oggetto oblungho in bocca.* M. S. Ungh. (N° dell'inventario 86/906.87). Proviene da Csákberény. Impugnatura di chiave (tav. IX. fig. 4.) Lunghezza: cm. 6,6. Il nucleo di fusione è caduto fuori e ora c'è rimasto soltanto uno strato di bronzo dello spessore di mm.

¹¹ Cfr.: Lehner, Führer durch die antike Abteilung des Provinzialmuseums in Bonn. 2. Aufl. 1914. Nr. 1501.: Messer oder Schlüsselgriff mit Löwenvorderleib, e ivi: S. 49. Schlüsselgriffe in Form von Löwen, Pferde, Hunde und Greifenköpfe. Aus Bronze.

1,5. Al posto della bocca del leone si trova un foro. In quest'esemplare come in quelli così perforati il foro serviva a infilarvi cordoncini, catenine o simili per poter appendere, magari portar addosso gli oggetti. Benchè la pala entri nel manico, non è sicuro che appartenga ad esso. La modellatura è simile a quella dei precedenti; la criniera è rappresentata da profonde incisioni incrociantsi. L'oggetto che si trova nella bocca dell'animale è quasi distrutto dalla perforazione. La testa è appoggiata alle zampe anteriori; quelle posteriori sono ben visibili.

2. *Leone; con oggetto cilindrico in bocca.* M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e indicazione del luogo di provenienza. Chiave (tav. IX. fig. 3.) Lunghezza: cm 7,3. Dalla guaina cubica e filettata sporge il calice formato da foglie a semicerchio e da questo la protome del leone. L'animale protende in avanti le zampe anteriori. In bocca tiene un oggetto oblungho, simile alla testa d'un animale che, a causa d'una perforazione fattavi più tardi, è già irriconoscibile. La superficie della testa è molto consumata, si distinguono però ancora la criniera, le guance, gli orecchi e gli occhi. Patina verde — bluastra. È conservato il nucleo di fusione. Anche la pala della chiave poteva essere fatta da una sottile lamina di bronzo, perchè un pezzettino di questa sporge ancora, a guisa di spina, all'estremità dell'impugnatura.

3. *Leone; con oggetto cilindrico, oblungho in bocca.* M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e indicazione del luogo di provenienza. Impugnatura di chiave (tav. IX. fig. 5.) Lunghezza: cm. 8,9. Tipo simile a quelli riportati finora. Il corpo è modellato con abilità, la testa più grossolanamente. In bocca avrà tenuto la testa di un animale che però fu reso irriconoscibile in seguito alla perforazione. Patina verde — bruniccia. Dall'impugnatura sporge di dietro l'avanzo della pala, a guisa di spina.

4. *Leone; con oggetto oblungho in bocca.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già collez. Milch. Rinvenuto a Ószöny. Impugnatura di chiave (tav. IX. fig. 6.) Lunghezza: cm. 7,3. Guaina, calice e corpo di leone in simile disposizione a quelli precedenti. L'oggetto in bocca è reso irriconoscibile dalla perforazione. Patina scomparsa; il bronzo è di colore bruno scuro. La pala era di ferro, una parte di essa si trova ancora nella parte estrema dell'impugnatura.

5. *Leone; con un piccolo oggetto cilindrico in bocca.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già coll. Milch. Proviene da Ószöny. Impugnatura di chiave (tav. IX. fig. 7.) Lunghezza: cm 7,6. Assomiglia al precedente, ha però la testa più grande; la raffigurazione della criniera ricorda alquanto quella dell'esemplare di Hódmezővásárhely. Sul naso si osservano le tracce di tre foramenti incominciati. Patina verde, in più parti scomparsa; il bronzo è di colore chiaro.

6. *Leone; con oggetto oblungho in bocca.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già collez. Milch. Proviene da Ószöny. Impugnatura di chiave (tav. X. fig. 1.) Lunghezza: cm. 8,5. Esemplare simile al precedente.

La superficie è molto consumata. Anche la guaina della pala è screpolata. Patina bruno-verdastra; bronzo di cattiva qualità. La testa è pure perforata.

7. *Leone; con oggetto oblungo in bocca.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già collez. Milch. Proviene da Ószöny. Impugnatura di chiave (tav. X. fig. 2.). Lungh.: cm. 6,6. Guaina in cattivo stato. Del resto è il tipo conosciuto, ma la guaina non ha filetti. La superficie del corpo è dappertutto molto consumata. In bocca porta un oggetto che ricorda la testa di un animale. Patina scura, grigio — verdognola. Nessuna traccia della pala.

8. *Leone; con oggetto oblungo in bocca.* Collezione del sig. Ödön Kállai. Proviene da Ószöny. Chiave di cui è conservata anche la pala di ferro (tav. X. fig. 3.) Lungh.: cm. 9,5. La modellatura della testa ricorda quella dell'esemplare di Hódmezővásárhely, ma con esecuzione molto più rozza. La criniera è segnata solo in cima al capo e in fondo alle guance. Dalla bocca sporge un lungo oggetto cilindrico ricordante la testa di un animale. Patina verde, bronzo giallo chiaro.

9. *Leone; con oggetto oblungo in bocca.* Museo di Komárom (N° dell'invent.: 1782.). Proviene da Ószöny. Chiave (tav. X. fig. 4.) Lungh.: cm. 10,5. Quanto alla modellatura della testa, rassomiglia all'esemplare precedente. La criniera è segnata con incisioni profonde e irregolari. In bocca tiene un oggetto oblungo che ricorda la testa di un animale. Spicca la fine e bella lavorazione della guaina filettata, mentre le foglie del calice formano un'unica massa quasi senza divisioni. Sporge ancora una forte spina, resto della pala di ferro.

IV. *Leoni accovacciati.*

Di questo gruppo fanno parte dieci oggetti.

1. *Leone accovacciato.* M. S. Ungh. (N° dell'invent.: Cim. 135.) Di provenienza sconosciuta. Chiave (tav. X. fig. 5.) Lungh.: cm. 7,6. Il leone che sporge dal calice e dalla guaina di filettazione simile a quella del precedente, poggia la testa sulle due zampe anteriori. La modellatura è spiccatamente provinciale; la criniera è ridata con lunghi solchi. Ha la testa grande, larga con orecchie minuscole. Fusione solida; la pala della chiave è rimasta spezzata nella guaina. Patina bruno — verdastra.

2. *Protome di leone.* M. S. Ungh. (N° dell'invent. 24/1875. -26.). Proviene da Ószöny. Chiave (tav. X. fig. 6.) Lungh.: cm. 7,9. Oggetto incrinato, con superficie molto consumata. L'enorme testa è ornata di folta criniera. Doveva appartenere alle migliori opere della provincia. Alla bocca, davanti, un enorme buco; ai due lati invece perforazioni. Qua e là si vede ancora la patina verde.

3. *Protome di leone.* M. S. Ungh., già nella collezione Delhaës. (N° dell'invent. D. 2303.) Di provenienza ignota. Oggetto di uso ignoto (tav. X. fig. 7.) Lungh.: cm. 6,7. Il busto del leone modellato con forza sporge dal calice formato di tre foglie. La testa è raffigurata vigorosamente e con verismo, e ricorda le qualità dell'esemplare di

Hódmezővásárhely. Non era chiave, doveva servire a qualcosa d'altro. Può darsi che servisse come ornamento dei bracci di una bilancia. Può far però parte della nostra serie, dati il carattere e la modellatura dell'oggetto. Patina verde scuro. Il bronzo è di colore chiaro.¹²

4. *Leone accovacciato*. M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e luogo di provenienza. Chiave (tav. XI. fig. 1.) Lungh.: cm. 5,1. È modellato con poca forza; ha la superficie molto consumata e una disposizione simile ai bronzi del gruppo precedente. Patina verde — brunnicia. Bronzo chiaro. L'orlo della guaina è in parte rotto, in parte incrinato.

5. *Leone accovacciato*. Museo di Komárom. (N° dell'invent. 1781.) Proviene da Ószöny. Chiave (tav. XI. fig. 2.) Lungh.: cm. 6,6. Il solito leone sporgente da calice. Testa modellata con vigore, la criniera è ridata con lineette parallele divise da solchi più profondi. La testa posta sopra le zampe anteriori è perforata. Patina verdastra.

6. *Leone accovacciato*. Museo di Komárom. Senza numero d'inventario. Proviene da Ószöny. Chiave (tav. XI. fig. 3.) Lungh.: cm. 4,5. Leone in posizione simile a quella del precedente, con la bocca spalancata. Criniera fatta a lineette profonde. Di dietro l'avanzo della pala di ferro. Patina verdastra.

7. *Leone accovacciato*. Prima nella collezione Milch, oggi in luogo ignoto. Proviene da Ószöny. Chiave (tav. XI. fig. 4.) Lungh.: cm. 5,8. Corpo modellato con poca cura, con superficie molto consumata.

8. *Leone accovacciato*. Collezione del sig. Ödön Kállai. Proviene da Ószöny. Impugnatura di chiave o di coltello (tav. XII. fig. 1.) Lungh.: cm. 10,3. Il bronzo è gravemente leso in più parti; dentro si vede tuttora il nucleo di fusione. Dalla guaina con cinque filetti sporgono le foglie del calice a guisa di petali e dal calice esce il corpo del leone modellato con abilità. Il leone alza la testa, spalanca la bocca come per ruggire. La testa è modellata con forza, la criniera cinge le guance a guisa di folto collare. Le due estremità anteriori — ambedue tronche — sono stese in avanti; queste due zampe avranno tenuto la testa di un animale. I peli delle zampe son rappresentati da spesse e minuscole incisioni. Lavoro vivo, abile. Patina bruno-verdastra, qua e là con macchie. La guaina contiene un pezzo di ferro del fusto della chiave o della lama del coltello.

9. *Leonessa accovacciata con la testa alzata*. Tra i piedi anteriori tiene la preda. M. S. Ungh., già collezione Milch. (N° dell'invent. 4/1933. 17.) Proviene da Ószöny. Impugnatura di chiave o di coltello (tav. XII. fig. 2.) Lungh.: cm. 9,6. Leonessa modellata similmente al leone precedente. La testa è bene raffigurata, il corpo con verismo. Spalanca la bocca per ruggire. Tiene la testa alzata. Tra le zampe

¹² Si veda in proposito la statuetta riportata alla pag. 257. del volume citato di Brunsmid e che rappresenta un cane Molosso in simile posizione e di analoga concezione.

d'avanti tiene la sua preda, la testa d'un cervo di cui manca però la parte superiore. Patina verde scuro.¹³

10. *Leone accovacciato, con la testa alzata*. Museo di Sopron. (Inventario: Sala romana, armadio 15. No. 68.). Proviene da Loretom (prima nel comitato Sopron, ora nella Germania, nel Burgenland.) Chiave (tav. XII. fig. 3.) Lungh.: cm. 10. Bronzo mutilato, con le zampe monche, il fianco destro rotto. Il corpo snello del leone che è modellato come nel precedente, con lo stesso atteggiamento della testa sporge dal calice e dalla relativa guaina, simili a quelli di cui sopra. Patina verde-brunicea.

V. *Cani accovacciati*.

In questo gruppo rientrano due esemplari.

1. *Protome di cane accovacciato*. M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e luogo di provenienza. Chiave (tav. XIII. fig. 1.) Lungh.: cm. 6,9. Dalla guaina cubica con tre filetti sorge il calice formato di lunghe foglie e da questo poi la figura del cane che poggia la testa sulle zampe anteriori. La testa oblunga, i piccoli orecchi, i denti che si vedono luccicare nella bocca aperta ci ricordano il famoso cane dell'età antica, il molosso.¹⁴ Dietro agli orecchi si vede un collare formato da duplice cordone, segue il corpo del cane coperto da folti peli. Patina verdastra. Lavoro buono. La pala di ferro intatta.

2. *Cane accovacciato*. M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e luogo di provenienza. Chiave (tav. XIII. fig. 2.) Lungh.: cm. 8,6. Il cane sporge da calice e guaina simili a quelli precedenti, quest'ultima però con decorazione meno ricca. Fra le zampe anteriori, sotto la bocca il cane tiene un piccolo oggetto, forse la testa della preda. La razza del cane non è riconoscibile in base alla raffigurazione. Superficie molto rovinata, forse dal fuoco. La pala della chiave è rimasta spezzata nella guaina. Tra la testa e le zampe anteriori perforazione.¹⁵

VI. *Porco*. Un esemplare.

1. *Porco sdraiato*. M. S. Ungh. Senza numero d'inventario e luogo di provenienza. Non chiave (tav. XII. fig. 3.) Lungh.: cm. 5,5. Corpo di animale sporgente da un manico ornato da un orlo più largo e uno

¹³ La modellatura dei bronzi No. 9—10. di questo gruppo ricorda assai vivamente la rappresentazione della pantera della plastica antica. Nella rappresentazione di queste due animali in qualche luogo è avvenuta senza dubbio una certa fusione. Si potrebbero prendere per pantere le due leonesse che questi bronzi rappresentano se a ciò non contraddicessero le loro teste. I due bronzi presentano il corpo piuttosto gracile e flessibile della pantera, soltanto la testa è di leone. Confronta: Führer des K. K. Staatsmuseums in S. Donato in Zara. 1912. S. 80. Figura in calce, ove l'impugnatura di chiave rappresenta una pantera dal corpo snello raffigurato in analoga posizione.

¹⁴ Cfr.: Keller, op. cit. vol. I. p. 103. e segg. Fig. 39—40. Non affermiamo che il nostro bronzo rappresenti un cane molosso, rileviamo soltanto che lo ricorda. In simili bronzi provinciali la rappresentazione è così poco fedele che l'identificazione precisa della specie è quasi impossibile.

¹⁵ Cfr.: Walter, op. cit. p. 357. nr. 2955. dove il cane che sporge da un calice, tiene la testa di un animale in bocca. Proviene da Vaison. Le proporzioni e la forma della testa del cane ricordano quelle del nostro.

più stretto. Appoggia la testa sulle zampe anteriori; sul davanti il naso s'ingrossa come quello del porco; in cima al capo si trova la cresta di setole simile a quella del cinghiale. Intorno ai fianchi grosso cordone. Patina bruna, bronzo chiaro. Di dietro forato.¹⁶

VII. Montone. Un esemplare.

1. *Protome di montone sporgente da calice formato di quattro foglie.* Collezione del dott. Lóránt Basch, già collez. Milch. Proviene da Ószöny. Non è chiave (tav. XIII. fig. 4.) Lungh.: cm. 4,9. La testa è modellata soltanto superficialmente, con corna arricciate. Patina verde — chiaro. Di dietro traccia di un ago di ferro.¹⁷

Oltre alle impugnature di chiavi con rappresentazione d'animali qui riprodotte anche in fotografie, ne conosco ancora alcune che provengono in parte certamente, in parte forse dall'Ungheria.

1. Nel museo di Klagenfurt si trova una grande chiave con impugnatura di bronzo rappresentante una testa di leone¹⁸ che, a quanto si distingue dalla figura, presenta una stretta affinità con i nostri esemplari anzidescritti.

2. Anche nell'antica collezione Figdor c'era una chiave trovata vicino a Mondsee, la cui impugnatura rappresenta una leonessa o piuttosto un cane.¹⁹ Sul capo e sul corpo, i peli sono ridati da minuscole incisioni, la coda posata sul dorso è modellata con poca abilità. Ha la lingua pendente; tra le due zampe anteriori tiene un oggetto oblungo. In quest'oggetto si riscontra pure il buco veduto più volte in precedenza e che doveva servire ad appendere la chiave. Benchè sia difficile formulare un parere in base a una riproduzione, la chiave potrebbe provenire dall'Ungheria.

¹⁶ La rappresentazione del porco e del cinghiale su impugnature di chiavi o di coltelli è relativamente rara. Mentre nella plastica grande la rappresentazione del porco e specialmente del cinghiale in una scena di caccia, è un motivo frequente, è scarsa invece nella plastica piccola. Posso però riferire un caso analogo in cui un manico di coltello rappresenta il corpo d'un porco. Vedi: Caylus: Recueil d'antiquités égyptiennes, grecques et romaines. Paris. Vol. VII. 49. 5.

¹⁷ Non è frequente neppure la rappresentazione del montone in manichi di chiavi o di coltelli. È frequentissimo invece come motivo ornamentale in manichi di vasi antichi. Cfr. A. Radnóti: A pannóniai római bronzedények (Vasi romani in bronzo della Pannonia) 1938., dove l'A. riporta i principali motivi ornamentali di montoni in manichi di vasi della Pannonia.

¹⁸ L. R. Egger: Führer durch die Antiken-Sammlung des Landesmuseums in Klagenfurt, 1921. S. 100, Fig. 78. — „ein grosser Schlüssel mit Bronze Griff (Kopf eines Löwen)“.

¹⁹ Vedi: Arch. Anzeiger 1905. S. 151. m. Abb. „Griff aus Bronze, Stiel und Bart aus Eisen. 9,7 Zm. lang. Der Griff stellt einen sitzenden Vierfüsser, Löwin oder wahrscheinlicher Hund dar. Das Fell ist durch eingeschlagene Reihen kleiner Vertiefungen an Kopf und Rumpf charakterisiert. Der Schweif ist auf dem Rücken liegend ungeschickt modelliert. Die Zunge hängt heraus, die Vorderfüsse halten einen länglichen Gegenstand nieder, wodurch eine Öffnung entsteht, an welcher der Schlüssel aufgehängt werden konnte. Der Schlüsselbart hat vier rechteckige Zacken“.

3. Nel resoconto degli scavi di Carnuntum del 1905²⁰ è pure registrata una chiave simile, coll'impugnatura rappresentante verosimilmente un leone, ma la raffigurazione è tanto primitiva che non se ne può dire altro.

4. Anche il museo di Zagabria possiede una piccola serie di impugnature di chiave con figure di leoni, leonesse e cani che a suo tempo venne pubblicata da Brunšmid.²¹

L'esemplare No. 187. di questi — trovato a Sziszek — presenta molte somiglianze con quello di Hódmezővásárhely, la modellatura ne è però peggiore. L'esemplare No. 193. rappresentante una leonessa, offre invece un'affinità con i nostri esemplari riportati nelle figg. 8. e 9. della tav. IV. Alcuni esemplari della serie sono di provenienza sconosciuta, sicchè anche per questi si può supporre una possibile provenienza dalla Pannonia settentrionale.²²

L'esemplare più interessante però di questa serie è stato rinvenuto ad Aquincum nel 1929 e viene pubblicato ora per la prima volta.²³

Anche in questo caso si tratta di una chiave con le due parti in metallo diverso. La pala era di ferro come dimostra un resto della medesima (siccome però questo frammento non è più connesso al fusto, ho ritenuto superfluo riportarne la figura); il fusto, di bronzo, rappresentante un leone che poggia le due zampe anteriori alla spalla e al petto di un giovane abbattuto. Il corpo del leone sorge anche qui da una guaina cubica in cui si vede il resto della pala di ferro rotta. La guaina, dal cui orlo interno sorgono quattro piccole foglie ben plasmate, aveva un ornamento di incisioni ormai appena distinguibile. Contrariamente agli altri esemplari, questo leone volta il viso verso chi lo guarda. La sua modellatura, in senso provinciale è abbastanza riuscita, benchè sul corpo manchino del tutto i fini particolari (costole ecc.) che si osservano nell'esemplare di Hódmezővásárhely. La testa è modellata con vigoria, ma sbagliata nelle proporzioni, — la bocca è fortemente danneggiata —, la criniera e gli occhi son ridati con la solita maniera. La forma delle due zampe posteriori — di cui la sinistra è danneggiata — corrisponde a quelle precedenti. Le zampe anteriori poggiano sulla spalla e sul petto del giovane giacente davanti all'animale. Del giovane sono riprodotti solo la testa e il busto le cui

²⁰ Vedi: Der römische Limes in Österreich, Bd. VI. 1905. S. 102, Fig. 58. — „Dreh Schlüssel aus Bronze und Eisen“.

²¹ V. Vjesnik, XIII. 1913—14. — J. Brunšmid: Antikni figurálni bronsani pred meti u hrv. nar. muzeju u Zagrebu, S. 252—57.

²² Per dimostrare quanto fosse diffusa e popolare tale rappresentazione nelle impugnature, vogliamo citare il volume di Kubitschek e Frankfurter: Führer durch Carnuntum, 1923. Wien, S. 107, Fig. 95., in cui fra gli oggetti di osso si trova una pantera foggata a manico, con la testa di un montone tra le zampe anteriori, che doveva essere manico di coltello. L'intaglio dell'animale corrisponde al tipo provinciale dei nostri esemplari.

²³ Esprimo la mia sincera gratitudine al Sig. Direttore dott. Lajos Nagy per avermi dato il permesso della pubblicazione.

forme anche dal di sotto si staccano nettamente dal corpo del leone. Il viso è d'un giovane, imberbe; la testa è cinta da capelli a guisa di corona; sul petto si vede la tunica. Il viso, voltato alquanto a sinistra, guarda in su.

Nella scultura e pittura dell'arte antica è abbastanza rara la rappresentazione del leone che, trionfante, tiene tra le zampe l'uomo abbattuto, e non conosco affatto un esemplare che corrisponda del tutto al nostro. È certo però che qui non possiamo pensare a un rapporto con i monumenti che rappresentano leoni in caccia o in lotta con gladiatori nell'atto di prendere il sopravvento sull'uomo che, cadendo o già caduto, lotta ancora duramente con l'animale.²⁴ Qui invece siamo già alla fine della lotta, come abbiamo visto anche nelle impugnature di chiave rappresentanti l'animale vittorioso con, tra le zampe o nella bocca, la testa dell'animale vinto o, in luogo di questo, un oggetto fortemente stilizzato e quindi neppure identificabile. È certo che quest'ultimo tipo è di origine orientale e che anche la prima modellazione della statuette di Aquincum è da cercarsi in Oriente.²⁵ Ma come le rappresentazioni molto affini alle nostre impugnature di chiave si riscontrano nella plastica sepolcrale romana,²⁶ in questa si ritrova anche l'opera scultorea che meglio corrisponde alla

²⁴ Cfr.: Lippold: *Die Sculpturen d. vaticanischen Museums* Bd. III. Berlin 1936, S. 153. Taf. 65. Nr. 1270. lotta tra leone e gladiatore abbattuto; e: *Musei e gallerie pontificie I. Guida del Museo Vaticano di Scultura*, Roma, 1924, p. 191, nr. 312., che pure rappresenta una lotta tra gladiatore e leone. — Vedi ancora Rohden-Winnefeld: *Architektonische römische Tonreliefs der Kaiserzeit*, Berlin, 1911. Taf. LXXXVI. 2., dove un leone prende il sopravvento su un cacciatore. Questo motivo non è sconosciuto neppure negli ornamenti sepolcrali della Pannonia; vedi Schober: *Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, S. 128. Abb. 147; in un monumeto sepolcrale conservato a Vienna e proveniente da Mitrovica pure si vede un uomo in difesa contro un leone che sta per prendere il sopravvento. Tale lotta si osserva con speciale frequenza nei mosaici rappresentanti scene gladiatorie o venatorie.

²⁵ Vedi: *Encyclopédie photographique de l'art. I. Le Musée du Louvre*. Leone, con un animale tra le zampe; proviene da Susa, del 3000 a. C. Prezioso materiale di confronto si trova specialmente tra le gemme; cfr. Furtwängler: *Die antiken Gemmen*, Taf. XIII. 28., XIV. 19. leone, con testa d'animale fra le zampe, in pietre scolpite persiano-greche, provenienti dal V—VI° secolo a. C. (Queste ultime furono pubblicate da Layard, nella sua opera: *Mithra*, pl. 46. 13. e pl. 44. 9.) Lo stesso soggetto viene presentato da Lippold: *Gemmen und Kameen*, Taf. LXXXI. 1., in uno scarabeoide arcaico, in luogo del leone però c'è il grifo alato. In una pietra romana scolpita si vede invece un leone con testa d'animale; ivi LXXXVII. 6. — Altmann, nell'opera: *Die römische Grabaltäre*, Berlin, 1905, S. 30., cita come tipo di origine orientale, il leone con testa d'animale tra le zampe, rappresentato su altari.

²⁶ Oltre al lavoro citato di Altmann vogliamo riferirci anche a: Schober, op. cit., S. 213; nonché: *Archeologiai Értesítő*, Anno XXVI, p. 361, fig. 31., e: *Arch. Ért.* XXVII, p. 303, fig. 14. — Budapest Régiségei, vol. V, pp. 124—125. — *Annales Sabarienses* III. 1927—29, p. 100, fig. IX., che tutti rappresentano o leoni disposti simmetricamente su lapidi sepolcrali o singole statue di leoni su tombe che tra le zampe tengono la testa d'un animale, più che altro di montone.

statuetta di Aquincum e precisamente in una lapide sepolcrale — rinvenuta a Rothselberg e conservata nel museo di Spira — con in cima un gruppo di tre animali, in cui quello di mezzo rappresenta un potente leone ritto sopra un uomo atterrato.²⁷ Il tipo dei leoni tanto di questo come di quelli sepolcrali è di origine orientale ed è in strettissimo rapporto col culto di Mitra e con altri culti orientali di cui è superfluo parlare qui.²⁸

Abbiamo riferito qui 31 esemplari di impugnature di chiave e di altri strumenti che finora non sono state ancora pubblicate. È assai interessante la statistica riguardante il luogo di provenienza di essi: 18 sono sicuramente di Ószöny; verosimilmente di Ószöny altri 5; di Aquincum 1, di Vajta e di Csáktornya (Comitato Fejér) 1—1; di Loretom (Comitato Sopron) 1; di Vienna 1; di provenienza ignota 3. Eccetto quest'ultimi, tutti poterono arrivare al loro luogo di rinvenimento da Brigetio; anzi se teniamo conto del fatto che anche István Delhaës aveva comprato a Vienna e a Presburgo la più parte della sua collezione e precisamente nel tempo in cui a Ószöny fiorivano gli scavi non sistematici, allora anche questi esemplari potrebbero essere inclusi nel primo grande gruppo. Così si potrebbero attribuire 28—29 manichi di bronzo con figure di animali alle officine di bronzo di Brigetio. Non è però impossibile neppure che alcuni degli altri 4 esemplari, nella letteratura già da più tempo conosciuti e qui solo menzionati, siano pure produzione di Brigetio, in quanto con le indagini più recenti sembra sempre più affermarsi l'opinione che le attivissime officine di bronzo di Brigetio abbiano provveduto dei loro prodotti non solo la Pannonia, ma che abbiano lavorato anche per l'esportazione.²⁹ Come data della produzione di queste impugnature si può supporre il periodo che va dalla metà del secolo II° d. C. alla metà del secolo III° d. C. Non è verosimile che sia intercorso più tempo fra la produzione dei singoli esemplari che offrono differenze tanto esigue di stile, di concezione e

²⁷ Vedi: Bericht VII. der Röm. Germ. Komm. S. 180. e Germania Romana III. S. 55. Taf. XI.VII. 3. — Espérandieu: Recueil General d. Basreliefs de la Gaule romaine, VIII. 6003. — Cfr. ancora col gigante riverso — posizione analogica a quella del nostro giovane — sul frammento d'una statua equestre sopra una colonna di Giove, a Magenza. Vedi: Mainzer Zschr. VI. S. 138. Espérandieu, op. cit. VII. 5748.

²⁸ Vedi Kuzsinszky, Budapest Régiségei IX. 63. II. e Buday: Dolgozatok, VII. I. 43. 11. — Schöber, op. cit., S. 213. — Cumont: Les mystères de Mithra, edizione 3, 1913. P. 45. s. — Cumont: Les religions orientales dans le paganisme romaine. Cfr. ancora: Pauly-Wissowa, Realencyclopaedie, Bd. XV. 2. Sp. 2131 f. — Strong: Apotheosis and after life, London (1915) p. 192—195. — Vedi ancora: Kuzsinszky, Budapest Régiségei, XII. (1937) p. 135, dove si analizza la lapide con iscrizione eretta in onore di „Dea Syria e Baltis dea divina.“

²⁹ Cfr. István Paulovics: Dionysosi menet (thiasos) magyarországi római emlékeken. — (Corteo dionisiaco in monumenti ramani dell'Ungheria.) — (Adatok a pannoniai scrinium-lemezek kérdéséhez.) — ((Dati sulla questione delle lamine da scrigno in Pannonia.)) Arch. Ért. XLVIII. (1935), pp. 54—102. Per noi hanno speciale interesse le osservazioni a pagg. 89—91.

persino di dimensione, sicchè si è costretti ad indicare questo spazio di tempo limitato. Il fatto che alcuni esemplari (come p. es. quelli provenienti da Hódmezővásárhely, da Aquincum o dalla collezione Delhaës) siano tanto superiori agli altri della serie, in quanto alla modellatura ed all'esecuzione, potrebbe essere spiegato in questo modo: l'artigiano avrebbe avuto una maggiore abilità e preparazione tecnica o gli esemplari destinati come campione sarebbero stati di esecuzione più fine, più perfetta, fattori che nella gran maggioranza degli esemplari non poterono farsi valere in ugual misura.³⁰

La maggior parte dei manichi di bronzo descritti sopra serviva di impugnatura di chiave; la questione è stata risolta facilmente dal fatto che vi son rimasti o la pala o un frammento del fusto. Altre volte invece l'oggetto stesso mostrava chiaramente di non far parte di questo gruppo (p. es. la testa presentata nella fig. VII. 1.) Sono stati esclusi dal presente saggio tutti gli oggetti che potrebbero essere manichi di vasi (di patera)³¹ o pezzi di carri ornati di animali.³²

Oltre alle chiavi, fu abitudine di ornare con simili manichi di bronzo anche i coltelli. Specialmente i manichi dei coltelli da sacrificio (culter) furono spesso ornati con figure di animali di bronzo, ma frequentemente si ornarono con arte anche i coltelli di uso comune.³³ Fra i nostri esemplari potevano essere manichi di coltello quelli ornati con leonesse (IV. 8. e 9.), ma per tale supposizione gli argomenti non sono più persuasivi che per la supposizione che siano state impugnature di chiave. Vi è una certa probabilità che anche il manico col cane accovacciato servisse da coltello (V. 2.), perchè ha una forma che s'adatta bene a tenersi in mano. (Nel modellare i manichi di coltello, pare che si osservasse anche la necessità di poter adoperare facilmente l'oggetto, come dimostra la più parte degli esemplari.) È poco probabile che il piccolo manico ornato di porco servisse da manico di

³⁰ È noto che anche in Pannonia si conoscevano i libri di modelli che i grandi centri industriali o artistici fornivano alle province. Vedi: Hekler, *Öst. Jahreshefte*, vol. XV.: *Forschungen in Intercisa: e Oroszlán: Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken* (Tipi di rappresentazioni mitologiche e simboliche sui monumenti sepolcrali in Pannonia). Budapest, 1918, p. 21.

³¹ Per i manichi di patera con animali in Pannonia vedi Radnóti Aladár: *A pannoniai római bronzedények* (Vasi romani di bronzo in Pannonia), Budapest, 1938, pp. 68-78.

³² E. v. Merklin: *Wagenschmuck aus d. römischen Kaiserzeit*. *Jbuch d. d. Arch. Inst.* Vol. XLVIII. (1933) pp. 84-176. e Alföldi András: *Allatdiszes kerékvető fejek kelta-római kocsikról*. (Mozzi di ruota con ornati di animali.) *Arch. Ért.* XLVIII. (1935) p. 190.

³³ V. Reinach: *Culter*, *Daremberg-Saglio* I. 2. P. 1582. sqs. — Per ricordare qualche bell'esemplare, ci riferiamo a: Reinach, *Rep. de la statuaire* T. IV. P. 468., Ginevra: leone, con testa d'animale tra le zampe anteriori. — Reinach, *ivi* p. 476, manico di coltello — leone — di Autun. — Schumacher: *Beschr. d. Samml. ant. Bronzen in Karlsruhe*, 1890. Taf. XVI. 16. p. 155., manico di coltello che termina in testa d'aquila — Walters: *Cat. of the Bronzes in the Brit Museum*, London, 1899. n. 357. No. 2955. — bellissimo manico di coltello; cane con la preda in bocca.

coltello; poteva essere invece manico di qualche strumento di toletta da donna o di spilla, ma anche di una piccola chiavetta.

Era inoltre uso di munire i bracci di bilancia con ornamenti simili ai nostri animali.³⁴ La sezione archeologica del Museo Storico Ungherese possiede già da molto tempo un contrappeso di bronzo rappresentante un busto di donna con l'iscrizione: EQVEIAS e ciò ci prova che tali bilance furono in uso anche da noi, come pure in tutte le province dell'Impero Romano.³⁵ Da questo punto di vista, tra i nostri esemplari solo quello della collezione Delhaës (IV. 3.) potrebbe esser preso in considerazione come ornamento adatto per braccio di bilancia di dimensione anche maggiore.

Rimane ancora il montone che sorge da un calice (VI. 1.) che pure serviva da ornamento di qualche strumento che non siamo in grado di precisare e il quale però doveva essere una spilla o qualcosa di simile, almeno ciò sembra affermare il sottile fusto rimastovi spezzato.

E infine si presenta la domanda: a che cosa poterono servire veramente queste chiavi le cui impugnature di bronzo — come abbiamo visto — erano in genere perforate per poterle appendere e, infilata una catenina o altro, portarle con sè. Questo genere di chiavi ornate, come dimostrano anche i riportati esemplari di confronto provenienti da diverse parti, era abbastanza diffuso e tali chiavi si rinvennero, mai però in gran quantità, quasi in tutte le province. Ciononostante il loro numero è molto minore delle chiavi più semplici e meno ornate; è chiaro dunque che dovevano servire ad un uso speciale, non comune. In questo riguardo ci riescono molto preziose le condizioni di rinvenimento della chiave purtroppo unica, riportata sotto II. 2. Questa chiave fu rinvenuta a Vaita, nel 1935, insieme con: pezzi di cassa e borchiette di bronzo, manichi di bronzo ornati con testa di donna e con delfino, un'altra chiave e ornamenti a forma di bottone.³⁶ Per altre chiavi non si riuscì a precisare così bene le condizioni di rinvenimento. La superficie di alcune chiavi sembra consunta dall'uso, nelle altre è invece appena visibile una traccia dell'uso. In ogni modo è da supporre che una buona parte di queste chiavi avesse anche il fine di essere adoperate, ma è poco verosimile che fossero impiegate nell'uso quotidiano, giacchè dovevano avere una forma poco pratica, malagevole e anche un peso piuttosto significante. Secondo la scoperta di Vaita, queste chiavi potevano servire a serrare simili cassette borchiettate: alle lamine di tali cassette ornate per lo più di simboliche scene mitologiche ben si addicevano anche le forme di queste

³⁴ Vedi il Capitolo „Libra“ di Daremberg-Saglio, Tom. III. 2. p. 1222. sqs. — In una bilancia del museo di Berlino il braccio è ornato di una pantera; vedi Jbuch. d. d. Inst. Arch. Anz. 1889. p. 117. e 1891. p. 138. — Vedi ancora Friedrichs: Kleinkunst und Industrie. No. 929—930.

³⁵ Kalavz a Régisétárban (Guida della raccolta archeologica), edizione 15, 1912. p. 131.

³⁶ Vedi sopra.

chiavi le cui rappresentazioni di leoni trapiantarono nelle terre delle province romane le figurazioni relative ai simboli e ai culti delle arti e delle religioni orientali.³⁷ Fra gli oggetti di Vajta, come abbiamo visto, oltre alla chiave con leone ce n'era anche un'altra di genere comune; può sorgere dunque anche l'idea che quest'ultima servisse a serrare la cassetta, mentre quella più ornata fosse custodita nella cassetta. In questo caso poi sarà bene mettere in rilievo certi altri rapporti delle chiavi che finora sono stati presi poco in considerazione.

La chiave figura già fin dai tempi antichi tra gli oggetti di significato simbolico. In primo luogo fu insegna delle divinità regnanti sul cielo, sull'averno o sul tempo (Anubis, Sarapis, Hekate, Kybele, Pluton, Hades, Janus, Kronos ecc.) Nello stesso tempo però fu insegna anche delle sacerdotesse e delle personalità mitologiche che custodivano i santuari (Kassandra, Iphigenia, Io, ecc.). È certo che in alcuni riguardi si attribuisce potere magico alle chiavi o almeno esse venivano considerate come fonti di tali forze.³⁸ Verosimilmente per tali rapporti furono adoperate le chiavi, come motivo ornamentale, anche su alcuni oggetti di uso comune: eccone uno degli esemplari più interessanti. Si tratta di una spilla da capelli ornata con una chiave che fu trovata nel 1928 ad Aquincum, e precisamente nel cimitero romano dei primi tempi di Polgárvaros nello scavare la fossa di Aranyhegy.³⁹ L'estremità della spilla (fig. 1.), lunga cm. 15,5 è ornata di una artistica chiave che

³⁷ Vedi nell'opera citata di Paulovics (Dionysosi menet...) le borchie di casse. Ivi si ritrova anche la letteratura riguardante le borchie di casse in Pannonia. Vedi ancora A. Gaheis: Das römische Tür und Kastenschloss (Öst. Jheft Vol. XXVI. 1930. Beiblatt p. 231—262.), dove il breve capitolo col titolo: Das Kassettenschloss (S. 259—62.) è interessante dal punto di vista in proposito e in cui l'A., ricostruendo le toppe di queste piccole cassette, suppone per le pale delle loro chiavi forme analoghe a quelle delle pale rimaste intatte nelle nostre chiavi con leoni. — Cfr. ancora Fink: Der Verschluss bei den Griechen und Römern, Regensburg, 1890. — Diels: Antike Technik, 2. Aufl. Berlin. — Neuburger: Die Technik d. Altertums, 3. Aufl. p. 337. e segg. — Cagnat et Chapot: Manuel d'archéologie romaine, 1920. Tome II. p. 423.

³⁸ Cfr. Cumont: Textes et monuments figurés rel. aux mystères de Mithra, Bruxelles, 1899. p. 83. — Del medesimo A.: Les religions orientales dans le paganisme romain, 4. ed. Paris, 1929, in più tratti. — Daremberg-Saglio, Dictionnaire, T. IV. 2. p. 1247—8.

In proposito voglio ricordare i rinvenimenti di Colonia e immediati dintorni, nonché di altre regioni della Germania (Trier) e che ora sono conservati nel museo di Bonn. Sono piccoli oggetti questi, tra cui si trovano: scale, bilance, pettini, chiavi, zappe, pale, rane, serpenti ecc. In questi si vollero vedere simboli attinenti al culto della divinità Mitra. Cumont nega tale attribuzione di questi oggetti — op. cit. T. II. pp. 525—6, fig. 402. — giacchè provengono di una regione relativamente piuttosto limitata e solo in 4—5 scavi. Anche H. Lehner vede in questi oggetti piuttosto strumenti per rompere le malie, come si rincontra spesso nelle tombe. Führer d. d. Antike Abteilung d. Provinzialmuseums in Bonn, 1924. 2. Aufl. p. 51. — Del resto taluni di questi oggetti si son trovati anche in qualche „Mithraeum“. Vedi p. es. gli oggetti del II° Mithraeum di Meddernheim: Cumont, t. II. pp. 369—372.

³⁹ Ringrazio qui di nuovo il direttore dott. Lajos Nagy per la concessione della pubblicazione e l'assistente dott. Tibor Nagy per gli schiarimenti riguardanti le circostanze del ritrovamento.

è unita al corpo assottigliantesi verso l'altra estremità mediante diverse parti artisticamente modellate: un rocchetto, colonnina affusolata verso l'alto, un altro rocchetto ornato e di nuovo una colonnina attorcigliata.

Nel caso delle nostre chiavi spicca anche il fatto che la maggior parte di queste cosiddette chiavi ornamentali rappresenta qualche animale simbolico (p. es. leone, con la testa d'un animale ucciso nella bocca o tra le zampe anteriori, anzi, in un caso colle zampe appoggiate sulla spalla d'un giovane abbattuto) degli animali assai frequenti nelle religioni orientali e conosciuti come simboli.⁴⁰ Il leone fu un animale favorito del Sol Invictus Deus Mithras e nelle reliquie del suo culto si trovano rappresentate in modo interessante insieme o in qualche rapporto la chiave e il leone; intendo di parlare delle statue di Aion (Aeon) dalla testa di leone (leontocephalos) o di Kronos, statue appartenenti al corredo dei „mithraea“ e spesso rinvenibili tra le statue di questo culto: la divinità è rappresentata col corpo avvolto da serpenti, con la testa leonina e tiene in una o in ambo le mani una grossa chiave.⁴¹ Secondo il mio parere dunque non è un mero caso che per ornare le chiavi si abbia preferito appunto il leone trionfante sul nemico che, come sappiamo, negli occhi dei fedeli fu anche il segno della vittoria e dell'onnipotenza degli dei. E infine non dimentichiamo che il culto di Mitra chiamava „leones“ un gruppo dei suoi fedeli e precisamente il quarto gruppo, i cui membri passate le prove iniziali e preparatorie dei precedenti tre gradi, potevano per la prima volta prendere parte alle cerimonie mistiche e segrete di Mitra.⁴²

È possibile dunque che le chiavi non fossero solo „chiavi“ ma anche oggetti simbolici e distintivi forse appunto dei fortunati fedeli del quarto grado, iniziati al culto di Mitra, i quali all'atto dell'iniziazione ricevevano quest'oggetto di forza magica, sacro e perciò tanto prezioso per essi che poi lo tenevano chiuso e ne facevano uso solo in occasioni solenni. Ciò spiegherebbe anche la perforazione fatta nelle statuette che così si potevano portare appese.⁴³

A Brigetio dove fu fatta la maggior parte delle impugnature di chiave con leone non si ritrovò finora nessun santuario di Mitra. Ciò non prova però che non ve ne siano stati. Che Mitra doveva avere

⁴⁰ Cfr. con le note No 25, 26, 28. — Statuette di leoni del resto si presentano spesso tra gli oggetti del culto dei „mithraea“. — Del resto anche gli altri animali riprodotti sulle chiavi possono essere messi in relazione con il culto delle diverse divinità; p. es. la pantera con Dioniso, il cane con Ecate e con Melkart, il montone con Giove e Ammone ecc.

⁴¹ Per le immagini delle divinità Aion e Kronos cfr. l'opera citata di Cumon, vol. II° in molte figure: 41, 46, 47, 68, 69, 96, 286, 294, 330, ecc.

⁴² Cfr. con l'opera citata di Cumon, I. p. 313. sqs. e Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*, 2. Ed. 1912., p. 369. e segg. — Per designare i fedeli, più delle volte figurano i gradi quarto e settimo: leones et patres.

⁴³ Vedi anche il capitolo „Amuletum“ dell'op. cit. di Daremberg-Saglio, T. I. p. 252. sqs. in cui tra l'altro anche la chiave figura tra gli amuleti. Per altro, nel caso suddetto, la chiave, a parere nostro, fu più che un amuleto.

molti seguaci in Brigetio, lo prova anche il gran numero delle reliquie ivi ritrovate. Nándor Láng che in un suo saggio „Brigetioi Dolichenum“ (Dolichenum di Brigetio) si occupa della questione, è pure del parere che queste reliquie possano provare una possibile esistenza di un santuario di Mitra.⁴⁴ Del resto, i fedeli delle due divinità orientali erano in relazioni amichevoli anche nella parte occidentale dell'Impero. Le loro chiese spesso si trovano una accanto all'altra, anzi, delle volte un'unica chiesa unisce in sè il culto delle due divinità.⁴⁵ Questo fatto — cioè la diffusione del culto di Mitra a Brigetio — potrebbe anche spiegare, secondo quanto abbiamo detto più sopra, il gran numero di tali impugnature di chiave eseguitevi.

Per riassumere le nostre osservazioni, secondo le nostre ricerche tali chiavi ebbero la destinazione seguente:

Potevano essere semplicemente chiavi di cassette ornamentali, ma potevano essere anche custodite in esse. In quest'ultimo caso potevano essere oggetti simbolici col potere di preservare o difendere dal male; simboli magici degli dei (di Mitra o qualche altra divinità dell'Oriente) e infine simboli dell'iniziazione religiosa e in tal caso sarebbe ovvio che si portassero sempre o almeno spesso infilate in un filo o in una catenina.

In queste pagine abbiamo voluto solo enunciare un'idea riguardo all'uso e l'impiego di queste chiavi. Il vero scopo è stato però di presentare le impugnature di chiave di bronzo ornate di animali la gran parte dei quali, come abbiamo veduto, è da annoverare tra la produzione delle officine di Brigetio. Dato che gli scavi di Ószöny hanno acresciuto tanto e in tutti i riguardi l'importanza di Brigetio, crediamo di non aver fatto opera inutile col raccogliere e presentare queste chiavi.

Zoltán Oroszlán.

---

⁴⁴ Quanto alle reliquie di Mitra ritrovate a Brigetio, vedi C. I. L. 4296, 4301—2, 11.005. sqs. — Il Dolichenum di Brigetio fu scoperto da Ármin Mileh nel 1899 che ne rese noto il ritrovamento nell' „A Komárom vármegyei és Városi Múzeum Egyesület 1900. évi Értésítője“ (Annuario della Società Musei del Comitato e della città di Komárom. Anno 1900) p. 28. e segg. Nándor Láng: A brigetioi Dolichenum, Gróf Klebelsberg Kuno Fmlékkönyv, 1925, p. 93. e segg. — Vedi ancora: István Paulovics, Halter für dreieckige Dolichenus Reliefs aus Brigetio; Arch. Ért. XLVII. vol. 1934, pp. 40—48.

⁴⁵ A Carnuntum; vedi: Pauly-Wissowa, Realencyclopaedie, Vol. XV. 2. Sp. 2185. (E. Wüst.)

Kora-avarkori edények Magyarországon.

(Ide tartozik a XIII–XX. tábla.)

Ennek a kornak (Kr. u. 568–700.) edényfajtáit nálunk eddig nem tisztázták, pedig érdekes megoldandó problémának ígérkezik, hogy a politikai avarság edényhagyatéka milyen eredetű elemekből tevődik össze? Mi benne az, amit az avarok Ázsiából hoztak? Mi a déloroszországi eredetű anyag? Mit adott hozzá a bennszülött lakosság? És mi öröklődött át a következő korszakra?

A griffes-indás bronzövdísz-garnitúrákkal jelzett késő-avar (Kr. u. VIII–IX. sz.) keverékkultúra keramikáját, egyik munkájában Horváth Tibor részletesen ismertette.¹ A közölt anyag a VIII–IX. sz. eddig ismert összes edénytípusait kétségtelenül magában foglalja, de nem az egész avarkorét!

A kora-avar fülkesírokból² olyan edénytípusok is jöttek elő, melyeknek a griffes-indás kultúra keramikájánál szinte még a nyomát sem találjuk. Tölcséres szájú agyagkorsók ezek, amelyek a szakirodalom előtt is csaknem teljesen ismeretlenek,³ csupán fémből készült változataikat találjuk meg itt-ott;⁴ de összefüggéseiket, jelentőségüket kellően nem emelték ki. Az említett edénytípus annyira jellegzetes, oly erősen rányomta bélyegét a kora-avarkor leletanyagára, hogy

¹ Horváth Tibor, Az üllői és a kiskőrösi avar temető: Arch. Hungarica, 1935, 67. ll.

² Csallány Dezső, Kora-avarkori sírleletek: Folia Archaeologica I–II, Budapest 1939, 132–134. l.

³ Párducz Mihály, La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt-Paléban: Dolgozatok. 1935, 166. l., 33. sír (XXXI. t. 12.).

⁴ Pulszky Ferenc, Magyarország archaeológiája. Budapest, 1897. II. 96. l. (kunágotai ezüstedények). — J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905, I, 344, 350, 351. ábra. (Kunágota). — Ferdinand Fettiich, Garnitures de fourreaux de sabres du temps des avares, en Hongrie: Arethuse, Paris 1926, 18. ábra, 6. l. (Kunágota). — Fettiich Nándor, Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez: Arch. Ért. 1929, 115. l., X. t. 2. (3. igari lelet). — Balogh Albin, Mindennapi élet Szent István korában: Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938, III. kötet 572. l. (kunágotai ezüstedények); 575. l. (bócsai aranypohár); 576. l. (bócsai és kiskőrös-vágóhídi ezüstkorsók).

annak, és a publikált többi edénynek ismerete nélkül, nem kaphatunk teljes képet az egész avarokor edénytípusairól, nem állapíthatjuk meg fejlődésük irányát, és nem nyújthatunk biztos chronológiai támpontokat.

Az edények leírása.

1. *Deszk N. 4. sír.* XIII. tábla 1. Agyagkorsó, kézzel formált, rosszul égetett, aszimmetrikus forma, sárgásbarna színű. Szája tölcészerűen öblösödik, dereka igen nagy átmérőjű. M(agassága) 22.5, D(erék) m(agassága) a legszélesebb helyen mérve 12, Sz(áj) á(tmérőlje) 13, Ny(ak) á(tmérőlje) 9, D(erék) á(tmérőlje) 20.5, F(enék) á(tmérőlje) 9, Cs(erép) v(astagsága) 0.9 cm.

2. *Kiszombor E. 29. számú fülkesír.* XIII. 2. Agyagkorsó; kézzel formált, rosszul égetett, sárgásbarna színű. Nyaka hosszú, szája tölcészerűen öblösödik. Legnagyobb szélessége nem a hasnál, hanem a derekánál van. M. 25, D. m. 13, Sz. á. 11, Ny. á. 8.5, D. á. 19.5, F. á. 11, Cs. v. 0.9 cm.

3. *Hódmezővásárhely-Soltpalé 33. számú fülkesír.* XIII. 3. Agyagkorsó, kézzel formált, téglavörös színű. Széles derékből kiugró hosszú nyak, tölcéses, kihajló szájerem jellemzi. M. 20.5, Sz. á. 8.5, D. á. 16.5, F. á. 8.8 cm.

4. *Szeged-Fehértó A. 244. sír.* XIII. 4. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, világosbarna. Torka öblös, tölcéses szájának pereme kihajlik. Az edény felülete bélyegzővel díszített. Párhuzamos zeg-zugvonalakat, éksorokat, valamint X vonal közé négyfelül összefutó ék alakú díszítményeket ütöttek bele. M. 23.5, D. m. 13, Sz. á. 12, Ny. á. 9.5, D. á. 16, F. á. 9.5, Cs. v. 0.8 cm.

5. *Szeged-Fehértó A. 24. sír.* XIII. 5. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, durva iszapolású, sárgásbarna színű, aszimmetrikus. Szája tölcészerűen öblösödik. M. 28, D. m. 17, Sz. á. 11.5, Ny. á. 8.5, D. á. 18, F. á. 14.5, Cs. v. 1.3 cm.

6. *Deszk M. 4. sír.* XIII. 6. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, sárgásbarna színű. Torka bő, szája nagy, tölcészerűen öblösödik. M. 35, D. m. 20, Sz. á. 13.5, Ny. á. 9.5, D. á. 20, F. á. 11, Cs. v. 0.9 cm.

7. *Deszk P. 6. sír.* XIII. 7. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, Aszimmetrikus, barna színű. Nyaka megnyúlt, szája öblös, pereme kihajló. M. 20, D. m. 12, Sz. á. 11, Ny. á. 8.5, D. á. 13, F. á. 7, Cs. v. 0.7 cm.

8. *Szeged-Fehértó A. 32. sír.* XIII. 8. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, barna színű. Nyaka megnyúlt, torka tölcésesen öblösödő, legnagyobb átmérője azonban már nem a deréknál, hanem a hasnál van. M. 20, H. m. 9.5, Sz. á. 9.5, Ny. á. 7.5, H. á. 15, F. á. 8, Cs. v. 0.8 cm.

9. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból).* XIV. 1. Agyagkorsó; kézzel

⁵ Dolgozatok, 1935, 163. l., XXXI. t. 12.

formált, égetett, barnás- és feketésszürke. Bikónikus forma, bő szájjal és kihajló szájperemmel. M. 28,5, D. m. 16, Sz. á. 13, Ny. á. 11,5, D. á. 21, F. á. 11, Cs. v. 0,8 cm.

10. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 2. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, sárgásbarna. Szája tölcseresen öblösödő, szájpereme kihajlik. M. 29, D. m. 16, Sz. á. 12,5, Ny. á. 9,5, D. á. 19,5, F. á. 12, Cs. v. 0,7 cm.

11. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 3. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, vörösesbarna. Szája öblös, pereme tölcseresen kihajlik. M. 24,5, D. m. 13, Sz. á. 11,5, Ny. á. 9,5, D. á. 18,5, F. á. 9,5, Cs. v. 0,5 cm.

12. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 4. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, barnás színű. Nyaka igen hosszú, szája kissé tölcsereszerű. M. 19, D. m. 9, Sz. á. 8, Ny. á. 6,3, D. á. 11,5, F. á. 7,5, Cs. v. 0,7 cm.

13. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 5. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, barnás színű fekete foltokkal. Nyaka hosszúkas, torka öblös, szájpereme tölcseresen kihajló. M. 23, D. m. 13, Sz. á. 10, Ny. á. 8, D. á. 15, F. á. 9,5, Cs. v. 0,7 cm.

14. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 6. Agyagbögge; kézzel formált, rosszul égetett, feketésszürke. Szájpereme tölcseresen kihajlik. M. 16,5, D. m. 9,5, Sz. á. 12, Ny. á. 10, D. á. 13,5, F. á. 11, Cs. v. 1 cm.

15. *Szőreg, Iván-téglagyár (kútból)*. XIV. 7. Agyagkorsó; kézzel formált, durván iszapolt, rosszul égetett, aszimmetrikus, barna színű. Torka bő, szájpereme letört, valószínűleg ugyancsak tölcseresen kihajlott. Jelenlegi M. 28,5, D. m. 19, Sz. á. most 10, Ny. á. 9,5, D. á. 20, F. á. 11, Cs. v. 0,8 cm.

16. *Szőreg, Iván-téglagyár (sírból származik; Majtinszky adománya 1927. XI. 4.)*. XIV. 8. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, szürkésbarna. Nyaka megnyúlt, szájnyílása tölcsereszerűen bővülő. M. 20,5, D. m. 13, Sz. á. 7,5, Ny. á. 6, D. á. 14, F. á. 7,5, Cs. v. 0,5 cm.

17. *Szeged-Makkoserdő 91. számú fülkesír*. XV. 1. Agyagkorsó; durva iszapolású, kézzel formált, égetett, sárgásbarna színű. Nyaka hosszú, torka szűk, szája öblösödő, pereme kihajlik, dereka igen széles. M. 23,5, D. m. 11, Sz. á. 9,5, Ny. á. 6, D. á. 18,5, F. á. 12, Cs. v. 0,7 cm.

18. *Szeged-Makkoserdő 199. sír*. XV. 2. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, világosbarna színű. Nyaka kúposan megnyúlt, szája öblös, szájperemén árkolt gyűrű fut körül. Ettől a derékig függőleges irányban, egyenes és hullámvonalas befésült sávok váltják egymást. M. 21,5, D. m. 13, Sz. á. 8, Ny. á. 7, D. á. 14, F. á. 7,5, Cs. v. 0,7 cm.

19. *Szeged-Makkoserdő 81. sz. fülkesír*. XV. 3. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, barna színű; széles derékkel és aránytalanul keskeny nyakkal. Nyaka törött, valószínűleg hosszú, tölcseres szájú és

kihajló peremű volt, mint a III. 1. alatti. Jelenlegi M. 21.5, D. m. 12.5, Ny. á. 5.8, D. á. 20.5, F. á. 10.5, Cs. v. 0.7 cm.

20. *Hódmezővásárhely-Szőlőhalom (szórvány)*. XV. 4. Agyagkorsó;⁶ durván iszapolt, kézzel formált, égetett, téglavörös színű. M. 22.5, Sz. á. 9, D. á. 16.8, F. á. 7.8 cm.

21. *Szeged-csengelei sírlelet (1938)*. XV. 5. Agyagkorsó;⁷ szemcsésen iszapolt, szép formájú, égetett, hamvasszürke színű. Nyaka hosszú, a deréktól kúposan emelkedik ki. Szájpereme párnázott, rajta girlandszerű félholdalakú bevágások. A derék felett vonalárok, alatta ékalakú beütésekből koszorú és kettős hullámvonal fut körül. M. 30, D. m. 14, Sz. á. 9, Ny. á. 8.5—12.5, D. á. 19.5, F. á. 9, Cs. v. 0.5—0.8 cm.

22. *Csóka (sírból származik. Lelt. sz. 80—1908)* XV. 6. Agyagkorsó; kézzel formált, égetett, barna színű, alsó felén koromnyomok látszanak. Zömök edény, hosszú nyakkal, tölcéses bő szájjal. M. 19.5, D. m. 9.5, Sz. á. 10.5, Ny. á. 8, D. á. 14, F. á. 9.5, Cs. v. 0.8 cm.

23. *Deszk T. 42. számú fülkesír*. XV. 7. Agyagkorsó; kézzel formált, durva, égetett, szürkésbarna színű. Nyaka hosszú, torka a szájnylás felé kúposan szűkül, pereme csak kicsit hajlik ki. M. 16, D. m. 8.5, Sz. á. 4.5, Ny. á. 5, D. á. 10, F. á. 6.5, Cs. v. 0.8 cm.

24. *Deszk N. 5. sír*. XV. 8. Agyagkorsó töredékes állapotban; kézzel formált, rosszul égetett, barnás színű. Nyaka hosszú, torka elég bő, szájpereme tölcésesen felhajló. A nyak tövén ékalakú párkány fut körül. M. 16.5, D. m. 7.5, D. á. 15, F. á. 11, Cs. v. 1.1 cm.

25. *Deszk G. 25. sír*. XV. 9. Agyagbögre; kézzel formált, durva, égetett, aszimmetrikus, világosbarna színű. Szája öblös, tölcészerűen kihajló peremmel. Felülete a nyaktól a talpig, köröskörül függőleges vonalsávokkal díszített. M. 16.5, D. m. 10, Sz. á. 9.2, Ny. á. 6.2, D. á. 10.3, F. á. 5.7, Cs. v. 0.6 cm.

26. *Kiszombor M. 1. sír*. XVI. 1. Agyagbögre; kézzel formált, égetett, barna színű. Szája bő, pereme kihajló, nyaka körül szabálytalan vonalbekarcolások. M. 16.5, D. m. 9.5, Sz. á. 9.7, Ny. á. 8.5, D. á. 13.5, F. á. 9.5, Cs. v. 0.7 cm.

27. *Kiszombor M. 11. sír*. XVI. 2. Agyagbögre; durva iszapolású, kézzel formált, égetett, barna színű. Szája öblös, pereme tölcészerűen kihajlik. M. 19, D. m. 13, Sz. á. 11, Ny. á. 8.5, D. á. 14.5, F. á. 9, Cs. v. 0.6 cm.

28. *Deszk G. 26. számú fülkesír*. XVI. 3. Agyagbögre; durván iszapolt, kézzel formált, égetett, barna színű. Gömbölyded testű, szája öblös, tölcészerű, pereme vastagodó. M. 17.5, D. m. 9.5, Sz. á. 10.5, Ny. á. 8.5, D. á. 14.5, F. á. 8.5, Cs. v. 0.8 cm.

29. *Deszk G. 2. sír*. XVI. 4. Agyagbögre; durva, kézzel formált, égetett, barnásszürke. Torka bő, szájpereme tölcésesen kihajlik. M. 14.5, D. m. 8, Sz. á. 10.7, Ny. á. 9.3, D. á. 12, F. á. 10.5, Cs. v. 0.8 cm.

⁶ Párducz Mihály, A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye: Dolgozatok, 1937, XVI. t. 9.

⁷ Folia Archaeologica I—II, 1939, 131. l., 7. kép 1.

30. *Deszk D. 60. sír.* XVI. 5. Agyagböggre; durva, kézzel formált, aszimmetrikus, égetett, feketésszürke színű. Bőszájú, rövid kihajló szájperelemmel. M. 16, Sz. á. 11, D. á. 13, F. á. 10 cm.

31. *Deszk D. 170. sír.* XVI. 6. Agyagböggre; kézzel formált, barnás színű, felső részén fekete koromnyomokkal, égetett. Szájpereeme tölcészerűen kihajlik. M. 17, D. m. 10, Sz. á. 11.5, Ny. á. 9.6, D. á. 12.5, F. á. 9.3, Cs. v. 0.6 cm.

32. *Kiszombor F. 8. sír.* XVI. 7. Agyagböggre; kézzel formált, égetett, szürke színű. Szája tölcészerűen bővülő, pereme körül bevagdalt. M. 14, D. m. 8, Sz. á. 9.8, Ny. á. 8.3, D. á. 11, F. á. 7.5, Cs. v. 0.6 cm.

33. *Ferencszállás 4. sír.* XVI. 8. Agyagböggre; kézzel formált, durva, aszimmetrikus, szürke színű. Szájpereeme tölcészerűen kihajlik. M. 17.5, D. m. 11.5, Sz. á. 9, Ny. á. 8, D. á. 12, F. á. 9, Cs. v. 0.9 cm.

34. *Kiszombor F. 11. sír.* XVI. 9. Agyagböggre; kézzel formált, durva, aszimmetrikus, feketésszürke. Szájpereeme kihajlik. M. 16, D. m. 10, Sz. á. 11, Ny. á. 10, D. á. 12, F. á. 9, Cs. v. 0.9 cm.

35. *Szeged-Fehértó A. 9. sír.* XVII. 1. Fülesböggre agyagból; korongon készült, szemcsés, erősen égetett, vörösesbarna színű. A derék felett barázdált szalagdísz fut körül. M. 16, D. m. 10.5, Sz. á. 9.4, Ny. á. 8.6, D. á. 12, F. á. 8, Cs. v. 0.6 cm.

36. *Szeged-Fehértó A. 33. sír.* XVII. 2. Fülesböggre agyagból; korongon készült, szemcsés, erősen égetett, vörösesbarna színű. M. 19.5, D. m. 12, Sz. á. 11.6, Ny. á. 10.5, D. á. 16, F. á. 8.5, Cs. v. 0.6 cm.

37. *Deszk G. 47. sír.* XVII. 3. Agyagböggre; finoman iszapolt, korongon készült, égetett, szürke színű. Alakja gömbölyded, szájpereeme tölcészerűen kihajlik. Derékán vonal- és hullámvonaldíszítés. M. 16.2, D. m. 9, Sz. á. 11, Ny. á. 8.8, D. á. 13.8, F. á. 7.5, Cs. v. 0.4 cm.

38. *Szeged-Makkoserdő 73. sz. fülkesír.* XVII. 4. Agyagböggre; durva, kézzel formált, aszimmetrikus, égetett, szürkésbarna színű. Torka öblös, szájpereeme kihajló. M. 10.5, D. m. 5.7, Sz. á. 9, Ny. á. 8, D. á. 9.5, F. á. 7, Cs. v. 0.5 cm.

39. *Igar, 3. lelet.* XVII. 5. Agyagböggre;⁸ finoman iszapolt, korongon készült; szája bő, pereme rövid, de kihajló. M. 12.2, Sz. á. 10.6 cm.

40. *Szeged-Makkoserdő 70. sz. fülkesír.* XVII. 6. Agyagböggre; durván iszapolt, kézzel formált, égetett, barnásszürke színű. M. 9, D. m. 5, Sz. á. 7.6, Ny. á. 7.2, D. á. 8.5, F. á. 5.5, Cs. v. 1.4 cm.

41. *Deszk G. számú temetőből.* XVII. 7. Agyagböggre; finomiszapolású, korongon készült, égetett, szürke színű. Alakja gömbölyded, szájpereeme tölcészerűen kihajlik. Derékán hullám- és egyenesvonalú szalagdíszek váltják egymást. M. 16.5, D. m. 9, Sz. á. 10.3, Ny. á. 8, D. á. 15, F. á. 8, Cs. v. 0.4 cm.

42. *Kiszombor F. 9. sír.* XVII. 8. Agyagböggre; durva, kézzel formált, égetett, szürkésbarna. Torka öblös, szájpereeme tölcészerűen ki-

⁸ Arch. Ért. 1929, 115. l., X. t. 3.

hajlik. M. 10.5, D. m. 6.5, Sz. á. 9.5, Ny. á. 7.5, D. á. 10, F. á. 7, Cs. v. 0.6 cm.

43. *Szeged-Makkoserdő 5. sz. fülkesír.* XVII. 9. Talpascésze agyagból; finoman iszapolt, korongon készült, égetett, szürke színű. Szája bő, pereme kissé kihajlik, talpa homorúan mélyített. M. 7.5, D. m. 5, Sz. á. 7, D. á. 8.8, F. á. 3.6, Cs. v. 0.5 cm.

44. *Ozorai (= Tóti-pusztai) sírlelet.* XVII. 10. Agyagbögge;⁹ kézzel formált, égetett; szája bő, pereme kihajló. M. kb. 7 cm.

45. *Csóka 6. sír (1911).* XVII. 11. Agyagkorsó; durva iszapolású, kézzel formált, égetett, téglabarna színű. Nyaka hosszú, torka szűk, tölcsérszerű, teste gömbölyded. M. 24, D. m. 12, Sz. á. 8, Ny. á. 5.5, D. á. 15.5, F. á. 8.5, Cs. v. 0.5 cm.

46. *Szeged-Kundomb 306. sír.* XVII. 12. Agyagkorsó;¹⁰ kézzel formált, égetett, világosbarna színű. Nyaka hosszú, torka szűk, szája tölcsérszerűen bővülő. M. 22.5, D. m. 10, Sz. á. 8, Ny. á. 5, D. á. 14, F. á. 9, Cs. v. 0.7 cm.

47. *Kunágotai sírlelet.* XVIII. 1. Füleskorsó¹¹ vékony ezüstműből; nyaka hosszú, szája tölcsérszerűen öblösödő. A szájperem külső oldalára barázdált ezüstszalagdíszet forrasztottak. A derékra illesztett füle kicsiny, félkör alakú. M. 21.1, Sz. á. 11.2, D. á. 13.9, F. á. 7 cm.

48. *Kunágotai sírlelet.* XVIII. 2. Ezüstkorsó;¹² hosszú nyakkal és tölcsérszerű szájjal. Füle letört. Szájperemén szalagborítás látszik. M. 18.5, Sz. á. 10, D. á. 12.8, F. á. 7 cm.

49. *Kunágotai sírlelet.* XVIII. 3. Ezüstpohár;¹³ teste gömbölyded, nyaka a testhez arányítva szokatlanul hosszú, torka öblös, szája tölcsérszerűen bővül. Lábazata letört.¹⁴ Nyakán párhuzamos barázdák, testén zezugos bordadíszek futnak. M. talp nélkül 8.7, Sz. á. 10.2 cm.

50. *Bócsai sírlelet (1935).* XIX. 1. Aranypohár;¹⁵ talppal, gömbölyített testtel, tölcséres szájjal. Alsó fele függőleges irányban, felső része vízszintes irányban körül bordázott. Szájperemére barázdált szalagdíszet forrasztottak.

51. *Bócsai sírlelet (1935).* XIX. 2. Ezüstkorsó;¹⁶ tölcséres bő szájjal, szájperemére forrasztott erősítő szalagdísszel. Teste függőleges irányban bordázott.

52. *Budapest, Tihanyi-tér, 4. sír.* XIX. 3. Talpas ezüstpohár a Székesfővárosi Múzeumban. Teste gömbszelet alakú. Lába bordázott (a fényképen fordítva van elhelyezve).¹⁷

⁹ Hampel, i. m., I, 140. l., 308. ábra.

¹⁰ Ez és a temető anyaga publikálatlan. Az anyag közlését Dr. Sebestyén Károly adja majd az Arch. Hungarica egyik következő kötetében.

¹¹⁻¹³ Hampel, i. m., II, 343. l.; III, 262. t. 10-12. ábra.

¹⁴ Arethuse, Paris 1926, VIII. t. 3. — Hampel III, 262. t. 7a-7b.

¹⁵ Szt. István Emlékkönyv III, 575. l. A sírlelet publikálatlan. Dr. László Gyula fogja az edényekkel együtt ismertetni.

¹⁶ Szt. István Emlékkönyv III, 576. l.

¹⁷ Az edény publikációja Dr. László Gyula egyik dolgozatában jelenik meg. A kép közölhetéséért Dr. Nagy Lajos múzeumigazgató úrral együtt, mindkettőjüknek meleg köszönetet mondok.

53. *Kiskörös-vágóhídi sírlelet*. XIX. 4. Ezüstkorsó;¹⁸ tölcseres bő szájjal. A szájeremen, a nyak alján és a talpon forrasztott, pontozott szegélydísz fut körül. Az edényfület a derékra illesztették.

54. *Tépei sírlelet*. XX. 1. Egy töredékes talpas ezüstpohár rekonstrukciós rajza.¹⁹ A XIX. 1. alatti bócsai talpas pohárhoz hasonló. Szája öblös, tölcsereszerűen bővül. Szájeremére barázdált szalagot forrasztottak; teste bordázott. Magassága a lábazat nélkül kb. 8, szájának átmérője pedig kb. 6 cm volt.²⁰

55. *Igari 3. sírlelet*. XX. 2. Ezüstpohár²¹ rekonstrukciós rajza. Az edény vékony ezüstlemezéből készült. Teste gömbölyded, szája bő, tölcseresen öblösödő. Valószínűleg ennek is volt peremdísz. Magassága lábazat nélkül 6,5, Sz. á. 7,2 cm.

56. *Szeged-átokházai sírlelet*. XX. 3. Ezüstpohár felső része; vékony ezüsbádogból. A többi része a sírban pusztult el. Teste gömbölyded volt, szája tölcseresen öblösödik. Szájeremdísz barázdált ezüstszalagból áll. A töredékrész M. 4,5, Sz. á. 7,4, Ny. á. 4,9 cm.²²

57. *Bölcske 11. sz. sírfülke*. XX. 4. Bronzbádogüst; alja gömbszeletidomú, keskeny szájereme rézsútosan hajlik ki, rajta akaszték maradványai látszanak. Az üst átmérője 50 cm.²³

58. *Ozorai (Tóti-pusztai) sírlelet*. XX. 5. Bronzcseze;²⁴ a XIX. 3. talpas pohárhoz hasonló. Teste gömbszeletidomú.

59. *Szeged-átokházai sírlelet*. XX. 6–7. A XX. 3. alatti ezüstedény, vagy pedig egy elveszett aranyedény aranyozott bronztalpa és hatszögű lába. Az egyoldalon aranyozott korongos talp 4,2 cm átmérőjű, lemezének vastagsága kb. 0,5 mm. A láb egy lemezéből van összeforrasztva, egyik vége nyitott, széle kihajtott, a másik átlukasztott lappal lezárt. H. 2,1, Sz. 1,1 cm.

¹⁸ Szt. István Emlékkönyv, III. köt., 576. l. — A sírlelet publikálatlan. Dr. László Gyula fogja a korsóval együtt ismertetni.

¹⁹ Ezen és a XX. 2. alatti rekonstrukciós rajzért Dr. László Gyulának tartozom köszönettel, aki a 2. edény helyesbített képét: A tépei lelet c. munkájában, Arch. Ért. 1940. számában közli.

²⁰ Supka Géza: A tépei népvándorláskori leletről: Arch. Ért. 1913, 401. l., 3. ábra. Első rekonstrukciós rajza (láb nélkül): 408. l. 7. ábra.

²¹ Arch. Ért. 1929, 115. l. X. t. 2. A lábazata ott hiányzik.

²² Az 1936-ban előkerült edényrész, az 1940 szeptemberében eszközölt hitelesítő ásatás alkalmával több tárggyal egészült ki. Így barázdált szájeremdísszel, ezüstkürttel, szablyával, egy edény hatszögletű aranylábával és lemezes talpával, kőberakásos aranyozott övdiszkekkel, nyílhegyekkel, íjjal stb. A teljes leletanyagot rövidesen közlöm.

²³ Szelle Zsigmond, Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben: Arch. Ért. 1891, 239. ll., 242. l. 3. ábra. — Hampel, III, 242. t. 1. Hasonló kivitelű a 14. sírból is előkerült.

²⁴ Hampel, III, 266. t. 17; a 12. sz. rosszezüstkorong valószínűleg az edény lábazatához tartozott.

Az edények osztályozása.

A kora-avarkori edényeit anyaguk szerint két nagy csoportra osztathatjuk: agyag- és fémedényekre. Kivitelezés, alak, rendeltetés, népi kapcsolatok szempontjából további osztályozásra is szükség van. Összeállításuknál teljességre nem törekedhettem, csupán a különböző típusokat kívántam bemutatni. Az itt ábrázolt (XIII—XX.) 58 edényből 43 a szegedi múzeumból való: XIII. 1—2, 4—8, XIV. 1—8, XV. 1—3, 5—9, XVI. 1—9, XVII. 1—4, 6—9, 11—12, XX. 3. A XV. 5. alatti kivéve, valamennyi szegedi darab publikálatlan. A XIX. 1—2, 4. fémedényeknek csak a képét közölték eddig; a többi ismertetett. Az edények méretei a képeken többnyire $\frac{1}{4}$ nagyságúak.

Kézzel formált agyagedények.

Tölcséres nyakú agyagkorsók.

Nagy részüket olyan gyengén égették ki, hogy a sírokból csak apró töredékekben lehetett azokat kiemelni és restaurálásuk fáradságos munkába került. Általánosságban jellemző rájuk, hogy legnagyobb szélességük nem az edény alsó részére esik, tehát nem hasas idomúak, hanem súlypontjuk a deréknál van. Nyakuk többnyire hosszú, tölcsérszerű; szájnylásuk mindig nagyobb, mint a nyak átmérője. Toruk bő, de a szűk változat is előfordul. Szájperemük kihajló. Peremdíszítés és fül nincs. A nyak a vállból erősen tagoltan ugrik ki. A hasi rész lefelé keskenyedik. Színük általánosságban sárgás barna. A felület díszítetlen; mintázat csak a XIII. 4. alatti darabon, nyakgyűrű pedig a XV. 8. számú korsón látható. Külön lábú nem használatos, a fenék átmérő mindig kisebb az edényderék átmérőjénél. A kézzel formálás következtében a korsók többé-kevésbé aszimmetrikusak.

A kora-avarkori tölcséres nyakú agyagkorsók kiválasztásához, idejük és népi hovátartozandóságuk megállapításához, a támpontot a kora-avar fülkesírok szolgáltatták.²⁵

A XIII. 2. formai összefüggést mutat a XIII. 3. és a XIII. 1. alatti korsókkal. Meglepő hasonlatosságot egyes kínai edényeknél találunk, melveket a Han-korszaktól a Tang-korszakig (Kr. u. a VII. századig) használtak.²⁶ A Kiszombor E. 29. számú fülkesír darabja (XIII. 2.), a kísérő leletanyag alapján a VII. század első évtizedeire tehető; az avarok hagyatéka. A XIII. 3. alatti soltpaléi 33. fülkesír, a VII. sz. első felébe sorozható avar emlék. A XV. 4. szórvány, a XIII. 2., 3., és a XIV. 4. alakjához kapcsolódik.

A Deszk N. 4. (XIII. 1.) és 5. sír korsói (XV. 8.), a kora-avar

²⁵ Folia Archaeologica I—II. Budapest 1939, 132—134. 1.

²⁶ G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde, Stuttgart 1923, II, 575. 1., 367. kép i. — Berthold Laufer, Chinese Pottery of the Han Dynasty, Leiden 1909, XLI. tábla 1, XXXVIII. t. 1.

halmos temető leletanyaga és a sírritus alapján VII. századi avar. Szeged-Makkoserdő 91. (XV. 1.) és 81. fülkesírnak (XV. 3.) szűktorkú és nagytestű korsóit, a 24. sír II. Constans és IV. Constantinus aranyérme (Kr. u. 654–65) a VII. sz. második felére datálja. A Deszk M. 4. sír korsója (XIII. 6.) a XIII. 2. alattival együtt a legjellegzetesebb tölcséres nyakú típus. Alakja a kunágotai ezüsthüvelykorsóéval (XVIII. 1.) azonos. A lábbal délnyugatnak fekvő csontváz mellékletei a deszki példányt az avar fülkesírokhoz kötik. Ideje a VII. sz. első fele. Ugyan-
 ebbe az időszakra és az avar fülkesírokhoz sorozható a Deszk P. 6. sírjának edénye is (XIII. 7.). A Szeged-Fehértó A. 24. sírjának korsója (XIII. 5.) széthullott ezüsthüvelyekkel volt együtt. Avar hagyaték a VII. sz. első feléből. A XIII. 8. másik fehértói darab kirabolt avar padkássírból származik, melyben marhacsontokon kívül már disznócsontok is voltak. A többi padkássírok betétes gyöngyei és gömbös ezüsthüvelybevalója, a 32. sír edényét a VII. századba utalja. A Fehértó A. 244. sír díszített edénye (XIII. 4.) a VII. sz. második felébe sorozható. Ugyanerre az időre tehető az 1908. évi ásatásból eredő csókai korsó is (XV. 6.).

A közölt darabok elterjedése a Tisza-Maros vidékére, használati ideje pedig az avarkor első felére tehető. Népi hovátartozásuk: kora-avar. A késő-avar (griffes-indás) csoportban ezek a formák nem ismeretesek. Egyedül az üllői temető 98. sírjának korsóját²⁷ sorozhatnánk a XIII. 4. mellé.

Egyelőre az anyagon belül tipológiai és időrendi sorozat biztosan nem állítható fel, de annyi bizonyos, hogy a kora-avarkor végére a szűknyakú korsók típusa (XV. 1., 3.) nyomul elő, a test megnövekedik, majd a súlypont az alsó részre tevődik át és a hasasidomú korsók divatja kezdődik el.

Az avarok kútja.

Kiegészíti a kora-avar síredények sorozatát az a 6 kézzel-formált tölcséres nyakú agyagkorsó (XIV. 1–5., 7.) és egy durva bögre (XIV. 6.), mit a szőregi Iván-téglagyár területén egy beomlott ősi kútból emeltek ki. A csoporthoz számítható még az ugyanonnan való, sírből kikerült agyagkorsó is (XIV. 8.).

A XIV. 1–7. alatti darabokat. Kotormány János intézeti altiszt 1927 májusában hozta be a szegedi múzeumba. Az edények a föld színétől lefelé 6 méteres mélységben, csomóra hanyva, kútból hevertek. Mindegyik töredékes állapotban volt. A betemetett kútra véletlenül bukkantak. Esőzés után kis gödör keletkezett a földszínen. Ezt tovább ásva, régi beomlott és a felső rétegek földtörmelékével feltöltődött kútba jutottak. Az edényeken 2 méteres lösz-, 3 m-es sárga agyagréteg és 80–100 cm magas víz feküdt. A kút rovasos volt, fája

²⁷ Arch, Hungarica XIX, 1935, 19. tábla 1.

elkorhadt és lecsúszott. Deszkafalai mintegy 4 ujjnyi vastagok lehetnek. Négyszögű alakja 70×100 cm átmérőjű.

A szőregi kútát, a tölcséres nyakú avar korsókhöz kapcsolódó edényeinek tanúsága szerint, a Kr. u.-i VII. században az avarok használták, de nem sokáig, mert az innen kikerült edénytípusok (XIV. 1—7.) sem az előző korszak gepida edényeivel, sem a VIII. századi hasasidomú korsókkal rokonságot, keveredést nem mutatnak. Jelenlétére e kútnak az, hogy az avarok egyik szakaszának edényváltozatait számunkra megőrizte és hiteles bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy a kézzelformált népvándorláskori korsók és bögrék: nem a temetkezés alkalmával a halotti szertartás számára készített siri edények, hanem igenis a mindennapi életben használt szükségleti tárgyak voltak. Hogy az avarok elején ilyen primitív fokon állott az agyagedények készítése az avaroknál, annak a folytonos vándorló életmód lehetett az oka. Az avarság megtelepedése után, a korszak második felében, a keramika is felvirágzik és a korongon készült, finoman iszapolt korsók jutnak túlsúlyra a VII. század kézzelformált készítményeivel szemben, de akkorra az edények súlypontja a derékről a hasvonalára tevődik át.

Tölcséres nyakú hasasidomú agyagkorsók.

A csókai 6. sír (1911) és a szeged-kundombi 306. sír durván iszapolt, barnás színű korsói tartoznak ezen csoportba (XVII. 11., ill. 12.). Ezek a XV. 3. és 1. alakoknak továbbfejlődései és ezekkel színben is rokonok. A melléketek alapján a VII. század végéhez, tehát ahhoz az átmeneti időhöz tartoznak, amely a griffes-indás bronzöntvények megjelenését közvetlenül megelőzte. Így magyarázható meg, hogy a tölcséres hosszú nyak mellett a korsó teste gömbölydedbé, hasasidomúvá vált. Korábbi avar időkben ezek a típusok nem jönnek elő, de azok a korongolt finomiszapolású sárgásbarna korsók²⁸ sem, amelyek a VIII. századi avarkori leletanyag jellemzői. A VII. századvégi átmeneti időben, a kézzelformált darabokkal (XVII. 11., 12.) a korongolt formák párhuzamosan még nem futnak. Utóbbiak a fenti csókai és kundombi típusból fejlődtek ki. A kézzelformált darabok megelőzik a korongon készült edényeket; a fejlődés sorrendje itt fordítva nem képzelhető el.

A VII. század vége egyúttal határvonalat jelent a kora-avarkori és késő-avarkori korsók fejlődésében is. Előbbiek a derékban öblös, utóbbiakat a hasasidomú edények jellemzik. Ez az általános szabály nemcsak az agyag-, hanem a fémedényekre is érvényes.

A nagyszentmiklósi aranykincs korsóinak alapformája²⁹ a hasasidomú edényekben van meg és így gyökerük a VII. századvégi átmeneti kornál (XVII. 11—12.) régiebb időre nem mehet vissza.

²⁸ Arch. Hung. XIX. 1935, 26—27. kép (Kundomb 130. sír).

²⁹ Hampel III, 289—302. tábla.

Kúpos nyakú agyagkorsók.

Két példány sorozandó ide. Egyik a szeged-makkoserdei 199. fülkesírből (XV. 2.), a másik a Deszk T. 42. fülkesírből (XV. 7.) származik. Mindkettő avar hagyaték. Előbbi ideje a VII. sz. második fele, utóbbi a VII. sz. eleje. Jellemző rájuk, hogy a szájnylás szűkebb, mint a kúposan szélesedő nyak átmérője. Alapformájukkal a szeged-cseengelei korongon készült korsónál (XV. 5.) találkozunk. A XV. 2. szájeremén is előfordul a párnázás; a derekán látható függőleges irányú egyenes és hullámvonalas befésült sávok, talán még a besímitások utánzásai lehetnek. Egyelőre nem dönthető el, hogy a kúposnyakú korsó a római provinciális kerámiának foytatása-e, vagy pedig mint eredeti forma az avarok keleti hagyatékában is benéelt?

Agyagbögrék.

Évszázadokon át használt alakok, melyek a népvándorlaskor korábbi és későbbi szakába egyaránt beilleszthetők lennének. Egyedül a velük egy sírban talált többi melléklet fűzi őket a kora-avarkorhoz. Súlypontjuk többnyire a deréktájra esik, nyakuk rövid, peremük kihajló; durva, rosszul égetett készítmények.

Három formacsoportra tagozódnak:

Az elsőbe az ozorai bögre (XVII. 10.) tartozik.³⁰ Felső és alsó része egymástól élesen elválík. Ideje a VII. sz. második fele.

A második csoportba gömbölyded testű, barna színű bögrék sorozhatók. Kiszombor M. 1. (XVI. 1.), M. 11. (XIV. 2.) és Deszk G. 26. fülkesír edénye (XVI. 3.) jöhet itt tekintetbe. Az előbbieket VII. századi, az utóbbi VII. sz. eleji avar hagyaték tartozékai. Esetleg a gepida gömbölyű edényformák hatására lehetne itt gondolni.

A harmadik csoport vegyes. Az idetartozó darabok is a Tisza-Maros vidékéről valók (XIV. 6., 9., XVI. 4., 5—9., XVII. 4., 6., 8.): A Deszk G. 25. sír bögréje (XV. 9.) befésült függőlegesirányú díszítése, a Kiszombor F. 8. sír edénye (XVI. 7.) a bevagdalt szájereme, a Deszk D. 170. sír bögréje (XVI. 6.) jellemző alakja miatt említendő. Valamennyi VII. századi avar készítmény.

A kézzelformált bögréknél körbefutó hullámvonal, vagy szalagdísz még nem jelentkezik.

Korongon készített agyagedények.

A kézzelformált edényekhez viszonyítva, a korongon készült darabok száma feltűnően kevés. A közölt 46 példányból csak 7 akad, ezek is más-más típusok. A korongolt edények gondosabb készítmények, jobban égetettek, tehát a sírokban főként ezeknek kellett volna

³⁰ Hampel I, 308. ábra; III, 266—268. t.

napfényre jönni. Az figyelhető itt meg, hogy az ázsiai eredetű avarság általában kézzelformált agyagedényeket hozott ide magával és a VI-VII. században főként ezeket a készítményeket használta. A korongolt edények elterjedése már itteni hatásokra vezethető vissza.

Korongon készült agyagkorsók.

A szeged-csengelei füleskorsó³¹ az egyetlen ilyen példány a gyűjteményben (XV. 5.). A többi melléklet és régészeti összefüggései alapján megállapítható, hogy a VII. század első felében használhatták, de nem az avar, hanem a Duna-Tisza közén lakó hún-bolgár törzsek hagyatékához tartozott. A provinciális római kerámiának késői folytatása ez a tökéletes készítmény, mely a kézzelformált avar korsóknak messze felette áll.

Tálpas agyagpoharak.

Szeged-Makkoserdő 5. fülkesírhóból való egy finom iszapolású, szürke talpascskéje (XVII. 9.). A szarmata-jazigok hagyatékából kerülhetett ki. Avarok használták a VII. sz. második felében. Hampel Mártélyról közöl hasonlót.³² Előfordul a kundombi avar temető 57. és 75. sírjában is.

Vöröses színű fülesbögrék.

Érdekes edényfajta, mely jellemző színével, fülével, erősen égett érdes felületével azonnal feltűnik. Legnagyobb bőségük a deréknál van. Szeged-Fehértó A. 9. (XVII. 1.) és 33. sírjából (XVII. 2.) valók példányaink. A kiskörösi temető 54. sírjából kifolyócsőves rokon darab ismeretes.³³ A kishegyesi avarkori temetőből egy idetartozó fazék került elő. Derékán bekarcolt dísz fut körül.³⁴ Mindezek a Duna-Tisza közéről, VII. századi temetőkből származnak; lovasnomádokra valló mellékletekkel, síma ezüstszíjvégekkel, fibulákkal voltak együtt. Ezek alapján az egész csoport nem az avarokhoz, nem a germánsághoz, hanem déloroszországi eredetű lovas népekhez kapcsolódik és így a duna-tisza közüi hún-bolgárokkal függhet össze.

Szürke bögrék hullámvonalas díszítéssel.

Finoman iszapolt, gömbölyű testű bögrék ezek, szájnyílásuk tölcseírszerűen öblösödő. Derékukon egyenes- és hullámvonalakból álló befésült sávok futnak körül.

Mindössze két példányt, a Deszk G. 47. sír (XVII. 3.) és az ugyanezen temető szórványát (XVII. 7.) sorozhattam ide. A szegedi

³¹ Folia Archaeologica I-II, 1939, 131. l., 7. kép 1.

³² Hampel I, 139. l., 302. ábra.

³³ Arch. Hung. XIX. 37. t. 6, 40. és 82. l.

³⁴ Gubitz Kálmán, A kishegyesi régibb középkori temető: Arch. Ért. 1907, 56. sír k. ábra, 352-53. l.

múzeum többi szürke kiöntőcsöves, füles, vagy mélyített szájeremű változatai, már későbbi időkhöz tartoznak. A XVII. 3. kétségtelenül kora-avar sírból való. A temetési rítus egyezik a fülkesírokkal és a temető is VI—VII. századi bizánci éremről préselt arany-
lemezmasolattal datált. A XVII. 7. alatti szórvány pedig az előbbi formáját követi. Díszítő motívumaikkal a XV. 2. és 9. daraboknál már találkoztunk, de ott nem körbefutó, hanem függőleges irányú befésült sávok vannak.

Horváth Tibor nyugati germán környezetből vezeti le a szürke színű, hullámvonaldiszes edények csoportját és egy analóg bögrét is közül Kiskőrösről.³⁵ Kétségtelen, hogy az avarok saját hagyatékából a fenti edénytípus nem vezethető le, azt idegen környezetből vették át. Nagy körben való elterjedtségük és hullámvonalas díszítésük miatt jó volna tüzetesen megvizsgálni, hogy a szlávsnak van-e köze ehhez az edényfajta-hoz?

Korongon készült agyagbögrék.

A kézzelformált agyagbögrékhez viszonyítva, lényeges alakbeli eltérés köztük nincs. A XVII. 5. alatti korongon készült agyagbögre, mely a 3. igari lelet tartozéka,³⁶ csupán gömbölydedebb testével tér el a többitől. Korongon készült bögrékből összehasonlító anyaggal nem rendelkezem, az igari bögre egymagában pedig nem mutathatja a kora-avar korongon készült bögrék alakját, mert maga is a fogazásos díszek csoportjához kapcsolódik, ezek pedig nem az avarság, hanem a hún-bolgár társnépek hagyatékai.³⁷ Az igari bögre korát a VII. század végére teszem.³⁸

A kora-avarkori agyagedények típusait áttekintve (XIII—XVII.), népi hovátartozandóságukat kutatva, azt látjuk, hogy az ázsiai eredetű avarság egyedül a kézzelformált edényeket hozta és használta, a korongolt edények a hún-bolgárok és más magyarországi bennszülött lakosok hagyatékához tartoznak, illetve ezek, vagy a környező területek hatása folytán kerültek az avarok emléktárába. A következő korszakban az összes típusok, ha átformálódottabb és fejlődöttebb alakban is, mint hasasidomú agyagedények élnek tovább.

Fémedények.

Tölcséresnyakú, szegélydiszes füleskorsók.

Alakjuk a kézzelformált tölcséresnyakú korsókkal egyezik. Anyagukon kívül, fontos elválasztó vonásuk: a kicsiny kerek szalagfűl

³⁵ Arch. Hung. XIX, 84—95. l.; XL. tábla II. Kiskőrös—Pohibujmackó B. sír).

³⁶ Arch. Ért. 1929, X. t. 3.

³⁷ A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, 1939, II. sorozat 1, 30—33. l.

³⁸ Arch. Ért. 1929, 76. l.

alkalmazása a derékon, a vonalbarázdás, pontsoros, vagy más díszítésű szalagdísz felforrasztása a külső szájperemen, esetleg a derék felett a nyakon, valamint a tagolt fenékrész körül. Anyaguk ezüst, vagy aranylemez. A tölcséres alakú s a derékból kiugró hosszú nyak itt még jellegzetesebben érvényesül, mint az agyagedényeknél. Nem hasasidomúak, bőségük a deréknál a legnagyobb. Általában rosszmegtartásúak, aszimmetrikus vonásokat bennük is találunk. Az edények felülete síma, egyetlen díszítésük a test függőleges és a nyak vízszintes irányú bordázása.

Az eddig ismert ilyen korsóink mind a legszebb kora-avarkori vezérleletekkel függnek össze. Többnyire ivókürttel és talpaspohárral együtt helyezik a sírba. Négy edényt mutatok itt be. A kunágotai sírlelet két ezüstkorsóját (XVIII. 1—2.), a kiskőrös-vágóhídi ezüstkorsót (XIX. 4.) és a bócsai aranylelet bordázott edényét (XIX. 2.). Szegélydíszüket az avar fülkesírok: kard-, törhüvely vereteinél, lemezes szíjvégek keresztborításánál éppenúgy megtaláljuk, mint a hún-bolgárok fogazásos, szalagfonatos, álcasatos stb. emlékanyagában.

Korsóink használati ideje a VII. század első felére esik. Magyarországon előzményük fémbe nincsen. A későbbi korszakban csak a nagyszentmiklósi aranykincsben találunk korsókat, talpaspohárral és ivókürttel egyetemben, azonban ott az edények hasasidomúak, a peremszalag már csak utánzásban él, egyedül a drótszegély emlékeztet a régi eljárási módra. Miként a nagyszentmiklósi korsóknak is megvannak a világossárga színű korongon készült korsókban a megfelelőik, úgy a mi fémedényeink rokon formája, a kézzelformált korsókban van meg.

Pontusvidéki és perzsa fémedényeket a népvándorlás korából bár nagyszámmal ismerünk, de a mi darabjainkkal azonosítható tölcséresnyakú, szájperemszalagos példányokat nem találtam.

A kísérő leletdarabok és a hármassosztatú fogazásos kardtartófüleik alapján, minden korsót azonos forrásra vezethetünk vissza és ugyanazon néphez köthetünk. A leletmellékleteik szerint hún-bolgárnak kellene vennem, viszont az azonos alakú kézzelformált agyagkorsók alapján avar hagyatéknak. Az utóbbiak fülkesíros leletmellékletei azonban nem egyeztethetők ezidőszerint össze, a XVIII. 1—2., XIX. 2. és 4. korsók kísérő leletanyagával.

Tölcséresnyakú, szegélydíszes talpaspoharak.

A kunágotai (XVIII. 3.), bócsai (XIX. 1.), tépei (XX. 1.), igari (XX. 2.) és a szeged-átokházai (XX. 3.) talpaspohár tartoznak ide.

Szájperemszalag, tölcséres nyak, gömbölyded test, lefelé keskenyedő rövid hengeres láb és domborodó korongos talp jellemzi őket. Szokásos a nyak vízszintes és a test zeg-zugvonalas, vagy függőleges-irányú bordázása. Az átokházai ezüstedény (XX. 3.) alsó része hiányzik, így nem tudhatjuk, hogy egy elveszett ezüstlábazat, vagy pedig

a XX. 6—7. alatti aranyozott bronzlábazat tartozott-e hozzá? A többi pohárnál is többnyire külön került elő a levált talprész. Az igari pohár szegélydísze szintén elveszhetett.

A kunágotai, bócsai, tépei darabok a VII. század első felébe, az igari és szegedi poharak a VII. század utolsó évtizedeire tehetők. A fémkorsókra mondtak, a talpas poharakra is vonatkoztathatók.

Gömbszeletidomú talpaspoharak.

Három részből tevődnek össze. A gömbszeletidomú pohárból, a bordázott hengeralakú, vagy hatszögletű lábból és a lemezkorongos talpból.

A Budapest Tihanyi-tér 4. sírjának pohara (XIX. 3.), (lába fordított) az ugyanonnan előkerült de itt nem ábrázolt hasonló példány, (hatszögletű lábbal), az ozorai (=tótípusztai) darab (XX. 5.), (lábazata leesett) és a szeged-átokházi aranyozott talp és hatszögű láb (XX. 6—7.), (hozzátartozó felső része valószínűleg elveszett) sorozható ehhez a csoporthoz.

Ez az edényfajta csak a VII. század utolsó évtizedeiben, az átmeneti időszakban jelenik meg először, amint a jódatálható példányok azt kétségtelenül mutatják. A budapesti darabbal már préselt griffes ábrázolások, az ozorai példánnyal IV. Konstantinos Pogonatos (669—70) aranyérme vannak együtt. A nagyszentmiklósi aranykincsben is előjön ez a típus, hatszögletű lábbal és gömbszeletidomú ivórésszel együtt. Ez az edény is a VII. századvégi átmeneti korban és az itt említett darabok alakjában gyökerezik.

Az avarok üstje.

A szentesi múzeumba a szentes-kajáni avar temető széléről, állati csontokkal teli nagy bronzüst került. Ezt az egyedülálló formát eddig egyetlen emlékanyagba sem lehetett beilleszteni, mígnem a bölcskei (Tolna vm.) avar fülkesírokból kiemelt két bronzüstmaradvány³⁹ a szentesi példány népi hovátartozandóságát, ez pedig a bölcskei üst (XX. 4.) eredeti alakját oldotta meg.

Az avar üst két részből állott: tenyérszerű széles vaslemezszalagból és az alsó bronzüstből. A vaslemezszalagot az üst kiugró szájperebének belső széléhez akasztószalagokkal erősítették fel. A vasszegély saját anvagából két hurkos kerek fület képeztek. A két vasfülön átdugott ruddal hordták és helyezték el a tűz felett az üstöt. Maga a bronzüst három részre tagolt: a tölcészerűen kihajló rövid szájperebére, az egyenes vagy dőlt oldalfalakra és a gömbszeletidomú fenékrészre.

A bölcskei egyik üst átmérője az oldalfalon mérve 50 cm, a szentesi ugyanitt 75 cm körül van. A XX. 4. a VII. századra datálható.

³⁹ Hampel III, 242, t. 1. — Hasonló kivételű a 14. sírból való.

Valószínűleg a bölcskei és a szentesi üsttípus volt használatos az egész avarkoron át, mint a halotti torok nélkülözhetetlen eszköze. A szkítahún áldozati üstök alakjával ennek a símafelületű avar üstfajtának semmi kapcsolata sincsen.

A további régészeti kutatás feladata az eddigi eredmények kiszélesítése lesz, hogy az egész avarkor edényhagyatékát, típusait, nemcsak agyag- és fém-, hanem üveg-, fa- és egyéb pusztuló anyaból készült edényeit is megismerhessük.

Dr. Csallány Dezső.

Frühawarische Gefässe in Ungarn.

(Hierzu die Tafeln XIII—XX.)

Da die Gefässarten dieser Epoche bisher noch nicht erklärt worden sind, scheint ihr Problem und die Lösung desselben äusserst interessant zu sein. Es ist nämlich festzustellen: aus was für Elementen sich der Gefässnachlass der Awaren zusammensetzt, welchen Ursprungs diese Elemente sind. Was ist darin asiatischer Herkunft, das von ihnen mitgebracht worden ist? Welcher Teil stammt aus Südrussland? Welcher ist der Anteil der hiesigen eingeborenen Bevölkerung daran? Und was erhielt davon als Erbe die folgende Epoche?

Die Keramik der spätawarischen Mischkultur, die durch Bronze-gürtelschmuckgarnituren mit Greifen und Ranken kennzeichnet wird (VIII—IX. Jh. n. Chr.), wurde von Tibor Horváth ausführlich besprochen. Das veröffentlichte Material enthält zweifellos alle bisher bekannten Gefässtypen dieser Kultur, aber nicht Gefässtypen der ganzen awarzeitlichen Kultur.

Jedoch sind aus den frühawarischen Nischengräbern Gefässtypen ans Tageslicht gekommen, von denen bei der Keramik der Kultur mit Greifen und Ranken fast keine Spuren zu finden sind. Diese Tongefässe mit trichterförmigen Hals waren bisher in der Fachliteratur beinahe gänzlich unbekannt, bloss ihre Metallvarianten waren hier und da zu finden; ihr Zusammenhang und Bedeutung wurde nicht genügend gewürdigt. Der erwähnte Gefässtypus ist so charakteristisch, er hat seinen Stempel so tief auf das frühawarische Fundmaterial gedrückt, dass wir ohne Besprechung derselben und ohne Kenntniss der veröffentlichten anderen Gefässe, kein vollkommenes Bild von den Gefässen der Awarenzeit bekommen können, um die Richtung ihrer Entwicklung bestimmen und sichere chronologische Stützpunkte bieten zu können.

Beschreibung der Gefässe.

Die Gefässe werden im ungarischen Text nach der Reihenfolge der Tafeln besprochen. Abkürzungen: M = Grösse; D. m. = Grösse

des Rumpfes; Sz. á. = Durchmesser der Mündung; Ny. á. = Durchmesser des Halses; D. á. = Durchmesser des Rumpfes; F. á. = Durchmesser des Grundes; Cs. v. = Dicke des Tones.

Klassifizierung der Gefässe.

Die Gefässe der frühawarischen Periode können wir auf Grund ihres Materials in zwei Gruppen einteilen: Ton- und Metallgefässe. Ausarbeitung, Form, Bestimmung und völkische Beziehung betreffend ist eine weitere Klassifizierung nötig. Bei der Sammlung von Gefässen beabsichtigte ich keine Vollständigkeit; mein Ziel war bloss die verschiedenen Typen anzuführen. Von den hier abgebildeten 58 Gefässen (XIII—XX. Tafeln) befinden sich 43 Stücke im Museum von Szeged, u. zw. XIII. 1—2., 4—8., XIV. 1—8., XV. 1—3., 5—9., XVI. 1—9., XVII. 1—4., 6—9., 11—12., XX. 3. Mit Ausnahme des Gefässes XV. 5. sind alle Stücke des Museums unveröffentlicht. Das Bild der Metallgefässe XIX. 1—2, 4. wurde schon veröffentlicht, alle anderen wurden schon besprochen. Mass der Abbildungen meistens $\frac{1}{4}$.

Handgeformte Tongefässe.

Tonkrüge mit trichterförmigem Hals.

Der grösste Teil ist nur so schwach ausgebrannt, dass man sie aus den Gräbern nur in Bruchstücken ausheben konnte und ihre Restaurierung kostete viel Mühe und Arbeit. Im allgemeinen ist für sie kennzeichnend, dass ihre grösste Breite nicht auf den unteren Teil des Gefässes fällt, sie sind also nicht wohlbeleibt (bauchig), ihr Schwerpunkt ist beim Rumpf. Ihr Hals ist meistens lang, trichterförmig; die Mündungsöffnung ist stets grösser als der Durchmesser des Halses. Die Öffnung ist breit, es gibt auch enge Varianten. Mundrand nach aussen gebogen. Ohne Randverzierung und Henkel. Der Hals springt stark gegliedert aus der Schulter hervor. Der Rumpf wird nach unten schmaler. Farbe im allgemeinen gelblich-braun. Oberfläche unverziert; Ornamente sind nur auf dem Stück XIII. 4. zu sehen; Halsring auf dem Krug XV. 8. Es kommt weder ein Fuss noch ein Grund vor, dessen Grösse derjenigen des Rumpfes entspräche. Da die Krüge mit der Hand geformt sind, sind sie mehr oder weniger asymmetrisch.

Zur Aussonderung der frühawarischen Tonkrüge mit trichterförmigem Hals, zur Feststellung ihres Alters und ihrer völkischen Zugehörigkeit, geben die frühawarischen Nischengräber Stützpunkte.

Der Krug XIII. 2. zeigt in Hinsicht der Form einen Zusammenhang mit den Krügen XIII. 3. und XIII. 1. Wir finden eine überraschende Ähnlichkeit bei einigen chinesischen Gefässen, die von der Han-Periode bis zur Tang-Periode (bis zum VII. Jh. n. Chr.) benützt worden sind. Das Stück (XIII. 2.) des Nischengrabes 29. von Kiszom-

bor E. stammt auf Grund des begleitenden Materials aus den ersten Jahrzehnten des VII. Jahrhunderts. Es gehört zu dem Nachlass der Awaren. Das 33. Nischengrab von Hódmezővásárhely-Soltpalé (XIII. 3.) ist auch die Nachlassenschaft der Awarzeit, aus der ersten Hälfte des VII. Jahrhunderts. Der Einzelfund XV. 4. kann mit der Form XIII. 2., 3., XIV. 4. verknüpft werden.

Die Krüge der Gräber von Deszk N. 4. (XIII. 1.) und 5. (XV. 8.) sind auf Grund des Fundmaterials und der Begräbnisriten des früh-awarischen Friedhofes awarisch aus dem VII. Jhr. Die Krüge mit enger Öffnung und großem Körper des 91. (XV. 1.) und 81. Nischengrabes (XV. 3.) von Szeged-Makkoserdő, werden durch die Goldmünzen — des Grabes 24. — von Constans II. und Constantinus IV. (654—65 n. Chr.) auf die zweite Hälfte des VII. Jahrhunderts datiert. Der Krug des 4. Grabes (XIII. 6.) von Deszk M. ist mit dem von XIII. 2. der meist charakteristischen Typus mit trichterförmigem Hals. Seine Form stimmt mit der des henkeligen Silberkruges von Kunágota (XVIII. 1.) überein. Die Beigaben des mit den Füßen gegen Osten liegenden Skeletts verknüpfen den Krug aus Deszk mit den awarischen Nischengräbern. Der Krug stammt aus der ersten Hälfte des VII. Jahrhunderts. In dasselbe Zeitalter und ebenfalls zu den awarischen Nischengräbern gehört ein Gefäß (XIII. 7.) aus dem 6. Grab von Deszk P. Der Krug (XIII. 5.) aus dem 24. Grab von Szeged-Fehértó A war in der Begleitung von verfallenen Silbergürtel-Ornamenten. Es ist ein awarischer Nachlass aus der ersten Hälfte des VII. Jahrhunderts. Das andere Stück XIII. 8., kam aus einem schon geplünderten awarischen Bänkchengrab, in dem ausser Rinderknochen auch Schweineknochen zu finden waren. Die Perlen mit Einlagen und das runde Silberohrgehänge der anderen Bänkchengräber beweisen, das Gefäß des 32. Grabes aus dem VII. Jh. herrührt. Das verzierte Gefäß des 244. Grabes von Fehértó A (XIII. 4.) ist in die zweite Hälfte des VII. Jahrhunderts einzureihen. Aus derselben Zeit mag der bei den Ausgrabungen von 1908 entdeckte Krug von Csóka (XV. 6) stammen.

Die Verbreitung der veröffentlichten Gefäße beschränkt sich auf die Gegend der Theiss und Maros. Die Zeit ihrer Benützung ist die erste Hälfte der Awarperiode. Völkische Zugehörigkeit: früh-awarisch. In der spätawarischen Periode (mit Greifen und Ranken) sind diese Formen nicht mehr bekannt. Bloss der Krug des 98. Grabes des Friedhofes der Üllőer Strasse könnte neben dem Krug XIII. 4. eingereiht werden.

Vorläufig kann innerhalb des Materials keine typologische und chronologische Reihenfolge mit Sicherheit angegeben werden, es steht aber fest, dass der Typus der enghalsigen Krüge am Ende der früh-awarischen Periode überwiegend ist (XV. 1., 3.), der Rumpf wird grösser, der Schwerpunkt wird auf den unteren Teil versetzt und die Epoche der bauchigen Krüge nimmt ihren Anfang.

Der Brunnen der Awaren.

Die frühawarischen Gefässe werden durch 6 handgeformte Tonkrüge mit trichterförmigem Hals (XIV. 1—5., 7.) und durch ein grobes Tontöpfchen (XIV. 6.) ergänzt, die aus einem uralten Brunnen der Iván'schen Ziegelfabrik in Szóreg ausgehoben worden sind. Zu dieser Gruppe kann der Tonkrug (XIV. 8.) gerechnet werden, der ebendasselbst in einem Grab gefunden wurde. Die Krüge brachte man im Mai 1927, in das Museum von Szeged. Die Gefässe lagen in einem 6 m tiefen Brunnen, übereinander gehäuft. Alle waren in Scherben. Der Brunnen wurde zufälligerweise entdeckt. Nach einem anhaltenden Regen entstand eine kleine Vertiefung auf der Erdoberfläche, sie wurde ausgegraben und ein alter, eingefallener, mit Trümmern der oberen Schichten angefüllter Brunnen wurde gefunden. Auf den Gefässen befand sich eine 2 m dicke Löss, eine 3 m dicke gelbe Lehmschicht und Wasser in der Höhe von 80—100 cm. Die Bretter des Brunnens waren ineinander gefügt, seine Holzzugehörte verfallen und nach unten geslitten. Die Bretterwände können ungefähr 4 Finger dick gewesen sein. Seine viereckige Form hatte eine Grösse von 70×100 cm.

Der Brunnen in Szóreg wurde, wie die Gefässe bezeugen, die mit den awarischen Krügen mit trichterförmigen Hals in Verbindung stehen, im VII. Jh. n. Chr. von den Awaren benützt, jedoch nicht lange, denn die Gefässe, die aus dem Brunnen zum Vorschein kamen (XIV. 1—7.), zeigen keine Verwandtschaft und Mischung mit den Gefässen der früheren Gepidenperiode bzw. mit den bauchigen Krügen des VIII. Jahrhunderts. Die Bedeutung des Brunnens ist, dass er die verschiedenen Gefässe einer Periode der Awarenzeit für uns aufbewahrte und authentisch nachweist, dass die mit der Hand geformten Krüge und Gefässe der Völkerwanderungszeit nicht etwa gelegentlich des Begräbnisses, zum Zweck der Totenzeremonie verfertigte Grabgefässe, sondern im alltäglichen Leben benützte Gebrauchsgegenstände waren. Die Verfertigung der Tongefässe stand am Anfang der Awarenperiode auf einer sehr primitiven Stufe: die Ursache hierfür kann die nomadisierende Lebensweise gewesen sein. Nachdem die Awaren sich hier in der zweiten Hälfte der Periode niederliessen, blüht auch die Keramik auf und es kommen, besonders was die Krüge betrifft, auf der Scheibe verfertigte, feingeschlammte Stücke vorwiegend vor, im Gegensatz zu den handgeformten Erzeugnissen des VII. Jahrhunderts; der Schwerpunkt der Gefässe aber verlegt sich inzwischen vom Rumpf auf den Bauch.

Bauchige Tonkrüge mit trichterförmigen Hals.

Zu dieser Gruppe gehören die grob geschlammten bräunlichen Krüge des 6. Grabes von Csóka, (XVII. 11.) und des 306. Grabes von Szeged-Kundomb (XVII. 12.). Sie sind die Weiterentwicklungen der Typen XV. 3. und 1.; sie sind auch in Farbe mit diesen verwandt.

Auf Grund der Beigaben gehören sie an das Ende des VII. Jahrhunderts, also in eine Übergangsperiode, die dem Erscheinen der Bronzegüsse mit Greifen und Ranken unmittelbar vorangeht. So ist es zu erklären, dass trotz des langen Halses, der Körper des Kruges runder, bauchiger geworden ist. In früheren awarischen Zeiten kommen diese Typen nicht vor, auch die auf der Scheibe verfertigten, feingeschlämmten, gelblichbraunen Krüge nicht, die für das awarische Fundmaterial des VIII. Jahrhunderts kennzeichnend sind. In der Übergangszeit, am Ende des VII. Jhs. kommen die mit Hand geformten Stücke XVII. 11. und 12. mit keinen auf der Scheibe verfertigten Stücke gemeinsam vor. Die Letzteren entwickelten sich aus dem obigen Typus von Csóka und Kundomb. Die mit der Hand geformten Stücke gehen denen, die auf der Scheibe verfertigt worden sind, voran; eine entgegengesetzte Entwicklung ist undenkbar.

Das Ende des VII. Jahrhunderts bedeutet zugleich eine Grenzlinie in der Entwicklung der früh- und spätawarischen Krüge. Für die erste Gruppe sind die im Rumpf starke, für die zweite Gruppe die bauchigen Gefäße kennzeichnend. Diese allgemeine Regel ist sowohl für die Ton- wie für die Metallgefäße gültig.

Die Grundform der Krüge des Schatzes von Nagyszentmiklós stellen die bauchigen Gefäße dar, ihr Ursprung ist also hier zu suchen, sie können nicht älter sein als die Übergangsperiode am Ende des VII. Jahrhunderts (XVII. 11—12).

Krüge mit kegelförmigen Hals.

Zwei Stücke können in diese Gruppe eingereiht werden. Das erste stammt aus dem Nischengrab Nr. 199. von Szeged-Makkoserdő (XV. 2.), das andere (XV. 7.) aus dem Nischengrab Nr. 42. von Deszk T. Beide gehören zum Nachlass der Awaren, das erste stammt aus der zweiten Hälfte des VII. Jhs., das zweite vom Anfang des VII. Jhs. Es ist für beide kennzeichnend, dass die Mündungsöffnung enger, als der Durchmesser des kegelförmig breiter werdenden Halses, ist. Ihrer Grundform begegnen wir bei der auf der Scheibe verfertigten Krüge (XV. 5.), von Szeged-Csengele. Auch auf dem Mundrande des Kruges XV. 2. kommt ein Wulstring vor; auf dem Rumpf sind Kammwellenlinien zu sehen, sie sind vielleicht Nachahmungen von Einpressungen. Vorläufig kann nicht entschieden werden, ob der Krug mit kegelförmigem Hals eine Fortsetzung der römischen provinzialen Keramik oder eine ursprüngliche Form des östlichen Nachlasses der Awaren ist.

Tontöpfchen.

Dies sind Formen, die Jahrhunderte hindurch verwendet worden sind und die in den früheren oder späteren Zeitabschnitt der Völker-

wanderung eingefügt werden können. Bloss durch die mit ihnen gefundenen Beigaben werden sie mit der frühawarischen Periode verbunden. Ihr Schwerpunkt fällt auf den Rumpf, ihr Hals ist kurz, der Rand nach aussen gebogen; es sind grobe, schlecht ausgebrannte Erzeugnisse.

Sie teilen sich in drei Formgruppen:

Zu der ersten gehört ein Töpfchen aus Ozora (XVII. 10.). Der obere Teil ist scharf vom unteren abgesondert. Es stammt aus der zweiten Hälfte des VII. Jhs.

In die zweite Gruppe können braune Töpfchen mit runden Körper eingereiht werden. Hier kommen die Gefässe der Gräber 1. (XVI. 1.), 11. (XVI. 2.), von Kiszombor M und das Gefäss des 26. Nischengrabes von Deszk G in Betracht. Die ersten gehören in das VII. Jh., das letzte gehört zum Erbe der Awaren vom Anfang des VII. Jhs. Man könnte vielleicht an den Einfluss der runden gepidischen Gefässformen denken.

Die dritte Gruppe ist gemischt. Die hierher gehörenden Stücke stammen ebenfalls aus der Gegend der Theiss und der Maros. (XIV. 6., XV. 9., XVI. 4., 5—9., XVII. 4., 6., 8.). Das Töpfchen des 25. Grabes von Deszk G (XV. 9.) ist mit senkrechten Kammstrichlinien verziert, das des 8. Grabes von Kiszombor F (XVI. 7.) mit gekerbter Mündungsöffnung, das des 170. Grabes von Deszk D (XVI. 6.) ist wegen auffallenden Form, erwähnenswert. Alle sind awarische Erzeugnisse aus dem VII. Jh.

Bei den handgeformten Töpfchen gibt es weder Wellenlinien- noch Bandverzierung.

Drehscheibenkeramik.

Im Vergleich zu den handgeformten Gefässen ist die Anzahl der auf der Scheibe gefertigten Gefässe auffallend gering. Unter den veröffentlichten 46 Exemplaren gibt es bloss 7; auch diese stellen verschiedene Typen dar. Die auf der Scheibe gefertigten Gefässe sind mit grösserer Sorgfalt hergestellt, besser ausgebrannt; man hätte also eher derartige Stücke in den Gräbern finden sollen. Es ist zu beachten, dass das aus Asien herstammende Awarentum im allgemeinen handgeformte Tongefässe mit sich gebracht und in erster Linie dieselben im VI—VII. Jh. benützt hat. Die Anwendung der auf der Scheibe gefertigten Gefässe ist auf unter den Einflüsse der hier wohnenden Völker zurückzuführen.

Auf der Scheibe gefertigte Tonkrüge.

Der Krug mit Henkel aus Szeged-Csengele ist das einzige derartige Exemplar in der ganzen Sammlung (XV. 5.). Auf Grund der

Beigaben und archäologischen Verbindungen ist es festzustellen, dass er nicht zu der Erbschaft der Awaren, sondern zum Nachlass der hunnisch-bulgarischen Stämme, die zwischen der Donau und der Theiss wohnten, gehört. Dieses vollkommene Exemplar ist eine späte Fortsetzung der provinzialen römischen Keramik, es steht hoch über den mit der Hand geformten awarischen Krügen.

Trinkschalen mit Fuss.

Aus dem 5. Grab von Szeged-Makkoserdő stammt eine feingeschlämmte graue Trinkschale mit Fuss (XVII. 9.). Wahrscheinlich rührt sie aus dem Nachlass der Sarmaten-Jazygen her. Sie wurde von den Awaren in der zweiten Hälfte des VII. Jhs. benützt. Hampel veröffentlichte eine ähnliche Schale aus Mártély. Sie kam auch in dem Gräbern Nr. 57. und 75. des Awarenfriedhofes von Kundomb vor.

Rötliche Töpfchen mit Henkel.

Eine interessante Gefässgattung, die mit ihrer charakteristischen Farbe mit der stark ausgebrannten, rauhen Oberfläche, mit ihrem Henkel, sofort auffällt. Ihre grösste Weite ist bei dem Rumpf. Unsere Exemplare kamen aus dem 9. Grab von Szeged-Fehértó A (XVII. 1.) und dem 33. Grab (XVII. 2.) zum Vorschein. Aus dem 54. Grab des Friedhofes von Kiskörös ist ein verwandtes Stück mit Ausguss bekannt. Aus dem awarischen Friedhof von Kishegyes kam ein hierher gehörender Topf zum Vorschein. Rings um den Rumpf läuft eine eingeritzte Verzierung. Alle stammen aus der Gegend zwischen der Theiss und der Donau, aus Friedhöfen des VII. Jahrhunderts, mit für Reiternomaden charakteristischen Beigaben, glatten Riemenzungen und Fibeln. Demzufolge knüpft sich die ganze Gruppe weder an die Awaren, noch an die Germanen. Sie steht mit einem Reitervolk süd-russländischer Herkunft im Zusammenhang und steht wahrscheinlich mit den Hunnen-Bulgaren der Gegend zwischen der Theiss und der Donau in Verbindung.

Graue Töpfchen mit Wellenlinienverzierung.

Sie sind feingeschlämmte Töpfchen, mit runden Körper, ihre Mündungsöffnung ist trichterförmig. Auf dem Rumpf laufen aus geraden und Wellenlinien bestehende Kammstrichlinien.

Bloss zwei Exemplare konnten hierher unter die frühawarischen Gefässe eingereiht werden: ein Stück aus dem 47. Grab von Deszk G (XVII. 3.) und ein Stück aus demselben Friedhof (XVII. 7.). Die übrigen grauen Varianten mit Ausguss, Henkel oder vertieftem Mündungsrand gehören in eine spätere Periode. Der Ritus des Begräbnisses stimmt mit dem der Nischengräber überein und der Fried-

hof ist durch Goldplattenkopien von byzantinischen Münzen aus dem VI—VII. Jh. datiert. Der Einzelfund XVII. 7. ähnelt, die Form betreffend, dem vorhergehenden. Den Ornamenten begegnen wir schon bei den Stücken XV. 2. und 9., dort waren jedoch keine ringsherum laufende, sondern senkrechte Kammstrichlinien.

Tibor Horváth verknüpft die Gruppe der grauen Töpfchen mit Wellenlinienverzierung mit der westgermanischen Nachbarschaft und veröffentlicht ein analoges Töpfchen aus Kiskörös. Es ist zweifellos, dass der obige Gefässtypus aus dem Nachlass der Awaren nicht zu erklären ist, er wurde also unter fremden Einfluss übernommen. Die Töpfchen sind weit verbreitet und ihrer Wellenlinienverzierung wegen müsste man gründliche Forschungen einleiten und feststellen, ob nicht das Slawentum irgendwie mit diesem Gefässtypus in Verbindung steht.

Auf der Scheibe verfertigte Tontöpfchen.

Im Vergleich zu den handgeformten Tontöpfchen gibt es keinen wesentlichen Unterschied in der Form. Das auf der Scheibe verfertigte Tontöpfchen XVII. 5., das zum 3. Fund von Igar gehört, weicht bloss durch den runderen Körper von den anderen ab. Ich verfüge über kein Vergleichsmaterial von auf der Scheibe erzeugten Töpfchen; das Töpfchen von Igar allein kann die Form der frühawarischen auf der Scheibe hergestellten Töpfchen nicht zeigen, denn selbst, sie knüpft an die Gruppe mit Zahnschnittornamentik an. Die Letzteren gehören wieder zum Nachlass der hunnisch-bulgarischen Völker. Meiner Meinung nach rührt das Töpfchen von Igar vom Ende des VII. Jahrhunderts her.

Die Typen der frühawarischen Tongefässe (XIII—XVII.), prüfend, ihre völkische Zugehörigkeit suchend, können wir feststellen, dass das Awarentum bloss die mit der Hand geformten Gefässe aus Asien mit sich gebracht und benützt hatte, die auf der Scheibe verfertigten Gefässe gehören zur Erbschaft der Hunnen-Bulgaren und anderer Eingeborenen in Ungarn, d. h. sie kamen unter dem Einfluss der Nachbarn in der Formenschatz der Awaren. In den folgenden Epochen leben alle Typen in umgeformten und weiter entwickelten Formen als bauchige Gefässe fort.

Metallgefässe.

Krüge mit Henkel, trichterförmigem Hals und Randornamenten.

Ihre Form stimmt mit der der handgeformten Krüge überein. Ausser ihrem Material werden sie durch einige Merkmale von diesen abgesondert: so durch die Anwendung eines kleinen runden Bandhenkels am Rumpf, durch die Auflötung einer Bandverzierung (mit

Linienfurchen, Punktlinien oder anderartigen Verzierungen) auf der äusseren Mündungsöffnung, eventuell über dem Rumpf, auf dem Hals, sowie um den gegliederten Bodenteil. Sie sind aus Gold- oder Silberplatte hergestellt. Der trichterförmige und aus dem Rumpf hervorspringende Hals kommt hier noch viel charakteristischer zur Geltung als bei den Tongefässen. Sie sind nicht bauchig, ihre Weite ist beim Rumpf am grössten. Im allgemeinen sind sie schlecht im Gleichgewicht zu halten, haben asymmetrische Züge. Die Oberfläche der Gefässe ist glatt, die einzige Verzierung stellen die Rippen dar, u. zw. senkrechte auf dem Körper und wagerechte auf dem Hals.

Die bisher bekannten derartigen Krüge hängen mit den schönsten frühawarischen Funden zusammen, sie wurden samt Trinkschalen und Bechern mit Fuss in das Grab gelegt. Hier führe ich vier Gefässe an. Zwei Silberkrüge des Grabfundes von Kunágota (XVIII. 1—2.), den Silberkrug aus Kiskörös (XIX. 4.) und das gerippte Gefäss von Bócsa (XIX. 2.). Ihre Randornamente sind sowohl auf den Beschlägen der Schwert- und Dolchscheiden und den Kanten der aus Platten geformten Riemenzungen, als auch in dem Fundbestand mit Zahnschnittornamentik und geflochtenen Bändern der Hunnen-Bulgaren zu finden.

Die Zeit der Benützung unserer Krüge fällt auf die erste Hälfte des VII. Jahrhunderts. In Ungarn haben sie keine Vorbilder in Metall. In der späteren Periode finden wir bloss im Goldschatz von Nagyszentmiklós Krüge in der Begleitung von Bechern mit Fuss und Trinkschalen, dort sind jedoch die Gefässe bauchig, das Randband lebt nur als Nachahmung weiter, es ist ausschliesslich der Drahtband, der an das alte Verfahren erinnert. Wie die Krüge von Nagyszentmiklós in den hellgelben auf der Scheibe verfertigten Krügen ihre entsprechende Formen haben, so finden wir die verwandten Formen unserer Metallgefässe in den mit der Hand geformten Krügen.

Es sind zwar viele persische und aus der Pontusgegend stammende Metallgefässe aus der Völkerwanderungszeit bekannt, jedoch sind keine Analogien mit trichterförmigem Hals und Mündungsrandband zu finden.

Auf Grund der begleitenden Fundstücke und der dreiteiligen Schwerthenkel mit Zahnschnittornamenten können wir alle Krüge auf dieselbe Quelle zurückführen und mit demselben Volke in Verbindung bringen. Man muss sie den Fundbeigaben zufolge als hunnisch-bulgarisch betrachten, dagegen sind sie auf Grund der handgeformten Tonkrüge gleichen Typs awarisch aufzufassen. Jedoch sind die Beigaben der awarischen Nischengräber derzeit mit dem begleitenden Fundmaterial der Krüge XVIII. 1—2, XIX. 2. und 4. nicht in Einklang zu bringen.

Becher mit Fuss, mit trichterförmigen Hals und Randverzierung.

Hierher gehören die Becher mit Fuss aus Kunágota (XVIII. 3.), Bócsa (XIX. 1.), Tépe (XX. 1.), Igar (XX. 2.) und Szeged-Átokháza (XX. 3.).

Mündungsrandband, trichterförmiger Hals, runder Körper, nach unten schmaler werdender, kurzer scheibenförmiger Fuss und konvex werdender Absatz charakterisieren dieselben. Oft wird der Hals wagerecht und der Körper in Zickzacklinien oder senkrecht gerippt. Der untere Teil des Silbergefässes von Átokháza (XX. 3.) fehlt; demgemäss ist es nicht festzustellen, ob der Fuss aus Silber oder aus vergoldeter Bronze gewesen ist, wie es bei XX. 6—7. der Fall ist. Auch bei den anderen Bechern ist der Fuss meistens abgebrochen. Die Randverzierung des Bechers von Igar ist wahrscheinlich ebenfalls verloren gegangen.

Die Stücke von Kunágota, Bócsa und Tépe stammen vermutlich aus der ersten Hälfte des VII. Jahrhunderts, die Becher von Igar und Szeged aus den letzten Jahrzehnten desselben Jahrhunderts. Was wir die Metallkrüge betreffend festgestellt haben, bezieht sich ebenfalls auf die Becher mit Fuss.

Kugelsegmentförmige Becher mit Fuss.

Diese setzen sich aus drei Teilen zusammen: aus dem kugelsegmentförmigen Becher, aus dem walzenförmigen oder sechseckigen Fuss, dem plattenförmigen Absatz.

Folgende Stücke gehören zu dieser Gruppe: ein Becher gefunden in Budapest, Tihanyi-Platz 4. (XIX. 3.); Fuss umgestülpt; ein ebendasselbst ans Tageslicht gekommenes, hier nicht abgebildetes ähnliches Exemplar mit sechseckigem Fuss; ein Exemplar aus Ozora (Tótipusztá) (XX. 5.); Fussteil abgefallen; ein vergoldeter Absatz mit sechseckigem Fuss (XX. 6—7.) aus Szeged-Átokháza; der dazugehörende obere Teil ist wahrscheinlich verloren gegangen.

Diese Gefässgattung ist erst in den letzten Jahrzehnten des VII. Jahrhunderts, in einer Übergangsperiode, zum ersten Mal erschienen, wie dies durch gut datierbare Stücke leicht zu beweisen ist. Mit dem Becher aus Budapest wurden Gegenstände mit Greifverzierung, mit dem aus Ozora eine Münze des Konstantinos Pogonatos IV. (669—70) gefunden. Auch im Goldschatz von Nagyszentmiklós ist dieser Typus vertreten, samt dem sechseckigen Fuss und dem kugelsegmentförmigen oberen Teil. Auch dieses Gefäss wurzelt in der Übergangsperiode vom Ende des VII. Jahrhunderts und in der Form der hier angeführten Stücke.

Kessel der Awaren.

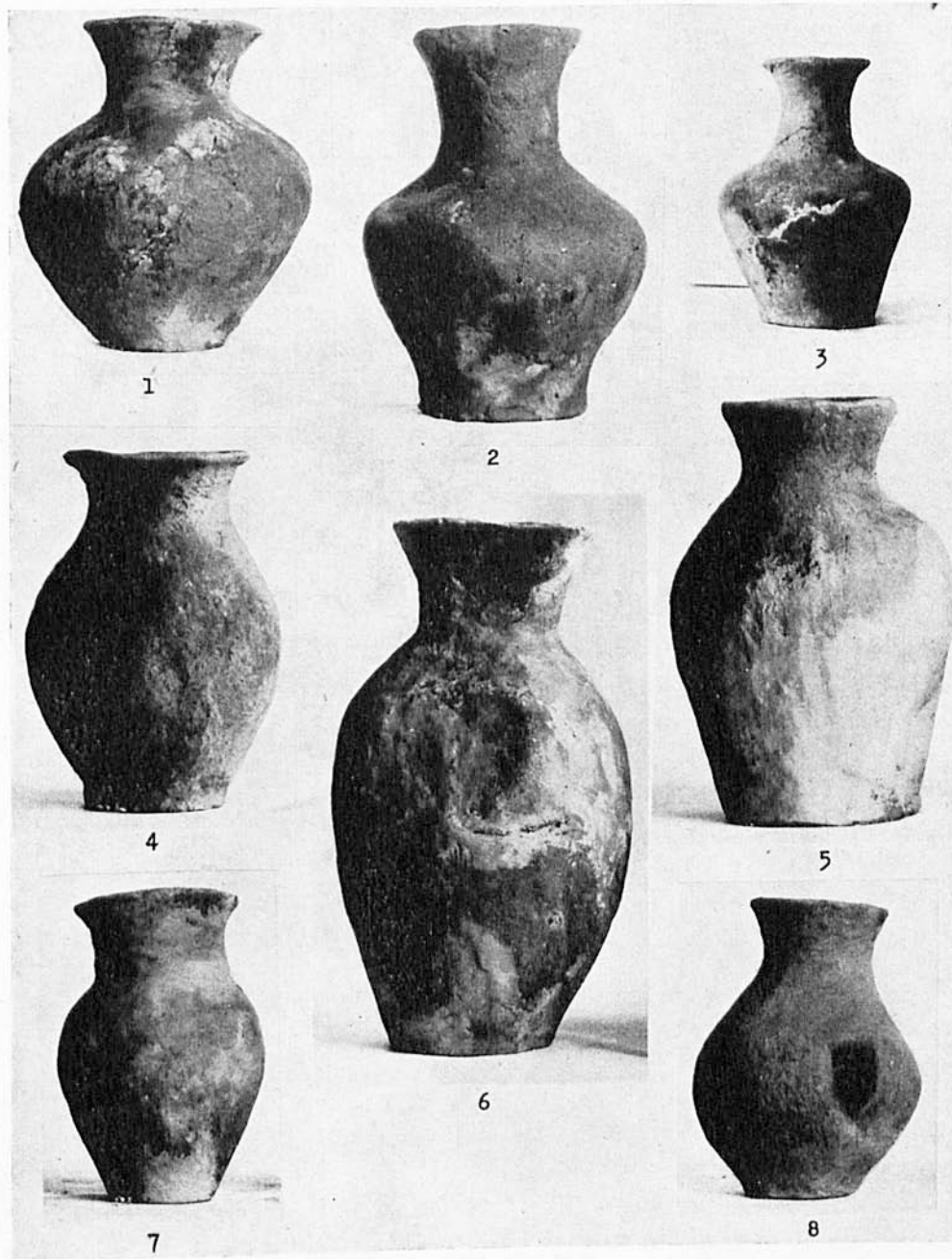
Am Rande eines awarischen Friedhofes in Szentes-Kaján wurde ein mit Tierknochen gefüllter grosser Bronzekessel gefunden. Er befindet sich jetzt im Museum von Szentes. Diese alleinstehende Form konnte solange in keine Gruppe eingereiht werden, bis die zwei Bronzekesselreste aus den awarischen Nischengräbern von Bölske (Kom. Tolna) die Frage der völkischen Zugehörigkeit des Stückes von Szentes, und dieser Kessel die Frage der eigentlichen Form des Kessels aus Bölske (XX. 4.) nicht gelöst hat.

Der awarische Kessel bestand aus zwei Stücken: aus einem handbreiten Eisenplattenband und aus dem unteren Bronzekessel. Das erste ist mit Nieten am inneren Mündungsrand des Kessels befestigt. Aus dem Material des Eisenrandes wurden zwei Schlingenhenkel gefertigt. Durch die zwei Henkel wurde eine Stange gezogen, und mit Hilfe dieser Stange wurde der Kessel herumgetragen und über das Feuer gestellt. Der eigentliche Bronzekessel gliedert sich in drei Teile: auf der trichterförmig nach aussen gebogenen Mündungsrand, auf die geraden oder schiefen Seitenwände und auf den kugelsegmentförmigen Boden.

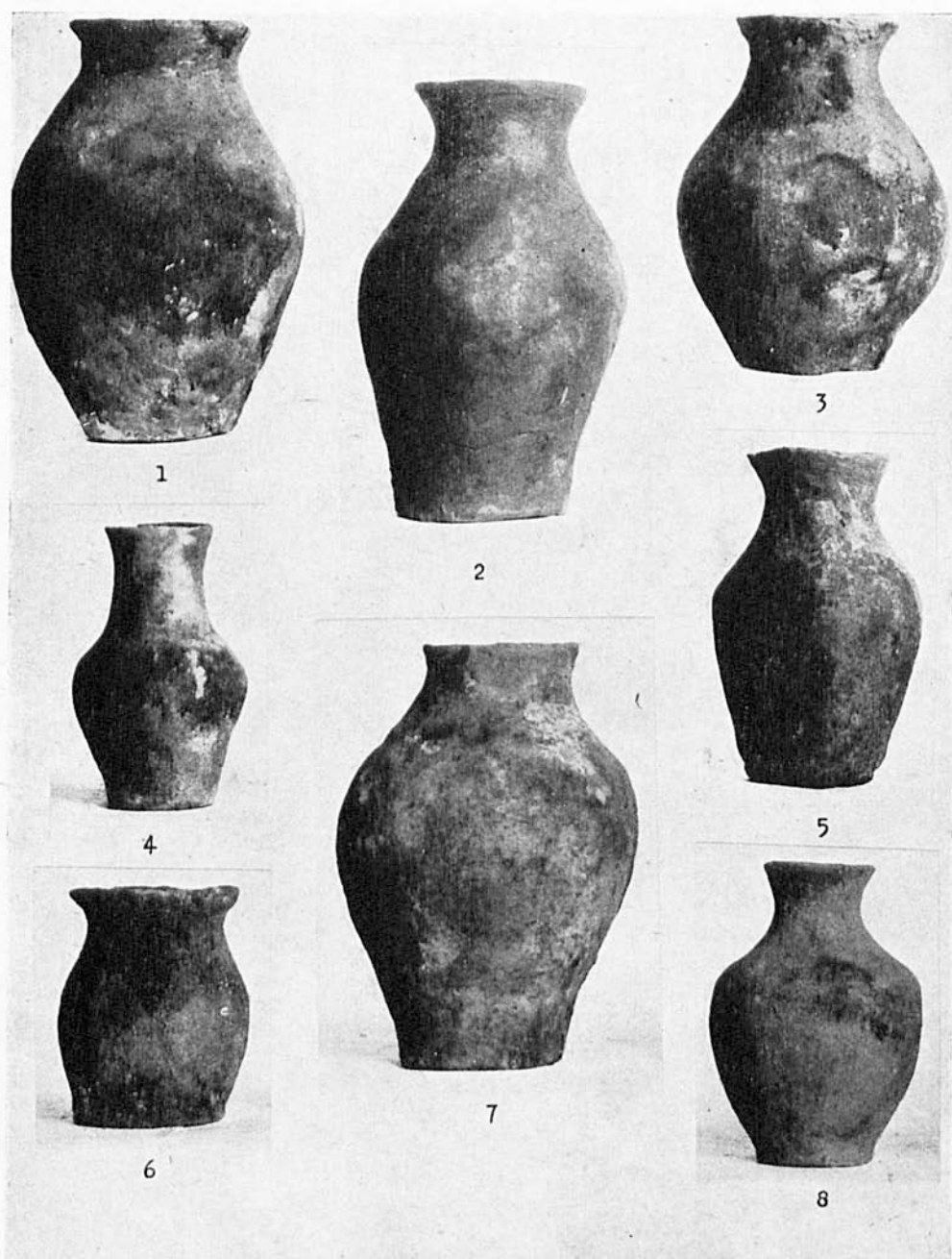
Der Durchmesser des einen Kessels ist an der Seitenwand gemessen 50 cm, der des Kessels von Szentes ungefähr 75 cm. Das Stück XX. 4. kann auf das VII. Jh. datiert werden. Mit aller Wahrscheinlichkeit ist der Kesseltypus von Bölske und Szentes durch die ganze Awarenzeit benützt worden, als das unentbehrliche Zugehör der Todesfeier. Dieser awarische Kessel mit glatter Oberfläche steht in keinerlei Verbindung mit der Form den skytisch-hunnischen Opferkessel.

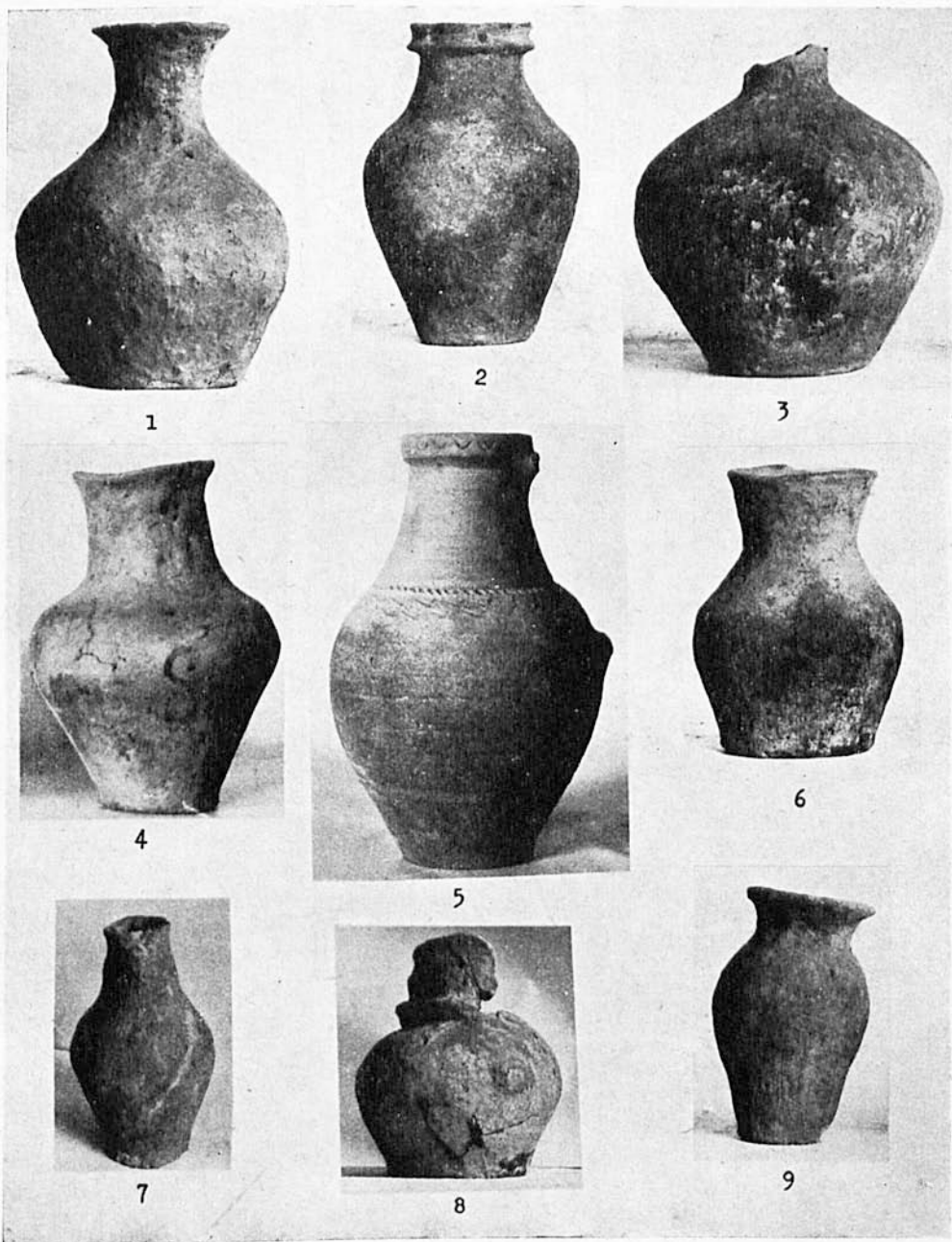
Die Aufgabe der weiteren Forschung, ist die Ergänzung der bisherigen Ergebnisse, damit wir den ganzen Gefässnachlass der Awarenzeit, nicht bloss die Ton- und Metallgefässe, sondern auch die Glas-, Holz- und andere Gegenstände kennen lernen.

Dr. Dezső Csallány.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

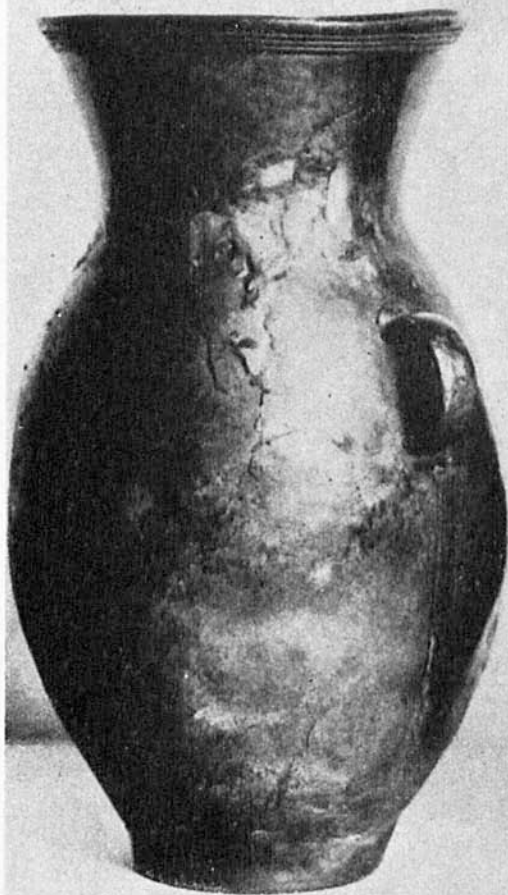

11

12

1

2

3

1

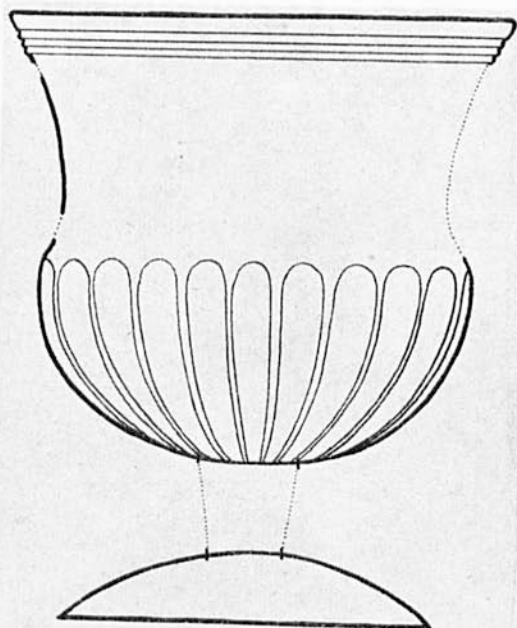
2

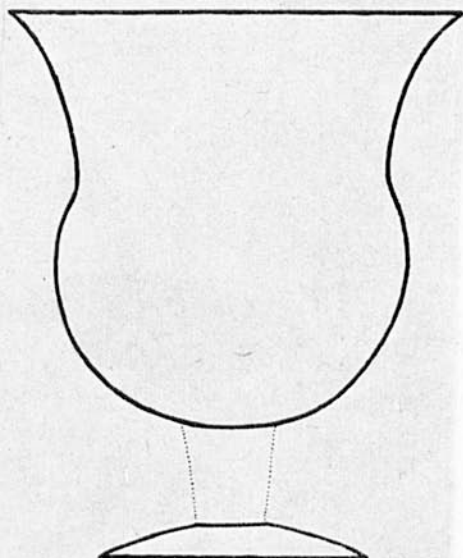
3

4

1

2

3

4

5

6

7

Ujabb keresztény nyomok az avarkorból.

(Ide tartozik a XXI—XXVI. tábla.)

Igen messze vagyunk még attól, hogy megközelítőleg is képet adhassunk az avar népről és az avar életről. Oka ennek, hogy míg a gyalogos, paraszti műveltségű régi népek telephelyei elegendő támpontot adnak mindennapi életük elképzelésére, addig a folyton vándorló lovas pásztornépeknek eddig még nem ismerjük szállásait s így csupán a sírleletekre vagyunk utalva. Azoknak a rokon népeknek néprajzát pedig, amelyek nagyjából még ma is ugyanabban az életformában élnek, mint a húnok, az avarok vagy honfoglaló őseink, a magyar kutatás — egy-két kivételtől eltekintve — nem vonta be munkájába. Így érthető, hogy olyan súlyos kérdésben, mint a kereszténység és a keleti nomád szemlélet találkozása jóformán még a probléma világos megfogalmazása is alig lehetséges.

Pedig a megoldásra váró feladat egyike az eurázsiai szellem-történet legmélyebb és legérdekesebb kérdéseinek. A keleti steppék lovasainak és nyugat földműveseinek egymástól eltérő adottságokon és alapokon felépülő művelődései ütköznek össze Magyarországi területén. Két életforma harca ez és csak sajnálhatjuk, hogy a küzdelem lefolyását a szórványos adatok gyenge fénye mellett inkább csak sejtjük, mint tudjuk. Azzal ugyanis tisztában kell lennünk, hogy a kereszténység a keleti lovasnépek számára nem hit volt első-sorban, hanem a nyugati műveltséggel azonosított életforma. A hit átvételét aránylag egyszerű szinkretizmussal át tudták volna hidalni magukban — hiszen saját hitüknek is megvolt a maga égben székelő egyistene — de az életforma átvétele egyértelmű volt a hétköznapi élet mélyére beidegződött szokások és a politikai függetlenség feladásával. Ez okból mindaddig nem is beszélhetünk komoly keresztény műveltségről a keleti lovasnépeknél, míg Géza fejedelem és Szent István fel nem ismerik ezt a tényt és életük művével bele nem építik a magyarságot a nyugati életfelfogásba. Az ő kivételes képességük át tudta hidalni teljes mértékben az eddig megoldatlan nehézséget s vezetésük mellett úgy illeszkedett bele a magyarság a keresztény műveltségbe, hogy nemzeti önállóságát és politikai függetlenségét teljes egészében megtarthatta. Így a magyar honfoglalás után, a már

keresztény magyarságba beolvadó újabb keleti lovasnépek, a bese-nyők és a kunok, nagyobb nehézség nélkül fogadják el az új hitet a megtért rokontól.

Az alábbiakban néhány új adat közlésével kapcsolatban összefoglalom, hogy mi az, amit az eddigi kutatások és leletek alapján az avarkori kereszténységről megközelítő biztossággal állíthatunk.

Az avar birodalom és a kereszténység kapcsolatairól egészen a birodalom politikai bukásáig mindössze egyetlen írásos adat áll eddig rendelkezésünkre, ez is a VIII. sz-ra vonatkozik és egy — úgy látszik sikertelen — bajor térítési kísérletről számol be.¹ A balkáni és a déloroszországi térítések története Moravcsik Gyula részletkutatásai és összefoglalása² után tisztán áll előttünk. Ugy látszik a Középázsia felé terjedő manicheizmus, ugyanúgy, mint a nestorianizmus és a buddhizmus csak kevésbé érinthette az avarságot, mert az, ezek megerősödése idején, már magyar földön volt. A kereszténységgel két úton jutnak kapcsolatba ebben a korban a keleti lovasnómádok: 1. A VI. sz-ban a bizánci hadseregben jelentős szerepet játszanak a hún utódok; nemcsak segédszervezeteket szerveznek belőlük, de kiválóbb vezéreik magas állásokat töltenek be az udvarnál. Justinianus a veszélyesebb pontokon keresztényekké váltott hún népeket telepít le.³ Ez a hadseregszervezési mód legalább akkora belső változást idézett elő magában a birodalomban, mint amekkora eredménnyel járt a bolgár-török népek megtérítésében. Az udvartól lefele terjed a hún divat és a harci taktika is mindjobban áttér a nomád harcrendre. 2. Ezzel a főként a Balkánon lejátszódó szervezéssel párhuzamosan folyik a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázusban a térítés, méghozzá úgy látszik, meglehetősen sikerrel. Ez a siker érthető is, hiszen az itt lakó népek évszázadokon keresztül érintkeztek egymással s így a missio már jól megmunkált talajon folyt. A szent iratok egyrészét hún nyelvre fordítják.⁴ A Fekete-tenger melléli térítés középpontjai a krími görög városok, ezek papjai a bolgár-törökök között is számos hívet hódítanak meg. Ezek a térítési törekvések az idők folyamán mindinkább erősödnek és később vándorpüspökségeket is szerveznek ezeken a területeken.⁵ Azért fontos

¹ Alföldi András, *A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 168. l.

² Moravcsik Gyula, *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 173—217. l.

³ Moravcsik, i. m. 187. l.

⁴ Moravcsik, i. m. 188. l.

⁵ Moravcsik, i. m. 195. l. — Chosroes perzsa király, 591-ben, elfogott türköket küld Maurikios császárhoz, ezeknek homlokára kereszt volt bekarcolva. A császár kérdésére elmondták, hogy még gyermekkorukban egy nagy járvány idején karcolta homlokukra édesanyjuk a keresztet, a keresztények tanácsára, hogy a járvány elkerülje őket (Moravcsik, i. m. 189. l.). Talán ezt az adatot kapcsolatba hozhatjuk azokkal az északkaukázusi türk sírszobrokkal, amelyeknek süvegén és vállán kereszt van (legutóbb A. Zakharov közölte ezeket a szobrokat: A. Hung. XVI. 34. l.).

ez számunkra, mert azt már biztosan állíthatjuk, hogy már az avar honfoglalásnál is több rokonfajú törzs szövetsége foglalta el hazánkat és később az avar birodalom területére újabb és újabb törzsek telepednek be a délorosz steppéről.⁶ Amint már egy helyen említettem, az avar régiségek időrendjének és népi csoportjainak meghatározása ebből a szempontból erősen rászorúl az újabb értékelésre.⁷ Eddig ugyanis az avar régészeti hagyatékokat s az abban jelentkező eltéréseket belső fejlődési folyamatnak magyarázták. Ez az átértékelés az avarkori keresztény leletek megítélésénél is jelentős változást eredményez.

A déloroszországi térítések kapcsán a Magyarország területére érkező avarság egy részének módjában volt Krisztus tanításait előbbi hazájában megismerni. De úgy látszik a térítés közöttük nem járt komoly eredménnyel. A sokezer hitelesen kiásott avar sír tízezrekre menő tárgya között a keresztény vonatkozásúak számát ezrelékben is alig fejezhetnők ki. De még ezeknek az emlékeknek is csak egy része hozható az avarsággal összefüggésbe. A korai avar idők keresztény leleteinek egy része a fennmaradt romanizált őslakosságtól származik.⁸ Néhány még nem közölt avarkori sírleletben kereszt is van; ezek nem magányos sírok, hanem temetőből valók. Ezekben a temetőkben azonban mindig kimutathatók az avarok által legyőzött és földművelésre, meg más munkára felhasznált gepida néptörzsedékek. Ezekről pedig tudjuk, hogy nagyrészt keresztények voltak. Ismerve a steppei lovasnomádok társadalomszemléletét, az a tény, hogy a legyőzött népek között keresztények is voltak, ahelyett, hogy elősegítette volna a kereszténység meggyökereződését, inkább ellenkezően hatott. A korai időkből talán a deszki G. temető 37. sírja az, amelyből arra következtethetünk, hogy az avarok között talajra talált a kereszténység.⁹

A deszki G. temető 37. sírját a szegedi Múzeum 1933. IX. 6.-án ásatta meg. A sír hossza 370, szélessége 80, mélysége 140—240 cm. volt, a csontváz arccal nyugatnak feküdt, hossza a sírban mérve 158 cm. volt.

A fej mellett a fül tájékán 1—1 fülbevaló feküdt (XXI. tábla 2—3). A fülbevalók karikája és nagy, gömbesüngője ezüstből való, a kettőt 3, aranylemezből készült gömb köti össze, a kis gömbök érintkezését arany szemecs-

⁶ Nagy Géza, Arch. Ért. 1906. 404—405. l. — Alföldi András, *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde*. ESA, 1934. 285—307. l. — Nagy Géza nyomán Csallány Dezső is felhívja erre a figyelmet: *Kora-avarkori sírleletek*. Folia Archaeologica, I—II. 300. l.

⁷ A régészeti anyagból kiindulva érintettem a kérdést: *A tihanyi téri avar temető*. Diss. Pann. Laureae Aquincenses. II. sajtó alatt.

⁸ Alföldi András, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. II. Berlin, 1926. 34. skk. l. — Alföldi, ESA, 1934. i. m. 295. l.

⁹ A fényképet, a sírra vonatkozó adatokat és a közlés engedélyét dr. Csallány Dezső baráti szívességének köszönöm. Ugyanő teszi közzé a szentesi múzeum újabb keresztényvonalatkozású germán leleteit, úgy hogy az alábbiakban ezekre nem térek ki.

kékből (granuláció) képzett sor takarja, az egyiken (3) a gömbök felett egy kis, gyöngysorral szegélyezett henger ül s ehhez forrasztották a karikát, a másikon (2) a hengerhez még egy kisebb karika járul s ezen keresztül vezették a fülbevaló karikáját. A váz nyaka körül félgömbökből egybeforrasztott ezüst bogycok között (5–10, 13–14) részben kettős gyöngyök voltak, ez utóbbiakon halványkék és türkizkék bemélyedő és kiemelkedő berakások vannak (20–27), az üveggyöngyökön kívül 4 drb. borostyánból valót is találtak (16–19), ezek közül három a bal mellen feküdt. Itt találták a kis ezüst keresztet (XXI. tábla 1) is. Közepén kör alakú rekeszben zöldes üveg-paszta ül, ezt ugyanúgy, mint a keresztet gyöngyözött ezüstfonal keretezi, ezen belül háromszögbe rendezett ezüstszegekkel töltik ki az ágakat. Magát a keresztet két ezüstlemezről készítették, a felsőt préselték s így a kereszt felsőlapja és oldalfala egy lemezből való, erre forrasztották rá a kinyírt hátlapot. A függesztőkarika is ezüst. A kereszt mellett feküdt a kis, téglalap formájú ezüstlemez (XXI. tábla 4), négy sarkában lévő lyukakon varrották a ruhára. A lemezt rovátkázott ezüstszalag keretezi, ezen belül pedig zeg-zug mintájú falakkal osztott rekesz ül. A rekeszekben írizáló üveglapok vannak. A váz karján egy-egy kürtösvégű bronz karperec volt (XXI. tábla 11–12), mindkettőt erősen kikezdte a rozsda, de valószínű, hogy végeiken négy sorban egymással ellentétesen váltakozó háromszögsorok voltak. A csontváz fejénél sok marha, birka és kecskesont, lábfejnél kutya-csontok voltak.

A sír korát a rekeszes lémezke hún körbe nyúló párhuzamai önmagukban is a korai avar időre határozzák meg.¹⁰ A rokon szentendrei vezérlelet alapján közelebbi meghatározás is lehetséges s ez a VII. szd. eleje.¹¹ A deszki sírral kapcsolatban halvány nyomok mutatnak a germán kereszténység felé, úgy látszik a kürtösvégű karperecek ebből a körből kerültek — épen a nők révén — az avar anyagba. Nagyon messzire vezetne, de bizonyos valószínűsége van annak, hogy idegen beházasodások, mint amilyent a deszki sírral kapcsolatban feltételezhetünk és az avar vezetőrétegnél alább bizánci vonatkozásban ki fogok mutatni, az avar exogámia szokását őrizték meg számunkra.¹² Ha ezt további hiteles megfigyelések és ember-tani adatok is alátámasztják úgy a néprajzi párhuzamok teljes igazolást nyernek. Annyi bizonyos, hogy azok az avar kori sírok, amelyekben eddig keresztet találtak (Ozora, Závod, Alattyán 14. sír, Deszk) egytől egyig női sírok. A deszki sírnál figyelembe kell vennünk a pogány szokás szerint való temetést és azt, hogy az egész temetőben az egyetlen keresztény sír, a környezet tehát nem volt keresztény.

¹⁰ Alföldi András, *Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk.* A. Hung. IX. Budapest, 1932. táblaanyaga a rekeszes hún emlékekről.

¹¹ Hampel József, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* Braunschweig, 1905. III. kötet, 265–266. tábla.

¹² Egészen más vonatkozásban és más adatokból kiindulva ugyancsak érinti az avar exogámia kérdését Alföldi András, *Über die thetiomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen.*

Van még egy szétszórt és igen kevés sírlelet által képviselt csoport; ezt egy dolgozatomban a korai avarsággal hoztam kapcsolatba. Ennek övét a keresztény ikonographiából jól ismert szőlőtövet csipegető galambpáros veretek díszítették. Ezek a veretek vékony ezüst- vagy bronzpléhből készültek és a mintákat préseléssel verték beléjük. Akik ezeket az öveket hordották, nyilván a szegényebb nép közül valók voltak s ha ezeknek az övvereteknek jelvénytulajdonítunk — pedig nyilván volt valami ilyenféle jelentőségük — keresztények is voltak. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy ilyen övveretekkel kereszt sohasem került elő. Az övdíszeken kívül semmi sem mutat arra, hogy viseletük különbözött volna az avarokétól, így hát valószínűleg azok is voltak. Régebben¹³ a galambos övveretek között stíluskritikai alapon igyekeztem az időrendet megállapítani. A formák többé-kevésbé éles, vagy elmosódott mintái alapján jutottam arra a téves megállapításra, hogy ezeknek az övvereteknek divatja a korai avar időkben kezdődik és egészen a VIII. sz.-ig tart. Ez természetesen annyit jelentene, hogy az avarságban élt egy keresztény réteg s ez másfél századon keresztül külsőleg is elkülönítette magát a többiektől. A kiskőrösi lelet (XXII–XXIII. táblák) bizánci mintára készült avar pénzei azonban nyilván mutatják, hogy ez a csoport a VII. sz. végén jelenik meg nálunk,¹⁴ abból, hogy olyan csekélyszámú hasonló leletet ismerünk, arra következtethetünk, hogy aránylag rövid ideig élt, talán nem tovább, mint egy emberöltő. Így tehát egy igen kisszámú keresztény réteget mutathatunk ki az avarság között a VII. sz. végéről, ez a Nagyalföldön és a Dunántúlon szétszórtan élt.

Ebből a körből egy újabb leletet közölhetek az alábbiakban:¹⁵

Sírlelet Kiskőrösről az Orsz. Magyar Történeti Múzeum gyűjteményében (Népv. lt. 18—1938). Bákóczy-út 49. sz. háza udvarában találta homokkitermelés közben Pálkás Pál kiskőrösi lakos 150 cm mélységben. A tárló csak a felszínre vetődött darabokat tette el, a lelet tehát nem teljes. A kétséget kizáróan egy sírból előkerült tárgyak a következők: 1. Vékony bronzbádogból préselt övdísz töredéke (XXIV. t. 1), magassága 2.8 cm, gyöngysoros kerettel övezett mezejét két madár ékítményesen egyszerűsített mintája tölti ki, pontvonással tagolt farkaik egybeolvadnak, csőreik közt, a veret tengelyében egy levél van (XXIV. t. 1a). 2. Szíjvég hátlapja vékony bronzbádogból, hossza 3.7 cm (XXIV. t. 2). 3. Visszaesapó íjj erősítő csontlemezeinek töredékei (XXIV. t. 3–8). A szokott formától eltér a 3–4.

¹³ László Gyula, *Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz*. Budapest, 1935.

¹⁴ A lelet leírását Jónás Elemér meghatározására és korábbi feldolgozásomra hivatkozva (László, i. m.) mellőzöm.

¹⁵ A leletben előforduló kifolyócsöves edény párhuzamainak nyugati kapcsolataival Horváth Tibor foglalkozik részletesen: *Az illői és kiskőrösi avar temető*. A. Hung. XIX. Budapest, 1935. 90. skk. l. — Ujabban Domanovszky György készíti elő az avar kerámia corpusát, úgy hogy itt csak az edény leírására szorítkozom.

sz. lemezpár, amennyiben az ideg számára két bevágás is van rajta, az alsó bevágás mellett erősen kopott a lemez teste, a lemezek szögletes fejűek szemben a másik párral (XXIV. t. 5), amely ívesen záródik. Anyaguk sem egyforma, az előbbi lemezpár világos sárgás színű csontanyagból készült, az utóbbi színe barnás, sötétebb. Különbség van keresztmetszetükben is, a szögletesfejűek felülete sík, a másik páré domborodó metszetű. A szögletesfejű keskeny lemezek általában a hún és honfoglaláskori magyar ijjakra jellemzők, míg a körös záródású szélesebb lemezek az avar körben otthonosak. Ez az elkülönülés azonban nem olyan éles, hogy feltétlen időbeli különbséget is jelentene, mert az avar anyagban is elég gyakran találkozunk szögletes fejű vékony lemezzel. A mi esetünkben valószínűnek tartom, hogy a 3–4 sz. lemezpáron eredetileg csak a felső bevágás volt meg, a második bevágást — amely megfelel az 5. sz. lemezének — azért faragta bele az ijjkészítő mester, hogy az ijj feszítésének egyensúlyát biztosítsa. 4. Egyélű vaskés hozzározódott fatokkal (XXIV. t. 9), hossza: 19,2 cm. 5. Vas-eszköz (XXIV. t. 10). 6. Vaskés töredéke (XXIV. t. 11, 15). 7. Hárcmélű vasnyílcsúcsok (XXIV. t. 12–14). 8. Egyélű, enyhe görbületű szablya töredékei, a szablya fatokja néhol megfigyelhető, méretek: 7,7, 26,5, 8 cm, a penge legnagyobb szélessége 3 cm. 9. Kifolyócsöves szürke színű korsó, finoman iszapolt agyagból (XXIV. t. 17); magassága 19,5 cm, szájmérője 9,2–9,5 cm. Peremén barázda fut végig; fülét közepén hosszú vájat tagolja, tövében ujjal benyomott mélyedés van. Nyaka alatt betésvált hullámvonalas és párhuzamos vonaldísz ismétlődik kétszer.

A gazdagon díszített és vastag aranybádogból préselt vagy épen kivágott leletek egyrésze az avar uralom első századából való. Van ezek között két félholdalakú fülbevaló, az egyikén egy palmetta áll közepén, jobbról-balról meg egy-egy páva, a másikat pedig két, egymásnak hátat fordító galamb, vagy seregély díszíti. Régebben kevés összehasonlító anyag alapján mint lehetőséget felvetettem, hogy ezeket a fülbevalókat egykorú bizánci darabok utánzataként Magyarország területén készíthették.¹⁶ Azóta módomban állott eredetiben tanulmányozni a párhuzamokat és valószínűnek tartom, hogy ezek is azokból a későhellenisztikus-sziriai műhelyekből származnak, ahol jobb kivitelű mintáik is készültek. Ezeknek a műhelyeknek több termékét ismerjük a magyarországi avar anyagból. Igen kis valószínűség szól azonban amellett is, hogy ezek a fülbevalók az avarok számára helyben dolgozó bizánci ötvösöktől származhatnak. Figyelemreméltó ugyanis, hogy a keszthelyi és pécsi Krisztusimádása korongos fibulák ikonográfiája is a sziriai körre mutat.¹⁷ Ezek a fibulák pedig kétségtelenül Magyarország területén készültek.

Ezzel szemben egészen biztosan a steppén és valószínűleg épen Magyarország területén készült az a két madaras csüngő, amelyet a Nemzeti Múzeum őriz. Ezeket is erős kapcsolatok fűzik a Denni-

¹⁶ I. m. 4. fejezet.

¹⁷ Alföldi, ESA. 1934. i. m. 295. l.

son által közölt bizánci fülbevalókhoz, s nyilván ezeket is fülbevalón hordották. Kezdetben arra gondoltam, hogy mellésként szerepelhetek, de a sírleletek meggyőztek az ellenkezőjéről. Ezeken is az egymással szembeállított két madár szerepel. Nemrég találták meg Cibakházán (Szolnok vm.) egy előkelő avar nő sírját, ennek diadémján hasonló aranylemezek voltak, mint madaras csüngőink.¹⁸ A leletet most dolgozom fel és problémaköre még nem egészen világos előttem, de már most is valószínűnek tartom, hogy a cibakházi lelet alapján a fent ismertetett madaras csüngőt, valamint a Bécsben őrzött ráckevei fülbevalót¹⁹ is, nem magyarázhatjuk meg maradéktalanul a keresztény ikonographiából, hanem egy sajátos szinkretisztikus pogány csoportba kell beosztanunk.

Kétségtelenül bizánci munka az ozorai lelet két aranykeresztje. Száraik végén és metsződéseikben színes kőberakások ülhetnek. A lelet korát Konstantinos Pogonatos érme (669—670) határozza meg. A kelegei leletben ugyanez az érem adja a leletben szereplő és az ozoraihoz erősen hasonló kereszt korát.²⁰ A kereszt pontos párhuzamait Kréta szigetéről és egy athéni magángyűjteményből ismerem.²¹ Az ozorai leletben mint említettem, két egyforma aranykereszt volt, az egyiknek sajnos csak töredéke került a Nemzeti Múzeumba. A leletet pincét ásó parasztemberek találták a múlt század 70-es éveiben s így bizonyára sok darabja elkallódott. A lelet darabjai nem egy személyhez tartoznak, nézetem szerint a sírban hárman feküdtek. A fejedelem mellé lovát is eltemették ősi pogány szokás szerint s a temetési célokra készített kézzelformált durva agyagböggre is melléte feküdhetett, melléje egy idősebb nőt és egy gyermeklányt temethettek a leletek tanúsága szerint; nyilván feleségét és lányát temették vele egy helyre. A két nőn lehetett a két aranykereszt. Az ozorai női régiségek közül a köves csüngők pontos másait a ravennai Theodora mozaikon találjuk s a leletekből általában arra következtethetünk, hogy viseletük is egyezett Theodora udvarhölgyeinek ruházatával. Bár az embertani adatok hiányoznak, azt hiszem ez alapon nyugodtan mondhatom, hogy az eltemetett két nő (anya és lánya?) nem avar volt, hanem a bizánci hercegnők vagy udvarhölgyek közül vette feleségül az avar fejedelem. Az ilyen házasság a bizánci diplomáciának egyik fontos eszköze lehetett s a keresztény térítés is sokat nyerhetett vele, mint azt az ozorai sír gyermeklányának keresztény volta is sejteti.

Ebből a megállapításunkból azonban tovább is következtethetünk: valószínű, hogy a már tárgyalt aranyékszereket sem avarok viselték, hanem azok is az ozoraihoz hasonló módon kerültek avar

¹⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, Szkíta és népvándorlaskori leltár. 5/1937.

¹⁹ Hampel, Alterthümer, i. m. III. 281. l.

²⁰ Fethich Nándor. *A honfoglaló magyarság fémművészete*. A. Hung. XXI. Budapest, 1937. CXXIX. tábla 1—46.

²¹ Még egyiket sem közölték. — Setiriv, τα βυζαντινα μινυμια της κυπρον. Athén, 1935. 152. t.

környezetbe és női ékszerek voltak. Megerősíti ezt a tételt az, hogy az eddig megtalált avar fejedelmi sírokban (Bócsa, Kecel, Kiskőrös-Vágóhid, Igar, Kunágota és a fentiek után Ozora is²²) sehol sem találjuk nyomát annak, hogy az előkelő avarság felvette volna a keresztiséget. A keresztény vonatkozású aranyékszerek felfogásom szerint tehát elsősorban avar előkelők bizánci feleségeinek, vagyis bizánci udvarhölgyeknek sírjaiból kerültek ki. Bizonyára akad olyan is közöttük, ami adó, vagy zsákmány révén jutott az avarokhoz, ámbar amint a kunágotai fejedelmi lelet bizánci aranylemezeinél láthatjuk, a bizánci tárgyakat rendszerint nem eredeti formában használták fel,²³ hanem szétdarabolták (Kunágota, Tépe) vagy kikalapálták (Tépe), vagy pedig beolvasztották és újra feldolgozták. Érdekes, hogy a fentebb ismertetett és a szegényebb népre jellemző keresztény vonatkozású övveretek technikai és stílusrokonságban állanak a fejedelmi aranyékszerekkel. Ezzel kapcsolatban le kell szegezünk azt is, hogy szegényebb népnél megjelenő keresztény elemek divatja ugyanabban a korban kezdődik, amelyikből az ozorai lelet is keltezhető: a VII. szd. második felében. Amint alább látni fogjuk ez az egyezés nem véletlen. Ebben a korban egy sereg új forma jelenik meg az avarság hagyatékában (pl.: a szablya, a csat egy bizonyos fajtája, később a bronzöntés egyeduralkodó stb.). Tudnunk kell, hogy az avar-bizánci kapcsolatok történeti forrásai a 630-as évek után hirtelen megszakadnak és hogy a bolgárság, a szláv-ság és később a kazárság teljesen elszigetelt Avarországot egyrészt Bizánctól, másrészt a délorosz steppétől. Jónás Elemér megállapította, hogy a 630-as évektől a VII. sz. végéig kíséreltek történetek a steppei népek részéről — ő kizárólagosan az avarokra gondolt — a bizánci pénzek utánzásával, önálló pénzgazdálkodásra való áttérésre.²⁴ Ha ezeket a tényeket egybevetjük a déloroszországi régészeti anyaggal, úgy más magyarázatot nem találunk, mint azt, hogy a VII. sz. második felében fellépő keresztény emléktárgyak nem az 568-ban bejött avarok utódaitól származnak, hanem egy újabb bolgár-török hullámmal kerül az avar birodalomba. Egyébként ugyanis érthetetlennek lennének: 1. A keresztény nyomok, hiszen 630 után az avarság kiesik a bizánci érdekkörből. 2. A bizánci arany és ezüst pénzek utánzatai, mert a magyarországi avarságnak 630 után egymásközt üzött cserekereskedésében ilyenre szükség nem volt, annál inkább forgott a bizánci pénz a délorosz steppéken. 3. A régészeti anyagban jelentkező új formák, amelyeket a korai avar leletekből nem lehet levezetni. Mindezt egy nagyobb önálló dolgozat kereté-

²² Bócsa: MNM. lt. 6/1935; Kecel: MNM. lt. 6/1937; Kiskőrös-Vágóhid: MNM. lt. 7/1937; Igar: Arch. Ért. 1929. 68—84. l.; Kunágota: Hampel, III. 260—262; Ozora: Hampel, III. 264—266.

²³ László Gyula, *A kunágotai lelet bizánci aranylemezei*. Arch. Ért. 1938. 55. skk. l.

²⁴ Jónás Elemér, *Monnaies du temps des avars en Hongrie*. Demareteion. Vol. I. 3—4. 130—136. l.

ben fogom kifejteni, itt egyelőre csak kivonatossan említettem meg néhány eredményt, azért, hogy az avarságban feltűnő keresztény nyomok népi jellegét és időrendjét a szükséghez képest megvilágíthassam.

Ezek után érthető, hogy hogyan tűnik fel a Bizáncból elzárt magyarországi avarságban a VII. sz. vége felé hirtelen egy kisebb keresztény csoport. Ezek kereszténysége kétségtelenül annak a dél-oroszországi missziós tevékenységnek eredménye, amelyet fentebb ismerhettünk meg. Így válik érthetővé az is, hogy ugyanebben az időben hogyan kerül egy bizánci előkelő hölgy Avarországba. Nyilván a dél-orosz steppén lett a bolgár birodalom valamelyik fejedelmének felesége. Ilyen házasság abban az időben Déloroszországban nagyon is érthető lehetett bizánci részről, mert a megerősödő bolgár törzsek és az ujonnan érkezett kazárság a birodalom északi határán épen elég gondot okozott az udvari diplomáciának.²⁵ Ugyanígy kerülhetett a bizánci kereszt a keleti fejedelmi leletbe is. A magyarországi avarság, mint említettem, ekkor már nem tartozott a bizánci érdekkörbe, Bizáncnak nem kellett tartania tőle s így nem is kereste kegyét az udvar, mint 630 előtt.

Az avar birodalom késői korából származó leletek közül néhányon, így a bágyog-gyűrhegyi (XXVI. t. 2.) és a dunapentelei csaton²⁶ és a Székesfővárosi Múzeum legújabb csepeli övveretein sajátos ábrázolás jelenik meg. A veretek tükrében egy halat tépő sas, ennek hátán pedig egy galambpár áll, az utóbbiak között egy csökevényesen ábrázolt fa látható.

A fent említett csepeli sírlelet egyike legkitűnőbb példáinknak, alább adom leírását:

Avar sírlelet Budapest Székesfőváros Múzeumának régiségtárában, a csepeli szabadkikötő építési munkálatainál felfedezett avar temető 8-ik sírja (XXV. t. 18—28). A temető a griffes-indás csoportba tartozik. A terület homokos steppe jellegű, rendszeres feltárását az építkezés sajátos viszonyai nem engedték meg, a közölt lelet sem hitelesen feltárt sírból került elő, hanem földmunkálatok során találták. A sírban a következő tárgyak voltak: 1. Négy darab csüngős (XXV. t. 18—21) és egy síma bronz övveret (XXIV. t. 22). Poncolt keretükben két mintából egygyésszerkesztett ábrázolás van: alul halat tépő sas, felette egy ág jobb és baloldalán egy-egy galamb. Átört munká. A veretek legnagyobb szélessége 2.8 cm, hossza (csüngő nélkül)

²⁵ Erre közvetlen írásbeli adatunk tudtommal épenúgy nincsen, mint a korábbi avar-bizánci házasságra, de a leletek szinte kényszerítő erővel mutatnak erre. Párhuzamunk elég van, Attila házasságkötései ismereteseek, a perzsák is házassággal szerzik meg a türk szövetséget (E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches*. Stuttgart, 1919. 19. l. — Heraklius ellen 617-ben egy, a kagánnak nem tetsző, házasság miatt indítanak háborút az avarok (E. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*. Szt. Pétervár, 1855. 274. l. jegyzet).

²⁶ László, Adatok, i. m. 36. skk. 1. — A bágyog-gyűrhegyi csat nagytölt képét az 1. képen megtisztítás után közlöm.

2.9 cm. Mintájuk, kivéve a keret és a hal felületének pontait, pontosan azonos, a poncok példányonként különböző sűrűségben szerepelnek, tehát ezek az öntőmintán nem voltak rajta. A mintát eredetileg fából vésték, a véső nyomok legjobban a XXV. t. 19. példány sasának szárnyán figyelhetők meg. A hátlapok vizsgálata meggyőzött arról, hogy az öntőmintán a csüngő fülei is rajta voltak, ezeket a síma veretről lereszelték. A veretek hátlapján vászonminta nyomódott bele a bronzba (XXV. t. 21). A felerősítésre szolgáló szegeket utólag furt lyukakba verték bele. 2. Bronzesat, mezejét kuporgó griff díszíti. Áttört munka. Legnagyobb szélessége 2.4 cm, hossza (a fül nélkül) 3.7 cm. A csat síma hátlapján vászonlenyomat van. A griff testét utólag díszítették poncokkal, farkának és szárnyának ábrázolása egybeolvadt. Az övre három szeggel erősítették; pecke, karikája és egyik füle letörött (XXV. t. 23). Tömör bronz szíjvégek (XXV. t. 24–25), tükrükben egymásalatt háromszor ismétlődő esőkevényes indadísz. Hátlapjuk síma, hosszuk 4 cm, köpüjükbe egy szöggel rögzítették a szíjat. 4. Törött vasesat (XXV. t. 26). 5. Vaskarika (XXV. t. 27) és 6. Opálszínűbe játszó hármastagozású üveggyöngy. — A XXV. tábla 29–32 alatt az Orsz. Magy. Történeti Múzeum gyűjteményéből 4 ismeretlen lelőhelyű darabot közlök. Bronzból öntött korongos övveretek. Csak igen kis valószínűséggel állíthatjuk, hogy tükrükben, a szívidom két oldalán egy-egy madár ül, lehetséges, hogy csupán esőkevényes növényi minta van bennük. Addig míg tisztább ábrázolású párhuzamait nem találjuk, ki kell rekeszteniük a további értékelést.

A halat tépő sast és a galambpárt külön-külön jól ismerjük. Az utóbbi általánosan használt keresztény lélekjelkép ebben a korban. A halat tépő sas mintájának elterjedését Takács Zoltán és Supka Géza adatainak felhasználásával nemrég állítottam össze.²⁷ A step-pén a szkíták idejében jelenik meg ez a minta és ettől fogva szívósan és változatlan formában él az avarokig és Magyarország területétől egészen Kínáig mindenütt otthonos. A gót vándorlás után a keleti díszítőminták nyugaton is elterjednek, így jut a fenti ábrázolás is a nyugati rekeszes ötvösségbe²⁸ s mint alább látni fogjuk, a merovingkori könyvdíszekbe is ezúton kerül. Strzygowski jó helyen keresi a minta eredetét, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy az örmény miniatúrákban Szibériai előzmények után lép fel.²⁹ Szerinte a meroving miniatúrákba örmény közvetítéssel jut a halat tépő

²⁷ A csepeli lelet közléséért Nagy Lajos dr.-nak, a Székesfővárosi Múzeum igazgatójának tartozom köszönettel. — A halat tépő sas mintájának elemzése: *Adatok* stb. i. m. 38 skk. l.

²⁸ Kárász Leó, *Aranykincs a népvándorlás korából*. Arch. Ért. 1896. 1. kép (Cesenai kincs). — M. C. Boulanger, *Le cimetière franco-merovingien et carolingien de Marchélepot*. Paris, 1909. XXXVI. tábla 2–3, ládikaveret a VII–VIII. sz.-ból. — British Museum, *Guide to Anglo-Saxon Antiquities*, London, 1923. fig. 42, 213. — A Gallehus szarvon: 2. Tuhmann, *Das Tier in der Religion*. é. n. 16. kép.

²⁹ J. Strzygowski, *Die altslavische Kunst*. Augsburg, 1929. 276. l.

madár képe.³⁰ Csakhogy itt az a nagy nehézség, hogy a fennmaradt örmény kéziratok jónéhány száz évvel fiatalabbak, mint a meroving rajzok.

Nemrég kimutattam, hogy nyugaton épenúgy kezdik utánozni az avar divatot, mint Bizáncban.³¹ Legutóbb pedig egy régensburgi vállkővel kapcsolatban, az ábrázolás stílussajátosságai alapján arra az eredményre jutottam, hogy az oroszlántfékező Sámsonnak a vállkőn szereplő képét az avarság közvetítésével kaphatta a román művészet.³² Azóta ezt a jelenetet egy kobani övvereten meg is találtam.³³ A meroving miniatúrákon a galambpár ugyanabban a sajátos és másutt ismeretlen összeállításban szerepel, mint avar övvereteinken.³⁴ Ugy látszik még hozzá, hogy ez a sajátos stilizálás épen csak az általunk kimutatott VII. sz. végi csoportra jellemző, mert a hasonló tárgyú, de valamivel későbbi kobani préselt övdíszeken természetesebben ábrázolják a jelenetet.³⁵ Szilárd kapocs tehát a meroving miniatúrák és az avar veretek galambpárja között, hogy olyan módon kapcsolják össze a két galambot, amely másutt nem ismert. Ennek a címerszerűen megformált ábrázolásnak az eredete avar s innen terjedt nyugat felé, amint a terjedés útját a halat tépő sas mintája esetében ki is tudjuk mutatni: Fel kell vetnünk tehát a lehetőséget, hogy a meroving és az örmény miniatúrák között csak közvetett összefüggés van, amennyiben mindkettő közös forrásból merít: a steppe művészetéből. Ennek a művészetnek közvetítője nyugat felé ebben az esetben a magyarországi avarság. Itt fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a középkori nyugati keresztény művészet sok eleme nem magyarázható meg maradék nélkül a steppei művészet bevonása nélkül. Biztos vagyok abban, hogy a középkor művésze nagyon sok esetben felhasználta azokat a nyugatra került avar tárgyakat, amelyeken emberfejű állatok, vagy állatfejű emberek viaskodnak egymással és fantasztikus állattársaikkal akkor, amidőn a középkor embere számára a purgatórium vagy a pokol borzalmait kellett kifaragnia.³⁶ Arról pedig, hogy avar fejedelmi aranykincsek milyen nagyszámmal kerültek Nagy Károly hadjáratának zsákmányaként nyugatra, épen elegendő adatunk van, így tehát nem csupán feltevés az, hogy ilyen tárgyakat megismerhetett a középkor

³⁰ J. Strzygowski, i. m. 282. l. 255. kép, halat tépő saspár szimmetrikus beállításban meroving miniatúráról. — J. Strzygowski, *Étschmiadzin-Evangelien*. Wien, 1891. Örmény ábrázolások 1375-ből és hasonló meroving miniatúrák (92. sk. l.)

³¹ *Adatok a koronázási jogok régészeti megvilágításához*. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. III. 545. sk. l.

³² *Egy régensburgi vállkőről*. Folia Archaeologica I—II. Budapest, 1939. 209—215. l.

³³ Fettich, A. Hung. XXI. i. m. CXIII. tábla 5—5a.

³⁴ László, Adatok stb. i. m.

³⁵ Zakharov—Arendt, *Studia Levedica*. A. Hung. XVI. Budapest, 1934. 14—15. kép.

³⁶ László, i. m. Folia, 214. l.

művésze. Ezeknek a kapcsolatoknak pontos felderítése a keresztény ikonográfiának még megoldatlan feladata.

Visszatérve az idézett avar bronzvereteken szereplő sajátos és máshonnan nem ismert ábrázolásra: a halat tépő sas és a galambpár együttes szereplésére, lehetségesnek tartom, hogy ez az együttes a késői avarságban jelentkező keresztény-pogány szinkretizmus eredménye. A halat tépő sas a steppe népeinél nem lehetett csupán tartalom nélküli dísz, mert így aligha magyarázhatnók azt, hogy óriási időbeli és térbeli távolságokban változatlanul megtartják. A szeged-öthalmi lemezen (XXVI. tábla 1—1a) még a galambpár nélkül jelenik meg a halat tépő sas, de itt egy másik ábrázolás kíséri: a lemez sarkaiban emberi maszkok jelennek meg.³⁷ Már a szkíta művészetben is előfordul, hogy maszkokkal együtt találjuk³⁸ s hogy ez a találkozás nem véletlen, azt a Chavannes által közölt Chao Che pillér mutatja.³⁹ Itt egymással szembefordulva ismétlődik meg a halat tépő madár mintája, a kettő közé az ábrázolás tengelyébe meg egy szakállas fej faragtak, fején hármass koronával. Ez a csúcsos szakállú fej valamilyen módon összefügg a steppei népek vallásával, talán valamelyik főisten ábrázolása. Legutóbb Fettich Nándor gyűjtötte össze elterjedését.⁴⁰ Már ennyiből is világos, hogy a halat tépő sasnak eredetileg pogány mithológiai jelentése volt és nem a természetben látott jelenet esztétikai célú megformálása, mint a nyugaton néha ábrázolt halászó vízimadár.⁴¹ A halon álló madár a korai középkorban néha mint keresztény jelkép is szerepelt.⁴² Így a lehető-

³⁷ Ezt a jelenséget Takács Zoltán már értekezésem megjelenése előtt, tölem függetlenül megfigyelte, amint ezt szíves szóbeli közlése alapján tudom, így disszertációjának azt a részét, ahol régebbi felfogását elemzem (38. sk. 1.) tárgyitalannak kell tekintenem. Végül ezen a helyen köszönöm meg szíves figyelmét, amellyel a dunapentelei leletre figyelmeztetett.

³⁸ László, *Adatok* stb. i. m. 40. l.

³⁹ Chavannes, *Mission archéologique dans la Chine septentrionale*. Paris, 1909. XIX. tábla.

⁴⁰ Fettich, A. Hung. XXI. i. m. 14. skk. 1.

⁴¹ Például: Tyler-Peirce, *L'art byzantin*. Paris. 1934. II. kötet. 103a, márvány korláton Konstantinápolyban. — L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*. Berlin, 1929. 21. tábla. Ezüstkorsó a VII. sz. 2—3. évtizedéből, tehát egykorú a Szeged-öthalmi lemezzel. A halat fogó hattyú alakja szerepel a Kr. e. IV—III. sz.-i művészetben is: Arch. Anzeiger, 1910. 20—21. kép u. itt. 203—204. l. egy szkíta ivókürtön a halat tépő sas is szerepel. További adat a minta déloroszországi elterjedésére: А. С. Уваровъ, *Сборникъ мелкихъ предметовъ*, Москва 1910. III. 49. rajz. 101. l. Olbiából. — Itt kell megemlítenem egy olyan jelenséget, amelyet magyarázni nem tudok: az északnyugatamerikai indiánoknál a déloroszországihoz hasonló heráldikus formában gyakran szerepel a halon (itt rendszerint cet) álló sas és egyes alkalmazása arra mutat, hogy az ábrázolásnak mágikus erőt tulajdonítanak (F. Reizenstein, *Das Weib bei den Naturvölkern*. Berlin, é. n. 33. kép. 1.).

⁴² Így pl. gemmákon szerepel a halon álló galamb szájában olajággal: Forrer, *Reallex*. 109. tábla 1, 3. kép. A Sta. Maria di Capua Vetele mozaikjának közepén szerepel a halon álló sas. Garucci a jelenet magyarázatánál Szt. Jeromost idézi (De act. apost. 534 skk.): „Aquila quando senuerit in

ség megvan arra is, hogy avar övvereteinken is hasonló értelemben szerepel ez az ősi pogány jelkép, a meglévő adat azonban semmi-
esetre sem elég arra, hogy ezekben az övveretekben viselőik kereszt-
ténységének bizonyítékát lássuk.

Egyáltalán nem bizonyos, hogy egy-egy megkedvelt vándor-
motivum eredeti szellemi háttérével, azaz tartalmával együtt vándor-
ol. Így lehetséges az is, hogy pl. a keresztényjelentésű madárpárban
is saját lélek-madár rokonfogalmukat látták az avarok. Mintahogy
biztosra veszem, hogy az antik művészetből átvett mythológiai ábrá-
zolásokat új, az eredetivel esetleg egyáltalán nem közös tartalom-
mal töltötték meg. Ezek azonban olyan kérdések, amelyekre egy-
hamar aligha remélhetünk választ.

Megemlítem még, hogy a kiskassai lelet bizánci formájú csat-
jának keresztény jellegét eddig nem vehették észre, mert a Hampel
által közölt rajzon⁴³ hiányzik a csat tövisébe bevéssett bizánci kereszt
(XXVI. 3). Így a csat bizánci eredete kétségtelen.

A késői avar temetők sokezer tárgyából mindössze az egyik
závodi női sírból előkerült kereszt⁴⁴ mutat kereszténységre. Ha bebi-
zonyosodik annak a feltevésnek a helyessége, amit Nagy Géza,
Horváth Tibor és Fettich Nándor képvisel,⁴⁵ hogy a nagyszentmik-
lósi kincs, késői avar fejedelmi lelet, akkor ide kell soroznunk még
azt a két övön hordott aranycsészét is, amelynek közepén bizánci
kereszt és felirat van.⁴⁶ Annál érdekesebb a keresztény emlékeknek
a hiánya, mert ezeknek a késői temetőknek egyrésze nyilván a Nagy
Károly-féle hadjáratok utánról való. Különösen valószínű ez a késői
keltezés a Bécs környékén és a Moson megyében kiásott többszáz
síros avar temetőknél, ezeket jórésztben a Nagy Károly által oda-
telepített avarság temetkezésének tarthatjuk. Igen sok adatunk van
viszont arra, hogy ez az avarság felvette a keresztény hitet⁴⁷ s kagán-
jait is a kereszttségben kapott nevükön nevezik a források.⁴⁸ Ugy
látszik azonban, hogy ez a térítés nem hatolt mélyre, erre mutat
legalább is, hogy amikor temetésre került a sor, arra a ténykedésre
tehát, ahol a halott és az életbenmaradottak nyugalma kell biztosí-
tani s ahol évezredek szokások hatalma köti az embert, az avarság
a maga régi hitét és szokásait követte. Csupán így magyarázhatjuk,

fontem se ter mergit et ita ad iuventutem redit". (R. Garucci, *Storia dell'arte cristiana*, IV. Prato, 1877. 94. skk. l. 277. tábla. Kádár Zoltán kedves baráti figyelmének köszönöm ezt az adatot.)

⁴³ Hampel, *Alterthümer*, III. 276. tábla 17a–b. kép.

⁴⁴ Moravesik, i. m. 390. l.

⁴⁵ Nagy Géza, *A honfoglalók*, *Ethnographia*. VIII. 1907. 337. l. — Horváth, i. m. 104. skk. l. — Fettich, i. m. 116. l.

⁴⁶ Hampel, *Alterthümer*. III. 304–305. tábla.

⁴⁷ Váczy Péter, *Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 215–265. l.

⁴⁸ Alföldi, Szent István Emlékkönyv, i. m. 168. l. u. itt a források jegyzéke.

hogy a forrásokban megtértként megismert nyugati avarság sírjaiban nyoma sincsen kereszténységüknek.

Az avaroktól kezdve a honfoglaló magyarság megjelenéséig elegendő adattal rendelkezünk a térítésről és az egyházszervezésről.⁴⁹ Egyrészt a bolgár hódítás, másrészt az avarok által maguk köré telepített szlávság veszi át volt uraitól a hatalmat. A Kárpátok medencéjének területét egységesen megszervező és a nyugati kereszténységbe illeszkedő magyarság megjelenésével eldől a magyar föld sorsa s a bizánci kereszténység csak a román és szláv elemek lassú beszivárgásával gyökeresedik meg újra a déli és keleti határvidéken. A magyar államszervezés kora azonban már kívül esik e dolgozat keretein.

Dr. László Gyula.

Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn.

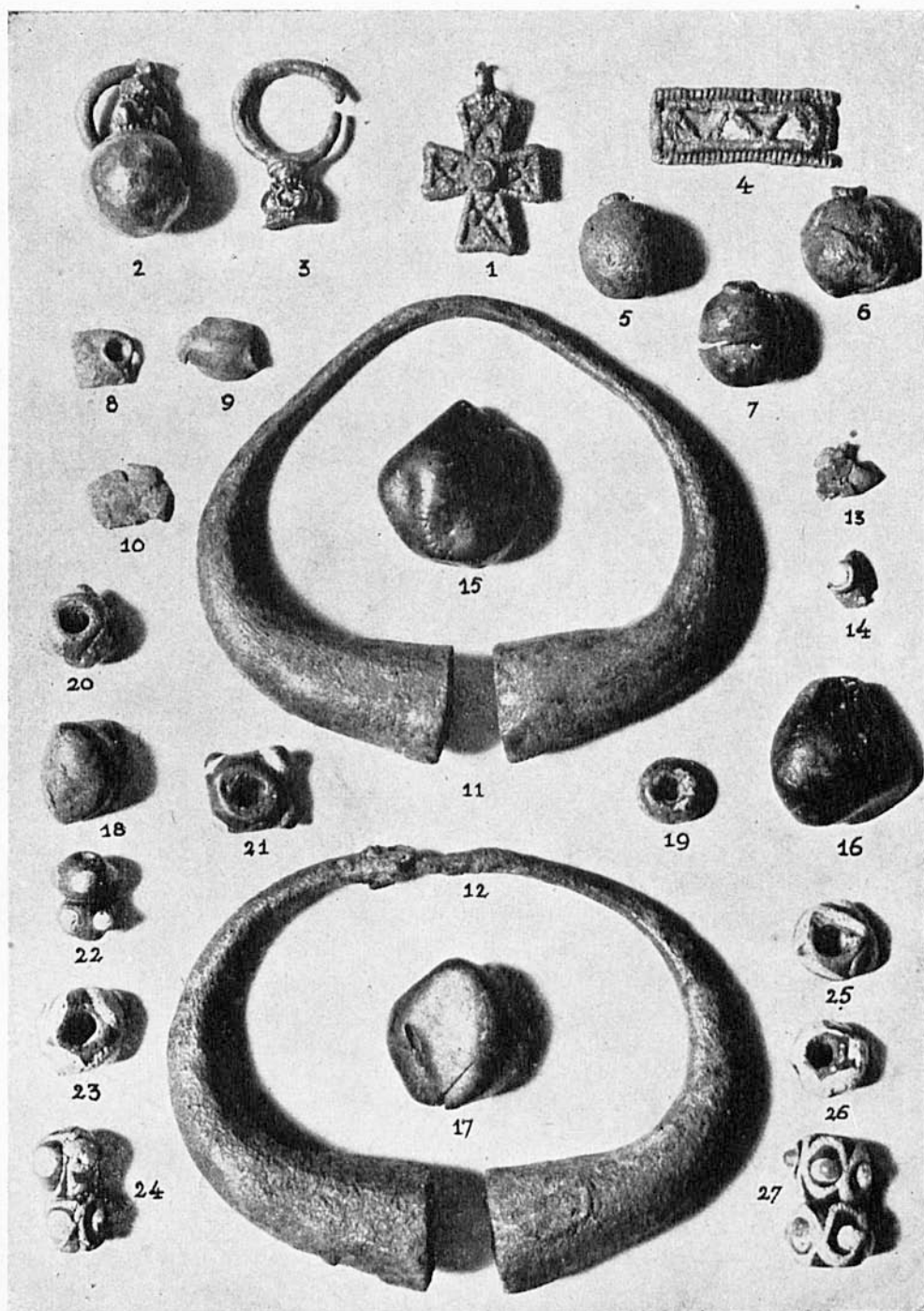
Ergebnisse und Aufgaben.

Gedankenfolge der an der Seite 145—158. befindlichen Mitteilung, (Tafeln XXI—XXVI.), siehe: Zeitschrift für Kirchengeschichte. Erster Halbband, 1940. S. 126—146.

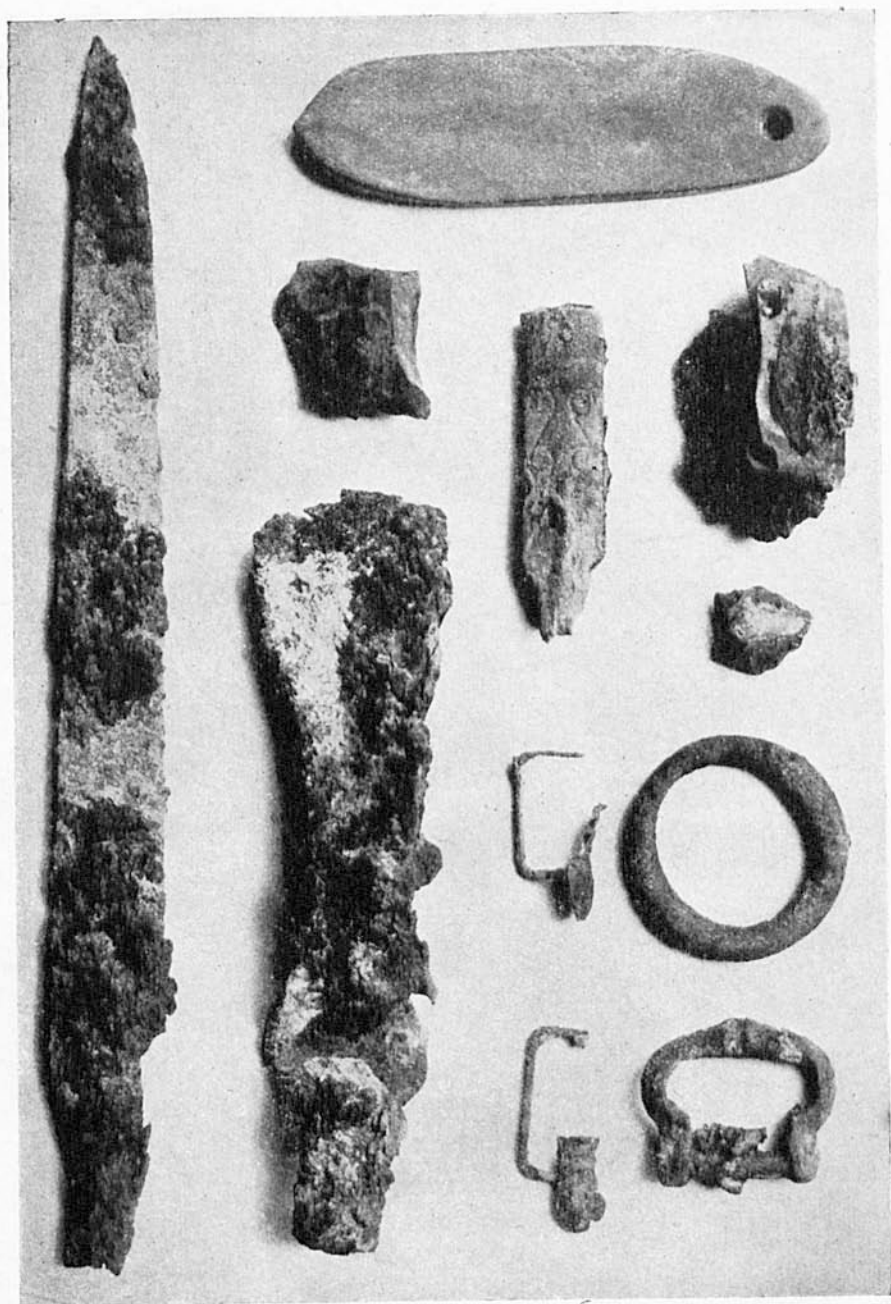
Dr. Gyula László.

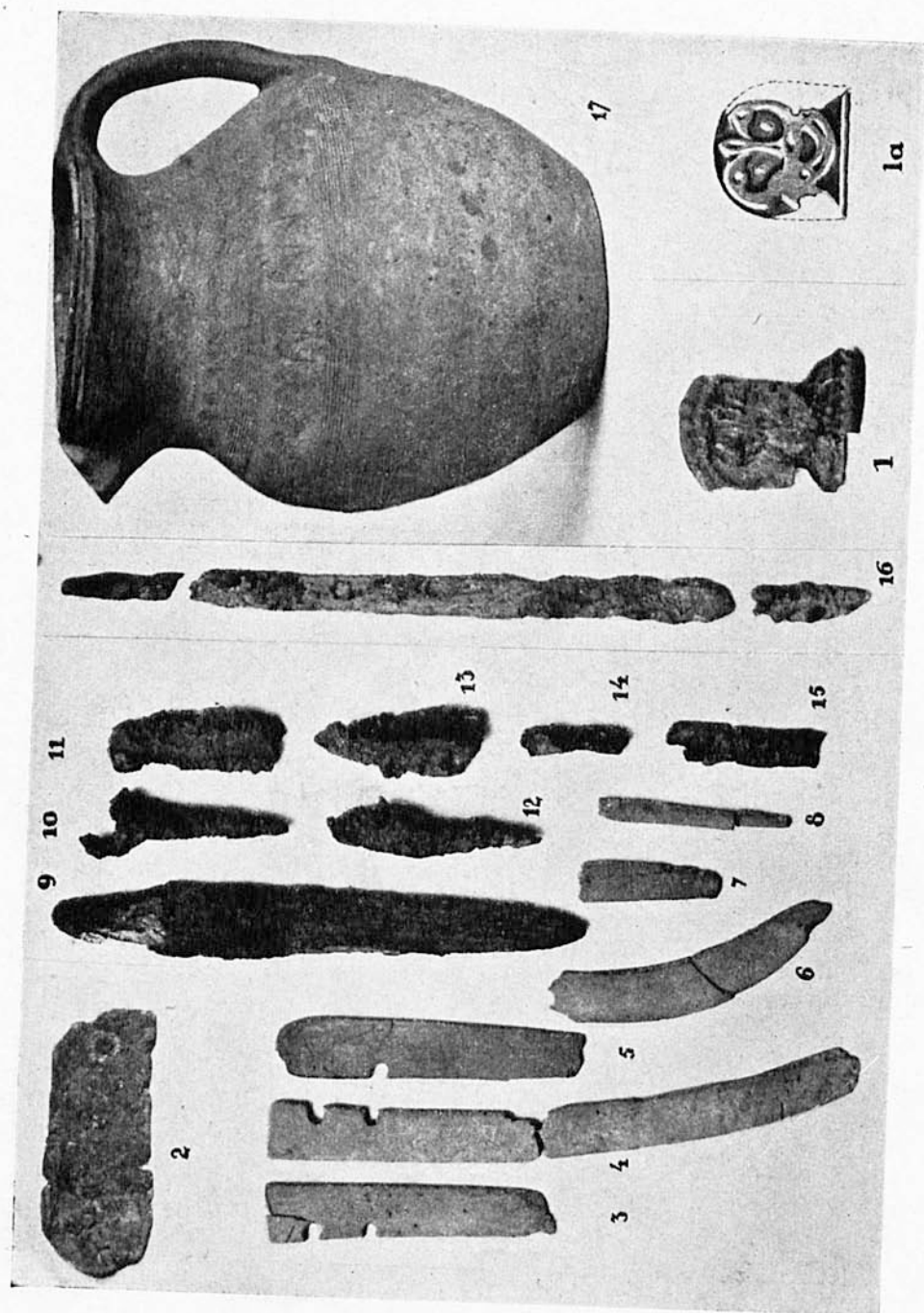
⁴⁹ Váczy, i. m.

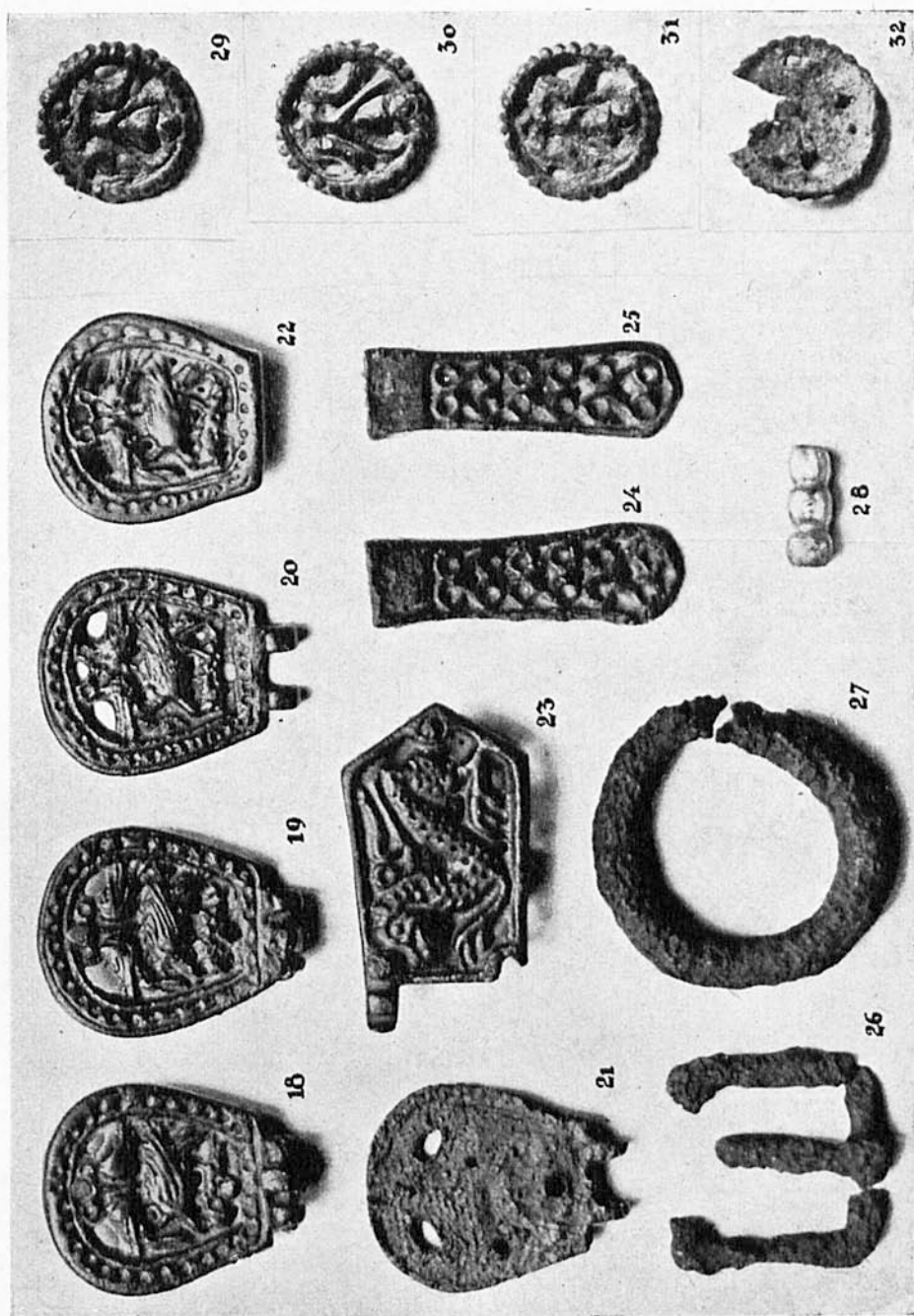

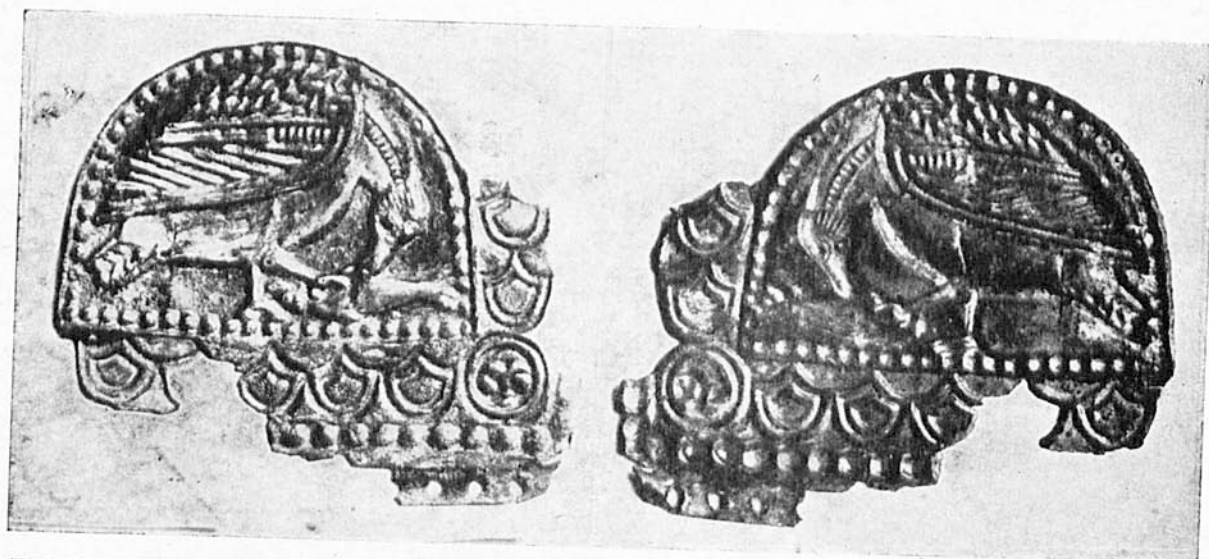

Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában.

(Ide tartozik a XXVII–XXXII. tábla.)

Ennek a dolgozatnak a célja Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági városok határában egykor fennállott községek és települések területén előkerült ingó vagy ingatlan régészeti emlékek ismertetése.

A két város környékén elpusztult falvak történetével Reizner János¹ és Szeremlei Samu² foglalkoztak. Munkáik megjelenése óta több templomrom, temető és szorványos lelet került elő a területről. Az újabb összefoglalás ezért lett időszerűvé, de azért is, mert az eddigi munkák szemléltető anyag híján nem tájékoztatnak kielégítő módon a leletekről, amelyek igen sokszor nagyobb figyelmet is érdemelnek.

A két város határában ma alig van falu jellegű település, pedig köztudomású, hogy a nagy határu alföldi városok a török uralom alatt vagy még előbb elpusztult falvak területével gyarapodva nőttek naggyá.

Szeged és Hódmezővásárhely környékén a múlt század végén indult meg a rég eltűnt falvak utáni kutatás. Szeged határában Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc; Hódmezővásárhely határában Szeremlei Samu, Varga Antal, Oláh Imre és Tergina Gyula voltak az első kutatók, akiknek ásatásai révén több falunak és templomnak helyét sikerült megállapítani. Segítségükre szolgáltak az elpusztult falvak nevét viselő dűlő- és határelnevezések, meglévő templomromok és a sokszor a fölszínen szétszórta talált régészeti emlékek.

A dolgozat I. része Szeged, II. része Hódmezővásárhely határában talált emlékekkel foglalkozik.

Ezen a beosztáson belül az első csoportban (A.) azokról az elpusztult falvakról lesz szó, amelyeknek helyét templomromok, temetők, szorványos leletek, dűlőnevek vagy oklevelek határozzák meg;

¹ 21. 166–167. l. Lásd a függelékben említett irodalom megfelelő számánál.

² 30. 283–476. l.

a másodikban (B.) azokról, amelyekről oklevelek vagy dülőnevek emlékeznek meg és helyüket szórványos leletek igazolják; a harmadikban (C.) azokról, melyeknek helyét és fennállását sem oklevél, sem dülőnév nem igazolja, de hajdani templomuk romja vagy alapja fennmaradt; a negyedikben (D.) azokról, melyekről oklevelek emlékeznek meg és máig meglévő dülőnevek igazolják, hogy az említett terület-részen egykor falu állhatott; végül az ötödik csoportban (E.) azokról a falvakról, melyekről csupán az oklevelek szólnak, s a dülők elnevezésének megváltozása után az egykori falvak helye teljesen feledésbe ment.

I. Szeged.

A. 1. Csengele. Szeged legészakibb határrészén terül el Csengele pusztja (1. kép: 1.).

Felső-Csengelén román stílusú kápolna maradványait hozták napfényre az ásások.³ A kápolna romjai mellett temető is volt, amelyből egy XV. századi pecsétgyűrűn⁴ kívül kezdetleges kivitelű harangtöredékek, bronzhengertöredék, emberi csontok⁵ és szórványos leletként anjoukori sarkantyú került elő.⁶

A falut a tatárpusztítás után kunok telepítették be, mint ezt egy 1423-ból származó oklevél bizonyítja, mely Csengel-Telek néven kun falut említ ezen a vidéken.⁷ Egy 1473. évi oklevél szerint pestis pusztította el a falu lakosságát.⁸ Az így elnéptelenedett falut Mátyás idejében ujratelepítették. A település nagyobb terjedelmű lehetett, mert nem messze az említett templomtól, Alsócsengelén is vannak középkori téglamaradványok.⁹ Valószínűleg a török hódoltság korában pusztult el. Romjai sokáig fennállottak, 1699-ben a Kamarai összeírás is említ még meglévő falrészleteket Felső Csengelén.¹⁰ 1747-ben Kaltschmidt Ábrahám már csak templomromokról tud ezen a helyen.¹¹ A romok József császár idejében még álltak. (Coll. XVII. Sec. 29.)

A. 2. Csorva. Szeged határának Ny-i részében Ötömös pusztától délkeletre fekszik Csorva. (1. kép: VI.)

A területen lévő egyik halomból, 1895-ben, templommaradványokat ásattak ki.¹² A templom román stílusú volt. Fennállásának idejét hozzávetőlegesen meghatározza a romok közelében előkerült

³ 14. 277. l., 21. 166. l., 23. 238. l.

⁴ 71. 61. l., 23. 238. l.

⁵ 23. 238. l.

⁶ 38. 35/1905.

⁷ 6. 680. l., 13. 495. l., 23. 236. l., 26. 19. l., 37. 68., 90., 95. l., 40. I. k. 130—131.

II. 46. l.

⁸ 23. 236., 237., 240. l.

⁹ 23. 236. l.

¹⁰ 23. 236. l.

¹¹ 21. 167. l., 23. 235., 236. l.

¹² 24. 364. l.

IV. István kori réz érem.¹³ A csorvai határrészen nem ez az egyedüli nyoma az egykori falunak, mert nem messze, a „templomhegy”-nek nevezett részen, másik épület törmelékeire bukkantak, amely szintén templom lehetett, amit az alapfalak közelében talált román stílusú füstölő is igazolni látszik.¹⁴

A Kaltschmidt¹⁵ és a József császár-féle térképeken már csak templomhely, „Kőhalom” van feltüntetve ezen a helyen. (Coll. XVII. Sec. 31.)

A. 3. *Kereset*. Szeged határának Ék-i sarkában, a ma Kereset-pusztának nevezett területen (1. kép: VI.) szórványos leletként középkori harang került elő.¹⁶

„Kereset” név szerepel a Kaltschmidt-féle térképen, ahol templomrom helyeként van megjelölve.¹⁷

Korábbiól nem ismerjük ezt a földrajzi nevet s írott emlékünknél sincs valami olyan településről, amely az egykori faluval azonosítható volna. A XIII–XV. században már fennállhatott, amint ezt az itt előkerült XIII–XV. században használatos, gótikus formát mutató harang bizonyítja.¹⁸ Pusztulásának idejéről nincsenek adataink.

A. 4. *Ötömös*. Az Ötömös nevű határrész Szeged határának Ék-i sarkában fekszik a Csorvai kapitányságban (1. kép: VI.).

Ezen a határrészen Móra Ferenc 1905-ben két ízben is végzett ásatást a „templomhegy”-nek nevezett halmon. Az eredmény egy valószínűleg a templomból fennmaradt épületmaradvány s körülötte temető nyomai.¹⁹

A temetőben feltárt 75 sír közül 15 gyermek, 17 nő, 42 férfi és 1 meghatározhatatlan sír volt. Ez utóbbi sírban a csontváz koponyája az első nyakcsigolyával együtt hiányzott (71.). Két sírban a női csontváz mellett egy-egy gyermek csontváz is volt (10., 34.).

Nem minden sírban volt melléklet. 8 férfi, 1 nő, 12 gyermek és a meghatározhatatlan sír melléklet nélkül volt. Tájolása minden sírban: nyugat-keleti. A sírok a domb keleti, északkeleti és déli lejtőjén terültek el. A sírok egymástól való távolsága a templomtól való távolsággal együtt nő: a templomhoz közel 20–30 cm, a domb tövé-nél 120–140 cm az egymástól való távolságuk. Mélységük is különböző: többnyire 120–140 cm, de 80 cm mélységű sír is előfordul. A halottakat kinyújtóztatva, nyújtott kezekkel és lábakkal tették a sírba. Találtak olyan sírokat is, hol vagy csak a balkéz (35., 50.), vagy csak a jobbkez (10., 23., 59.), vagy mindkét kéz a mellre volt hajtva (57.). A halottakat ruhástól, koporsóban vagy anélkül helyezték el a sírban. 49 koporsós és 26 koporsó nélküli sír volt.

¹³ 24. 364. l., 41. 164. l.

¹⁴ 20. 37–38. l., 24. 362. l.

¹⁵ 20. térkép, 21. 136–137. l.

¹⁶ 21. 167., 173. l.

¹⁷ 21. 166. l.

¹⁸ 21. 173. l.

¹⁹ 15. 18–27. l., 16. 369–371. l.

Mellékletként a következő tárgyakat találták az egyes sírokban: *apró üveggyöngyöt* az 1., 21., 26., 29., 31., 39., 46., 50., 54., 60.; *kréta-gyöngyöt* a 20. (XXVII. t. 22.); agyaggyöngyöt az 50.²⁰; *csontgyöngyöt* az 50., 59. (XXVII. t. 24.) sírban. Ez utóbbiak analógiáit megtaláljuk az Aranyegyházán előkerült leletek közt.²¹ Faragott *achát-gyöngyöket* a 34. (XXVII. t. 8., 9., 14.); aranyozott ezüst *boglárokat* a 31. (XXVII. t. 2., 11.), 34. (XXVII. t. 13.), 44. (XXVII. t. 7.), 45. (XXVII. t. 3.), 52. (XXVII. t. 6.), 65. (XXVII. t. 12., 25.), 72. (XXVII. t. 5.), 75. (XXVII. t. 1., 4.) sírban. A boglárók analógiáit Szabó Kálmán által Ágasegyházán, Benén és Bócsán felásott leletek közt megtaláljuk: a XXVII. t. 2., hasonló a 28. 42. l. 158., a XXVII. t. 3. a 28. 51. l. 243. ábra boglárjához. Ez utóbbi ötömösi boglárón hiányzik a középső dudort körülvevő kör és a lilomok közt lévő pontdíszítés. A XXVII. t. 5., 25. boglárhoz hasonló a 28. 51. l. 252. ábra boglárja, de az ötömösi boglárón lévő madár kidolgozása erőteljesebb. A madarábrázolást már a kora keresztény díszítő művészetben, mint symbolikus jelet megtaláljuk egy strassburgi bronzlámpán.²² A XXVII. t. 6., 11. boglárhoz hasonló a 28. 51. l. 230., a XXVII. t. 7. boglárhoz a 28. 51. l. 237. ábra boglárja. Különbség e két utóbbi közt az, hogy az ötömösin lévő csillag közepén rozetta is van. A XXVII. t. 12. boglárhoz hasonló a 28. 51. l. 226. A boglárók a jobb váll, vagy a balcsípő mellett voltak, kivétel a 75. sírban talált két boglár; helyzetükből következtetve: süveg díszül szolgáltak (XXVII. t. 1., 4.). Egy sírban nem csak egy, hanem két boglár is előfordult (31., 75., 65.). *Ezüst pecsétgyűrű* a 23. (XXVII. t. 21.), 31. (XXVII. t. 18.), 35. (XXVII. t. 16.), 44. (XXVII. t. 17.), 45. (XXVII. t. 30.), 52. (XXVII. t. 23.); *ezüstözött rézgyűrű* az 51. (XXVII. t. 20.) sírban volt. A gyűrűk minden esetben a jobb kézen voltak, hol egyik, hol másik ujjon. Már a kora Árpádkorban szokásos volt a gyűrű viselése. Ezt a szokást a kunok is átvették és tekintve a gyűrűk egyszerű formáját, valószínű, hogy maguk készítették. A gyűrűk igen kezdetleges vésetűek; vékony ezüst lemezből készültek, tehát pecsételésre semmiképpen sem voltak alkalmasak. Az ötömösi gyűrűkkel rokon gyűrűket Szabó Kálmán az ágasegyházi, benei és bócsai temetőben talált. A XXVII. t. 18. gyűrűvel rokon a 28. 55. l. 278.; a XXVII. t. 17. gyűrűvel a 28. 54. l. 258.; a XXVII. t. 21. gyűrűvel a 28. 54. l. 267.; a XXVII. t. 30. gyűrűvel a 28. 55. l. 290. ábra gyűrűje. Az utolsó ötömösi gyűrűnél a vésés erőteljesebb. Azok a díszítő elemek, amelyeket a XIV. század gyűrűire Szabó Kálmán megállapít, itt is megvannak. A gyűrűk fejében nevek kezdőbetűi (XXVII. t. 17., 20., 21.), lilom (XXVII. t. 18.), növényi díszek (XXVII. t. 16., 23., 30.) vannak; a kezdő betűk közül az M (XXVII. t. 17.) és az I betű (XXVII. t. 21.) szerepel az ötömösi gyűrűknél.

Füles ezüst gombot a 2. (XXVII. t. 19.), 21. (XXVII. t. 10.), 23.

²⁰ 28. 42. l. 159. ábra.

²¹ 28. 43. l. 167. ábra.

²² 8. 1047., 1051. l.

(XXVII. t. 15.), 25. (XXVII. t. 27.), 27., 28., 29., 30. (XXVII. t. 26.), 32., 33., 37., 40., 41., 44., 46., 48., 50., 51., 52., 53., 54., 57., 58., 59., 61., 63., 64., 65., 70. (XXVII. t. 29.); *ezüst csörgőgombot* az 5. (XXVII. t. 28.), 28., 35., 36., 45., 52., 55., 72. sírban találtak. Az itt talált fülesgombok és csörgőgombok analógiáit az aranyegyházi temetőben előkerült ezüst fülesgombok és csörgőgombok adják.²³ A gombokat Móra az ásatáskor főként a nyaknál és a mellen találta. A fülesgombokat ruha és ing összegombolására használták, míg a csörgőgombok Szabó Kálmán szerint a gonosz szellem ellen való védekezés szolgálatában állottak.²⁴ Az ötömösi sírokban (23., 25., 30.) díszes gombok is kerültek elő, melyek a nép pompaszeretetét igazolják. Ezekhez analógia a 28. 47. l. 194. ábrán lévő gomb (XXVII. t. 27.); díszítésben hasonlóság van a 197. ábrával (XXVII. t. 15.).

Ezüst keresztföredéket talált Móra Ferenc egy férfi csontváz mellén a 24. sírban (XXVIII. t. 17.); *ezüst halántékkarikát* a 10., 20., 29., 45., 48., 52., 56. sírban a koponya két oldalán (XXVIII. t. 1., 2., 3., 4., 7., 8., 10., 11., 13., 14., 16., 24.). Figyelmet érdemel a 10. női sír, ahol egy XI–XII. századi halántékkarika (XXVIII. t. 6.) került elő. *Ezüstkarika* töredéket a 43., 49. (XXVIII. t. 18.); *csontkarikát* — amelyek a halánték mellett voltak minden esetben — a 26. (XXVIII. t. 5.), 32., 42. sírban találtak.

Ruházati tárgyakat találtak a következő sírokban: *bőrfozlányt* a 44., 52., 54., *szíjmaradványt* a 31.; *ruhafozzlányt* a 31., 48., 50., 52.; *ezüst rojtot* a 31., *vasgombot* a 10. (XXVIII. t. 9.); *vascsatot rézpecsekkel* a 36. (XXVIII. t. 15.); *rézkarikát vaspecsekkel* az 54. (XXVIII. t. 12.) sírban. *Ezüst zsinórt* az 54.; *zsinórt* az 50. sírban találtak. Ez utóbbi egy kis csomagocskát tartott a halott kezéhez kötözve. (A csomagban agyag-, csont- és üveggyöngyök voltak.)

Vaskéspenge volt a 25. (XXIX. t. 10.), 44. (XXVIII. t. 20.), 55.; *fanyelű vas törpenge* a 36. (XXIX. t. 12.), 51., 58., (XXIX. t. 18.); *vaskésnyél* az 54., 55., 59., 62.; *fanyél* a 25. (XXIX. t. 2.), 44., 54., 56., 59. sírban. A kések a férfi sírokban főként a balcomb mellett voltak (36., 44., 51., 54., 55., 58.), a jobb oldalon két esetben találták (25., 31.); az 59. női sírban egy alkalommal, a balkéz mellett.

Ezüst érmekeket találtak a 23., 26., 31., 44., 46., 48., 50., 52., 63., 65., 70. sírban. Elhelyezésük nagyon különböző: főként a szájból fordult elő (44., 46., 48., 50., 63., 70.), de volt a jobbkez (23., 31.), vagy balkéz mellett (65.) és a nyaknál is (26.). Ez utóbbi valószínűleg a szájból csúszott oda. Az érme kivétel nélkül Nagy Lajos (1342–1383) szerencsenfejes és kettős keresztos dénárjai.²⁵

Koporsós temetkezés nyomait megtaláljuk az ötömösi temetőben is. A fahulladékon kívül a koporsóvasalás maradványai is bizonyítják ezt. A koporsó díszítésére szolgáló vasalás nyomait a követ-

²³ 28. 46. l. 186–188. ábra.

²⁴ 28. 46. l.

²⁵ 42. 14. l. V. t. 89. A), 89. B).

kező sírokbán találjuk meg: 31. (XXIX. t. 7.), 35. (XXIX. t. 6.), 43. (XXIX. t. 8.), 55., 63. (XXIX. t. 15.), 64. (XXVIII. t. 23., XXIX. t. 4., 13., 14., 16.), 70. (XXIX. t. 19.). Az ötömösi lelethez közeli analógiát megtaláljuk az aranyegyházi koporsóvasalásokban.²⁷ A koporsókon kerekzárt alkalmaztak (64. sír XXIX. t. 4.), amit az aranyegyházi temető koporsóinak kerek zárjai is igazolnak.²⁸ Míg Móra Ferenc szerint az ötömösi koporsók alul feltűnően keskenyek és csak egy esetben (64. sír) volt négyszögletes alakú, addig Aranyegyházán kivétel nélkül négyszögletes alakúak.²⁹

Egyéb előforduló leletek a következők: *zöld üveg pohár* kis töredéke a 30. (XXVIII. t. 25.); *tűzkődarab* az 56. (XXVIII. t. 22.); *vaskapcsok* a 32. (XXVIII. t. 21., XXIX. t. 1.); *vasszeg* a 62., 70. (XXVIII. t. 19.) sírból; *vaskulcsok* a 64. és 68. sír közt (XXIX. t. 5., 11.); *szórványként csontdarabok* (XXIX. t. 3., 71.); *harangtöredékek* (XXIX. t. 21., 22.) és *tégldarab* (XXIX. t. 20.).

Faszémdarabok a 25.; törött *tojáshéjak* (a fej mellett voltak minden esetben) az 1., 29., 34., 43., 74. sírból. Érdekes, hogy a tojáshéjak női sírokbán fordulnak elő s csupán egy alkalommal voltak gyermek sírban (74.). A koporsók (látható nyomai) felett vastag *cserépedény* töredékeket találtak a 43., 56. és 75. sírban. *Zöldrozda* nyom több csontvázon előfordult. Ilyen rozsdanyom a 25., 27., 44., 45., 47., 51., 52., 55., 62., 65. sírban fordult elő. A 38. sírban kosfejet találtak.³⁰

A mellékletek elhelyezésénél nem volt különbség férfi, nő és gyermek sír között.

A mellékletek kétségtelenné teszik a templom és temető anjoukori voltát. Pontos datálását a Nagy Lajos korabeli érmek adják. A temető anyaga legnagyobb hasonlóságot a Kecskemét környéki — ágasegyházi, benei, bócsai, baracsi, mizsei, kerekgyházi és lajosi — temetővel mutat.³¹ Valószínűleg a Szeged környékén letelepedett kunok emlékét őrzi az ötömösi temető anyaga, amely mint láttuk, szoros kapcsolatba hozható a Kecskemét környéki kun telepek leleteivel. Hogy Szeged környékén kunok telepedtek le, azt az alábbi oklevelek is igazolják. Zsigmond király egyik oklevele említi 1436-ban először Ötömöst (Hytemes) mint kun pusztát.³² Hogy előzőleg kik voltak lakói, arról nem tudunk, bár a XII. században mint helynév már szerepel Ötömös.³³ Lakott voltát igazolja e korban, a 10. sír halántékkarikája (XXVIII. t. 6.). Tehát valószínűleg az Árpádkor óta lakott s elpusztulása a török hódoltság idejére esik. 1747-ben

²⁷ 28. 56. l., 308., 311. ábra.

²⁸ 28. 57. l. 313. ábra.

²⁹ 29. 57. l. 319—322. ábra.

³⁰ 38. 17/1905., 30/1905., a leletek pontos, sírokszerinti leírását képek nélkül lásd: 15. 17—21. l. és 16. 369—371. l.

³¹ 28.

³² 16. 370. l., 20. 37. l., 37. 68., 102. l.

³³ 12. 171. l.

Kaltschmidt Ábrahám térképén már csak templomrom jelzi az egykori kun falu helyét.³⁴

A. 5. *Szeged-Makkoserdő*. Makkoserdő Szeged É-i határán fekszik. (1. kép: Szeged.)

Makkoserdő területén Móra Ferenc 1930 tavaszán végzett ásatást. Ez alkalommal avar sírok között 16 magyar sír is napvilágra került.³⁵

1. sír. M: 100, H: 143. A sír földjében fatörmelék volt. Melléklet: egy nagyobb (XXX. t. 4.) és egy kisebb (XXX. t. 5.) bronz halántékkarika; bronzpityke (XXX. t. 3.); vaskés (XXX. t. 7.) és nyílhegy-töredék (XXX. t. 6.).

2. sír. Bolygatott. Melléklet: csipológvas (XXXI. t. 7.); kőva (XXXI. t. 8.); három nyílhegy (XXXI. t. 4–6.); két vasalás töredék (XXXI. t. 16–17.) és vaskés (XXX. t. 28.).

3. sír. M: 50, H: 152. Melléklet: a mellen két lapos bronzpityke töredékei (XXX. t. 1–2.).

4. sír. M: 100, H: 146. Melléklet: a balvállon „S” végű bronz halántékkarika (XXX. t. 18.).

5. sír. M: 70. Melléklet: három bronz pityke (XXX. t. 24a., 24 b., 25., 26.) a mellen, egy az áll alatt (XXX. t. 27a–27b.).

6. sír. Bolygatott. Melléklet: bronzcsat (XXX. t. 22.) és vascsat (XXX. t. 21.).

7. sír. M: 60. Bolygatott. Melléklet: rombusz alakú bronzpityke (XXX. t. 11a–11b.).

8. sír. M: 60. A karok a mellen keresztbe voltak téve. Melléklet: a balcomb felső részén két vasalás darab (XXX. t. 13a–13b.); a mellen bronzpityke (XXX. t. 12.) és nyílhegy (XXX. t. 14.).

9. sír. M: 85. Bolygatott. Melléklet: bronzpityke (XXX. t. 17a–17b.).

10. sír. Bolygatott. Melléklet: halántékkarika (XXX. t. 29.) és két vasdarab (XXXI. t. 18–19.).

11. sír. M: 150, H: 144. Bolygatott. Melléklet: nyílt végű bronz karperec (XXXI. t. 1.); „S” végű (XXXI. t. 3.) és síma (XXXI. t. 2.) halántékkarika.

12. sír. M: 140, H: 114. Melléklet: halántékkarika töredékei (XXXI. t. 14a–14b.); vascsat töredék (XXXI. t. 10.); vaskés töredék (XXXI. t. 15.) és négy vasdarab (XXXI. t. 9., 11., 12., 13.).

13. sír. M: 80, H: 147. Bolygatott. Melléklet: az egyik karon kis körökkel díszített nyitott bronzlemez (XXX. t. 19a–19b.), a másikon nyílt bronz karkötő (XXX. t. 9.); fonott torques (XXX. t. 8.) és bronzkarika (XXX. t. 10.).

14. sír. M: 30, Gy, bolygatott. Melléklet: két bronz karkötő (XXX. t. 15–16.).

³⁴ 21. 166–167. l.

³⁵ A temetőben feltárt 16 sír leírását úgy adjuk, hogy az M = mélység, H = hosszúság, F = férfi, N = nő, Gy = gyermeket jelent.

15. sír. Melléklet: kígyófejes zárt bronz karkötő (XXX. t. 20a-20b.).

16. sír. M: 100, H: 158. Melléklet: vascsat (XXX. t. 23.).

A sírok átlagos mélysége 50–100 cm közt változik. Ezen aluli mélység két (11., 12. sír), ezen felüli egy esetben (14. sír.) fordult elő. (A csontvázak nemét, méreteit és a sírok irányítását nem jegyezte föl az ásatási napló.)

Mellékletként ékszerek voltak a következő sírokban. És pedig *halántékkarika* az 1. (XXX. t. 4–5.), a 10. (XXX. t. 29.),³⁶ 11. (XXXI. t. 2.), 12. (XXXI. t. 14a–14b.); „S” *végű halántékkarika* a 4. (XXX. t. 18.),³⁷ 11. (XXXI. t. 3.); *karkötő* a 11. (XXXI. t. 1.),³⁸ 13. (XXX. t. 9.,³⁹ 19b.⁴⁰), 14. (XXX. t. 15–16),⁴¹ 15. (XXX. t. 20.); *torques* a 13. (XXX. t. 8.)⁴² sírban.

Ruházati tárgyak: *pitykék* az 1. (XXX. t. 3.), 3. (XXX. t. 1–2.),⁴³ 5. (XXX. t. 24–26.,⁴⁴ 27.),⁴⁵ 7. (XXX. t. 11.),⁴⁶ 8. (XXX. t. 12.), 9. (XXX. t. 17.);⁴⁷ *bronzcsat* a 6. (XXX. t. 22.);⁴⁸ *vascsat* a 6. (XXX. t. 21.),⁴⁹ 12. (XXXI. t. 10.), 16. (XXX. t. 23.);⁵⁰ *bronzkarika* a 13. (XXX. t. 10.) sírban fordultak elő.

Nyílhegy az 1. (XXX. t. 6.), 2. (XXXI. t. 4., 5.,⁵¹ 6.), 8. (XXX. t. 14.);⁵² *vasalás töredék*: a 2. (XXXI. t. 16–17.), 8. (XXX. t. 13a–13b.) sírból került elő.

Egyéb mellékletként *kést* az 1. (XXX. t. 7.), 2. (XXX. t. 28.), 12. (XXXI. t. 15.); *csihq'óvasat* a 2. (XXXI. t. 7.);⁵³ *kovát* a 2. (XXXI. t. 8.); *vasdarabokat* a 10. (XXXI. t. 18–19.); 12. (XXXI. t. 9., 11–13.) sírban találtak.

A temető leletanyaga a Hódmezővásárhely-szakálhádi, XI. századi temetővel mutat hasonlóságot,⁴⁵ de annál régebben lehetett használatban, mert egyes lelettárgyak, mint pl. a bronzcsat (6. sír. XXX. t. 22.), a pitykék (5. sír. XXX. t. 24b–27.; 9. sír. XXX. t. 17b), a vascsat (16. sír. XXX. t. 23.) tipikusan honfoglaláskori dara-

³⁶ 5. LXX. t. 47. sír.

³⁷ 28. 29. l. 51–52. ábra.

³⁸ 10. CCCXXXIII. t. 5. ábra.

³⁹ 27. 141. l. 7. kép, 11. ábra.

⁴⁰ 10. CCCXXXIII. t. 11. ábra.

⁴¹ 10. CCCI. t. 8. ábra; 5. LXXI. t. 18. sír.

⁴² 27. 141. l. 7. kép, 5. ábra; 5. LXXI. t. 37. sír.

⁴³ 5. LXXI. t. 22. sír.

⁴⁴ 9. XXXIII. t. 11–25. ábra.

⁴⁵ 9. L. t. 6. ábra.

⁴⁶ 5. LXXI. t. 47. sír.

⁴⁷ 9. XXXIII. t. 11–25. ábra.

⁴⁸ 9. XXXVIII. t. 2. ábra; XCI. t. 120. ábra.

⁴⁹ 9. XCI. t. 121. ábra.

⁵⁰ 9. LXXXVIII. t. 32. ábra; 5. LXX. t. 19. sír.

⁵¹ 7. 194. l. 12. kép. „A” típus; 5. LXXII. t. 15. sír, LXVIII. t. 8. sír.

⁵² 7. 194. l. 12. kép. „B” típus; 5. LXIX. t. 3. sír.

⁵³ 28. 34. l. 107. ábra; 5. LXVIII. t. 8. sír.

⁵⁴ 5. 205–216. l.

bok. Jellemző az „S” végű halántékkarikák előfordulása (4. sír. XXX. t. 18.; 11. sír. XXXI. t. 3.)

A temető korát a X. század végére s a XI. század legelejére tehetjük. Írott emlék nincs e helyről.

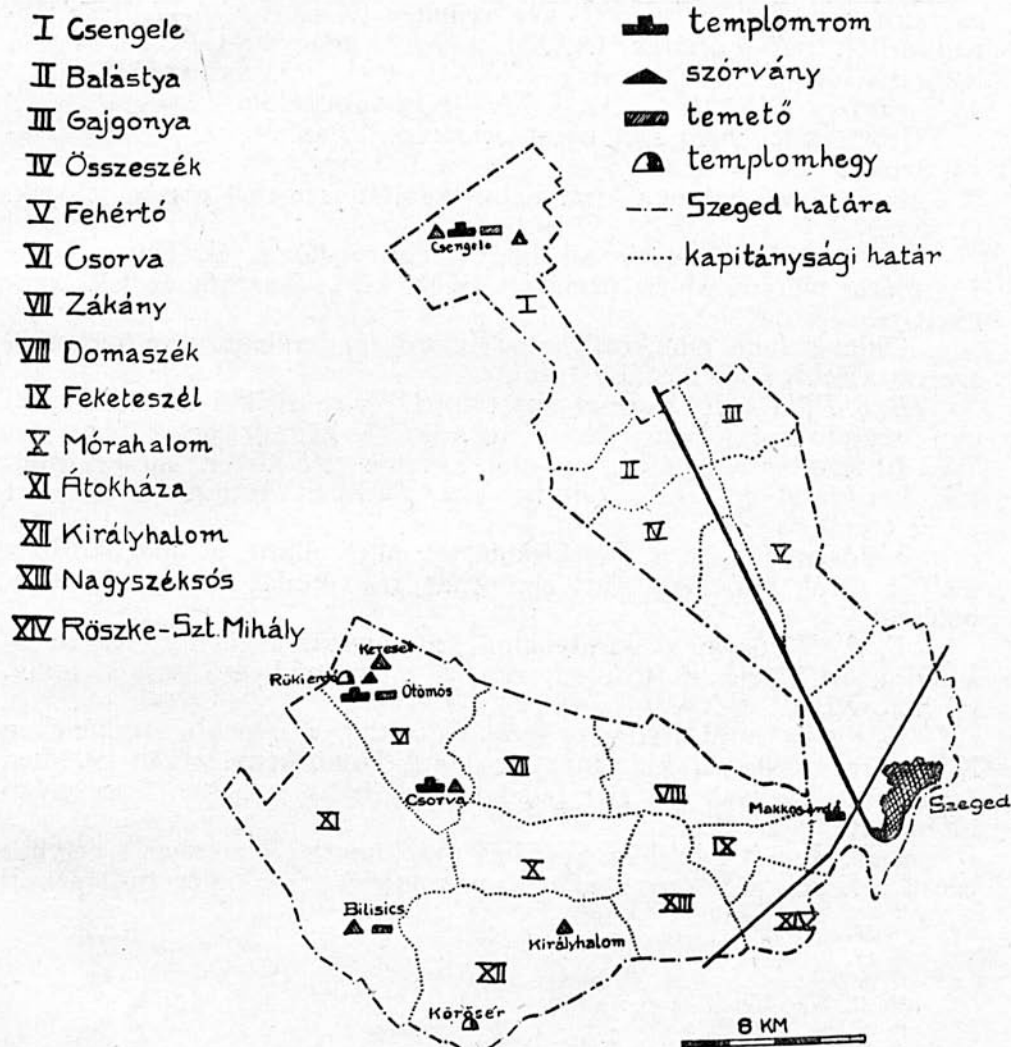

Abb. 1. kép.

B. 6. Bilisics: Bilisics puszta az átokházi kapitányságban, Csorvától délre terül el. (1. kép: XI.)

E területen Tömörkény István 1902-ben,⁵⁵ 1903-ban,⁵⁶

⁵⁵ 31.

⁵⁶ 32.

1904-ben,⁵⁷ Móra Ferenc pedig 1908-ban⁵⁸ ásatott.

Az ásatások alkalmával 8 árpádkori⁵⁹ sír került napvilágra; mellékletként karkötők, gyűrűk, kések, edénytöredékek, bronztű, vasnyílcsúcs kerültek elő;⁶⁰ de voltak szórványleletek is. És pedig: zablatöredék (XXXII. t. 5.),⁶¹ két nyílhegy (XXXII. t. 6–7.)⁶² az Árpádkorból; patkótöredék (XXXII. t. 3.),⁶³ kengyel (XXXII. t. 1.), balta (XXXII. t. 10.),⁶⁴ zablá (XXXII. t. 8–9.), sarló (XXXII. t. 4.),⁶⁵ vasszeg (XXXII. t. 2.)⁶⁶ a XV–XVI. századból.

Irott emlék nem szól olyan településről, amely az egykori faluval azonosítható volna.

B. 7. Királyhalom a királyhalmi kapitányság déli részén fekszik. (1. kép: XII.)

1905-ben földforgatás alkalmával Csury János és Fogas János 1 1/2 méter mélyen Mária érmével együtt két vaspatkót és két kengyelt talált.⁶⁷

Oklevél nem emlékezik meg faluról e területen; valószínűség szerint kisebb település állhatott itt.

B. 8. Rűki erdő. Kereset pusztától DNy-ra a Rűki erdőhöz közel egy „templomhegy” nevű halom fekszik. (1. kép: VI.)

Itt szántás alkalmával gyakran kerülnek elő kövek, emberi csontok, karddarabok.⁶⁸ Előkerült itt egy 1554-ben Würzburgban vert ezüst érem⁶⁹ is.

Valószínűleg itt is egy kisebb település állott a középkorban, mely a török hódoltság alatt elpusztult. Irott emlék nem szól a településről.

E. 9. Kőrös-ér. A királyhalmi kapitányság legdélibb részén — a Kőrös-éri iskola környékén van a „templomhegy” nevű domb. (1. kép: XII.)

Kőrös-ér mint földrajzi név előfordul a régebbi térképeken Kőrös-ere, Kőrös-patakja elnevezés alatt. Tömörkény István 1904-ben ásatott itt, de csak két sírt talált s azok is az Árpádkort megelőző időkre utalnak.⁷⁰

Kaltschmidt Ábrahám 1747-ben praediumot jelez ehhez a helyhez egészen közel, a Bérczy-tónál, de templomról már nincs tudomása.⁷¹

⁵⁷ 33.

⁵⁸ 17.

⁵⁹ 3. 251. l.

⁶⁰ 31. 373–374. l.

⁶¹ 29. 54. l. 3. ábra.

⁶² 7. 196. l. 13. kép. „A,” és „A,” típus.

⁶³ 28. 119. l. 558. ábra.

⁶⁴ 28. 119. l. 565. ábra.

⁶⁵ 28. 121. l. 585. ábra.

⁶⁶ 28. 85. l. 407. ábra.

⁶⁷ 38. 1/1905.

⁶⁸ 36. 238. l.

⁶⁹ 21. 167. l.

⁷⁰ 33. 271. l.

⁷¹ 33. 270–271. l.

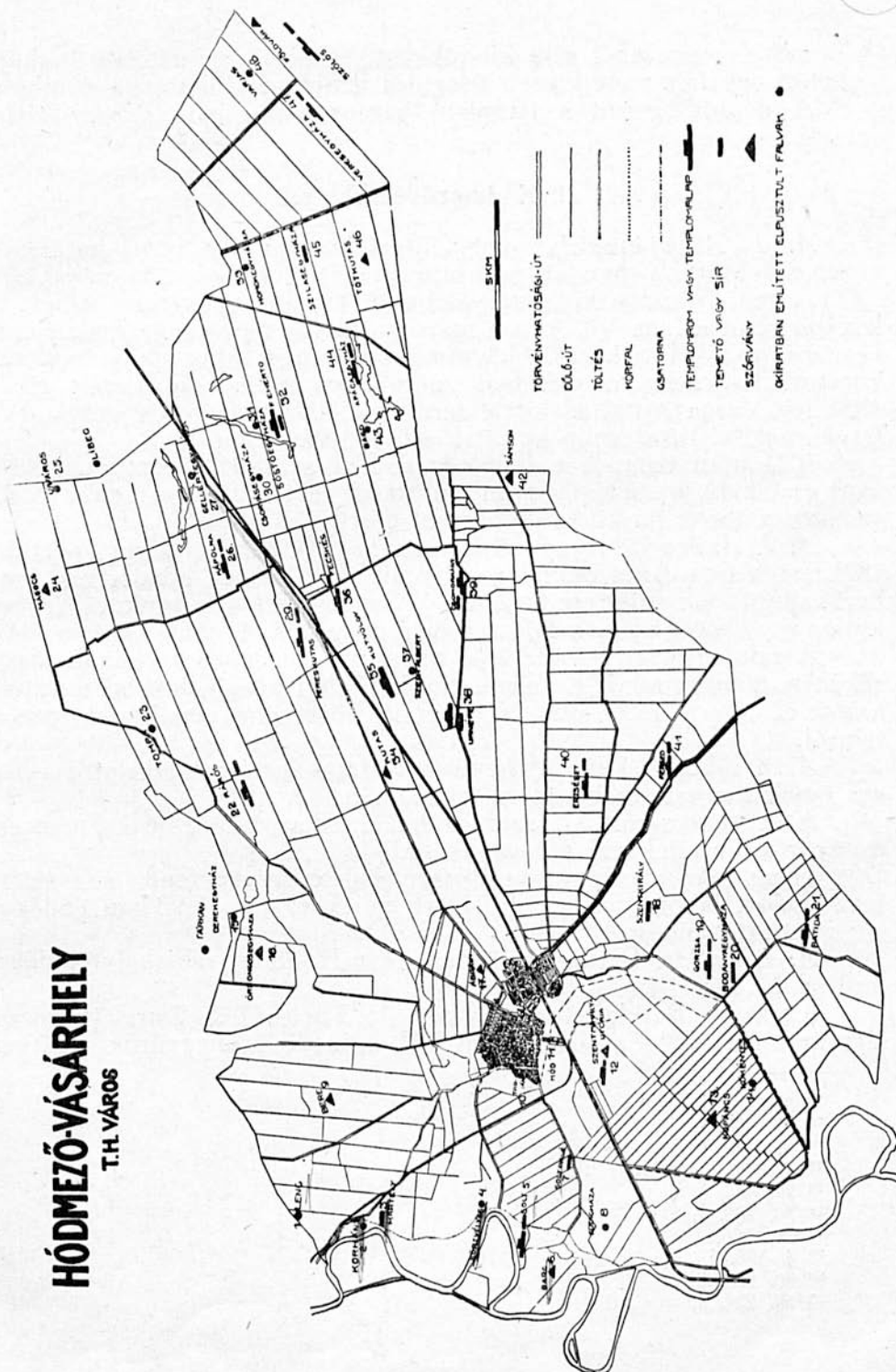

Abb. 2. kép.

A domb elnevezéséből arra következtethetünk, hogy a török hódoltság előtt egy falu vagy kisebb település temploma állhatott a dombon.

A néphit szerint a templom harangja ma is a Bérczy-tóban fekszik.⁷²

II. Hódmezővásárhely.

A. 1. Adorjánmartyr vagy Mártély. Mártély nevű határrész Hódmezővásárhely nyugati határában fekszik. (2. kép: 3.)

A mai Mártély községtől délre a Tisza két partján feküdt a középkorban a falu. 1877-ben a mártélyi halom megbolygatásakor emberi csontok kerültek elő. Lichner G. plébános ekkor nagy területet kutatott fel, mely alkalommal szórványos leletanyag került elő.⁷³ 1894-ben Varga Antal ásatott e területen. Ekkor emberi csontok, IV. István és IV. Béla érmei kerültek elő szórványként.⁷⁴

1024 után települt e falu⁷⁵ és a XV. század végéig fennállott; írott emlék 1450 után már nem emlékezik meg a faluról,⁷⁶ mely valószínűleg a török pusztítás áldozatául esett.

A. 2. Apáca-kuta vagy Apáca-egyház. A Fehértó északi partján 1895-ben Varga Antal templom alapjait tárta fel, ez alkalommal emberi csontok is napfényre kerültek.⁷⁷ Valószínűleg a középkori Apáca-kuta vagy Apáca-egyház falu templomát találta itt meg. (2. kép: 44.)

A falu nevével először 1435-ben Hunyadi János falvainak jegyzékében találkozunk.⁷⁸ E falu a török hódoltság alkalmával pusztulhatott el, mert 1466 után írott emlék már nem emlékezik meg a faluról.

A. 3. Barc. A Barcirét nevű terület rész a várostól keletre a Tisza egyik kanyarulatában terül el (2. kép: 6.).

A terület részről XI. századi halántékkarikák, bronzkarperecek és gyűrűk kerültek elő szórványként.⁷⁹

Tehát már a magyar királyság első évszázadaiban, sőt talán még azelőtt lakott volt a falu. Írott emlék csupán 1408-ban emlékezik meg e településről.⁸⁰

A. 4. Batida. Batida nevű határrész Hódmezővásárhelytől délre terül el. (2. kép: 21.)

Az ú. n. Batida-telek dombon 1895-ben Oláh Imre templom alapját tárta fel.⁸¹ Ez alkalommal XII. századi bronzgyűrűk, csatka-

⁷² 33. 270. l.

⁷³ 30. 396. l.

⁷⁴ 4. 186. l., 30. 396—397. l.

⁷⁵ 6. 678. l., 30. 393. l.

⁷⁶ 30. 395. l.

⁷⁷ 30. 288. l.

⁷⁸ 30. 286. l.

⁷⁹ 4. 182. l.

⁸⁰ 30. 290. l.

⁸¹ 30. 297. l.

rika és IV. István érme is napfényre került, 5 sír ma már szét nem választható mellékleteként.⁸² Ásatott e területen 1937-ben Banner János dr. is, s ez alkalommal cserepek és edénytöredékek kerültek elő az Árpádkorból.⁸³ Több XVI. századi kályhaszem van innen a gimn. gyűjteményében.⁸⁴

Ezek szerint e területrészt már az Árpádkorban lakott volt. Írásos emlék 1331-ben emlékezik meg először a falu nevééről.⁸⁵ A XVI. században pusztulhatott el, mert oklevél 1472-ben szól utoljára a faluról.⁸⁶ Ezt látszanak igazolni a XVI. századi kályhacsempék is.

A. 5. *Csomorkány*. Hódmezővásárhelytől keletre a Csomorkány nevű határrészen, a sámsoni út kanyarulatánál (2. kép: 39.) ma is hirdeti az egykori település helyét az ott lévő templomrom.⁸⁷

Környékén 1892-ben Tergina Gyula ásatott s feltárta a templom szentélyét és megtalálta a templom körül levő temető nyomait. Itt emberi csontok kerültek elő, mellékleteként néhány XI. századi bronz halántékkarikával.⁸⁸ Varga Antal 1895-ben a falu nyomait állapította meg.⁸⁹ Ez alkalommal XI. századi halántékkarikák, XVI. századi edények, csengetyű, vaspatkó, vaspárd, I. Ferdinánd és Rudolf két érme került elő.⁹⁰

A leletek azt igazolják, hogy már a XI. században lakott volt e terület. 1256-ban okirat emlékezik meg a faluról, mint a tatárjárás utáni új településről.⁹¹ 1523-ban pedig már mint oppidumot említik e falut.⁹²

A. 6. *Erzsébet vagy Szent-Erzsébet*. Erzsébet-telke nevű határrész Hódmezővásárhelytől keletre fekszik. (2. kép: 40.)

Varga Antal 1893-ban e területen templom alapjait tárta fel. A templom körül temető terület el. Sírjaiból III. István és IV. István érme, karperec, halántékkarika, tölgyfa koporsó maradványai és számos vasszeg került elő.⁹³

E leletek tanúsága szerint a község az Árpádkor kezdetén már állott, de valószínűleg a tatárjáráskor elpusztult; 1478-ban már mint pusztát említik.⁹⁴

A. 7. *Fecskés*. Fecskés határrész Hódmezővásárhelytől észak-keletre fekszik. (2. kép: 36.)

1894-ben Oláh Imre több helyen is ásatott. Ez alkalommal meg-

⁸² 4. 185. l., 30. 298. l.

⁸³ 2. 251—252. l.

⁸⁴ 4. 191—192. l.

⁸⁵ 30. 295. l., 37. 94. l.

⁸⁶ 30. 297. l.

⁸⁷ 14. 275. l., 39. 45. l.

⁸⁸ 30. 313—314. l., 4. 182. l.

⁸⁹ 30. 314. l., 35. 135—136. l.

⁹⁰ 4. 192. l.

⁹¹ 30. 306. l., 37. 96., 124., 154. l.

⁹² 30. 311. l., 35. 135. l.

⁹³ 4. 187. l., 30. 323., 325—326. l., 35. 139—140. l.

⁹⁴ 30. 329. l., 37. 105., 124., 155—156. l.

találta az elpusztult község templomának alapjait és a körülötte fekvő XI. századi temetőt. A sírokból: halántékkarika, vasdarabok, vaskarika, fenőkö, edénytöredékek; másrésről pedig XV. századi vaskengyel és XVI. századi csákányfokos került elő.^{94a}

Ezek szerint a határrész már a XI. század óta lakott. Oklevél 1456-ban említi a falu nevét.⁹⁵ Elpusztulása a törökök dúlásához fűződik, mert 1525 után nem emlékezik meg oklevél e faluról.⁹⁶

A. 8. *Fejértő*. (2. kép: 32.) A Fehértő mellett 1893-ban Varga Antal középkori templom alapját tárta fel. A templom romjai közül sok csontváz került elő.⁹⁷

1256-ból oklevél emlékezik meg Fejirthow nevű birtokról.⁹⁸ Valószínűleg ennek a birtoknak puszta-templomáról van szó. Tehát itt a XIII. században kisebb település volt, mely már a török hódoltság előtt elpusztult.

A. 9. *Férged*. Férged nevű határrész Hódmezővásárhelytől délkeleti irányban fekszik. (2. kép: 41.)

Ezen a határrészen 1895-ben Oláh Imre ásatott s ez alkalommal a hajdani község templomának alapjait megtalálta. Ezen a határrészen XII.—XIII. századi edényperemtöredék, fenőkö, vaspánt, vaslemez, talpasedénytöredék, vastöredékek, vaslándzsa köpűje, koporsószeg, vaskampó, IV. István⁹⁹ és II. Ferdinánd korabeli érem került elő¹⁰⁰ csontvázak mellől.

A legrégebbi adat 1450-ből maradt fenn,¹⁰¹ de már 1456 után írott emlék nem beszél a faluról.¹⁰²

A. 10. *Gorzsa*. Gorzsa nevű határrész Hódmezővásárhely határának délkeleti részén fekszik. (2. kép: 19.)

Gorzsa határrészen Oláh Imre 1894-ben téglá, mészhabarcs és terméskő közt emberi csontvázakat,¹⁰³ Varga Antal 1896-ban soros sírokat, két „S” végű halántékkarika melléklettel,¹⁰⁴ Banner János dr. 1937-ben XI. századi temetőt talált. A temető 65 sírból állott; mellékletként csatok, halántékkarikák, gyűrűk, torquesek, gyöngyök, kések, csiholók, kovakövek, Péter és Salamon érmei kerültek elő.¹⁰⁵

Ez érmek szerint a temető a XI. században volt használatban, tehát e határrész már az Árpádkor óta lakott volt. Oklevél 1330-ban említi először e falu nevét,¹⁰⁶ de már a török hódoltság kezdetén el-

^{94a} 4. 183., 190—191., 192—193. l., 30. 134. l.

⁹⁵ 30. 331. l., 37. 97. l.

⁹⁶ 30. 332. l.

⁹⁷ 35. 140. l.

⁹⁸ 35. 140. l.

⁹⁹ 4. 185. l., 30. 337. l.

¹⁰⁰ 4. 193. l.

¹⁰¹ 30. 335. l.

¹⁰² 30. 337. l.

¹⁰³ 30. 347. l.

¹⁰⁴ 4. 183. l., 30. 348. l.

¹⁰⁵ 2. 265—270. l.

¹⁰⁶ 30. 346. l.

pusztulhatott, mert 1462 után¹⁰⁷ nem emlékezik meg írott emlék a faluról.

A. 11. *Hód vagy Hold*. Hódmezővásárhely mai belterületén fekt. (2. kép: 11.)

E határrészen XVI. századi korsóalakú edény került elő.¹⁰⁸

Itt a középkorban falu állott, mely már a mohácsi vész előtt beolvadt a város határába.¹⁰⁹

A. 12. *Kápolna*. A város északkeleti részén fekszik az ú. n. Kápolna határrész. (2. kép: 26.)

Ezen a területen 1896-ban Varga Antal megtalálta a hajdani falu templomának alapját és temetőjét. Mellékletként XI. századi halántékkarikákat, gyöngyöket és II. Géza korabeli érmekeket talált.¹¹⁰ Ezen a területén ásatott 1892-ben Tergina Gyula is s ez alkalommal S végű halántékkarika került napvilágra.¹¹¹

Mivel írott emlék nem emlékezik meg e faluról s csupán nemesi névben maradt fenn a név,¹¹² fel kell tételezni, hogy e falu már a tatárjárás alkalmával elpusztult. A sírmellékletek sem mutatnak későbbi településre.

A. 13. *Kopáncs vagy Rétkopáncs*. Kopáncs határterület a város-tól délre fekszik. (2. kép: 13.)

1894. és 1895. esztendőben Oláh Imre kutatott a hajdani falu temploma után, de szórványos leleteken kívül mást nem talált. A leletek kora XII.—XIII. századokba helyezhető. Napvilágra került egy kisebb és egy nagyobb kereszt, imakönyvkapocs, fejes bronzgyűrű földarabja, IV. István és IV. László érmei.¹¹³

Ezek szerint már a XII. században lakott volt a terület. Egy XII. századi oklevél már megemlékezik a faluról.¹¹⁴ 1481-ben van szó utoljára erről a helyről.¹¹⁵

A. 14. *Kutas*. Hódmezővásárhelytől északkeletre a kutasi úttól délre fekszik a Kutas nevű határterület. (2. kép: 34.)

A kutasi útfélen 1893-ban Varga Antal faragott téglákat és emberi csontokat talált.¹¹⁶

Kutas nevű helyiséget 1437-ben említik, mint csanádmegyei falut.¹¹⁷

A. 15. *Mágocs*. A mágocsi oldal nevű határrész Hódmezővásárhely legészakkeletibb részében fekszik. Itt állhatott a középkorban a

¹⁰⁷ 30. 346. l.

¹⁰⁸ 4. 193. l.

¹⁰⁹ 30. 361. l., 37. 89. l.

¹¹⁰ 4. 183. l., 30. 363—365. l.

¹¹¹ 4. 184. l.

¹¹² 30. 363. l.

¹¹³ 4. 186—187. l.

¹¹⁴ 30. 368. l., 37. 100. l.

¹¹⁵ 30. 369. l.

¹¹⁶ 35. 136—137. l.

¹¹⁷ 6. 681. l., 37. 100. l.

fal. (2. kép: 24.) Az 1800 évek elején még látható volt egykori templomának kőalapzata.¹¹⁸

A falu már 1145 előtt fennállott¹¹⁹ s a török pusztítás alkalmával tűnhetett el, mert 1520 után már nem emlékezik meg írott emlékek¹²⁰ róla.

A. 16. *Ördöngös-egyháza*. Hódmezővásárhely határának északi részén fektetett a hajdani falu, melynek emlékét a várostól É-ra fekvő Ördöngösi major őrzi.¹²¹ (2. kép: 16.)

E területen 1896-ban halom elhordása alkalmával soros sírokat találtak.¹²²

1456-ban már mint pusztát említik,¹²³ pusztulása tehát, úgy látszik, már a tatárjáráskor bekövetkezhetett.

A. 17. *Pereskutas vagy Vereskutas*. Vöröskutas nevű határrész Hódmezővásárhelytől északkeleti irányban fekszik. (2. kép: 29.)

E határrészen az ú. n. Pósa-halmon 1893-ban Tergina Gyula és Varga Antal több alkalommal ásott. Napfényre került az egykori falu templomának alapja és feldúlt temetője.¹²⁴

Írott emlék szerint a falu 1306-ban már állott.¹²⁵ Pusztulása a törökidőkhöz fűződik, mert 1505 után nem hallunk e község nevééről.¹²⁶

A. 18. *Rárós*. Hódmezővásárhely területének északi részén fekszik Rárós határrész. (2. kép: 22.)

1894-ben Varga Antal ásott e határrészen fekvő Vereshalmon. Az eredmény: a templom alapzata és az azt környező temető volt. A mellékletek az Árpádkorra utalnak. A sírokból több halántékkarika, gyöngv, gyűrű, cserépdarab, márványkő és a templom szenteltvíztartója (?) került elő.¹²⁷

A falu már az Árpádkorban fennállott, pusztulása a tatárjáráskor következett be, mert 1456-ban már mint pusztát sorolják fel írott emlékeink.¹²⁸

A. 19. *Sámson*. Sámson nevű területrészt Hódmezővásárhelytől délre fekszik. (2. kép: 42.)

A mai Békéssámson községtől északra fektetett a falu, mert itt 1860-ban téglá- és cseréptöredékek kerültek napvilágra.¹²⁹

1259-ben személynévben fordul elő e község neve,¹³⁰ mely a XV.

¹¹⁸ 30. 392. l.

¹¹⁹ 30. 385. l.

¹²⁰ 6. 682. l., 30. 391. l.

¹²¹ 30. 399. l.

¹²² 30. 399. l.

¹²³ 30. 398. l.

¹²⁴ 30. 405—406. l.

¹²⁵ 30. 402. l.

¹²⁶ 30. 405. l.

¹²⁷ 4. 184. l., 30. 408—410. l.

¹²⁸ 30. 407. l., 37. 103. l.

¹²⁹ 30. 412. l.

¹³⁰ 30. 410. l., 37. 103. l.

században Korvin János tulajdona volt.¹³¹ Ettől kezdve nem hallani a faluról.

Ny-i A. 20. *Solt*. A Solt-Palé nevű határrész Hódmezővásárhely határának keleti részén fekszik. (2. kép: 5.)

Ezen a határrészen, az ú. n. Solti- vagy Hunyadi-halmon Varga Antal 1895-ben mészkő- és téglatörmeléseket, emberi csontokat talált.¹³² Ugyanitt ásatott 1935-ben Banner János s egy 45 sírból álló temetőt tárt fel. Mellékletként XI. századi anyag került elő: karperec, vaskés, gyűrűk, halántékkarikák, cseréptöredékek és e korból való érmek.¹³³ 1935-ben Párducz Mihály dr. is ásatott e határterület távolabbi déli részén (2. kép: 7.) s ez alkalommal egy sír került elő, két XI. századi halántékkarika melléklettel.¹³⁴

Tehát e határrész már a XI. században lakott volt. A Váradi Regestrum XCII. paragrafusa¹³⁵ említi 1219-ben először Soltot, mint falut. Elpusztulása a török hódoltság következménye lehet, mert utoljára 1501-ből emlékezik meg oklevél a helységről.¹³⁶ A XVII. században már csak templomának falai jelezték az egykori falu helyét.¹³⁷

A. 21. *Szentkirály*. A várostól délkeletre, az ú. n. Szent-Királytelken feketett. (2. kép: 18.)

E határrészen 1840-ben földhordás alkalmával téglá- és termésködarabok kerültek napfényre.¹³⁸ 1893-ben Szeremlei Samu ásatott e területen. A soros sírokból XVI. századi bronzgyűrű, vaskések, fenékkő, kovakő és cserépdarabok kerültek elő.¹³⁹

1333-ban a pápai tizedjegyzékben találkozunk először e falu nevével.¹⁴⁰ utoljára 1516-ban.¹⁴¹ A leletek is azt igazolják, hogy ezután a falu elpusztult.

A. 22. *Tarján*. (2. kép: 10.) Tarjánvég Hódmezővásárhely szerves része, mely még a mohácsi vész előtt olvadt be a város belterületébe.¹⁴²

Farkas Sándor 1892-ben 20 sírt talált itt. Ez alkalommal csat. kapocs. övdísz, mellény- és mentedísz. fülbevalók, szíjvégek, pasztagyöngvők és késdarabok kerültek elő.¹⁴³

B. 23. *Ábrány*. Hódmezővásárhely belterületének északi részén feketett, hol Szeremlei szerint régibb község és temető nyomai látszanak.¹⁴⁴ (2. kép: 17.)

¹³¹ 30. 412. l.

¹³² 30. 415. l.

¹³³ 1. 66—69. l.

¹³⁴ 19. 169. l.

¹³⁵ 30. 413. l., 6. jegyzet.

¹³⁶ 30. 415. l. 2. jegyzet.

¹³⁷ 30. 415. l. 4. jegyzet. 3.

¹³⁸ 30. 429. l.

¹³⁹ 4. 194. l., 30. 429. l.

¹⁴⁰ 30. 418. l.

¹⁴¹ 30. 428. l.

¹⁴² 30. 438., 452. l.

¹⁴³ 35. 136. l.

¹⁴⁴ 30. 286. l.

1446-ban oklevél még megemlékezik a falu nevééről,¹⁴⁵ de később már nem hallunk róla. Már e században végleg beolvadhatott a város területébe.

B. 24. *Bere*. Hódmezővásárhelytől északra a szentesi és szegvári út közt keresik a hajdani falu helyét. (2. kép: 9.)

Ezen a területén Török Imre földjén nagy mennyiségű faragott kő került elő.¹⁴⁶

A falu nevét egy 1237. évi végrendeletben említik először¹⁴⁷ Bere elpusztulása a török hódoltság következménye lehet, mert utoljára 1471-ből emlékezik meg oklevél e helységről.¹⁴⁸

B. 25. *Bodanyaegyháza*. A falu a várostól délre Gorzsa határ rész déli részén feküdt. (2. kép: 20.)

A Keleti tanyán 1896-ban Varga Antal melléklet nélküli soros sírokat tárt fel.¹⁴⁹

Csupán egy 1340. évi adománylevelében találkozunk a falu nevével.¹⁵⁰

B. 26. *Szentmihályutcája*. A várostól délre, a Szigetben, az ú. n. Kunhalmok táján feketett, (2. kép: 12.), mert itt templomalap és soros sírok kerültek napvilágra.¹⁵¹

1446-ban egy pöriratban olvasunk először és utoljára a helységről.¹⁵²

B. 27. *Szilasegyháza*. A várostól északkeletre Földvár és Oroszáza közt feketett a falu a középkorban (2. kép: 45.), ott, ahol ma az ú. n. Hatablaki-Kápolna maradványai vannak.

1894-ben ásatott Varga Antal a területen s egy olyan temetőt tárt fel, melyben csak 6 érintetlen sír volt.¹⁵³

A sírok mellékleteként XI.—XII. századi halántékkarika, vas kulcs és agyagbögre került elő.¹⁵⁴

A falu már az Árpádkorban lakott volt, de valószínűleg már a tatárjárás alkalmával elpusztult, mert 1456-ban mint pusztát említik.¹⁵⁵

B. 28. *Tótkutas*. Hódmezővásárhelytől keletre az orosházi úttól délre az ú. n. Nagy-hajlásban feküdt, hol templomának romjai a XVIII. században még láthatók voltak.¹⁵⁶ (2. kép: 46.)

¹⁴⁵ 30. 285. l.

¹⁴⁶ 30. 301. l.

¹⁴⁷ 30. 300. l.

¹⁴⁸ 6. 679. l., 37. 94. l., 30. 300. l.

¹⁴⁹ 30. 301. l.

¹⁵⁰ 30. 301. l.

¹⁵¹ 30. 431. l.

¹⁵² 30. 431. l., 37. 106., 124., 156. l.

¹⁵³ 30. 433—434. l.

¹⁵⁴ 4. 183. l.

¹⁵⁵ 30. 432. l.

¹⁵⁶ 30. 442. l.

1437-ben először,¹⁵⁷ de 1463-ban már utoljára emlékezik meg okirat e helységről.¹⁵⁸

B. 29. *Urnépe*. Hódmezővásárhelytől keletre, a csomorkányi úttól nem messze, az ú. n. Kistó-hajlatnál fekkent e falu a középkorban. (2. kép: 38.)

Szeremlei Samu 1893-ban ásatott e területen s ez alkalommal a falu templomának alapját és temetőjét megtalálta. Halántékkarika, két karkötő és csat került elő.¹⁵⁹

A faluról írott emlék nem szól. 1462-ben már mint pusztát említik.¹⁶⁰ A leletek tanúsága szerint az Árpádkorban lakott helységről van szó, melyet a tatárok pusztíthattak el.

B. 30. *Veresegyház*. (2. kép: 47.) A Tatársánc egyik nyulványánál, Égető János földjén 1894-ben Varga Antal középkori templom alapjait tárta fel. A falak környékén nagy mennyiségű emberi csont került elő, össze-visszahányva.¹⁶¹ Szórványként két XI. századi halántékkarika, zabla, vasfokos, nyílhegy, fűzőtü került elő.

Pápai tizedjegyzékben emlékezik meg e faluról.¹⁶² A falu 1463-ban már mint pusztá szerepel.¹⁶³

C. 31. *Kútvölgy*. (2. kép: 35.) A várostól északkeletre fekszik Kútvölgy nevű határrész, ahol 1893-ban Varga Antal templom alapjait tárta fel. A templom környékén a temető nyomait is megtalálta, honnan XI. századi mellékletek kerültek elő és pedig két karperec és S végű halántékkarika.¹⁶⁴

Irodalmi adat nem emlékezik meg arról, hogy e határrészen falu állott volna a középkorban. Azonban a templomrom és temető ezt látszanak igazolni. A mellékletekből ítélve, a tatárjárás előtt település volt, mely elpusztult a XIII. században.

D. 32. *Kökényes*. Hódmezővásárhelytől délre fekszik az ú. n. Kökény-domb; valószínűleg itt feküdt a falu. (2. kép: 14.) Szórványos középkori leletek több alkalommal is kerültek itt napvilágra.

1408-ban említi oklevél a falu nevét, azután már nem hallunk róla.¹⁶⁵

D. 33. *Körtvélyes*. Körtvélyes nevű határterület Hódmezővásárhelytől nyugatra a Tisza mellett fekszik. (2. kép: 4.)

1138-ban az itt fekvő halastóról emlékezik meg okirat,¹⁶⁶ halászok telepítették be és a XVI. századig fennállott, mert 1511-ben még írott emlék szól a helységről.¹⁶⁷

¹⁵⁷ 30. 440. l.

¹⁵⁸ 30. 441. l.

¹⁵⁹ 30. 444–446. l.

¹⁶⁰ 30. 442. l.

¹⁶¹ 30. 474., 476. l., 37. 156. l.

¹⁶² 37. 124. l.

¹⁶³ 18. 57. l., 30. 474. l., 37. 108. l.

¹⁶⁴ 4. 183–184. l., 35. 138. l.

¹⁶⁵ 30. 373. l.

¹⁶⁶ 30. 375. l.

¹⁶⁷ 6. 681. l., 30. 377. l., 37. 48., 100. l.

D. 34. Kotacháza. A várostól délnyugatra, az ú. n. Kotac dűlön feketett a falu. (2. kép: 8.)

A kotacparti ásatás alkalmával középkori sírok is kerültek elő. 1408-ban egy adománylevél őrizi e falu nevét.¹⁶⁸

D. 35. Sóstó-egyháza északnyugatra a várostól, a Sóstó partján állhatott. (2. kép: 31.)

1466-ban már puszták közt van felsorolva.¹⁶⁹

D. 36. Tompa. Valószínűleg a várostól északkeletre fekvő Tompa-háti dűlön feketett a falu a középkorban. (2. kép: 23.)

Pusztulása a tatárjáráshoz fűződik, mert 1436-ban már puszták közt van felsorolva.¹⁷⁰

E. 37. Bagd. Valószínűleg a várostól keleti irányban, Peres-Kutas felé feküdt. (2. kép: 43.) Egy 1462-ben kelt adománylevél mint pusztát említi.¹⁷¹

E. 38. Csorvásegyháza. Csomorkány és Orosháza közt feketett. (2. kép: 30.) 1466-ban mint pusztát említik.¹⁷²

E. 39. Derekegyháza. Hódmezővásárhelytől É-ra feküdt a középkorban. (2. kép: 15.)

A falu már a tatárjáráskor elpusztult, mert 1456-ban a puszták közt sorolják fel;¹⁷³ később újból betelepítik.¹⁷⁴

E. 40. Gellértegyháza vagy Gellértekuta. Északkeletre feketett a várostól. (2. kép: 27.) 1456-ban már puszták közt sorolják fel.¹⁷⁵

E. 41. Homokeyház. A falu 1525-ben mint Orosháza pusztája van felsorolva.¹⁷⁶ (2. kép: 33.)

E. 42. Korhány. A falu Mártélyba olvadt be. (2. kép: 2.) Írott emlék 1471-ben emlékezik meg először, 1499-ben utoljára róla.¹⁷⁷

E. 43. Leng. Korhány vidékén a várostól északnyugatra feketett (2. kép: 1.). 1138-ban okírat emlékezik meg e faluról,¹⁷⁸ melyet a tatár pusztított el,¹⁷⁹ de később újra felépült, mert 1356-ban újból oklevél emlékezik meg a helységről.¹⁸⁰

E. 44. Szent Albert a várostól északkeletre Szent Erzsébet irányában feketett¹⁸¹ (2. kép: 37.). Rég elpusztulhatott, mert 1462-ben a puszták közt említik.¹⁸²

¹⁶⁸ 30. 378. l.

¹⁶⁹ 30. 416. l.

¹⁷⁰ 30. 439. l.

¹⁷¹ 30. 289. l.

¹⁷² 30. 316., 317. l.

¹⁷³ 30. 319. l.

¹⁷⁴ 30. 320. l.

¹⁷⁵ 30. 344. l.

¹⁷⁶ 30. 363. l.

¹⁷⁷ 30. 372. l.

¹⁷⁸ 30. 379. l.

¹⁷⁹ 30. 380. l.

¹⁸⁰ 30. 380. l.

¹⁸¹ 30. 417. l.

¹⁸² 30. 416. l.

E. 45. *Ujváros* a Mágocs-ér két partján fekketett a várostól észak-keletre (2. kép: 25.). 1508-ban említik a helységet.¹⁸³

E. 46. *Varjas-t* a város keleti részében, Földvár irányában keresik¹⁸⁴ (2. kép: 48.), 1456-ban már pusztá.¹⁸⁵

Irodalom.

1. *Banner János dr.*: A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. Dolg. 1937. 60—69. l.
2. *Banner János dr.*: Ásatások a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorszai részében. Dolg. 1933—34. 251—253., 265—270. l.
3. *Banner János dr.*: Régészeti kutatások Szegeden. Dolg. 1936. 242—285. l.
4. *Bálint Alajos dr.*: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. VII—XI. rész. — Dolg. 1937. 182—194. l.
5. *Bálint Alajos dr.*: A szakálhádi Árpád-kori temető. — Dolg. 1936. 205—216. l.
6. *Csánki Dezső dr.*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Bpest, 1890.
7. *Cs. Sebestyén Károly dr.*: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. — Dolg. 1932. 167—226. l.
8. *Dictionnaire d'archéologie Chrétienne et de liturgie*. I. kötet. Páris, 1924.
9. *Fettich Nándor*: A honfoglaló Magyarság fémművészete. Archaeologia Hungarica. XXI. Bpest, 1937.
10. *Hampel József*: A régibb középkor emlékei (IV—X. század) Magyarhonban. II. kötet. Bpest. 1897.
11. *Hlatky Mária*: A magyar gyűrű. Bpest, 1938.
12. *Kovács János*: Szeged és népe, Szeged ethnográfiája. Szeged, 1901.
13. *Kulinyi Zsigmond*: Szeged ujkorá. Szeged, 1901.
14. *Gerecze Péter dr.*: Magyarország Műemlékei. — Csongrád vm. műemlékei és azok irodalma. II. kötet. Bpest, 1906.
15. *Móra Ferenc*: Ásatás a Szeged-ötömösi Anjoukori temetőben. — Arch. Ért., 1906. 18—27. l.
16. *Móra Ferenc*: Szegedvidéki leletekről. — Arch. Ért., 1908. 361—371. l.
17. *Móra Ferenc*: Bilisiesi ásatásokról. — Arch. Ért., 1908. 429—430. l.
18. *Nagy Imre*: Szentes. — Magyar városok monografiája. III. Bpest, 1928.
19. *Párducz Mihály dr.*: La Tène- és népvándorláskori sírok a Solt-Paléban. — Dolg. 1935. 169. l.
20. *Reizner János*: Szeged története. I. kötet. Szeged, 1899.
21. *Reizner János*: Szeged-vidéki pusztatemplomok és a kereseti harang. Arch. Ért., 1891. 166—167. l.
22. *Reizner János*: Szegedvidéki leletekről. — Arch. Ért., 1891. 355—358. l.
23. *Reizner János*: Ásatás Csengelén (Csongrád m.). — Arch. Ért., 1892. 235—240. l.
24. *Reizner János*: A Szeged-csorvai árpád-kori füstölő. — Arch. Ért., 1895. 361—365. l.
25. *Reizner János*: A rivó dűlői ásatásokról és kötörési leletekről. — Arch. Ért., 1903. 378—387. l.

¹⁸³ 6. 684. l., 30. 446. l., 37. 107. l,

¹⁸⁴ 30. 448. l.

¹⁸⁵ 30. 447. l.

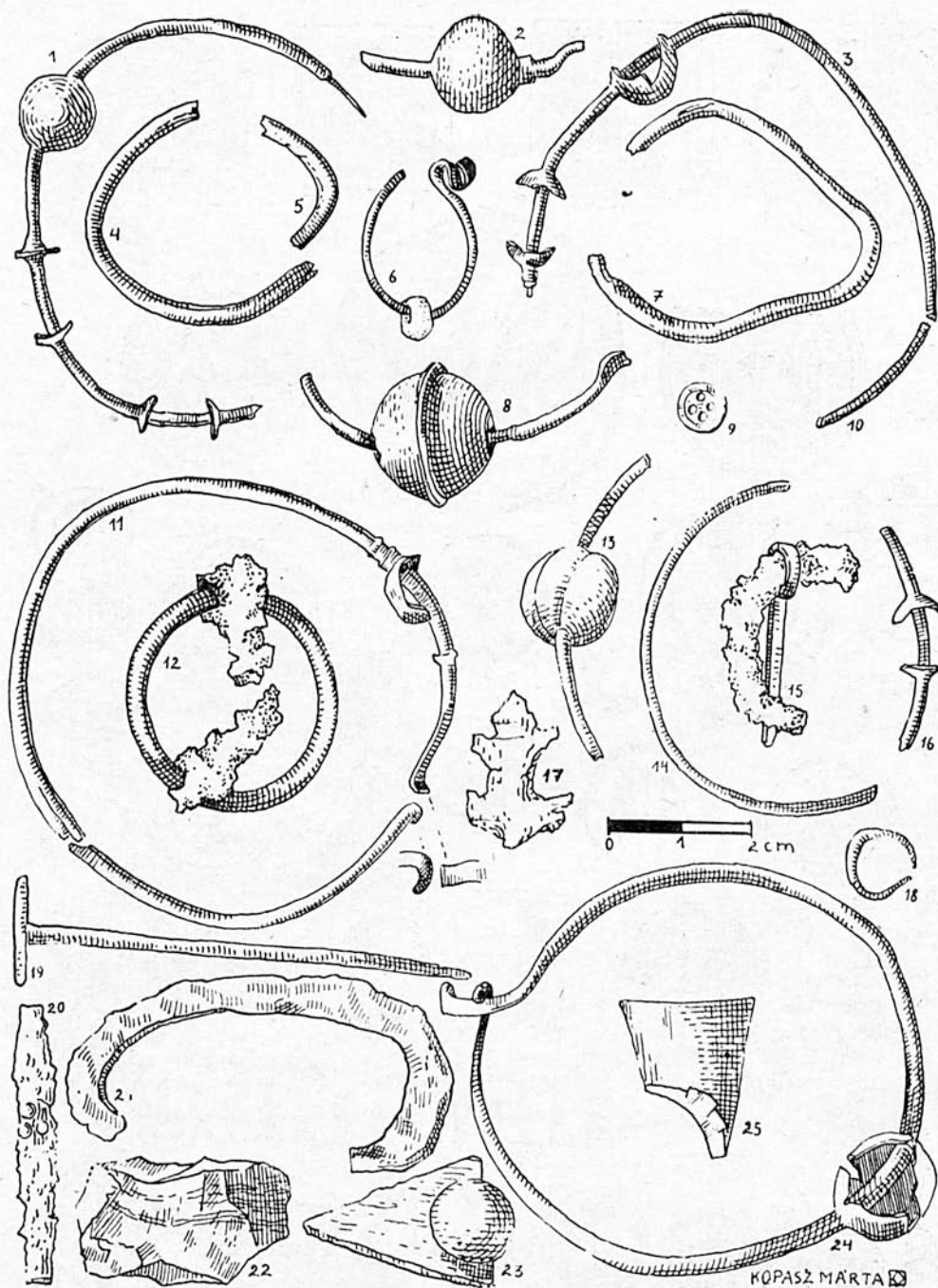
26. *Reizner János*: Régi Szeged. I—II. kötet. Szeged, 1884.
 27. *Roska Márton dr.*: Árpádkori temető Várfalván. — Dolg., 1914. 125—168. l.
 28. *Szabó Kálmán*: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti kiadványai. III. Bpest, 1938.
 29. *Szendrei János dr.*: Magyar hadtörténelmi emlékek. Bpest, 1896.
 30. *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. II. kötet. Hmvásárhely, 1901.
 31. *Tömörkény István*: Szegedi Múzeum. — Arch. Ért., 1902. 372—376. l.
 32. *Tömörkény István*: A bilisitsi ásatásokról. (Szeged-Alsótanya). — Arch. Ért., 1903. 50—54. l.
 33. *Tömörkény István*: Oroszlámcsi leletekről és ásatás a kőrös-éri iskolánál. — Arch. Ért. 1904. 263—271. l.
 34. *Tömörkény István*: Bilisicsi és egyéb újabb leletekről. — Arch. Ért., 1905. 251—257. l.
 35. *Varga Antal*: A hódmezővásárhelyi ásatásokról. — Arch. Ért., 1894. 135—140. l.
 36. *Vass Gyula*: Archaeologiai levelek XXIII. — Arch. Ért., 1869. 238. l.
 37. *Zsilinszky Mihály*: Csongrád vármegye története. I. kötet. Bpest, 1897.
 38. A szegedi múzeum régiségtári naplója.
 39. — — A csomorkányi puszta templom. — Arch. Ért. 1870. 45. l.
 40. *Varga Ferenc*: Szeged város története. I., II. kötet.
 41. *Réthy László*: A Béla és István féle rézpénzekről. — Arch. Ért., 1895. 164. l.
 42. *Réthy László*: Magyar egyetemes éremtár. Bpest, 1899.

Térképek.

43. *Cs. Sebestyén Károly*: Szeged vidékének régészeti térképe. 1927. 1:75.000. (Kézírtas térkép a Szegedi Múzeumban.)
 44. *Hódmező-Vásárhely* t. h. város térképe. 1926. (Városi mérnökség.)
 45. *Horváth Henrich*: Delineatio praediorum Kistelek item Felső et Alsó Csengelye ad Lib. Regiamque Civitatem Segediensem Spectantium... 1775—1858.
 46. *Jakabffy Lajos*: Szeged sz. kir. város határának térképe. 1919. 1:28.800.
 47. *József császárkori* térképek: Coll. XVII. Sec. 28., 29., 30., 31.; Coll. XVIII. Sec. 30., 31.; Coll. XIX. Sec. 20., 21., 28., 29.
 48. *Kaltschmidt Ábrahám* rajza után Szeged külterületének helyzetrajza 1747-ben. (Reizner János: Szeged története. I. kötet.)
 49. *Kerle Antal*: Szabadkirályi Szeged városa határának térképe. 1855.
 50. *Kerle Antal*: Szeged határának dűlők szerinti felosztása 1855-ben.
 51. *Szeged határának* térképe 1:75.000., 5363., 5463., 5564., 5364., 5464.
 52. *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. I. kötet. 2. számú térkép: Hmvásárhely történeti térképe.

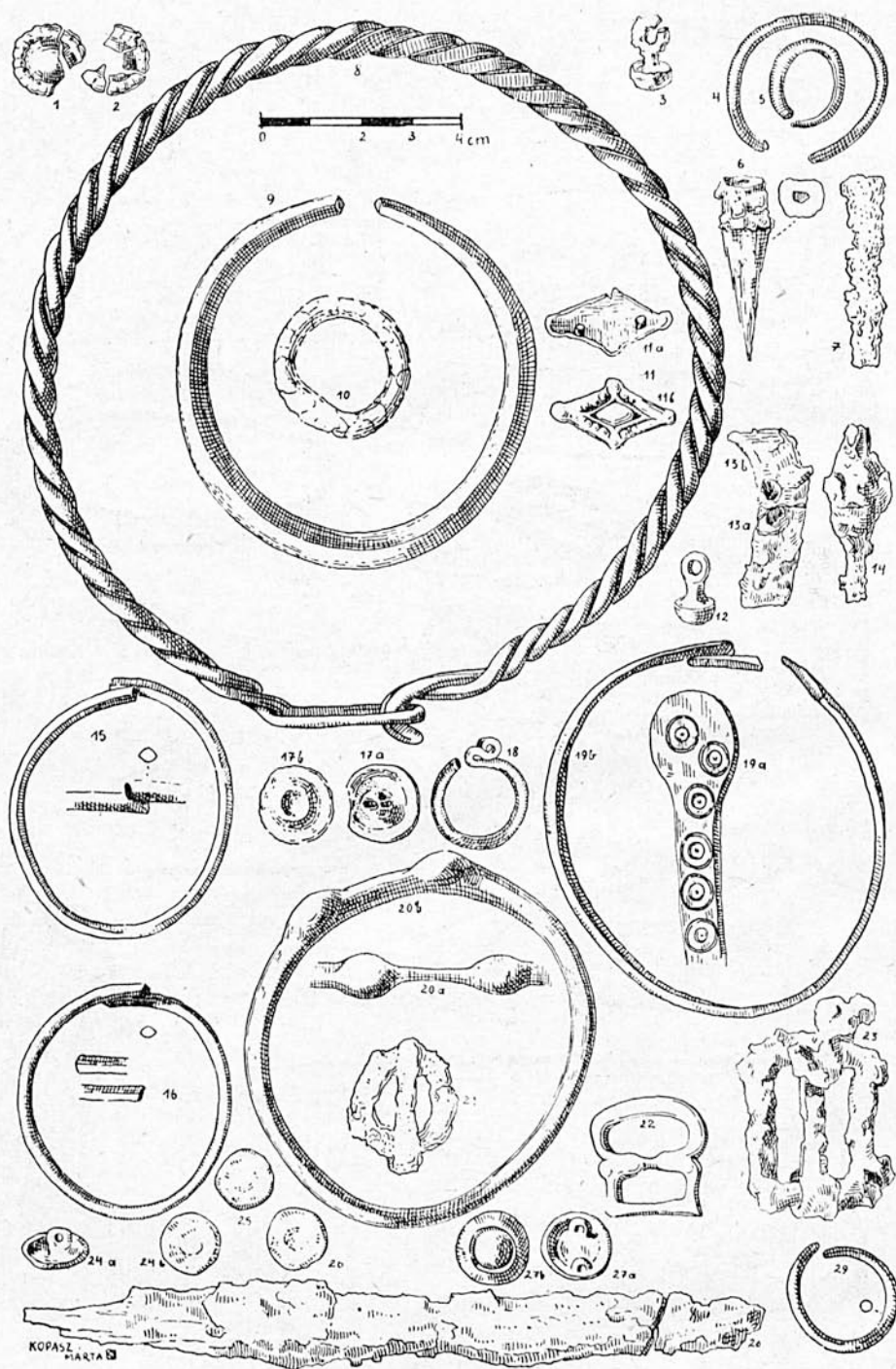
Dr. Széll Márta.

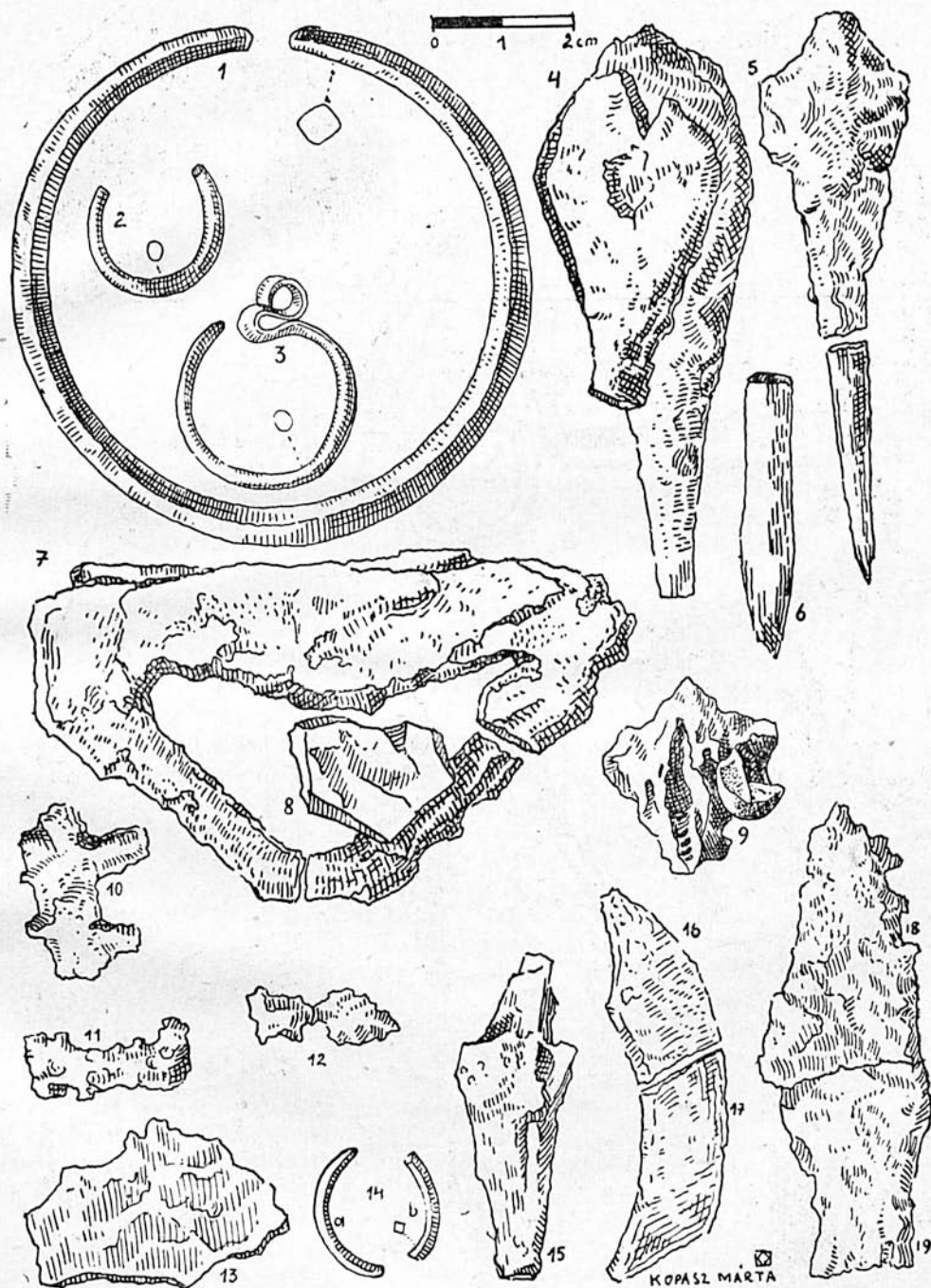

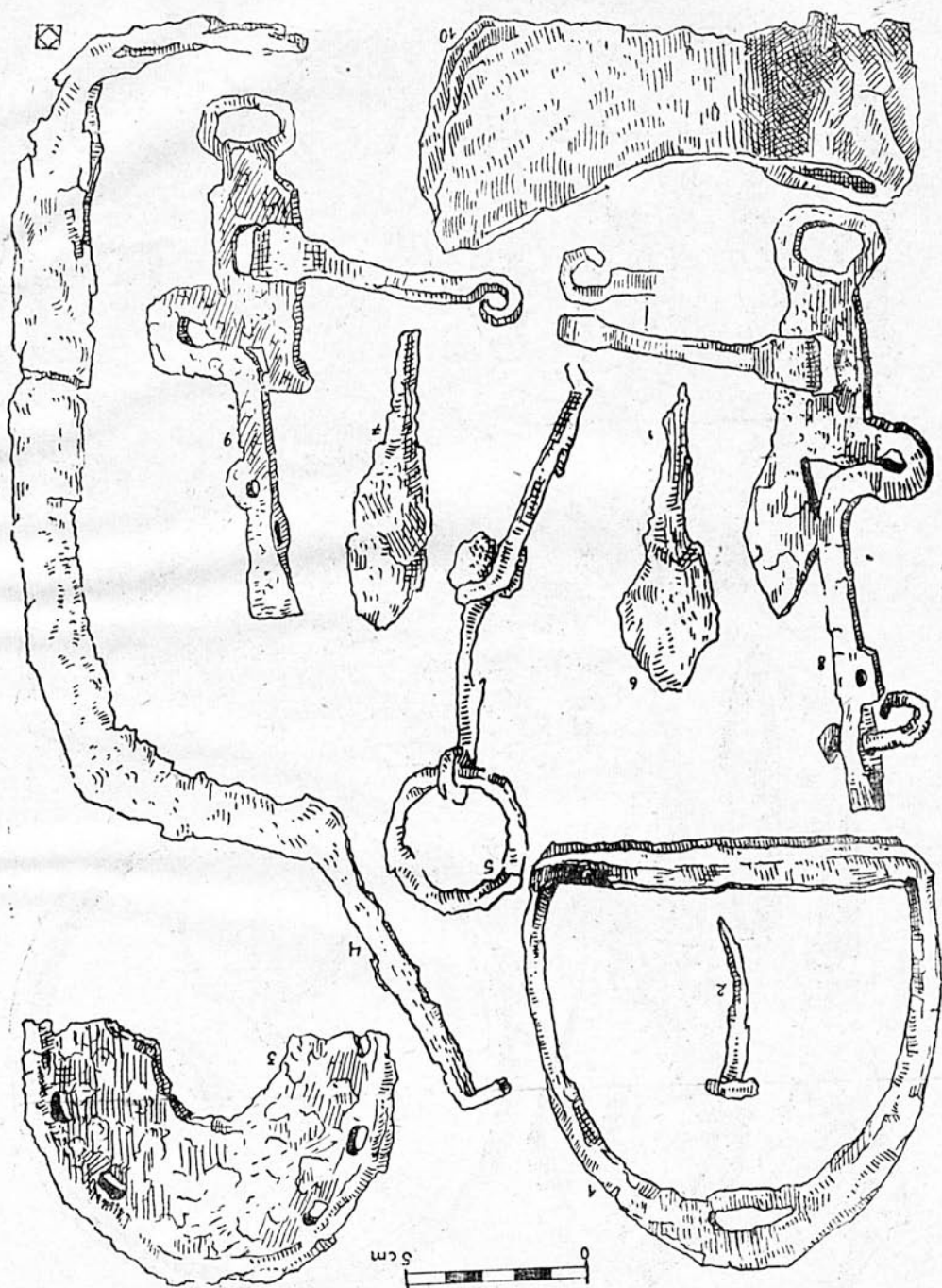

MISCELLANEA.

A Régiségtudományi Intézet ásatásai 1940-ben.

Ujabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon.

A Régiségtudományi Intézet, a hódmezővásárhelyi múzeum ásatási terveinek összeállításánál négy lelőhelyet vett figyelembe. Ásatásokat tervezett: Batidán, a Pócsy-tanyában,¹ ahol egy Kőrös-kultúra telepébe ágyazott avar-temető nyomait már régebben megállapította; Bodzásparton, az ismert badeni telepen;² Kishomokon a Misántanyában, ahol még a háború előtt bronzkori temető maradványai kerültek elő; Kőkénydombon, ahol a tiszai kultúra telepének csak aránylag kis részét tárta fel 1929-ben.³

Valamennyi terület közül egyedül a Kőkénydombon lévő földek vetésforgója engedte meg az ásatást, de itt is sok nehézséggel járt a terület megszerzése. A legérdekesebbnek ígérkező területen nem is dolgozhattunk. Két terület mégis rendelkezésünkre állott: Vörös Károly és Szabó István földje.

Az előbbin a tiszai kultúra zavaratainak emlékei kerültek elő, meg nem határozható rendeltetésű, de eredeti hely-

zetben fekvő sártapaszc rétegek közül. A jellegzetes töredékek igen nagy számban heverték szerteszét a nagyki-terjedésű törmelékek közt. Ezekből kis-sé távolabb, tiszai kultúrába tartozó cserepek alól melléklet nélküli zsugo-rított csontváz került elő, hulladékgö-dörből.

A másik területen valószínűleg több leégett és összedőlt építmény feltű-nően vastag sártapaszc töredéke alól, hatalmas méretű élelemtartó edények jöttek napvilágra. Valóságos magtára lehetett itt a tiszai kultúra emberének, akinek sajátos alakú, több esetben a földre helyezett nádnyalábokra tapasz-tott agyagedényei meggyőzhetnek ar-ról, hogy a földművelés már nem áll-hatott alacsony színvonalon a tiszai kultúra idején.

A különböző szinten előkerült tele-pülési rétegből arra lehet következtet-ni, hogy az első telepes itt a tiszai kultúra embere volt, akit egy alka-lommal a telep tűzokozta elpusztulása s a nem sokkal később kiöntő árvíz kergetett el lakóhelyéről. Később visz-szatért s az iszapalkotta új fölszínen újratelepült.

¹ Dolg. 1937. XIII. 89—97.

² U. o. 1935. XI. 126—135. — Folia Arch. 1939. I—II. 13—19.

³ U. o. 1930. VI. 49—106.

Az aeneolitikum embere átvágva az első település réteget, ide temetkezett. Az egyetlen sír az első település szintje alól, annak emlékeit megbolygatva, került a föld alá. Ennek a kornak a települését az egyetlen síron kívül csak néhány jellegzetes töredék bizonyítja.

Nagyobb számmal kerültek elő a korai bronzkor emlékei.⁴ Leginkább szórványos leletként, de határozott települési nyomokkal is. Az első tiszai telep iszappal borított emlékeit a ko-

⁴ Lásd e beszámoló 2. közleményét Foltiny István tollából.

rabronzkori település alkalmával ásott gödrök tették tönkre.

Az utolsó települők a jazigok voltak. Szórványos emlékek bizonyítják itt tartózkodásukat.

Néhány töredék és gyöngyszem a germán csoportra mutat.

Az ásatás anyaga feldolgozás alatt áll. Ezekről és az ásatás alatt tett megfigyelésekről a következő kötetben fogunk beszámolni.

Az ásatásokban résztvett Foltiny István egyetemi gyakornok. Ő készítette az összes fényképet és vezette az ásatási naplót is.

Dr. Banner János.

Bronzkori telep nyomai Hódmezővásárhely—Kökénydombon.

(Ide tartozik a XXXIII. tábla.)

A hódmezővásárhelyi határban lévő Kökénydomb neve nem ismeretlen a magyar régészeti irodalomban. A szegedi egyetem Régiségtudományi Intézete végeztetett itt ásatásokat 1929 nyarán. Az akkor elért eredményekről a Dolgozatok V. és VI. kötetéből szerkesztett tudomást a szakközönség.¹ Ugyanott megkaphatta a lelőhely részletes leírását is. 1929-ben az említett lelőhelyen csak a tiszai kultúrára jellemző leletanyag került elő háborítatlanul. Az aeneolitikum emlékeit csak szórványos leletek képviselték.

Az első kökénydombi ásatás alkalmával szerzett gazdag és értékes tapasztalatok és megfigyelések arra indították az Intézetet, hogy a munkát folytassa és a nagykiterjedésű telep további feltárására vállalkozzék. Erre 1940 augusztusában sor is került. Az

újabb ásatások Vörös Károly Gorzsátanya 442. és Gy. Szabó István Gorzsátanya 444. számú tanyáján folytak. Ismét igen változatos és elsősorban a tiszai kultúrát képviselő anyag került elő, amely jelenleg feldolgozás alatt áll. Gy. Szabó István tanyájában azonban a tiszai kultúra felett bronzkori telep nyomaira bukkantunk. A közvetlenül a tanyaépület mellett megvont kutató árkokban 40 és 80 cm közötti mélységből teljesen rendszertelenül került elő a bronzkori anyag, melynek ismertetését az alábbiakban adjuk:

1. Kissé profilált fenekű, kihajló peremű, kétfülű korsó (XXXIII. t. 3.). A peremből kiinduló ívelt fülek áthidalják az elkeskenyedő hosszú nyakat s tövük alatt széles, barázdászerű bemélyedés halad körbe. A bemélyedéstől felfelé függőleges, lefelé vízszintes símitások nyomai látszanak. Az edény elég jól iszapolt és finoman égetett. Színe szürke. M 17, Sz 10, F 6 cm.

¹ Dolgozatok 1929. 115—131. és 1930. 49—158. l.

2. Profilált fenekű, kétfülű, kihajló peremű kancsó (XXXIII. t. 2.). Fülei a peremből indulnak ki s végződésüket kettős bekarcolt vonal köti össze. A fülek alatt és távolságuk közepén kétoldalt 3—3 függőleges vonal húzódik a fenékig. Az edény alsó része gömbölyű, széles nyaka kissé ívelt. Elég jó iszapolású és finoman égetett. Színe szürkessárga. M 13, Sz 11,5, F 8 cm.

3. Megrongált fenekű, széles peremű, kétfülű edény (XXXIII. t. 1.). Alsó része félgömbformájú, nyaka kis hemorodást mutató hengerhez hasonlít. A két rész élesen határolódik el. Az alsó részt vízszintes, a felsőt függőleges simítások díszítik. A bögre iszapolása kissé durva, égetése elég jó. Színe vörösszürke. M 10, Sz 11 cm.

4. Lapított fenekű, enyhén kihajló peremű, egyfülű kancsó (XXXIII. t. 7.). Legnagyobb öblösödése a magasság közepén van. A peremből kiinduló és jóval a legnagyobb öblösödés felett végződő fül tövének magasságában oldalperem húzódik. A kis edény finoman égetett és elég jól iszapolt. Színe vörös. M 10,5, Sz 5, F 4 cm.

5. Ujjbenyomásos fenekű, kétfülű, kissé kihajló peremű kancsóformájú edény (XXXIII. t. 5.). Az edénytest súlypontja közel van a fenékhez. Az alsó rész gömbformájú, a nyak erősen összeszűkül. A fülek a nyak tövének végződnek. A nyakon függőleges, az alsó részen vízszintes simítások nyomai látszanak. Az edény iszapolása és égetése igen jó. Színe vörös. M 9, Sz 4 cm.

6. Kihajló peremű, gömbölyödő fenekű, egyfülű kis edény (XXXIII. t. 9.). Erősen öblösödő alsó része gömbölyű, a felső erősen összeszűkül. Az edénytest igen mélyen van kiépítve. A peremből kiinduló fül a legnagyobb öblösödés felett végződik s alatta be-

mélyített vonal fut körbe, amelytől felfelé függőleges, lefelé vízszintes simítások borítják az edény oldalát. A kancsó iszapolása és égetése jó. Színe szürke. M 10, Sz 5 cm.

7. Lapított fenekű, kihajló peremű, kétfülű edény (XXXIII. t. 8.). Alsó része félgömbhöz hasonlít, nyaka kissé ívelt. Az alsó és felső részen egyaránt simítások nyomai vehetők ki. Jól iszapolt és finoman égetett. Színe szürke. M 7, Sz 7, F 8 cm.

8. Kihajló peremű, lapított fenekű, egyfülű kis edény (XXXIII. t. 6.). Legnagyobb öblösödése a peremből kiinduló fül tövének van. Az alsó és felső rész egyaránt csónakakúpos, de az alsó fordított csónakakúphoz hasonló. A fül tövének magasságában kettős bemélyített vonal húzódik, mely a füllel szemben szögesen kiugrik. A kettős bemélyített vonalat alul pontsor szegélyezi, s ez alatt a fül és a vele szemben levő pont távolságainak közepén mindkét oldalon kettős bemélyített vonalak képeznek olyan szöget, melynek csúcsa lefelé esik. (Díszítését lásd a XXXIII. t. 18. ábrán.) Az edény iszapolása durva, égetése jobb. Színe szürke. M 6,5, Sz 4, F 2,5.

9. Széles peremű, lapított fenekű, egyfülű bögre (XXXIII. t. 4.). Legnagyobb öblösödése a magasság közepe táján végződő fül tövének van. Alsó része fordított, a felső rendes csónakakúphoz hasonlít. A fül végződésének magasságában kettős bemélyített vonal fut körbe, amely — a fültőnél s vele szemben megszakadva — mindkét oldalon a fenékig húzódik. Ezt felül — a füllel szemben s a fül és a vele szemközti levő pont távolságainak közepén — szöges kiugrás, illetve zászlódíszhez hasonló bekarcolás övezi, alulról pedig függőleges vonalak és a szív fordított alakját utánzó bemélyedések szegélyezik. (Lásd a XXXIII. t. 19.

ábrát). Iszapolása finom, égetése elég jó. Színe szürke. M 9, Sz 5, F 3.5 cm.

A 9. kis edény gödörből került elő. A gödör mélysége 178, átmérője 120 és 135 cm-esek. Még néhány bronzkori töredék került elő belőle.

Egy másik gödörben, amely az egész telep gödreit figyelembe véve a 6. számú volt, a neolitikori leletanyag bronzkorival keverten fordult elő. Itt bronzkori gödörösásról van szó. A 268 cm mély s 120×100 cm átmérőjű gödörösása közben a neolitikus kultúrréteget is átvágták és az alá mélyen behatoltak. A neolitikus település szintje a telepek ebben a részében általában 90 és 100 cm mélyen volt, tehát a bronzkori cserepek mintegy 168 cm-rel mélyebben fordultak elő a neolitikori telep szintjénél.

Figyelmet érdemel egy 76 cm mélyen előkerült szabálytalan alakú kemence. Legnagyobb hossza 122, legnagyobb szélessége 106 cm. Középső része kissé katlanszerűen bemélyed. A kemencét vöröses pernyés réteg borította. E felett bronzkori cserepek feküdtek. Sőt magából a kemencéből is bronzkori cserépdarab került elő.

A két gödörből, a kemence felől és a bronzkori telep többi részéből a következő töredékek kerültek elő:

Profilált edényfenék. Átmérője 11.5 cm.

Tál peremrésze; korszó peremének része (XXXIII. t. 13.); peremrész füllel (XXXIII. t. 10., 15.); edényfül (XXXIII. t. 16.); edényoldal (XXXIII. t. 11–12., 17.). Találtunk egy őrlőkö-töredéket is. Hossza 12, szélessége 10.5, vastagsága 4 cm.

A bronzkori telep korának meghatározásánál a Tompa-féle időbeosztást² vesszük alapul.

² Bericht der Röm. Germ. Kommission 1934/35, 27–127. l.

A 4., 6., 8. és 9. sz. edényeket (XXXIII. t. 7., 9., 6. és 4.), melyek egyfülű, korszóformájú kis edények s amelyek díszítetlenek, illetve bemélyített vonalakkal vagy pontsorral díszítettek, a bronzkor első periódusába tesszük. Ezekhez analógiákat nagy számban találunk a marosvidéki temetőkben, főleg Szőregen, Deszken és Ószentivánon.³

Az 1., 2., 3., 5. és 7. sz. edények (XXXIII. t. 3., 2., 1., 5., 8.) díszítésük és formájuk alapján a második periódus első felében helyezhetők el. Az 1. és 5. számú díszítetlen kétfülű korszók, (XXXIII. t. 3., 5.) melyeknél az edénytest súlypontja a fenék közelében van, a perjámosi kultúrának⁴ vezető edényformái. A Marosvidék temetőiben mindenütt otthonosak.⁵

A 2., 3. és 7. sz. korszók (XXXIII. t. 1., 2., 8.) szintén a Maros torkolatának vidékén levő temetők anyagával mutatnak közeli kapcsolatokat. Banner kimutatta előfordulásukat a szőregi, deszki, ószentiváni temetőben és az ószentiváni telepen.⁶ Roska⁷ Perjámoson és Pécskán talált ilyeneket.

Máshelyen⁸ megállapítottuk, hogy a Maros torkolatának vidéke egészen sajátos szerepet tölt be a magyar-

³ Dr. Banner János: A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolg. 1931. 1–53. l., 6. és 9. típus. A deszki „A” temető publikációja a Folia Archaeologica f. évi számában jelenik meg e cikk szerzőjétől.

⁴ Patay Pál: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon, 46. l.; Tompa i. m. 74. l., 23. t. 15.

⁵ Banner i. m. 10. típus.

⁶ I. m. 19. a. b típus.

⁷ Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. Múz. Könyvt. Ért. 1913. és Ásatás a pécska-szemlaki határban levő Nagy Sáncon. Dolg. 1912.

⁸ Foltiny István: A szőregi temető és Felső-Torontál megye egyéb bronzkori leletei. Kéziratban.

országi bronzkorban. A második periódusban és a harmadik periódus kezdetén itt van a keleti kultúrprovincia egyik legjelentősebb települése. Ennek az ú. n. „marosi kultúra”⁹nak hatása — mint a jelen telep is igazolja — a Marostól messzebb eső területre is kiterjedt. Nemesak ezek a kis edények képviselik a marosi kultúrát Hódmezővásárhely—Kökénydombon. Egy tálrészlet tanúsága szerint a tálak is felléptek ezen a területen. A XXXIII. t. 15. ábrán látható töredék viszont nagyobb urna része lehetett. A többi töredék aránylag elég változatos formakészletről és eléggé kifejtett ízlésről tesz tanúságot.

⁹ Banner i. m. 2. l.

Mindezek alapján a Hódmezővásárhely-kökénydombi bronzkori telep eddig feltárt részének a korát a bronzkor első és második periódusába helyezzük. Arra nézve, hogy a bronzkor későbbi szakaszaiban is megtalálhatók-e Kökénydombon az emberi élet nyomai, csak a későbbi kutatások fognak feleletet adni. A marosvidéki temetőkben és telepeken a bronzkor első felét igen gazdag és változatos leletanyag képviseli mindenütt. Ezzel szemben a bronzkor későbbi időszakaira jellemző leleteket jóval kisebb számban és csak néhány helyről ismerjük. Így feltételezhetjük, hogy a kökénydombi telep virágzási ideje is csak a bronzkor első felét tölti ki.

Foltiny István.

Szkítakori temető Békéscsaba — Fényesen.

Banner Benedek dr. e folyóirat hasábjain számolt be Békéscsaba—Fényesen végzett ásatásának eredményeiről.¹ Akkor nem lehetett a temetőt teljesen feltárni.

Gazsó Pál földbirtokos és neje Árvay Margit szíves engedelmével és támogatásával ebben az esztendőben (szept. 5—20.) a temető további részeit tártuk fel. A rendkívül érdekes szkítakori temetőből ez alkalommal 52 sír került elő. Nyújtott csontvázas temet-

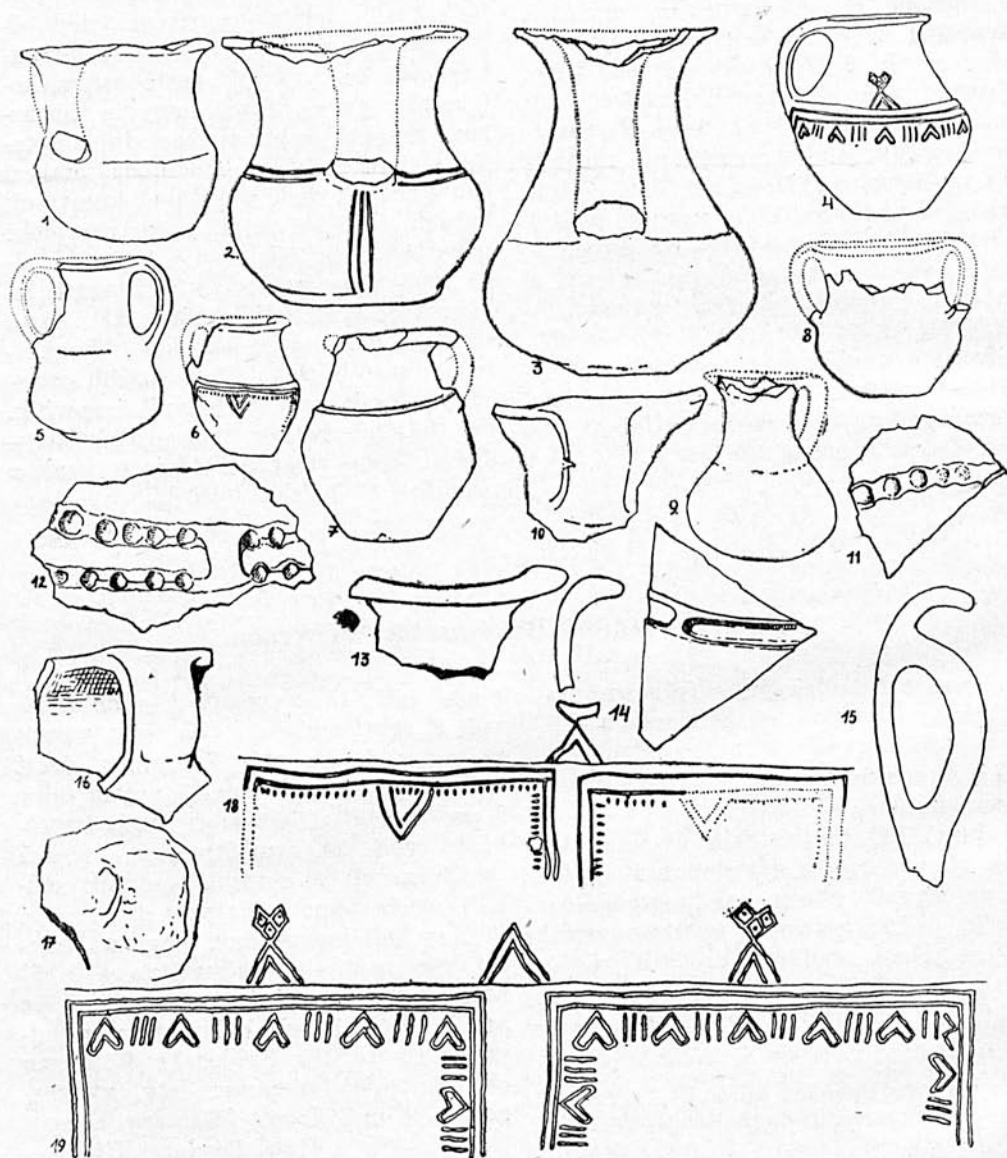
kezés volt 17, zsugorított csontvázas volt 9, égett embercsontok urna nélkül voltak a földre téve 7 esetben, égett embercsontok urna mellé voltak téve 2 esetben, tállal leborított urnás temetkezés volt 10, szabálytalan fekvésű csontvázas volt 3, s végül csontok nélküli urnás temetkezés volt 4.

Meg kell jegyeznünk, hogy a temető még most sincs kimerítve, s kíváncsú lenne a feltárások folytatása. Az ásatás körüli munkálatokban mindvégig résztvettek Szádeczky K. Samu okl. középiskolai tanár, egy. gyakorlók és Korek József III. éves b. h.

Dr. Párducz Mihály.

¹ Banner Benedek dr., A Békéscsaba-fényesi sírmező. Dolgozatok, 1932. 122—144. ll.

Koravaskori és szarmatakori telep és temető Földeákon.

1936-ban a Csanád vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat Földeákról La Tène kori síranyagot kapott, amelynek hitelesítésére a szegedi egyetem régiségtudományi intézete, alulírott vezetésével, 1940 augusztus 5–26. között hitelesítő ásatásokat végzett, nemcsak a jelentett La Tène kori lelet helyén, hanem a község más, főként szarmatakori lelőhelyeket sejtető területén is. Az ásatást Csanád vármegye megértő alispánjának dr. Ferenczi Béla úrnak anyagi és erkölcsi támogatása tette lehetővé, amiért neki ezen a helyen is hálás köszönetet mondunk. Ugyancsak köszönet illeti Földeák község főjegyzőjét, Tass Árpád urat, aki nemcsak fáradságot nem kímélve járt kezünkre az ásatások előkészítése során, hanem szíves engedélye tette lehetővé azt is, hogy a község birtokát képező területeken is ásathattunk. Az ásatásokon mindvégig jelen volt és hasznos segítséget nyújtott Korek József III. éves b. h.

I. A szóbanforgó La Tène kori sír Czirbus Istvánnak Földeák, Halesz nevű részében lévő tanyája mellett került elő; a tanya maga a Százazeret kísértő vonulaton van. Sajnos a terület kukoricával volt bevetve, emiatt teljes feltárása ez alkalommal nem történhetett meg. A próbaárkok eredményeként három szarmatakori sírt tártunk fel, a negyediket ugyanezen a helyen már korábban találták, de a találók csak a sírból előkerült edényt őrizték meg. Ugyanitt felbontottunk egy méhkasformájú, s egy csonkakúpformájú gödröt, amelyek szarmatakori kerámiát tartalmaztak.

A Czirbus-féle tanya közvetlen szomszédságában, a már említett vonulaton van Gajjas János és mellette Tóth Julianna tanyája. A Gajjas-féle

tanya bejáróján húzott kutatóárok egy méhkasformájú gödröt eredményezett, néhány szarmatakori cseréppel. Tóth Julianna tanyája melletti földön is egy méhkasformájú, szarmatakori cserepeket tartalmazó gödröt tártunk fel. Valamivel távolabb, de ugyanezen a vonulaton lévő Sallai Pál-féle földön egy méhkasformájú és egy szabálytalan alakú gödröt bontottunk fel, mind a kettőben gazdag szarmatakori kerámiát találtunk.

II. E területtől északra, légvonalban mintegy 700 m-re fekvő, Neparászki Mihály-féle földön ástott kutatóárok szórványosan adott szarmatakori cserepeket; más jelenséget itt nem figyelhettünk meg.

III. A Százazeret tulsó partján, a levente lőtér mellett lévő s a község tulajdonát képező földeken feltártunk öt méhkasformájú, három szabálytalan, egy csonkakúpformájú és egy hengeres gödröt. Az előbbiekből kizárólag szarmatakori kerámia, csontok, égett tapasztarabok kerültek elő; az utolsó hengeres gödörben koravaskori kerámia volt, de ez a kerámia a területen több helyen elszórtan, a felszínen is jelentkezett. A kutatóárkokból itt-ott árpádkori edénytöredékek is kerültek elő, többek között az egészen típusos koraárpa-kori üst töredékei, amelynek jellemzője, hogy a felakasztás céljait szolgáló lyukasztás a perem belső szélén van. Ugyanitt került elő, a mai szint alatt kb. 100 cm-re fekvő, döngölt és cserepekkel kirakott aljú, félkörös formájú, peremes tűzhely. A cserepek szarmatakoriak.

IV. Ugyanezen a parton, de a lőtértől kb. 300 m-re, Nagy István, Bozsogi L., Simon Ferenc egymás mellett fekvő bérletén felbontottunk két méhkasformájú, három szabálytalan és

három esonkakúpformájú szarmata-kori gödröt, s feltártunk egy, a mai szint alatt 90 cm-re lévő, kerek alaprajzú szarmatakori kemencét, amelynek alja cseréppel volt kirakva; megvolt a kemence előtt, a kemence kiszolgálására szolgáló kerek üreg is.

V. A község tulsó oldalán a Makó—Hódmezővásárhely közti vasúti töltés

mellett, dr. Kovács Józsefnének, az ú.n. „Százazéri ugarak“-ban lévő tanuján évekkel ezelőtt edény- és gyöngymellékletes esontvázakat találtak. A gyöngyök szarmatakoriak. E leletek hitelesítésére ástott próbaárkokból csak néhány szarmatakori cserép került elő.

Dr. Párducz Mihály.

Ausgrabungen des Archäologischen Instituts im Jahre 1940.

Eine neuere Ausgrabung in Hódmezővásárhely—Kökénydomb.

Seit dem Jahre 1929 kam das Institut erst in diesem Jahre wieder auf die steinzeitliche Siedlung zu Kökénydomb. Es führte jetzt in zwei Farmen Ausgrabungen aus. In einer derselben lagen die Denkmäler der Theisskultur unter der Trümmern eines Baus, der durch Lehmewurfe bestätigt wurde, ungestört. Ein Hockerskelett ergänzte diese Siedlung.

Im anderen Teil kamen Denkmäler der Theisskultur, des Aeneolitikums, der Frühbronzezeit, Römerzeit und Germanenzeit zum Vorschein. Die späteren Ansiedlungen vernichteten jene Denkmäler der Steinzeit, die nach dem verheerenden Brand in ihrer originel-

len Stelle liegend, unter eine Schlammschicht kamen, die durch die Überschwemmungen aufgetragen wurde.

Die Denkmäler der Bronzezeit machen wir in einer Abhandlung bekannt (siehe die 2. Mitteilung des Ausgrabungsberichtes). Die Beschreibung der Siedlung und der gefundenen Denkmäler machen wir im folgenden Band der Zeitschrift bekannt.

Hier lenken wir die Aufmerksamkeit nur darauf hin, dass die gefundenen, mächtigen Fruchtbehälter von einem intensiven Ackerbau der Theisskultur neuere Beweise liefern.

Dr. János Banner.

Spuren einer bronzezeitlichen Siedlung in Hódmezővásárhely—Kökénydomb.

(Hierzu die Tafel XXXIII.)

Das Archaeologische Institut der Universität von Szeged liess im Sommer 1940 am Kökénydomb in der Nähe von Hódmezővásárhely Ausgrabungen ausführen, wo im Jahre 1929 eine für die Theisskultur charak-

teristische Siedlung ausgegraben wurde. Bei den neueren Ausgrabungen kam ein für die Theisskultur charakteristisches Material in der Siedlung wieder zum Vorschein, aber in einer der Farmen stossen wir auf die Spu-

ren einer bronzzeitlichen Siedlung über dem neolithischen Material.

Wir fanden hier 9 Gefäss, mehrere Gefässbruchstücke und einen Schleifstein. Ein Teil der Gefässe (T. XXXIII. 4., 6., 7., 9.) weist nach der Chronologie von Tompa auf die erste

Hälfte der Bronzezeit, der andere Teil (T. XXXIII. 1—3., 5., 8.) auf die zweite Periode derselben hin. Infolgedessen legen wir die Zeit der bronzzeitlichen Siedlung von Kókénydomb auf die erste und zweite Periode der Bronzezeit.

István Foltiny.

Ein Gräberfeld aus der Zeit der Skythen in Békéscsaba—Fényes.

Wir legten in der Verlängerung des in 1932 ausgegrabenen Gräberfeldes der Skythen-Zeit¹ 52 Skeletten-, Urnen,

¹ Dr. Benedek Banner, Das Gräberfeld von Békéscsaba-Fényes, Dolgozatok-Arbeiten, 1932, S. 145—148.

und Brandgräber vom 5—20. September 1940 frei.

Das Material dieser Gräber wird jetzt bearbeitet.

Dr. Mihály Párducz.

Eine Siedlung und ein Gräberfeld aus der Früheisen- und Sarmatenzeit in Földeák.

Zur Bestätigung des — zur Historischen und Archaeologischen Gesellschaft des Komitats Csanád — eingelieferten La Tène-Grabes, führten wir vom 5—26. August. 1940 Ausgrabungen aus. Die Arbeit wurde in der Nähe des Dorfes Földeák an fünf Stellen aufgenommen und ausgeführt: a) Am Fundort des La Tène-Grabes und in seiner Umgebung. Hier haben wir drei Gräber der Sarmatenzeit und bienenkorbähnliche und unregelmässige Gruben, die mit Keramik der Sarmatenzeit datiert sind, ausgegraben. Gleiche

Scherben fanden wir b) am Grundbesitz von Mihály Neparáskzi und c) in der Farm von Dr. Josef Kovács, die sich in den sogenannten „Szárázéri ugarok“ befindet. d) Bei der Schiessstätte und e) um die Schiessstätte gruben wir ein Feuerherd, einen Ofen und vierzehn Gruben mit verschiedenen Formen, alle aus der Sarmatenzeit, dann eine Grube aus der Früheisenzeit aus. Mit den Ergebnissen der Ausgrabung werden wir uns ausführlich befassen.

Dr. Mihály Párducz.

A Régiségtudományi Intézet személyzetének és külső- munkatársainak régészeti munkássága 1940-ben.

Dr. Banner János, igazgató.

*A. Tudományos közlemények. —
Wissenschaftliche Mitteilungen.*

1. Idol-töredék Szombathely határából. — Ein Idol-Bruchstück aus der Gegend von Szombathely. — Dunántúli Szemle, 1940. 96–98. l. — S. 98.

2. Régészeti kutatások Békés megyében. — (Archäologische Forschungen in dem Kom. Békés.) — Gyulai Dolgozatok, 1940. 2. 1–28. l.

3. Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. Első rész. A legrégebb időktől a bronzkor kialakulásáig. — (Geschichte der Stadt Hódmezővásárhely bis zur Landnahmezeit. Erster Teil. Von den ältesten Zeiten bis zur Entstehung der Bronzezeit.) Szeged, 1940. 67 lap és I–CXXXV. képestábla.

4. Újabb adatok a bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez. — Neuere Angaben zur Verbreitung der Bodrogkeresztúrer Kultur. — Arch. Ért. 1940. 1–2. f. 13–17. l. — S. 17–18.

5. Badeni leletek a Szabolcs megyei Vissről. — Finds of the Baden culture from Viss; County Szabolcs. Folia Archaeologica, 1941. III–IV. Sajtó alatt.

6. Badeni edények a Jászmúzeumban. — (Gefässe der Badner-Kultur im Museum zu Jászberény.) — Jászmúzeum Évkönyve, 1941. Sajtó alatt.

7. Badeni edények a Vas megyei gyűjteményekben. — Gefässe der Badner-Kultur in den Sammlungen des Kom. Vas. Dunántúli Szemle 1940. 373–385. l. Folytatólagosan: u. o. az 1941. évi kötetben. Sajtó alatt.

8. Bibliographia Archaeologica Hungarica, III. Dolgozatok, 1940. 3–56. l.

9. Újabb ásatások a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. — Neuere Aus-

grabungen in Kökénydomb. — U. o. 181–182. l. — S. 188.

10. Egy bronzkori lelet revíziója. — Observations sur une trouvaille de l'âge de bronze. — Arch. Ért. 1941. Sajtó alatt.

B. Ismertetések. — Besprechungen.

1. Folia Archaeologica, 1940. I–II. Dögozatok, 1940. 195–199. l.

C. Előadások. — Vorträge.

1. Az Alföld legrégibb vára. — (Die älteste Befestigung des Alfölds.) Szeged, Dugonics Társaság, 1940. X. S.

2. Őskori Földvár Hódmezővásárhely határában. — (Urzeitliche Befestigung bei Hódmezővásárhely.) Budapest, Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, 1940. II. 14.

D. Ásatások. — Ausgrabungen.

1. Kökénydomb, 1940. VIII. 5–24.

*E. Múzeumi tanulmányok. —
Arbeiten in Museen.*

1. Befejezte az 1939-ben a Dunántúlon és a Felvidéken megkezdett gyűjtő útját: Budapesten a Nemzeti Múzeumban és a Székesfővárosi Múzeumban, valamint a szentesi, orosházi, gyulai és békéscsabai múzeumokban. Össze-
gyűjtötte a Magyarországon talált badeni emlékeket.

*Dr. Bálint Alajos, a kassai Rákóczi
múzeum őre.*

A.

1. Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyék régészeti katasztere. — (Der archäologische Kataster der Komita-

ten Csanád, Arad und Torontál). Sajtó alatt a Csongrádmegyei Könyvtárban.

2. Kassa-Kovács utcai XVI. századi éremlelet. (Münzenfund aus dem XVI. Jh. in Kassa.) Kézirat a Rákóczi múzeum Évkönyve számára.

C.

1. Csanád vármegye középkori templomai. — (Kirchen-Überreste aus dem Mittelalter im Kom. Csanád.) — Budapest, Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, 1940. II. 14.

D.

1. Szemere, Pallavicini birtok, 1940. XI. 3—15., XI. 24—XII. 10.

2. Kassa és környéke. Ásatási te-repszemle.

E.

1. Raktárrendezés a kassai Rákóczi múzeumban és egyéb másirányú múzeumi és könyvtári munkák.

Foltiny István, gyakornok.

A.

1. Bronzkori telep nyomai Hódmezővásárhely—Kökénydombon. — Spuren einer bronzezeitlichen Siedlung in Hódmezővásárhely—Kökénydomb. Dolgozatok, 1940. 182—185. l. — S. 188—189.

2. Koraréz és bronzkori temető Deszken (Torontál m.). — Gräber aus der Kupfer und Bronzezeit in Deszk (Kom. Torontál). Folia Archaeologica III—IV. Sajtó alatt.

3. A szőregi bronzkori temető és Felső-Torontál megye egyéb bronzkori leletei. — Das bronzezeitliche Gräberfeld in Szőreg und andere bronzezeitlichen Funde in der Kom. Torontál. — Kéziratban a Dolgozatok XVII. kötete részére.

4. A Lehel huszárok zászlója. — Re-

gimentsfahne der Lehel-Husaren. Jászmúzeum Évkönyve, 1941. Sajtó alatt.

D.

1. Kökénydomb. 1940. VIII. 5—24.

Kopasz Márta grafikus, laboratórium vezető:

E.

1. Az 1940. esztendő ásatási anyagának *preparálása*.

2. *Dolgozatok és cikkek illusztrálása:*

Dr. Banner János, 1. Badeni edények a vas megyei gyűjteményekben (Dunántúli Szemle, VII. 1940. 7—8. szám.) 2 tábla. — 2. Badeni edények a vas megyei gyűjteményekben, (Dunántúli Szemle, 1941. Sajtó alatt.) 2 tábla. — 3. Badeni leletek a Jászmúzeumban. (Jászmúzeum Évkönyve, 1941. Sajtó alatt.) 2 tábla. — 4. Ujabb adatok a bodrogheresztúri kultúra elterjedéséhez. (Arch. Ért. 1940.) 1 tábla. 5. Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. Szeged 1940. 15 tábla és 21 szöveggöztí kép.

Foltiny István, 6. Bronzkori telep nyomai Hódmezővásárhely—Kökénydombon. (Dolgozatok, XVI. 1940.) 1 tábla. — 7. A szőregi bronzkori temető és Felső-Torontál megye egyéb bronzkori leletei. (Dolgozatok, 1941. Sajtó alatt.) 23 tábla.

Dr. Párducz Mihály, 8. Bronz-, szkíta-, La Tène és germánkori temető Hódmezővásárhely—Kishomokon. (Dolgozatok, XVI. 1940.) 8 tábla. — 9. A szarmata kor emlékei Magyarországon I. (Arch. Hung., sajtó alatt.) 3 tábla. — 10. Koracsászárkori kerámia a Jászmúzeumban. (Jászmúzeum Évkönyve, 1941. Sajtó alatt.) 2 tábla.

Dr. Széll Márta, 11. Elpusztult falvak, XI—XVI. századbéli leletek Sze-

ged és Hódmezővásárhely határában. (Dolgozatok, XVI. 1940.) 6 tábla. — 12. XI. századi temető Szentes környékén. (Folia Archaeologica III—IV. Sajtó alatt.) 24 tábla.

Dr. Török Gyula, 13. Kelta sír és illyr urnasírok Cserszegtomajon. (Dolgozatok, XVI. 1940.). 2 tábla és három szövegközi ábra.

Dr. Oroszlán Zoltán, egyetemi m. tanár, múzeumi igazgatór:

A.

1. Színészszobrocskák a Szépművészeti Múzeum antik terrakotta-gyűjteményében. — Schauspielerstatuetten in der Antiken Terrakottensammlung des Museums der Bildenden Künste in Budapest. — Arch. Ért. LII. évf. 84—100. l. — S. 255—262. —

2. Színész-maszkok és szobrocskák antik terrakotta gyűjteményünkben. — Schauspieler-Masken und Darstellungen in der antiken Terrakotten-Sammlung des Museums der Bildenden Künste in Budapest. — Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyve, IX. kötet 215—233 és 249—258 l. — S. 234—247. —

3. Emlékezés Hekler Antalra. (Emlékezés az O. M. Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1940. évi rendes közgyűlésén). — Anton Hekler. (Deutscher Auszug.) — Arch. Ért. III. folyam, I. kötet, 101—112. l. — S. 113—115. —

4. Hellas és Róma szobrászata. (Griechisch-römische Plastik. — A Szépművészetek története. 257—314. l. Pesti Hirlap kiadása. —

5. Hellas és Róma festészete. (Griechisch-römische Malerei.) — A Szépművészetek története. 533—552. l. — Pesti Hirlap kiadása. —

6. Benczúr Gyula művészete. — Die Kunst Gyula Benczúr's (Előadás a

nyiregyházai művészeti hetek alkalmából 1940. évi május hó 26-án Nyiregyházán. (Sajtó alatt.) —

7. Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia. Dolg. 1940. 100—117. l.

B.

1. R. Hamann u. R. Hamann—MacLean: Olympische Kunst. — Dolg. 1940. 201—202. l.

2. Aegidius Decker: Kenntnis und Pflege des Körpers bei Clemens von Alexandria. — U. o. 206. l.

C.

1. Az O. M. Régészeti és Művészettörténeti Társulat hatvan éve. (Die 60-Jährige Ungarische Landesgesellschaft für Archaeologie und Kunstgeschichte.) Előadás a Társulat jubileumi estjén, 1940. IV. 20. —

2. Benczúr Gyula művészete. (Die Kunst des ungarischen Malers Gyula Benczúr.) Előadás Nyiregyházán a művészeti hetek alkalmából, 1940. évi május 26. —

3. Emlékezés Hekler Antalra. (Anton Hekler.) Emlékezés az O. M. Régészeti és Művészettörténeti Társulat közgyűlésén, 1940. június 26.

E.

Az O. M. Régészeti Társulat I. titkára. Lásd: jelentését az Arch. Ért. III. folyam I. kötetének 124—129 lapjain.

Dr. Párducz Mihály, adjunctus.

A.

1. Ernőházi jazig leletek. — Les trouvailles jaziges d'Ernőháza. Arch. Ért. 1940. 261—268. l. — S. 269.

2. Bronz-, szkíta-, La Tène és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. — Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely—Kishomok aus der

Bronze-, Skythen-, La Tène und Germanenzeit. Dolgozatok, 1940., 79–94. ll. — S. 95–99.

3. Az örvényi jazig lelet. — Der Jazigische Fund von Örvény. — Folia Archaeologica, 1941. III–IV. Sajtó alatt.

4. A szarmata kor emlékei Magyarországon I. rész. — Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn I. Archaeologia Hungarica. — Sajtó alatt.

5. Szarmatakori kardok Szeged környékén. — Épées sarmatiques provenantes des environs de Szeged. Arch. Ért. 1941. Sajtó alatt.

6. Koracsászárkori edények Jászberényben. — (Früh-Kaiserzeitliche Gefässe in Jászberény.) — Jászmúzeum Évkönyve, 1941. Sajtó alatt.

7. Koravaskori és szarmatakori telep és temető Földeákon. — Eine Siedlung und ein Gräberfeld aus der Früh-eisen- und Sarmatenzeit in Földeák. Dolgozatok, 1940. 187–188. l. — S. 189.

8. Szkítakori temető Békéscsaba–Fényesen. — Ein Gräberfeld aus der Zeit der Skythen in Békéscsaba–Fényes. U. o. 185. l. — S. 189.

B.

1. Praehistorica I–VI. Dolgozatok, 1940. 199–201. l.

2. Eduard Beninger, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. U. o. 207. l.

3. Wilhelm Capelle, Die Germanen der Völkerwanderung. Auf Grund der zeitgenössischen Quellen dargestellt. U. o. 207–208. l.

C.

1. Késő La Tène és koracsászárkori dák emléktanyag az Alföldön. — Spät-La Tène- und frühkaiserzeitliche dakische Denkmäler in den Alföld. Az Országos Magyar Régészeti és

Művészettörténeti Társulatban, Budapest, 1940. II. 14.

2. A dákok Szeged környékén. — (Die Daken in der Umgebung von Szeged). Szeged, Dugonics Társaság, 1940. V. 5.

D.

1. Földeák, 1940 augusztus 5–26.

2. Békéscsaba–Fényes. 1940 szeptember 5–20.

E.

1. A Magyar Történeti Múzeum Régészeti Osztályának szarmatakori anyagát dolgozta fel (1940 április 18–május 15) s ezzel befejezte a magyarországi szarmatakori anyag felgyűjtését.

Dr. Széll Márta, gyakornok.

A.

1. XI. századi temető Szentes környékén. — Cimetière du XIe Siècle, aux environs de Szentes. Folia Archaeologica, III–IV. Sajtó alatt.

2. Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. — (Vernichtete Dörfer, archaeologische Funde aus den XI–XVI. Jh. bei Szeged und Hódmezővásárhely.) Dolgozatok, 1940. 159–180. l.

3. Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. — (Vernichtete Dörfer und archaeologische Funde aus dem XI–XVI. Jh. im Kom. Csongrád.) Kéziratban a Dolgozatok XVII. kötete részére.

E.

1. A szegedi és a szentesi múzeumban összegyűjtötte a középkori emlékeket.

*Dr. Török Gyula, a pécsi Majorossy
Imre múzeum vezetője.*

A.

1. Lengyeltótiiban előkerült bronzlelet. — Der Bronzefund aus Lengyeltóti. Dolgozatok, 1940. 57—64. l. — S. 65.

2. Kelta sír és illír urnasírok Cserszegtomajon. — Ein Keltengrab und illyrische Urnengräber in Cserszegtomaj. U. o. 66—76. — S. 77—78.

3. A pécsi belvárosi templom bővítésénél előkerült római leletek. — (Römer-Funde bei der Kirche der inneren Stadt in Pécs.). Folia Archaeologica. III—IV. Sajtó alatt.

4. A villányi Magdalenien korú lelőhely. — (Ein Fundort der Magdalenienzeit in Villány.) A Pécsi Városi Múzeum Évkönyve az 1940. évre. Sajtó alatt.

5. Az okorági ezüstlelet. — (Der Silberfund in Okorág). U. o.

6. Római leletek a pécsi „Mátyás király fogadó“ helyén. — (Römer-Funde beim Wirtshaus „Mátyás király“ in Pécs.) U. o.

D.

1. Pécs. „Mátyás király fogadó“ helyén. 1940 április—május.

2. Pécs. Majláth utcában. 1940 november.

3. Pécs. Római sírkamrák a hétka-rélyos sírkápolna mellett. 1940 november.

E.

1. A városi múzeum rendezése kapcsán a régiségtár átköltöztetése és egyéb másirányú múzeumi munkák.

X. Y.

Literatur — IRODALOM — Littérature.

(Beküldött könyvek. — Eingesandte Bücher.)

Folia Archaeologica. I-II. 1940.

A magyar régészeti irodalomnak nagy gazdagodásáról számolhatunk be. Olyan gazdagodásról, amelyet régen vártak úgy a hazai, mint a külföldi szakkörök. Idehaza már régen érezte mindenki a hiányát egy olyan mozgó-könyv folyóiratnak, amely sürűbb időközökben megjelenve, azokról a leletekről tájékoztassa az érdeklődő szakembereket, amelyek országszerte előkerülnek s amelyekről rendszerint igen későn kaptunk csak tudósítást, legtöbbször egy-egy olyan szakember tollából, aki valamelyik munkájában, valamilyen célja szolgálatában mutatta be azt a leletet, amelyet találóján kívül senki sem ismert, vagy csak a kétesértékű régészeti riportok sallangjainak letisztítása után kísérelt meg, legtöbbször igen kevés eredménnyel kihámozni.

Évekkel ezelőtt kívántunk egy régészeti folyóiratot, amely a legfrissebb leletekről, rövid közleményekben, kötetelenségyszerűen nyújt tájékoztatást. Olyan folyóíratra gondoltunk, mint amelyet a külföldi szakirodalomból nem egyet ismerünk, mert ennek a hiányát mindnyájan éreztük, amikor valamilyen régészeti kérdéshez hozzányúltunk. Talán felesleges ennek a

hiányát igazolni, hiszen ezt nálunk mindenki tudja. De ha mégis kételkednék benne, legyen szabad Tompa Ferenc: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn c. munkájára hivatkozni, amelynek jegyzeteiben lépten-nyomon találkozunk ezzel a refrain-szerűen visszatérő szóval: „unveröffentlicht“. Nem is kell mondani, hogy legtöbbször ott, ahol mindenki részletesen szeretné ismerni a hivatkozott értékes anyagot.

Mi volt az oka ennek az állapotnak? Azokon mult-e, akik ásattak, vagy a mi sajátos viszonyainkon? Talán egyiken sem. Csupán a pénz kérdésén.

Nézzük a kérdést régészeti folyóírataink megindulásának időrendjében.

A valamikor minden hibája mellett élénk *Archaeologiai Értesítő* a háború után olyan évkönyvvé lett, amely nem is okvetlenül jelent meg minden esztendőben. Szűkre szabott oldalszámain a régészetnek és művészettörténetnek kellett megosztotnia. Ez az osztozkodás nem mindig kedvezett a régészetnek. Megvitatásra kerültek olyan régészeti problémák, amelyek távolállottak a mi sajátos feladatainktól, olyan szerzők tollából, akiknek a nálunk sokkal erő-

sebb nemzetek szakirodalma sokkal inkább helyet adhatott volna, mint a mi korlátolt eszközökkel dolgozó folyóiratunk. Ezek után természetes, hogy éppen a hazai új leletanyag feldolgozása szorult ki belőle, néhány kivételtől eltekintve. Itt is kíváncsi voltam a sűrűbb megjelenés. A magyar szakemberek egy eredetileg évenként ötször megjelent folyóirat évkönyvvé változását már azért sem nézhetik jó szemmel, mert azt szeretnék, hogy az újabb kötet még azelőtt jelennék meg, mielőtt a régít elfelejtették. E téren már is tapasztaljuk a változást, mert az új szerkesztő maga is érzi ezeket a nehézségeket, s ha programját meg tudja valósítani, igen nagy szolgálatot tesz ügyünknek. A harmadik folyam első félköteté után minden reményünk megvan erre.

A *Budapest Régiségeiből* 1889-től 1932-ig mindössze 11 kötet jelent meg. Jelentős anyaggal gazdagította szakirodalmunkat, de időhöz nem kötött megjelenése is mutatja, hogy még arról a munkáról sem tájékoztat, ami a főváros intézetében vagy csak magában Aquincumban is történik. Nagy baj ez, mert a legjelentősebb hazai római anyag közlésének hiányát még azok a nagyrészt egyéb kiadványok is csak elkésve pótolhatják, amelyekkel a főváros áldozatkészsége olyan gyakran lepi meg a szakembereket.

A *kolozsvári Dolgozatok* folytatásaként megjelenő *szegei Dolgozatokról* — amely az idén a Ferencz József és Horthy Miklós-Tudományegyetem kiadásaként jelent meg, *jövőben* azonban már csak a *Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetének* kiadásában fog megjelenni — magunk is elmondhatjuk, hogy évenként egyszer megjelenve, mindig új leletanyaggal foglalkozik, vagy azokon keresztül világítja meg a régebbi,

sokszor rosszul közölt anyagot. — Anyagi lehetőségei nemcsak a gyakoribb megjelenést nem teszik valószínűvé, de a szerkesztő — már tizenhat éve — minden évben úgy hiszi, hogy az „utolsó” kötetet adja ki és soha sem tudja, hogy mikor jelenik meg valóban az utolsó.

Az *Archaeologica Hungarica* programmszerűen hozza monográfiáit, amelyek sokszor egy-egy nagyobb lelet anyagával, legtöbbször azonban egy-egy leletanyag összefüggő problémáival foglalkoznak. Programja szerint se vállalkozhatik arra, hogy azt a hiányt pótolja, amelyről fennebb szóltunk.

A *Dissertationes Pannonicae* célkitűzése is hasonló. Kötetei valóban hézagot pótolnak a magyar szakirodalomban, de céljuk szerint se lehetnek alkalmasak a vázolt feladat betöltésére.

A debreceni *Déri Múzeum jelentése* újabban a magyar ifjúság érdeklődésének felkeltését tűzte ki céljául s ezzel is a saját gyűjteményeinek célját szolgálja elsősorban. A *Dunántúli Szemle*, a *Soproni Szemle*, a *Győri Szemle* és a *Gyulai Dolgozatok* megerősödve meg tudják oldani a fenti feladatot, de természetesen csak saját területüket illetően. A pécsi *Pannonia* izmosodó köteteiben erősen soványodik a régészeti közlemény. A *Szegei Városi Múzeum kiadványai* és a *Csanád-megyei Könyvtár* sorozatában egyelőre kevés az önállóan megjelenő munka.

Egész természetesnek kell tartanunk, hogy az egész országot átfogó folyóirat, csak a Nemzeti Múzeumból indulhat ki, felölve mindannak a munkának szemléltetését, amely a vidéki múzeumokban is folyik.

Ez a folyóirat — ha egyelőre nem is az óhajtott gyakoribb megjelenésben — előttünk fekszik. Zichy István gr. és László Gyula szer-

kesztésében jelent meg a *Folia Archaeologica*, 267 folio lapon 45 táblával. A szerkesztőbizottság összetétele már magában is program. Az a tény, hogy Domanovszky György, Fettiich Nándor, Gallus Sándor, Nagy László és Szabó Kálmán tagjai ennek a bizottságnak, mutatja, hogy itt nemcsak a Nemzeti Múzeum gazdag anyagával, hanem az ország valamennyi múzeumának leletanyagával találkozni fogunk, mint ezt az első kötet közleményei is bizonyítják.

Zichy István gr. *előszava* szerint „az európai műveltségek kialakulásának főbb kérdései csak a mi régészeti leleteink tüzetes ismertetésével oldhatók meg. Ez a közismert tény indított bennünket a Folia kiadására, amelynek legfőbb céljaul a budapesti és vidéki múzeumokban őrzött leletek közlését jelöltük ki.“ „.....a közzétett dolgozatokat általában két részre tagolva adja. Az első résznek csakis a leletek pontos és tárgyilagos ismertetésével kell foglalkoznia. A második, rövidreszabott részben jöhet az ismertetett anyag régészeti, vagy őstörténeti megvilágítása.“

Ennek a programnak megfelelően a közlemények *az őskortól kezdve a középkorig* időrendben sorakozva a következők:

Roska Márton: *A barátkai (Bihar m.) mousteri iparral* foglalkozva megállapítja, hogy a felsorolt leletek tanúsága szerint a Sebes-Körös és Nádas völgye, meglehetősen sűrűn lakott terület lehetett.

Kiss Lajos: *Fiatalabb kőkori telep és sírok Kenézlőn* címen, újabban talált sírokról és telepmaradványokról tesz jelentést a tiszai kultúrának erről a már régen ismert lelőhelyéről.

Banner János: *Badeni sírok*

Hódmezővásárhelyen, a Bodzásparton címmel, három kronológiailag fontos sírt mutat be, e kor különböző időszakába tartozó leletanyaggal.

Roska Márton: *Figurális díszítésű őskori cserép Kisbácsról (Kolozs m.)* címen, egy bikaábrázolást és néhány már nem neolitikus cserepet mutat be, amelyeknek hitelességét Gallus Sándor *hozzászólásában* kétségbe vonja.

Tompa Ferenc: *A lausitzi kultúra Borsodban* c. közleményében azt a nyolc urnasírból álló későbronzkori temetőt mutatja be, amelyet Szendrő és Szalonna közt tárt fel. Rövid pillantást vet a helységek közelében előkerült őskori leletekre, kör alakú síncokra is.

Mozsolics Amália: *Korahallstatti kincslelet Celldömölkön* c. dolgozatában a Sághegyen talált, valószínűleg itáliai területről származó nyéllyukas sarlókat, ívelt kést, karpereceket és tűket, valamint az ezeket magában rejtő urnákat mutatja be, amelyeket Lázár Jenő bányaigazgatótól vásárolt a bécsi Naturhistorisches Museum.

Nagy László: *A középpárpápusztai (Veszprém m.) kora-vaskori temető* huszonhárom sírját ismerteti, gazdag keramikus anyagával. Az edények e kor III. szakaszába tartoznak.

Csallány Gábor: *A Szentese nagyhégyi kora vaskori bronzlelet* bronzedényét, töredékeit, sarlóit, szárnyas és tokos baltáit, kardtöredékét, gyűrűit, karpereceit és öntörögeit mutatja be. A lelet magábanálló raktárleletként került a szentesi múzeumba.

Leszih Andor: *Borsodmegyei szkíta leletek* címen bemutatja a megye területén eddig előkerült összes leleteket. Ezek közül a Muhi pusztán feltárt urnatemető harminchárom sírja, alföldi kapcsolatai miatt éppenúgy

figyelmet érdemel, mint a meszesi sírok. A bemutatott szórványos leletanyag igen jól egészíti ki a hazai szkíta emlékanyagot.

Lovás Elemér: *Kelta leletek a győri kálváriai és újszállási temetők-ből és Rábatamási sír c. dolgozata* rövid összefoglalást ad a Győr környékén újabban előkerült La Tène leletekről.

Alföldi András: *Pacatus aquincumi agyagműves gyárának kivitele Moesiába c. értekezése* azokat az emlékeket mutatja be, amelyek a pannoniai izlést terjesztették és közvetítették a szomszédos keleti tartományokba.

Szabó Kálmán: *Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén* címen a ménteleki temető négy, az orgoványi temető három, a soltszentimrei és ballószögi temető egy-egy sírját írja le, kerámiai anyagával együtt. Kiegészíti ezeket a közléseket Malán Mihály: *A kecskeméti jazyg sírok embertani vizsgálata c. közleménye.*

László Gyula: *Koplt bronzlám-pa Tápiógyörgyéről c. értekezése* a hazai kereszténység egyik érdekes keleti eredetű emlékét közli.

Csallány Gábor: *A Szentese-derekegyházi népvándorláskori sírlelet* címen, egy VI. századi lovasnomád sírt mutat be, keleti és nyugati kapcsolatokat tanúsító emlékanyagával.

Csallány Dezső: *Koraavarkori sírleletek c. dolgozata* a Tisza-Maros-Aranka közti harminchét lelőhelyet, a kiskisbörzi O. temető hét, a Deszk G. temető nyolc sírját és a Szeged-csengelei sírt ismerteti, részletesen foglalkozva a koraavarkori fülkesírokkal hetvenhárom sír alapján. Ismerteti a koraavarkori kétélű kardokat, övdíszeket és egyéb sírmellékleteket s ezek alapján korrendbe szedi a hazai avar emlékanyagot. Kiegészíti ezt a dolgo-

zatot Apor László és v. Rosztóczy Ernő tanulmánya *A Kiskisbörzi O. temető csontvázairól.*

Az avarkorral foglalkozik Szabó Kálmán: *A kecskeméti—ballószögi avar sír c. dolgozata*, a VII. sz. végére datálható sír ismertetésével.

Párducz Mihály és Tary László: *A Csongrád—vendelhami honfoglaláskori lelet* címen negyvenhárom sír leírását adja s szerencsés kézzel választja szét a honfoglaló magyarság tipikus emlékeivel datált sírokat, a hajkarikás síroktól.

Pataky Vidor: *A hevesi honfoglaláskori női sírlelet* címen azt a gazdag sírt ismerteti, amelynek anthropológiai anyagát Bartucz Lajos dolgozta fel: *A hevesi honfoglaló magyar csontváz* című értekezésében.

László Gyula: *Egy regensburgi vállkő c. tanulmánya* fejezi be, a — minden korra kiterjedő — értekezések hosszú sorozatát. Az értekezés folytatását érdeklődéssel várjuk.

Az ismertetések és bírálatok rovatában Mozsolics Amália: *Patay Pál, Korai bronzkori kultúrák Magyarországon*; Radnóti Aladár: *Nagy Lajos, Pannonia Sacra*; Nagy Tibor: *Alföldi András, A kereszténység nyomai Pannoniában a népvándorlás korában*; László Gyula: *Fettich Nándor, A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban*; Bárányné Oberschall Magda: *Moravcsik Gyula, A magyar Szent Korona filológiai és történeti megvilágításban és László Gyula, Adalék a koronázási jogar régészeti megvilágításához*; Dománovszky György: *Balog Albin, Mindennapi élet Szent István korában és Knieszsa István, Magyarországi népe a XI. században*; Jónás Elemér: *Handbuch der Münzkunde von Mittel und Nordeuropa c. közleményeket és füzeteket ismertetik.*

A széleskörű folyóiratszemlében végre képet kapunk a legújabb magyarországi régészeti irodalomról. Ez a szemle a legkisebb folyóirat közleményeit is figyelembe veszi, az őskor, klasszikai archaeologia, népvándorlások és embertan területéről. Az eleven és mindenre kiterjedő rovatot — amely valóban hézagpótló — Gallus Sándor vezeti. E rovatban Roska Márton, Gallus Sándor és Fetiich Nándor tollából olvashatunk kritikát, ellenkritikát és szerkesztői hozzászólást Dombay Jánosnak *A zengővárkonyi őskori telep és temető* c. kötetéről, amely az Arch. Hung. XXIII. köteteként jelent meg. Minthogy legilletékesebb helyen volt alkalmunk erről a dolgról véleményt nyilvánítani, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy amennyire helyesnek és szükségesnek tartjuk a termékenyítő kritikát és a folyóiratnak azt a célkitűzését, hogy a közleményeket idegen nyelven is megjelenteti, nem tartjuk helyesnek egy ilyen elmérgesedett vitának a külföld fülehallatára való, néha személyeskedésig menő folytatását.

A kötet valóban nagy gazdagodását jelenti a hazai szakirodalomnak. Reméljük, hogy ez a valóban az egész országot felölelő folyóirat — bár még jelentős múzeumaink hiányoznak ebből a kötetből — programja szerint gyakrabban megjelenve, a jövőben, ha rövid szemlében is, de hírt fog adni a hazai múzeumokban folyó régészeti tevékenységről, hogy arról ne évek után szerezhecssünk csak tudomást.

Dr. Banner János.

Praehistorica. Beiträge zur Ur und Frühgeschichte des Menschen. Herausgegeben von Josef Bayer, Direktor am Naturhistorischen Museum in Wien. Wien, 1928. Verlag von Curt Kabitsch-Leipzig.

I. S. Brodar-Celje und J. Bayer, Wien, Die Potočka Zijalka. Eine Hochstation der Aurignac-Schwan-kung in den Ostalpen. 13 lap, 3 tábla. 4.50 Rm.

A Kelet-Karavánkák Olseva részében van az 1700 m magasan fekvő Potočka-Zijalka nevű barlang. Az ember egykori jelenlétére utalnak a különböző formájú, megmunkált csonteszközök. A faunát illetően a barlangi medve az uralkodó. A lelet kiértékelését Bayer végezte. Megállapítja, hogy egy bizonyos csonteszköz típus, a „Lautscher Knochenspitze“ a telep idejét az aurignacien öregebb szakaszába helyezi. Ez a megállapítás teszi lehetővé, hogy egy három helyen átlukasztott barlangi medve alsóállkapocs töredéket kronológiaiailag is meghatározzon, helyezvén azt a fennebb említett csonteszközökkel egy korba, de már rendeltetését illetően találgatásokra van utalva és csak feltételezi, hogy valamilyen zeneszerszámmal van dolgunk. Rámutat arra, hogy ennek a kultúrának fő jellegzetessége a már említett csonteszköz típus. Feltűnő, hogy a lelőhelyen a kőeszközök hiányzanak. Számba véve, az ehhez a csoporthoz tartozó többi leletet, arra a következtetésre jut, hogy e keskenypengéjű, ú. n. „Olschewa“ kultúra a keleti Alpokban Fiumétól Északmorvaországig terjedő területre korlátozódik, de megvan a Krakkó melletti wiersz-hovi alsó barlangban is. Hiányzik ezidőszerint Magyarországról és a nyugati területekről. Embere a Cro-Mag-

non racehoz tartozik, amely fajta a magdaleniennek is hordozója. Emiatt is hajlandó Bayer ezt a sajátosságos kultúrát pre-magdaleniennek, vagy legalább a magdalenien egyik kialakítójának tekinteni. Klimatológiai szempontból ez a kultúresoport az öregebb aurignacienre eső melegebb periódusban jelentkezik, amely a rixdorfi horizont al esik egybe.

II. Josef Bayer, Ein altbronzezeitlicher Depotfund aus Peigarten. 7 lap, 1 szövegekötő ábra, 3 tábla. 4·50 RM.

Még 1912-ben került elő az alsóausztriai Peigarten mellett az a kincslelet, amelyhez egy agyagedény, tizenegy nagyobb, kerekre hajlított bronzrúd, három bronzspirális, két széles bronzlemezéből készült karvédő és három bronztű tartozott. A lelet hitelesítésére 1925-ben végzett ásatáskor az agyagedények még néhány töredéke került elő, s így annak formája teljesen rekonstruálható volt. Az edény az aunjettzi kultúra jellegzetes darabja, s mivel ehhez a kultúrához tartozó leletek a kincslelet környékén nagyobb számban voltak találhatók, valószínű, hogy nem vándor-kereskedő elrejtett készletéről van szó. Az egykori telep egyik lakója áshatta el a bemutatott bronztárgyakat.

III. Josef Bayer, Ein Depotfund aus Gross-Weikersdorf. 11 lap, 3 szövegekötő ábra, 3 tábla. 4·50 RM.

Az igen érdekes leletben volt egy bronznyárs, öt tokosvéső, két bronzfibula és két bronzlepeny. Kerültek elő edénytöredékek is, de a formát nem sikerült belőlük rekonstruálni. A felsorolt leletek lakógödörben voltak, s ebből a tényből Bayer azt a következtetést vonja le, hogy a gödör lakója összeolvasztás céljából gyűjtötte, azonban

az összeolvasztásra valamilyen okból már nem kerülhetett sor. A lelet legfiatalabb darabjai kétségkívül a fibulák, amelyek a pápaszemes és hárfafibula szerkezeti elemeiből tevődtek össze, ezeknél a típusoknál tehát fiatalabbak. Mindent egybevetve Bayer a leletet a Hallstatt B, esetleg C periódusára helyezi.

Praehistorica. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte des Menschen. Gegründet von Josef Bayer. Herausgegeben von dr. Eduard Beninger, Wien, 1939. Verlag Curt Kabitsch-Leipzig.

Heft 4. Otto Seewald, Der Vogelwagen vom Glasinac. 15 lap, 4 tábla. 4·50 RM.

Még 1880-ban, egy glasinaci halomsírból került elő az az igen érdekes madaraskocsi, amellyel együtt volt tartva egy görög importárúként kezelhető bronzkancsó, egy súlyos bronzkarperec és két vaslándzsahegy. A már eddig is többször publikált lelet nagyon megérdemli az ismételt figyelmet. A szerző az analóg leletekkel való stílustani egybevetés után megállapítja, hogy Kr. e. 700—600 körül készült (Hallstatt C, D periódus). Földbekerülésének idejét viszont a már említett, vele együtt előkerült lelettárgyak Kr. e. 500 körüli időre helyezik. A hazai kutatást különösen érdekelheti, hogy ezt a madaraskocsifajtát annak a „trák-kimmeriai“ kultúrkörnek tulajdonítja a szerző, amelynek középpontja Erdély területe. Rendeltetéséről egyöntetű a vélemény, t. i. kultikus jelentősége van. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy ez a kocsifajta Kr. e. 200—Kr. u. 200 közti időben Kínában is jelentkezik, talán a szkíták a közvetítők.

Heft 5. Friedrich Holste, Der frühhallstattzeitliche Bronzegefäßfund

von Ehingen. 16 lap, 1 térkép, 4 képestábla. 4 50 RM.

A hét táblából, huszonöt csészéből és két sodrott fülből álló bronzkines pontos vizsgálata igen érdekes megállapításokra vezet a szerzőt. A lelőkörményekből az állapítható meg, hogy a lelet lakógödörben volt elhelyezve. Formai és technikai megfigyelések alapján (pl. valamennyi edény egy bronzlemez-ből készült) valószínűnek tartja, hogy itt egy keleti befolyásoktól független bronzművesség virágzik a Hallstatt B idején, amelynek talán épen Ehingen környéke a központja. Mindenesetre határozottan szembeállít ezzel a java Hallstatt idejére helyezett csoporttal, egy keleti, a Tisza felső folyása vidékén kimutatható fémművességi kört, amely azonban valamivel korábbi és az előbbtől formákban és a díszítési motívumokban is különbözik. Az ehingeni leletben ezt a korábbi kört a két sodrott fül és a hozzájuk tartozó keresztformájú veret jelzik, de ezek a tárgyak utalnak egyúttal a két bronzművesség időbeli érintkezésére is.

Heft 6 *Karl Krenn*, Das frühdeutsche Gräberfeld von Steinabrunn. 29 lap, 1 térkép, 4 tábla. 4 50 RM.

Két ásatás eredményeként kilenc lakógödört és ötvennyolc sírt tártak fel Steinabrunn közelében. A részletes és pontos leletleírás után az összefoglalás első részében a kerámiát ismerteti a szerző. Különválasztja a korongon és korong nélkül készült edényeket, e két főcsoporton belül megjelöli a fő típusokat is. Némelyik edényen fenékbélyeg van, s egy formát Kr. u.-i VI. századi germánedénytípusból származtat. A többi melléklet közül figyelmet szentel a sírokból előkerült késeknek, amelyeket egyenes és görbehátú típusokra oszt fel. Legérdekesebb részei az ös-

szefoglalásnak azok a sorok, amelyeket a keresztény és pogány temetkezési rítusok keveredéséről ír.

Dr. Párducz Mihály.

Richard Hamann und R. Hamann-MacLean: *Olympische Kunst*. Mit 60 Abbildungen nach Aufnahmen des Kunstgeschichtlichen Seminars Marburg. — Burg B. M. (évszám nélkül) 8°, 72 lap.

Olympia: a görög földnek Athén mellett a legtöbbet emlegetett és legismertebb neve. Régen a görögség nemzeti szentélye; ma rom, de egyúttal élő eszme, mióta Coubertin báró buzgókodása folytán felújították az olympiai játékokat. A görög egységnek szent szimboluma és tizenegy évszázadon át etikai magaslatokra emelt atléta küzdelmeinek színtere. Azóta, hogy az archaeologia tudományának alapítója, Winckelmann Olympia felását célul tűzte ki és a franciák a hely első felderítését elvégezték („Expédition de Morée.” 1829.), állandóan az archaeologia érdeklődésének homlokterében áll; területén nagy jelentőségű kutatások folytak és folynak, melyeknek legfontosabb eredménye a szentélynek, az „Altisnak” feltárása és ezáltal a görög művészet fontos építészeti és korszakalkotó szobrászati maradványainak megismerése volt. A könyvek és értékezések, népszerű ismertetések hosszú sora foglalkozott eddig Olympiával, és ezek között figyelemreméltó a két Hamann-nak ez az Olympiáról szóló finom kiállítású és jól megírt kis műve, melyben röviden összefoglalva mindazt megtudjuk, ami az átlagosan művelt embert Olympiával kapcsolatban érdekelheti.

A szerzők az első fejezetben rámutatnak arra, hogy Olympia sohasem

volt emberi település; kezdettől fogva, mint a mondák csillogó szövevényébe burkolt szent hely szerepel, hol legnagyobb virágzása idején is csak az istenek, szolgálk a papok és a szentély őrzői laktak. Zeus, Herakles, Pelops neve szerepel leggyakrabban az Olympiához kapcsolódó mondavilágban. Ezután a görög szobrászatban korszakot jelentő alkotással, az olympiai Zeus templom szobrászati díszével fogalkoznak behatóan a szerzők; rámutatnak, hogy a görög nemzeti öntudat, mely az irodalomban Pindaros ódáiban és Aischylos drámaiban jelentkezik, a görög művészetben először a két olympiai ormcsoport szobrászi megoldásában mutatkozik. A győztes görög nép a marathoni és Salamisi nagy győzelmek után itt adja először a művészetben a saját erejére való ébredésének monumentális jelét. Az ormcsoportok mellett a metopéknak, Héra archaikus korból származó szobortöredékének és Praxiteles Hermesének is szép sorokban adóznak a szerzők. Ezután röviden tárgyalják Olympia történetét, s annak nevezetesebb dátumait, egészen az 1875–81-ben 800.000 márkás költséggel végzett nagy ásításokig, melyek E. Curtius majdnem két évtizedig tartó agitációjának eredményeként jöttek létre és rendkívül fontos eredményekkel zárultak, melyeknek közzététele 1887–1897-ig tartott ugyancsak Curtius és Adler vezetése mellett. Végül Olympia emlékeinek leírását találjuk a kötetben. Az olympiai játékok rövid történetének és fontosabb dátumainak Mező Ferenc könyve alapján való összeállításával végződik az értékes kötet, melynek nemcsak a szellemes és rövid szöveg, de a gyönyörű és az olympiai szobrászati emlékeket hatásosan élénk vetítő fényképek is erősségei. A kis kötetet mindenki haszonnal fogathatja.

Dr. Oroszlán Zoltán.

Ernst Kornemann: Römische Geschichte. Bd I-II. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart. 1939. RM. 5.50.

A tudományt előbbre mindig részletkutatások viszik. Ez azonban nem jelenthet annyit, hogy egy nagyobb tudományos terület egységes áttekintése felesleges a kutatás számára. Szükségszerű követelménye a tudomány haladásának, hogy időről-időre a sok részleteredményt egységbe fogják, hogy egy-egy nagyobb szintetikus munka élénk tárja a részletkutatásai-ban állandóan hullámzó tudomány pillanatnyi keresztmetszetét. Ilyen munkát végzett Kornemann előttünk fekvő két kötetes, több, mint ezeroldalas római történelmének megírásakor.

Természetes, hogy egy ilyen összefoglaló munka egészen különböző jellegű feladatok megoldása előtt áll aszerint, amint az illető tudomány egyik vagy másik ágában más ütemű és másfajta volt a részletkutatások haladása. Ebből a szempontból Kornemann munkája három különböző részre osztható.

Az első résznek tekinthetjük azt a fejezetet, mely az Altitalien címet viseli s amely az Appennin-félsziget legrégibb történetét adja egészen a Kr. e. VII–VI. század fordulóiig. Erre a korra vonatkozólag forrásaink szinte kizárólag archaeologiai kutatási eredményei, az itáliai föld régészeti emlékeit pedig az utolsó évek során igen nagy buzgalommal tárták fel. A részletkutatások eredményeit összefoglaló Kornemann tehát egészen új forrásanyaggal áll szemben, ezt kellett a már régebben ismertekkel szintézisbe hozni s így új képét megrajzolni Italia legrégibb történetének. Az első fejezetet előző és bevezetés előzi meg, amelyek azonban tartalmuknál fogva összefüggnek a második, Bauernrom című fejezettel és

ezért annak megbeszélésénél szólnunk róluk részletesebben. Maga az első fejezet Italia földrajzi helyzetével foglalkozik, valamint ebből a központi és mindenfelől könnyen megközelíthető helyzetből következő népi és kulturális tarkaságával, amely az ókorban a félszigetet jellemzi. Ezt követi a neolitikus korban Itália földjét benépesítő fajtáknak az ismertetése: a liguroké, akik kerek vagy ovális kunyhókban laktak, halottaikat zsugorítva temették, s egy darabját tették a görög források „pelasgos”-ainak, az indogermánokat megelőző földközítengeri ősnépességnek, a — valószínűleg libyai eredetű — sicanusoké, a rájuk telepedő siculusoké s a Sardinia legrégibb lakóié, akiknek kultúrája nem egy szoros szállal (bika istenség, kétélű kultikus bárd stb.) kapcsolódik az aegaeitengeri és óegyiptomi műveltséghez. Ezeknek a fajtáknak az utódai — így látja a fejlődés menetét Kornemann — a modern archaeologia extraterramaricolinak nevezett néprétegében élnek még hosszú ideig tovább azután is, hogy Kr. e. 2000 körül az első indogermán italicus bevándorlás eléri az Appennin-félszigetet s a svájci tavak vidékéről magával hozott cölöpépítmények, valamint a halottégetés meghonosításával megteremti a terramarakultúrát Italia földjén. — A Kr. e. II. évezred végén a Dráva—Száva-közéről vándorol be az Appennin-félszigetre egy második halottait elföldelő indogermán réteg, amely előbbi hazájában a keltákkal s azonkívül az illyrekkal és germánokkal állt szoros kapcsolatban. Ez a bevándorlás röviddel a Villanova-kultúra beköszöntése előtt történt s az új kultúra kialakításában nagy szerep jut az új jövevényeknek.

Mintán így nagy vonásokban vázolta Kornemann a legrégebb történelmi fejlődés menetét, az ősitáliai törzsi

szervezet megrajzolására tér át. Ezt követi az itáliai föld keleti jövevénynépeiről szóló rész. Az illyrek legerősebben Velence környékén vetették meg a lábukat s az estei kultúra III. rétege (Kr. e. 500 körül) mutatja ennek a népesopornak a virágkorát. Picenumban inkább nyelvészeti kutatás található illyr nyomokat, az archaeologus számos atavisztikus csökevényen csodálkozhat; pl a neolitikus kor zsugorított temetkezési ritusának sok-sok évszázaddal későbbi előfordulásán, ami a legősibb népréteg aránylag érintetlen továbbélésére enged következtetni. Illyr törzs az iapyxok népe s erősen illyrizálódtak a minosi kultúra alkonyán Kréta szigetéről Itália déli részeire vándorolt messapiusok. A félsziget keleti felén csak néhány szórványos adat, főleg helynevek tanúskodnak az illyr hatásról. Az illyrek után az etruszkok itáliai megjelenéséről olvasunk. És pedig — az etruszk nép keleti eredetének bizonyítására — előbb az etruszk és az előázsiai kultúrák közös vonásait (májból való jóslás, sírkamrák, 100 éves saeculum számítás az indogermán 30—40 éves emberöltővel szemben, a nő fontos szerepe a társadalomban) mutatja be Kornemann. Ezt követi az etruszk bevándorlás és település vázlatos képe, majd az ó-etruszk élet legjellegzetesebb vonásainak, különösen a vallásos életnek, a disciplina Etrusca-nak a jellemzése. Mint az etruszkok, úgy az elymusok, Sicília nyugati felének benépesítői is keletről, valószínűleg Kisázsiasból jöttek. Erre az időre esik a phoinik kereskedők megjelenése is Siciliában, Kornemann szerint. Valamivel későbbre teszi az első görög gyarmatosok megjelenését Italia földjén s a Kr. e. VII. század végére a második görög hullámként érkező phokaiiai gyarmatosítást. A görög előretörés politikai következménye a kart-

hagci-etruszk szövetkezés lett az új vetélytárs ellen. Sokkal jelentősebb volt azonban Italia jövőjére nézve a görögség kulturális hatása, amely az etruszk világ hellenizálásában nyilvánult: az etruszk szellemi és anyagi műveltségnek legkülönbözőbb ágaiban (vallás, építkezés, fémművesség stb.) bámulatosan termékenyítőnek mutatkozott ez a görög befolyás és egy új nagyszabású fellendülést eredményezett.

Ez az a kép, amelyet java részt régészeti, kisebb mértékben nyelvészeti források alapján Kornemann Itália legrégibb koráról rajzol. Hogy a legtöbb helyt még ma is szörványos forrásanyag mellett nem egyszer igen merész kombinációkra épít, ez a dolog természetéből következik. Hogy feltevéseinek egy részét újabb ásatások eredményei itt is, ott is korrigálni fogják, esetleg egészen meg is döntik, mindez nem változtat azon, hogy a pillanatnyilag rendelkezésre álló adatokból nagy történelmi érzékkel kerekítette ki az ősitáliai fejlődés menetét.

A második, Bauernrom című fejezet fontosságát már az előszóban kiemeli a szerző, amikor hangsúlyozza, hogy a Róma nagyságát megteremtő uralkodó réteg, a városnak ebben a paraszti korszakában alakult ki. Az előszót követő bevezetés pedig egyenesen azzal a megállapítással kezdődik, hogy hosszú, szívós életű nagyhatalmi politika gyökere mindig csak földművelő társadalom lehet (Róma, Egyptom), míg városias, kereskedő és iparos társadalmak rövid nagyhatalmi csillogás után (Athén, sumir városállamok) lehanyaglanak. Ugyancsak a bevezetésben fejtegeti a rómaiak államalkotó jótulajdonságait, különösen a közösséggel szemben mutatkozó feltétlen alárendelődést és mélységes hagyománytisztelést, amelyek szintén a pún

háborúkat megelőző római generációk öröksége. Az erről a korszakról szóló fejezetben más természetű volt a szerző szintetikus munkája, mint az első fejezetben. Itt a forrásanyag mennyiségileg nem nőtt olyan nagy mértékben, mint amott: erre a korra vonatkozólag t. i. már sokkal kisebb az archaológiai emlékek fontossága s a főforrás inkább az irodalmi hagyomány. Nem új adatoknak a felkutatása, csak a régi forrásoknak új kritikai szempontok szerint való átértékelése volt itt a részletkutatások eredménye s ezt az átértékelést kellett a római történelem egy egész korszakára vonatkozóan összefogni Kornemannnak.

Éppen ezért itt nem is szükséges a tartalmat úgy lépésről-lépésre követni, mint az első fejezet bemutatásánál tettük: az adatok, amelyek Róma városának legrégibb évszázadairól ránkmaradtak, közismertek; inkább a kritikai álláspontot jellemezzük, amelyet Kornemann ezekkel a javarészt mondai színezetű ókori tudósításokkal szemben elfoglal.

Ez az álláspont pedig, a legteljesebb bizalmatlanság a hagyománnyal szemben. A királykor eseményei már Mommsen óta mondanak számítanak csak s több évtizede a köztársaság első évtizedeinek ókori leírásai sem tarthatnak nagyobb hitelre igényt a tudományos világ szemében. Kornemann még ennél is hosszabb időszakra, körülbelül a gall betörés utáni évekig tekint teljesen monda jellegűnek a római történeti hagyományt s az egyes intézmények kialakulását, egyes külpolitikai sikerek elérését teljesen kombinációk alapján (nem egyszer a hagyománnyal homlokegyenest ellentétesen) csoportosítja. Nagyszerű történeti érzéke ebben a munkában sem hagyja cserben: a kép, amelyet a kis latiumi város megszületéséről és fokozatos fel-

emelkedéséről rajzol, kerek, plasztikus s az események közt mindig természetes összefüggés szálait találja meg a szerző. Az itt-ott kínálkozó régészeti és nyelvészeti támaszpontokat ügyesen használja fel az irodalmi hagyomány kritikai megvilágításánál. — Megtörténik azonban, hogy egyik-másik esetben túlló a célon s ott is kombinációkra épít, ahol nincs sok okunk a hagyomány adataiban kételkednünk. Egy ilyen kombinációja pl., hogy a királyi államforma megdőlte után nem két, hanem csak egy évenként választott főtisztviselőre szállt volna a főhatalom (a magister populi vagy dictator címmel) s csak a decemvirek bukása után bízták volna először két consulra az állam irányítását. — A királyságot megbuktató római arisztokrácia mindenestre örömmel vehette a régi berendezkedés visszatérését gátló két személyre ruházott főhatalom megoldását. A hagyomány szerint régebben praetoroknak nevezték a consulokat s ez a magyarázat semmiesetre sem vall késői kitalálásra. Ennélfogva semmi okunk, hogy 449-ig, mikorra a hagyomány a consul elnevezés első felmerülését datálja az addig szokásos praetor helyett, a kettős főtisztviselői intézménynek a létét is kétségbevonjuk. Végre semmi olyan későbbi nemzeti vagy magánérdekről nem tudunk, amelynek kiszolgálására egy ilyen valóságelferdítés (amilyent itt az ókori hagyományban Kornemann feltételez) alkalmas lett volna: tehát a cui prodest elve sem igen igazolhatja a szerzőt.

A púnháborúk korától kezdve a római történelemről aránylag pontos értesüléseink vannak. Az események chronológiája s nagy vonásaiban egész lefolyásuk megbízható (többnyire egykorú vagy közel egykorú) forrásokból rekonstruálható s ez a forrásanyag

lényegesen nem növekedett az utóbbi időkben. A részletkutatások tehát első sorban az új idők történelmi szemléletének alkalmazásáról hozhattak újat ezeknek a századoknak a történetéről. Kornemannnak egy ilyen új történelmi szemszögből kellett az események hátterét megfesteni s ő ennek a feladatának tökéletesen meg is felelt. Nagy súlyt fektet a gazdasági tényezők hatásának a feltűntetésére. Ott, ahol az eseményeket nagy egyéniségek irányítják, mindig igyekszik az ilyen egyéniségek lélektani megvilágításával közelebb vinni olvasóját tettei megértéséhez. De az egyéniségek mellett soha sem téveszti szem elől a milliófejű személytelen történelmi tényezőnek, a tömegnek a fontosságát sem: élesen tud belevilágítani közösségek általános érzelmi- és gondolkodás-világába, a kor-szellem lassú, fokozatos vagy gyors, forradalmi átalakulásába. Innen van, hogy szinte szemünk előtt látjuk könyvének olvasása közben a pún háborúktól egészen az antik kultúra alkonyáig egymást felváltó nemzedékek életét leperegni.

A történelmi tárgyalást az első kötet végén egy időrendi táblázat zárja le, amely jól áttekinthető kronológiát ad kezdve a legrégibb itáliai eseményektől Caesar koráig. Ugyanilyen időrendi tábla van a második kötetben is, amely egészen a VII. század közepéig adja a római, majd a bizánci birodalom eseményeinek rendjét. — Mind a két kötet kezelhetőségét megkönnyíti a névés tárgymutató. Végre a második kötethez csatolt a szerző egy rövid bibliográfiát is, amely összefoglalja a római történelem egyes korszakainak legfontosabb történelmi feldolgozását.

Szádeczky Kardoss Samu.

Dr. Aegidius Decker O. S. B.:
Kenntnis und Pflege des Körpers bei Clemens von Alexandria. Veröffentlichungen der Salzburger-Konfoederation der Benediktiner und Zisterzienser des deutschen Sprachgebietes. Nr. 1. — Innsbruck, 1936. 8°, 74 lap.

Szerző érdekes és a sportszerű nevelésről annyit vitatkozó korunkat közelebbről érintő problémával foglalkozik ebben a füzetben. Titus Flavius Clemensnek, az athéni születésű és élete javarésztében Alexandriában tevékenykedett egyházatyának írásából összeállítja azokat a helyeket, amelyek a maga idejében igen nagy hatású, szentéletű tanítónak álláspontját tanúsítják korának (a Kr. u. II. század második fele és a III. század első negyede) az orvosi tudományról, a házasság orvosi és lelki vonatkozásairól s általában a testápolásról vallott felfogásával szemben. A kis füzet logikai rendben csoportosítva veszi vizsgálat alá az egyes kérdéseket. Mindenütt ismerteti a kor felfogását, melynek alapjára is rámutat a görög-római irodalom megfelelő idézeteiben. Azután kifejti Alexandriai Clemens véleményét a szóban forgó kérdéssel szemben, melyben — szerintünk is helyesen — a fiatal keresztyén egyház állásfoglalását is látja. Clemens elítélő vagy pártoló véleményei néha meglepő párhuzamba állíthatók a görög és római filozófiai irodalom nagyjainak nézeteivel. A vér és a lélek, összefüggése a gyermeknek az anyaméhben való fejlődése, a „pneuma“ fogalma és működése, a lelki és testi szépség harmóniájának keresése a főbb pontjai az orvostudománnyal foglalkozó fejezetnek. A házasság mint jó és szent, az emberiség gyarapodását szolgáló intézmény Istennek tetsző dolog, de Clemens reámutat annak szociális és ha-

zafias vonatkozásaira is. Irataiban rengeteg tanácsot lelhettünk a becsületes házasságra, melynek az ókorban is jól ismert és gyakorolt káros kinövését, a gyermekelhajtást a legnagyobb vételnek, gyilkosságnak minősíti. Külön hosszú részletek szólnak Clemens műveiben a korában rendkívül fejlett, de sok erkölcsi kinövással bíró fürdőélet ellen is, bár a fürdőt és általában a vízben, gyógyító forrásokban való fürdőt az egyház szempontjából is megengedhetőnek tartja, ha az nincs erkölcstelen aktusokkal összekötve. A testgyakorlás különböző formáival is foglalkozik műveiben Clemens, és amennyiben a test tervszerű erősítésére szolgálnak, helyénvalónak tartja azokat; ebben erősen megközelíti a Platon-féle testnevelés ideálját. De a táncot elveti e gyakorlatok közül és keresztyén emberre megengedhetetlennek tartja ilyenekben résztvenni. Beszél a túlhajtott és túlbőséges táplálkozás káros hatásairól, és a bor túlzott fogyasztásából előálló veszélyekről; a bűnnek egyes esetekben való gyógyhatását azonban elismeri. Az álom, a hajápolás, az olajnak és illatos kenőcsöknek használata mind tárgyalás alá kerül Clemens műveinek egyes helyein; tehát a fiatal keresztyén egyház már kezdetben útmutatást kívánt híveinek nemcsak lelkieken, de testiekben is adni.

Decker könyve, mely a fenti kérdéseket széles koraláfestéssel és irodalmi megnyilvánulásaiban is behatóan tárgyalja, igen figyelemreméltó kísérlet az irányban, hogy a fiatal keresztyén egyháznak a test ismeretének és ápolásának kérdésében elfoglalt és az egyházatyák írásából igazolható álláspontját világosabban megismerhessük.

Dr. Oroszlán Zoltán.

Eduard Beninger, *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung, Vorgeschichtliche Abteilung. Heft 8. 1937. Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus Reichenberg und Leipzig. 172 lap, 30 tábla. 7 RM.

A nagy gonddal összeállított leletstatisztika és a leletanyagra vonatkozó teljes irodalom közlése tették lehetővé Beningernek a leleteknek korok és kultúrák szerinti szabatos különválasztását.

Meglehetősen nehéz problémát jelentett a szerzőnek a legtipikusabb, a lelőhely után a puchovi kultúrának nevezett csoport megítélése. A legkisebb részletre is kiterjedő vizsgálat eredményeként megállapítja, hogy nagyjából a Vág, Hernád és Poprád közti területen egységesen fellépő kultúra már a Kr. u.-i I. század elején kimutatható, s Kr. u. 180 körül tűnik el. Keverék kultúra, amely nem lehet kelta, hanem minden valószínűség szerint illyr őslakóssággal keveredett sidonok (Strabo szerint a bastarnák egyik törzse) a kultúra herdozói. Azonban bizonyos leletek utalnak a „dák-géta” körre, sőt határozott quád befolyás is kimutatható, nemcsak a kerámiában, hanem egyéb lelettárgyakban is. Érdekes a dák befolyásra való utalás, de egyáltalán nem meglepő, mert a hazai területen végzett legújabb kutatások eredményei azt mutatják, hogy a késő La Tène és koracsászárkor idején az Alföld területén ez a hatás igen erős (Tabán, Békéscsaba—Fényes, stb.).

Az alföldi korai germánság hagyatékának különválasztására nélkülözhetetlen a munka IV. fejezetében körülhatárolt quád anyag ismerete. Az alsólóci (Dolnie Lovce) égetett te-

metkezésből származó kerámia és fibula anyag annyira jellegzetes, hogy a szlovákiai megfelelő leletek kiválasztása nem okozott különösebb gondot. Érdemes itt megemlíteni, hogy épen az alsólóci anyag alapján sikerült legutóbb Csanyteleken és Hódmezővásárhely—Kishomokon két jellegzetes quád edényt meghatározni. A későcsászárkori vandál csoport két vezérlete a czekei és csztropatai már annyira ismertek a szakirodalomban, hogy jelentőségük és jellegük megítéléséhez most már nem fér kétség.

A Beninger által a germán népvándorlás korába helyezett leletek (Kr. u. IV—V. század) egyik jelentős része kapcsolatos a nyugati gót, alán s hun problémával, azonban jelentősebb újabb leleteket, amelyek a fenti kérdés csoportot a megnyugtató megoldáshoz közelebb vinnék, nem ismertet a szerző. Végül épen csak érinteni tudja Beninger az ebbe a csoportba osztott leletek másik részét, t. i. az avarokkal kapcsolatban mutatkozó germán jellegű anyagot és épen így igen kevés azon leletek száma is, amelyek a karoling és viking befolyás bizonyítékául tekinthetők.

Dr. Párducz Mihály.

Wilhelm Capelle, *Die Germanen der Völkerwanderung*. Auf Grund der zeitgenössischen Quellen dargestellt. 580 lap, 4 térkép. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. 1939. 5-50 RM.

Szembe állítja a szerző a keleti germánság körébe tartozó vandálokat, nyugati és keleti gótokat, a burgundok, frankok és angol-szászok történeti szereplésével. E szembeállítás végső eredményeként azt a következtetést vonja le, hogy az ősi földtől elszakadt keleti germánság, bár történelmet formáló szerepe nem kétséges, mégis

csak epizódyszerűen jelentkezik az események forgatagában, ezt irányítani csak ideig-óráig tudja, s végül nyom nélkül tűnik el. Ezzel szemben a burgundok, de különösen a frankok és angol-szászok az európai történelem kimagasló és máig döntően fontos alakulatait teremtették meg Anglia, Franciaország és Németország megalapításával.

A címben hangsúlyozza C., hogy az egykorú írott források alapján vetíti elénk a szóbanforgó germán törzseknek részleteiben is már eléggé ismert történetét, mégis elsősorban a régészeti kutatások eredményeit kénytelen felhasználni, ha csak néhány oldalon keresztül is, amikor a germánység első, még bronzkori feltűnéséről beszél, s ugyancsak régészeti leletek világítására rá az egyes germán törzsek különválásának folyamatára.

A vandálok, a nyugati és keleti gótok a történeti Magyarország területén is jelentős szerepet játszanak. Ez a tény nincs eléggé hangsúlyozva, amit magyaráz egyrészt, hogy nagy általánosságban e népek szempontjából az ország területe másodrangú, csupán út a provinciák és Róma felé, de másrészt az egykorú írott források aránytalanul kevesebbet is szólnak az ezen a területen végbement történeskről. Segíthették volna a szerzőt ebben a vonatkozásban a régészeti kutatásoknak már ma is használható eredményei, de a munka keretei és célkitűzése ezt nem tették lehetővé.

Magának a tárgyalásnak menete amiatt érdekes, hogy a „Vezér“ fogalom, azaz az egyes törzsek törekvéseit megismerő egyéniség van a középpontba állítva. Így a vandálok Geiserich, a nyugati gótok Alarich, a keleti gótok Nagy Teoderich ideje alatt élik történetük legkiemelkedőbb napjait. Érdekes az a megállapítása C.

nek, hogy a három „Vezér“ közül Geiserich az, akit az imperium Romanum varázsa legkevésbé befolyásol. Ő az, aki nem kíván a római császárral együtt uralkodni, s ezt kifejezésre is juttatja azzal, hogy pénzeire csak a maga képét vereti.

Egészen sajátágosnak kell azonban tartanunk, hogy még a legújabb idők történeti munkáinak szerzői, s köztük C. is, nem tudnak szabadulni attól a tudománytalan, ma már teljesen meghaladott állásponttól, amely a hunokat csupán az egykorú, elfogult és legtöbbször csak sablónok szerint dolgozó írók szemüvegén keresztül tudja nézni. Természetes azután, ha az auktorok leírásának ennyire kritikátlan átvételét látja, önként felmerül az olvasóban az a gondolat, hogy a többi, ebben a pillanatban talán nem ellenőrizhető adat felhasználása hasonló, esetleg az objektivitást másképpen is megkerülő módon történt, ami a különben érdekes munkát inkább a romantikus, de a történetírás mai módszereitől messze álló, feldolgozássá teheti.

Dr. Párducz Mihály.

Wilhelm Sieber, *Das frühgermanische Christentum*. Ein Rundblick über seine Wesensart und seine Leistungen. Leipzig, é. n., 8°, 384 l. 6 RM

A vaskos kötet célkitűzése a szerző bevezető szavai szerint a kereszténység megjelenési formájának és alkotásainak tanulmányozása a kora-középkor germán törzsei körében. Az első fejezetben (7. l.) az említett történeti korszak népi és történeti keretét vázolja fel, számos hibával. Így csodálkozva olvassuk (17. l.), hogy a senatus 260 óta Trierben tartotta üléseit; Liberius pápa 365. évi rendelete (helyesen körlevele) biztosította száza-

dokra „a keresztény egyház, s ezzel együtt a Nyugat kialakulásban lévő politikai egységét“ (20. l.).¹ Sem a források, sem pedig az irodalom ismeretére nem vall annak a hangoztatása, hogy a 4. századi császárok csupán eszköznek tekintették az egyházat, „mely mindenkor és mindenben az államhatalomnak kellett, hogy szolgáljon“ (18. ll.). A húnokról azt az elavult és a komoly nyugati irodalomban már régen félretolt képet kapjuk, hogy ezek ázsiai barbárok, Attila birodalma „rablóhadjáratokkal és erőszakoskodással összetákolt birodalom“, s a catalauni ütközet a nyugati kultúra szempontjából felért legalább is egy második Marathonnal (26. ll.). Ezzel szemben a vandálok cselekedeteit „Isten parancsa irányította“ (21. l.). Az 5. századi keresztény polémikus irodalom esetében érthető, hogy ez így látta az eseményeket. Azonban egy modern feldolgozás igényével fellépő munkának, mely még hozzá annak a hangoztatásával íródik, hogy forrásokon alapul, élnie kell a forráskritikával és tudnia kell le is hántani a forrásokról a topikát és a korabeli tendenciózus sallangokat.² A kereszténységnek a két vezető kora-középkori germán nép, a frankok és az angol-szászok közötti gyökérverése a 2. fejezet tárgya (36. ll.). Ebből a frankok politikai történetének felvázolása nyugodtan el is maradhatott volna. A keresztény misszió külső lefolyásának a kézükönyvekből jól ismert dátumai mellett pár helyes megfigyelést is kapunk. Pl.: Az eredményes misszionálás a germánoknál nem annyira az egyént, mint inkább az uralkodókat,

nemzetségfőket igyekezett megnyerni. Ezeket a nép a kereszténységbe is követte, habár a tömegek Krisztus-hite után még sokáig felszínes maradt. A pannoniai kereszténység történetének megírása alkalmával azonos megfigyeléseket tehetünk a Duna-vidéki germánok korai misszionálásával kapcsolatban, úgyhogy a későbbi hithirdetők már egy korábban bevált gyakorlatot alkalmaznak csupán.³ A frankoknál Chlodvig vezeti a kereszténységhez a népet. Nem találjuk azonban S. munkájában az 5. sz.-ban, s még előbb a frankok körében végzett missziós munka méltatását. A szent Patrick hagyományain nevelkedett ír-skót szerzetesek nagy érdemeit a kora-középkori hithirdetésben eléggé alábecsüli a szerző, bár kénytelen megállatani, „hogy tulajdonképpen minden, amit a 8. sz. elejéig a német törzsek krisztianizálódásáért tettek, az ír-skót szerzeteseknek köszönhető“ (47–8. ll.). Az angol-szászok esetében közismert, hogy Nagy Gergely pápától Ethelbert király frank származású felesége, Adelberga udvarába küldött bencések voltak a kereszténység eredményes hirdetői. A szigetországból a kontinensre áttérjedő angol-szász bencés misszió, elsősorban Bonifácus évtizedes munkássága eredményezte a Meroving birodalom keretein kívül maradt germán népek megtérését (58. ll.). Nem írhatjuk alá azonban S. ezzel kapcsolatban tett megállapítását, hogy Bonifácus missziós tevékenységének eredményessége szempontjából „döntő jelentőségű volt Bonifácus és társainak germán származása.“ (59. l.). Az egyetemes missziótörténet önmagában cáfolja az ilyen apodiktikus állításokat. A kép különben, amelyet S. Germania apostolának működéséről a né-

¹ A helyes értékelést lásd: Diss. Pann. Ser. II. 12, 1939, 159. ll.

² Megjegyzendő, hogy az archaeologia eredményei egyetlen egyszer sem vétetnek figyelembe.

³ Diss. Pann. Ser. II. 12, 191. ll.

met egyháztörténeti irodalom vezetése mellett megrajzol, egészében véve helyes, bár távolról sem kimerítő. — A Nagy Károly és az első birodalom c. fejezetben (97. ll.) oldalakat foglal el a „Karl der Grosse oder Charlemagne“ nem a történetből adódó, hanem a mai időkől kitermelt probléma polemikus taglalása (109. ll.). Olyan érvek azonban, hogy N. Károly Aachenben ültette fel székhelyét, vagy gyermekeit szigorúan nevelte és a fegyverforgatásban kiképezte, nem lehetnek komoly érvek egyik irányban sem. — A biblia mint a keresztény misszió alapja c. fejezetben (146. ll.) a németnyelvű keresztény irodalom kezdeteire is kitér S.,⁴ s azt igyekszik bizonyítani, hogy nemcsak a hithirdetők, a Krisztus vallásának megnyert előkelők és fejedelmek, hanem a megtért nép is egyszerű tagjaiban biblikus alapon állott. Az egyszerű emberek közül „egyesek a bibliát majdnem könyv nélkül ismerték“ (155. l.), s így „a középkor egész vallásos és nyilvános életét a szent könyvek ismerete hatotta át, s az élet egészében ezek után alakult“ (156. l.). Ezzel szemben a való az, hogy a kötelező iskoláztatás hiányában az írás és olvasás tudománya az egyháziakra és a magasrangú világiakra szűk körére korlátozódott — de ez utóbbiaknál sem volt általános. A kolostori iskolák — a koraközépkori nevelés centrumai — igaz, elvileg mindenki részére nyitva állottak. A gyakorlatban azonban, mint ezt S. is kénytelen a nevelésüggyel foglalkozó fejezetben (333. ll.) megállapítani (353. l.), a nemesi ifjak töltötték be a padokat. Nagy Károly erőfeszítései az iskoláztatás kiterjesztésére

csak századok múltán érlelődtek meg annyira, hogy a népoktatás egyszerűbb formájáról lehetett beszélni. A teljes biblia a Karoling birodalomban ritka példány volt, s az egyházak és kolostorok, valamint a fejedelmek féltve őrzött kincse maradt még sokáig.⁵ A kisemberek számára, akik sem írni, sem olvasni nem tudtak, a szent mise és a prédikáció maradt a szent Írás megismerésének legfontosabb forrása. N. Károly egyik törvénye a laikusoktól legalább a *Credo*... és a *Pater noster*... ismeretét kívánja. Az a körülmény, hogy a 802. évi biradalmi gyűlés ilyen tartalmú törvény szerkesztését tartotta szükségesnek, mutatja, hogy ekkor még igen sok Krisztus hívó a keresztény ájtatosság ezen két alapmáját sem ismerte. Tehát, kivételektől eltekintve, csupán az egyháziak és már kevésbé a vezető világi rendek rendelkeztek a koraközépkorban alapos bibliaismerettel, s következésképp elsősorban ők alakíthatták életüket is az evangéliumok magasztos elvei szerint. A tömegeknél, a nagy átlagot véve, az Írás alaposabb ismeretét kimutatni, mint pl. a 4. században a görög imperium félkeresztényeinél, mai ismereteink mellett nem lehetséges. A keresztény életre való nevelésnek azonban már akkor is fontosabb eszköze volt a példaadás. Letagadhatatlan való, hogy a kereszténység új emberideált teremtett, melynek megvalósítására a koraközépkor germán területein is sokan törekedtek. Az ég felé forduló, dalolva imádkozva dolgozó, az Isten akaratának e földön való megvalósításáért alázattal, de törhetetlenül küzdő embertípust S.-el együtt egy Bonifacius, Ausgarius, Willibrordus stb. alakjai-

⁴ Itt viszont hiányát érezzük a gót kalendariumnak és a János evangéliumot töredékesen tartalmazó Skeirein említésének.

⁵ Fr. Schulze, Deutsche Bibeln... Leipzig, 1934.

ban is szemlélhetjük (168. ll.). A krisztianizálódás a germán társadalmak egészét mindenesetre csak fokozatosan és lassan hatotta át. Ezzel kapcsolatban a társadalom átalakulásának ütemét és fokát a keresztény szellemiség hatása alatt S. a rabszolgaság és az emberkereskedelem ügyével példázza (186. ll.). A keresztény erkölcsi elveknek a germán társadalmak igen lassú penetrálására valóban alig lehetne jobb mércét találni, mint az Isten képmására teremtetten emberrel való üzérkedést, mely még a 9. században is virágzik s kizárólag zsidó kézben van. Az antik világnak a rabszolgaságra felépített gazdasági építményét nem lehetett máról-holnapra újjal felváltani. A legtöbbet ezen a téren is a kolostorok, egyáltalában a szerzetesek tették. S. egymásután regisztrálja a földművelés, állattenyésztés, gyümölcstermelés terén a bencések, ciszterciták le nem tagadható érdemeit (225. ll.) Ezek a szerzetesek voltak különben a germán népek tanítói a kézművesség

különböző szakmaiban is (248. ll.). Ott, ahol ismert jelenségek regisztrálására szorítkozik a szerző, óvatossággal még használni lehet munkáját. Ahol azonban letér erről az alapról, ott tévedések között botorkálunk. Így járunk a képzőművészetet tárgyaló fejezetben is (268. ll.); ebből legyen elég csak egy mondatot idézni (278. l.). „Különösen izgatónak volna azoknak a váltakozásoknak részleteiben is utánamenni, amelyek az északi csarnoképítmény ősfarmájától a normannokon keresztül a vár-, palóta- és templomépületekben a román stílushoz vezettek és hogy a germán ember pár század leforgása alatt mint fejlesztette ezt tovább a gótikához.“

Összefoglalólag még megjegyezhetjük: a germán népek korai kereszténységének megvannak a sajátosságai; S. munkája azonban nem szakavatott vezető ezek megismerésére.

Budapest.

Dr. Nagy Tibor.

